Juhana Aunesluoma • Ulla Lehtonen
Titta Putus-Hilasvuori • Jari Ukkonen
Laura Vuorela

LUKION HISTORIA

Linkki 3

Kansainväliset suhteet

Sanoma Pro Oy
Helsinki

Tiedustelut
Sanoma Pro Oy, Helsinki
puh. 020 391 000
sähköposti: asiakaspalvelu@sanomapro.fi

www.sanomapro.fi

Kustantaja: Sanoma Pro Oy

Tämä aineisto on digitaalinen rinnakkaisversio tuotteesta
ISBN 978-951-0-33939-8 Linkki 3 Kansainväliset suhteet

12 kk lisenssi ISBN 978-952-63-1883-7
48 kk lisenssi ISBN 978-952-63-1884-4

Toimitus: Anu Valkama
Ulkoasu ja taitto: Törmä • Ärrälä Oy / Anu Törmä
Repro: Törmä • Ärrälä Oy / Ilkka Ärrälä
Kuvatoimitus: Kati Koivikko

© Juhana Aunesluoma, Ulla Lehtonen, Titta Putus-Hilasvuori,
Jari Ukkonen, Laura Vuorela ja Sanoma Pro Oy

Kopiointiehdot

Tämä teos on digitaalinen oppikirja, joka on suojattu
tekijänoikeuslailla (404/61).

Historia 3

Juhana Aunesluoma
Ulla Lehtonen
Titta Putus-Hilasvuori
Jari Ukkonen
Laura Vuorela

Miksi maailmassa on sotia? Miten maailman ihmiset saataisiin elämään rauhassa keskenään? Lukion historian 3. kurssi *Kansainväliset suhteet* käsittelee ihmiskunnan yhteisen historian hankalimpia kysymyksiä.

Kirjamme vie sinut tapahtumien keskelle, jotka viimeisten kahden vuosisadan aikana ovat muovanneet maailmamme sellaiseksi kuin se nyt on. Ihmiskunta on tänä aikana kokenut historiansa tuhoisimmat sodat. Diktatuurit ja demokratiat ovat kamppailleet keskenään maailman herruudesta, kansakunnat oikeuksistaan, suurvallat asemistaan.

Kerta toisensa jälkeen ihmiset ovat kuitenkin osoittaneet olevansa sitkeitä ja kekseliäitä rauhantekijöitä. Tässä kirjassa kertomamme tarina on jännittävä ja joskus järkyttäväkin, mutta haluamme aloittaa ja lopettaa sen toivon sanoilla. Rauha on ihmisten tekoa.

Sisällys

Euroopan suurvallat

1. Kansainvälisten suhteiden perusteet 7
- Kansainvälinen järjestelmä 7
- Suurvallat ja maailman navat 8
- Euroopan valtiojärjestelmän synty 10
- Wienin kongressi 1814–15 11
- Voimatasapaino ja suurvaltojen yhteistyö 12
- 1800-luvun pitkä rauha 13
- Miksi soditaan? 14

2. Nationalismi yhdistää ja hajottaa valtioita 16
- Nationalismi muuttaa Eurooppaa 16
- Italia ja Saksa yhdistyvät kansallisvaltioiksi 17
- Saksa nousee suurvallaksi 18
- Itävallan mahti murenee 19
- Venäjä – heikko suurvalta 20

3. Imperiumien aika 22
- Kilpailu maailman herruudesta 22
- Imperialismin syyt 22
- Intia brittien kruununjalokivenä 24
- Afrikka jaetaan siirtomaiksi 25
- Imperialismi Aasiassa 27

Aineistotehtävät 30

Ensimmäinen maailmansota

4. Ensimmäinen maailmansota alkaa 33
- Pelot ja epäluulot enteilevät sotaa 33
- Sotilaalliset liittoutumat syntyvät 35
- Kohtalokkaat laukaukset Sarajevossa 35
- Sodanjulistusten aika 36
- Sodan osapuolet 37
- Saksa hyökkää lännessä ja idässä 38
- Keisarivaltojen viimeinen taisto 39
- Sota lännessä juuttuu asemasodaksi 41

5. Maailmansodan päätös ja Kansainliiton synty 44
- Yhdysvallat mukaan maailmansotaan 44
- Maailmansodan ratkaisu 45
- Kiista Saksan kohtelusta 46
- Euroopan uusi kartta 47
- Versaillesin häpeärauha? 48
- Sodan inhimillinen hinta 49
- Pyrkimys turvata maailmanrauha 50

6. Vallankumousten vuodet 1917–1922 52
- Venäjän tsaarin valta kukistetaan 52
- Valtatyhjiö Venäjällä 53
- Lokakuun veretön vallankumous 54
- Neuvostovaltiota rakennetaan 54
- Miksi Venäjän vallankumous tapahtui? 55
- Weimarin tasavalta vaikeuksissa 57
- Levottomuuksien aika 59

Aineistotehtävät 60

Diktatuurien nousu ja toinen maailmansota

7. Diktaattorit ottavat vallan 63
- Stalin nousee valtaan Neuvostoliitossa 63
- Neuvostoliiton teollistaminen 64
- Stalinin terrori 64
- Fasistit valtaan Italiassa 66
- Italiasta diktatuuri 67
- Kansallissosialistit valtaan Saksassa 68
- Totalitarismi vakiinnutetaan Saksassa 69
- Henkilökultti totalitaarisissa valtioissa 71
- Natsit vainoavat vähemmistöjä 72

8. Tie toiseen maailmansotaan 74
- Suur-Saksaa rakentamaan 74
- Kansainliiton perusta alkaa murentua 74
- Veretön valloituspolitiikka alkaa 76
- Espanjan sisällissota lähentää akselivaltoja 77
- Itävalta osaksi natsi-Saksaa 77
- Länsivallat yrittävät voittaa aikaa 78
- Kabinettipolitiikkaa Münchenissä 79
- Saksa ja Neuvostoliitto sopivat etupiireistä 80
- Saksa hyökkää Puolaan 82
- Valesodasta Euroopan valtaukseen 82
- Saksa hyökkää Neuvostoliittoon 84
- Yhdysvallat tulee mukaan sotaan 85

9. Liittoutuneet voittavat toisen maailmansodan 86
- Kotirintama totaalisessa sodassa 86
- Akselivallat perääntyvät 87
- Yhdysvallat pysäyttää Japanin 88
- Rengas kiristyy 89
- Normandian maihinnousu 90
- Kilpajuoksu kohti Berliiniä 91
- Kansanmurhat paljastuvat 92
- Tuhoamisleirit ja keskitysleirit 94
- Ydinaseilla Japania vastaan 95
- Kolmen suuren yhteistyö 96

Yhdistyneet kansakunnat perustetaan 97
Aineistotehtävät 98

Kylmän sodan maailma

10. Supervaltojen aikaan 101
Voittajat vastakkain 101
Erimielisyyksiä Saksan asemasta 102
Saksa jaetaan kahtia 103
Puheet kovenevat 104
Kommunismin patoaminen 104
Marshallin apu 105
Kansandemokratioita perustetaan 106
Sotilasliittojen synty 106
Kuka aloitti kylmän sodan? 109

11. Kylmän sodan todellisuus 110
Ydinaseet ja kilpavarustelu 110
Kauhun tasapaino 111
Avaruus kylmän sodan kilpakenttänä 111
CIA ja KGB vakoilevat 112
Punaista pelkoa ja kansalaisten valvontaa 112
Kylmän sodan leirit 113
Kiinasta kommunistinen suurvalta 114
Maolaisuus muuttaa Kiinaa 115
Jugoslavia – oman tien kulkija 117

12. Kylmän sodan kriisit ja liennytys ... 118
Kylmä sota kuumenee Koreassa 118
Suojasäästä Berliinin kriisiin 120
Kuubasta kylmän sodan polttopiste 122
Ydinsodan uhka Kuubassa 123
Yhdysvallat kärsii tappion Vietnamissa 124
Neuvostoliiton etupiirin sisäiset kriisit 128
Prahan kuohuva kevät 129
Asevarustelun rajoituksia ja liennytystä ... 130

13. Kylmä sota päättyy ja Neuvostoliitto hajoaa 132
Liennytyksen loppu 132
Neuvostoliitto ajautuu vaikeuksiin 133
Ulkopuoliset tekijät haastavat Neuvostoliiton 134
Gorbatshovin uudistukset 135
Itä-Euroopan vapautuminen alkaa 136
Berliinin muuri murtuu 137
Samettivallankumouksesta Saksojen yhdistymiseen 138
Neuvostoliitto hajoaa 139
Miksi Neuvostoliitto hajosi? 141
Aineistotehtävät 142

Kolmas maailma

14. Siirtomaavallan purkautuminen 145
Siirtomaavalta vastatuulessa 145
Intia suunnannäyttäjänä 146
Afganistan 1800-luvulta nykypäiviin ... 148
Muutoksen tuuli Afrikassa 148
Eteläisen Afrikan vapautuminen 150
Itsenäisen Afrikan kasvukipuja 150
Latinalainen Amerikka – Yhdysvaltojen takapiha 152

15. Lähi-idän ongelmavyyhti 154
Juutalaisille oma valtio? 154
YK ja Israelin valtion synty 155
Kylmää sotaa Lähi-idässä 156
Israel laajentaa aluettaan 157
Öljystä uusi ase 158
Islam muuttaa Lähi-itää 158
Rauha Lähi-itään – mahdoton tehtävä? 160
Aineistotehtävät 162

Muuttuvat maailmanmahdit

16. Maailma kylmän sodan jälkeen 165
Yhdysvalloista ainoa supervalta 165
Persianlahden sota 167
Venäjä kokeilee demokratiaa 168
Talousuudistukset ja oligarkit 169
Putin keskittää valtaa 170
Nationalismin paluu ja Jugoslavian hajoamissodat 172
Kiina kohti markkinataloutta ja uutta aikaa 174
Euroopan unioni vahvistuu ja laajenee 176

17. Uudet kansainvälisen politiikan rakenteet 178
Suurvallat vaihtuvat 178
Luonnonvarat ja ympäristö konfliktien syinä 180
Globalisaatio haastaa kansallisvaltioita ... 180
Globaalit kansalaisliikkeet 182
Yhdistyneet kansakunnat myllerryksen keskellä 184
Syyskuun 11. 2001 muuttaa maailman .. 184
Sota terrorismia vastaan 186
Mitä terrorismi on? 187
Kulttuurien törmäys? 188
Yksi yhteinen maailma 188
Aineistotehtävät 190

Käsitehakemisto 192
Kuvalähteet 202

Ihmisiä on aina mietityttänyt, miksi maailmassa soditaan ja miksi pysyvää rauhaa on ollut niin vaikea saavuttaa. Kansainvälisten suhteiden historia tarkastelee sotia, niiden syitä ja vaikutuksia, mutta myös valtioiden ja kansakuntien välistä yhteistyötä ja rauhanpyrkimyksiä. 1800-luvun alkupuolella pysyvään rauhaan pyrittiin Wienin kongressin voimatasapainon avulla. Yhdenkään eurooppalaisen suurvallan ei haluttu nousevan muita vahvemmaksi, ja rauhaa koetettiin taata yhteistyön ja diplomatian keinoin. 1800-luvun lopulla tässä Wienin "konsertissa" alkoi kuitenkin kuulua riitasointuja. Nationalismi aiheutti ristiriitoja maiden sisällä ja niiden välillä, kun kansat vaativat oikeuksia itselleen. Saksa yhdistyi keisarikunnaksi ja alkoi tosissaan haastaa muita suurvaltoja. 1800-luvun lopulla valtiot kilpailivat siirtomaista ja pyrkivät niiden avulla kasvattamaan valtaansa. Voimatasapaino alkoi murtua ja sodan uhka kasvaa.

1. Kansainvälisten suhteiden perusteet

Kansainvälinen järjestelmä

Jokaisella maailman valtiolla on oma alueensa, rajansa ja väestönsä, joka on valtion vallankäytön kohteena. Yhdessä kaikki maailman valtiot muodostavat **kansainvälisen järjestelmän**. Kansainvälisten suhteiden historia onkin 1800- ja 1900-lukujen osalta pitkälti juuri valtioiden välisten suhteiden historiaa.

Erilaiset periaatteet ja toimintatavat ovat osa kansainvälistä järjestelmää ja ne ohjaavat sitä. Esimerkiksi **suvereenisuusperiaate**, joka tarkoittaa valtion oikeutta päättää itse omista asioistaan, ohjaa kansainvälistä politiikkaa. Periaatteen mukaan valtiot säätävät itse omat lakinsa, huolehtivat sisäisistä asioistaan sekä vastaavat itse omista suhteistaan muihin valtioihin.

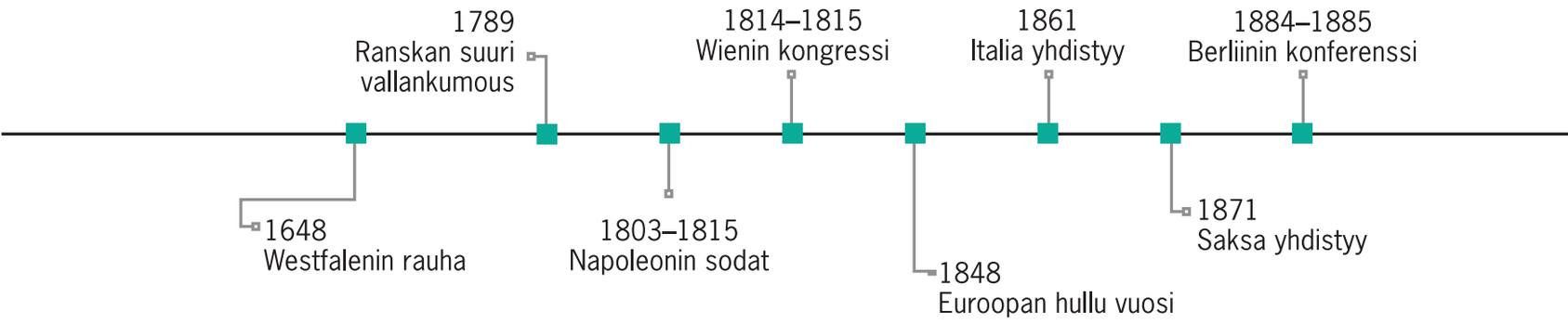

Valtioiden lisäksi kansainvälisessä politiikassa toimii **kansainvälisiä järjestöjä**, joita valtiot ovat itse perustaneet lisätäkseen yhteistyötä välillään. Tällainen järjestö on esimerkiksi Yhdistyneet kansakunnat (YK). Lisäksi eri maiden kansalaiset ovat perustaneet niin kutsuttuja ei-valtiollisia kansainvälisiä järjestöjä. Kaksi hyvin erilaista esimerkkiä näistä ovat Kansainvälinen punainen risti ja ympäristöjärjestö Greenpeace, jotka kumpikin toimivat valtioista riippumatta.

Kansainvälisten suhteiden ikivanha ongelma on, vallitseeko valtioiden välisissä suhteissa vain ”viidakon laki” eli vahvimman valta. Sen vastapainona on **kansainvälinen oikeus**, jota myös valtioiden on noudatettava. Kansainvälinen oikeus pohjautuu valtioiden yhteistyöhön.

Valtiot hoitavat suhteitaan muihin valtioihin **ulkopolitiikan** avulla. Ulkopolitiikan välineenä on **diplomatia**, joka on valtioiden välistä rauhanomaista neuvottelua ja kanssakäymistä. Diplomatian keinoin valtiot pyrkivät huolehtimaan omista eduistaan ilman voimankäyttöä.

Kansainvälisen oikeuden mukaan sota on valtioiden keskinäistä väkivaltaa. Sodan aloittanut valtio on hylännyt diplomatian keinot päästäkseen tavoitteisiinsa. Kun jokin valtio pyrkii päämääriinsä sodalla tai uhkaamalla väkivaltaisilla keinoilla, on kyseessä **voimapolitiikka**.

Suurvallat ja maailman navat

Valtioiden valta riippuu osittain siitä, kuinka paljon aineellisia ja inhimillisiä voimavaroja eli

resursseja niillä on käytössään. Aineellisia voimavaroja ovat valtion maa-alue, maantieteellinen sijainti, ilmasto-olot sekä luonnonvarat. Inhimillisiä voimavaroja ovat väestö, sen koulutustaso ja taidot sekä kyky järjestää yhteiskuntansa olot ja hallinto tehokkaasti.

Teknologinen osaaminen ja valtion taloudellinen kehitysvaihe kuvastavat sitä, kuinka hyvin resursseja osataan yhdistää ja hyödyntää. Kaikki nämä tekijät vaikuttavat siihen, kuinka vahva valtio on suhteessa muihin maailman valtioihin.

Suurvalloiksi kutsutaan yleensä kansainvälisen järjestelmän vahvimpia valtioita, mutta mitään yksiselitteistä määritelmää tälle käsitteelle ei ole. Maailmalla voi olla useita toisistaan riippumattomia suurvaltoja. Tällöin puhutaan **moninapaisesta** kansainvälisestä järjestelmästä. Jos yksi suurvalta saavuttaa ylivertaisen aseman muihin nähden, sitä kutsutaan **hegemoniksi**. Esimerkiksi Yhdysvaltojen asema 1990-luvulla oli sellainen. Hegemoninen kansainvälinen järjestelmä on **yksinapainen**.

Kylmän sodan (1947–1990) aikana maailman kahta johtavaa suurvaltaa, Yhdysvaltoja ja Neuvostoliittoa, kutsuttiin **supervalloiksi**. Tällä viitattiin niiden ylivertaisiin mahdollisuuksiin käyttää valtaa omissa vaikutuspiireissään. Koska maailmassa oli vain kaksi supervaltaa, kylmän sodan aikaista kansainvälistä järjestelmää kutsuttiin **kaksinapaiseksi** järjestelmäksi.

Järjestöjen lisäksi suuret monikansalliset liikeyritykset, maailmanlaajuiset tiedotusvälineet ja vaikkapa väkivaltaiseen vaikuttamiseen pyrkivät terroristiryhmät vaikuttavat kaikki siihen, minkälaisessa maailmassa elämme.

Westfalenin rauhassa 1648 sovittiin valtioiden suvereenisuudesta. Se tarkoittaa käytännössä sitä, että valtiot tunnustetaan korkeimman poliittisen vallan käyttäjiksi alueellaan, eikä niillä ole velvollisuutta totella mitään itsensä ulkopuolista tahoa. Euroopan unionissa ja Yhdistyneissä kansakunnissa tästä periaatteesta on tingitty. Vanha suvereenisuusperiaate on kuitenkin vahva ja valtiot pitävät tiukasti kiinni oikeuksistaan.

Euroopan valtiojärjestelmän synty

Valtiojärjestelmällä tarkoitetaan valtioiden oikeuksia ja velvollisuuksia suhteessa toisiinsa. Euroopan valtiojärjestelmän perusta luotiin 1600-luvulla.

Keskiajalla Eurooppa oli jakautunut lukuisiin pieniin kuningas- ja ruhtinaskuntiin. Tehtävät, jotka Rooman valtakunnassa olivat kuuluneet maalliselle vallalle, olivat pitkälti katolisen kirkon hallussa. Hallitsijat kokivat olevansa osa yhteistä ja jakamatonta kristikuntaa, ja katolinen kirkko ja paavi olivat kaikkien maallisten hallitsijoiden yläpuolella.

Uuden ajan alussa Eurooppaan alkoi hahmottua keskitetysti hallittuja valtioita. Uskonpuhdistus vahvisti maallisten hallitsijoiden asemaa, jolloin katolisen kirkon ja paavin valta vastaavasti väheni.

Vuosina 1618–1648 Euroopassa käytiin **kolmikymmenvuotinen sota**. Sen taustalla olivat

Ranskan Napoleon Bonaparten silmissä vanha eurooppalainen valtiojärjestelmä oli haavoittuva ja johti toistuviin sotiin. Hänen mukaansa Ranskan oli noustava Euroopan johtoon ja yhdistettävä koko mantereen poliittiset ja lainsäädännölliset olot.

uskonpuhdistusta seuranneet protestanttien ja katolisten väliset jännitteet sekä Euroopan suurvaltojen kamppailu mantereen johtoasemasta. Sotaa käytiin pääosin nykyisen Saksan alueella, mutta se kosketti käytännössä kaikkia Manner-Euroopan valtioita. Kolmikymmenvuotinen sota oli poikkeuksellisen julma ja koitui etenkin siviiliväestölle raskaaksi. Sota päättyi **Westfalenin rauhaan**, joka solmittiin vuonna 1648.

Westfalenin rauha on tärkeä rajapyykki Euroopan valtiojärjestelmän synnyssä sen vuoksi, että siinä vahvistettiin periaate valtioiden **suvereenisuudesta** eli täysivaltaisuudesta. Tämä tarkoitti sitä, että valtioilla oli nyt ylin valta omalla alueellaan. Katolisella kirkolla ja paavilla ei ollut enää edes muodollista asemaa Euroopan hallitsijoiden yläpuolella.

Wienin kongressi 1814–15

Westfalenin rauhan jälkeen Euroopan valtiot jatkoivat kilpailuaan maanosan herruudesta. Euroopan kansainvälisiä suhteita leimasivat toistuvat sodat.

Vuonna 1789 Ranskaa ravisteli suuri vallankumous, jonka jälkeen mantereella ajauduttiin jälleen sotaan. Ranskan johtoon nousi kenraali Napoleon Bonaparte, joka kruunautti itsensä keisariksi vuonna 1804. Napoleon pyrki nostamaan Ranskan johtovallaksi Euroopassa. Napoleonin ylivaltapyrkimysten vuoksi Ranska ja muut Euroopan valtiot sotivat useasti keskenään vuosina 1803–1815. Lopulta Napoleonin sotaonni kääntyi tappiolliseksi ja hänen itsevaltiutensa päättyi.

Euroopan johtavat valtiot kokoontuivat vuosina 1814–15 solmimaan rauhaa Itävallan pääkaupunkiin Wieniin. Wienin kongressin tavoitteena oli luoda pysyvä rauhantila Ranskan suuren vallankumouksen ja **Napoleonin sotien** repimään Eurooppaan.

Neuvottelujen tärkeimmät osapuolet olivat Itävalta, Iso-Britannia, Preussi ja Venäjä. Myös Ranskan uusi hallitus sai osallistua neuvotteluihin, koska yhdenkään suurvallan ei haluttu

Wienin kongressia kutsuttiin ajan tanssi-innostuksen vuoksi myös tanssivaksi kongressiksi, mikä on innoittanut ranskalaista pilapiirtäjää. Wienin järjestelmä alettiin kokea **taantumuksen** tukipilariksi, jonka tavoitteena oli vain varmistaa Euroopan itsevaltaisten hallitsijoiden asemat.

jäävän uuden sopimusjärjestelmän ulkopuolelle. Ranskan annettiin myös säilyttää vanhat rajansa ja arvovaltansa, koska katsottiin että näin se ei alkaisi uudelleen uhata muuta Eurooppaa. Samasta syystä kongressin **turvallisuusperiaatteen** mukaan Ranska ympäröitiin entistä vahvemmilla valtioilla.

Wienin kongressi oli suurimittaisin siihen asti tehty yritys luoda kansainvälisiin suhteisiin menettelytavat, jotka pohjautuisivat rauhaan ja diplomatiaan. Euroopan suurvallat halusivat palauttaa Ranskan suurta vallankumousta edeltäneet poliittiset olot. **Laillisuusperiaate** merkitsi vanhojen hallitsijasukujen nostamista takaisin valtaistuimilleen.

Voimatasapaino ja suurvaltojen yhteistyö

Wienin kongressissa Euroopan valtioiden välille haluttiin synnyttää voimatasapaino. Tähän **tasapainoperiaatteeseen** sisältyi ajatus siitä, että rauha säilyisi, mikäli suurvaltojen keskinäiset voimasuhteet pysyisivät ennallaan.

Voimatasapainon lisäksi oli sovittava siitä, miten vältyttäisiin uusilta kriiseiltä. Ratkaisu oli keskinäisessä yhteistyössä. Mikäli jokin valtio halusi muuttaa tasapainoa, asiasta oli sovit-

tava yhdessä muiden kanssa. Valtiot pidättyivät yksipuolisesta toiminnasta ja sitoutuivat siis **monenkeskiseen diplomatiaan**. Jos jokin valtio päättäisi voimakeinoin muuttaa vuoden 1815 tilannetta, muut valtiot puuttuisivat asiaan. Tätä periaatetta kutsutaan **kollektiiviseksi turvallisuudeksi**.

Napoleon oli soveltanut sotapolitiikassaan **”hajota ja hallitse” -taktiikkaa** eli onnistunut käyttämään vastustajiensa erimielisyyksiä hyödykseen. Nyt haluttiin, että kaikki tärkeät ratkaisut tehtäisiin suurvaltojen kesken yhdessä.

Wienin kongressin suurvallat päättivät myös tehdä selvän eron Euroopan suurvaltojen ja muiden valtioiden välille. Muut valtiot joutuisivat sopeutumaan suurvaltojen päätöksiin.

Wienin järjestelmää on kutsuttu ”**Euroopan konsertiksi**” tai **pyhäksi allianssiksi**. Se oli Euroopan vakiintuneiden hallitsijoiden yritys estää yhdessä muutokset ja levottomuudet, joita Ranskan suuresta vallankumouksesta heijastui koko Eurooppaan. Demokratiapyrkimyksiä, uusia kapinoita ja vallankumouksia valtioiden sisällä yritettiin tällä tavoin ehkäistä.

Eurooppa Wienin kongressin jälkeen 1815

1800-luvun pitkä rauha

Satojen vuosien lähes taukoamattoman sodankäynnin jälkeen Wienin kongressin järjestelmä onnistui pitämään Euroopan valtiolliset olot rauhallisina lähes puolen vuosisadan ajan.

1800-luvun puolivälin jälkeen valtasuhteet olivat kuitenkin jo muuttuneet. Nationalismin vaikutukset, sisäinen kuohunta ja poliittiset uudistusvaatimukset monissa Euroopan maissa sekä Italian ja Saksan yhdistymiset suuriksi **kansallisvaltioiksi** veivät lopulta pohjan järjestelmältä, jonka suurvallat olivat Wienissä perustaneet.

Aivan kuten 1600-luvun alussa ja 1700-luvun lopussa oli tapahtunut, 1860-luvulta alkaen suuret muutokset Euroopan valtioiden sisällä – esimerkiksi uudet aatteet ja teollistuminen – johtivat myös valtioiden välisen kansainvälisen järjestelmän perusteiden järkkymiseen. 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä Eurooppa oli jälleen matkalla kohti epävakaita ja epävarmoja aikoja.

Rauhan turvaaminen vaatii valtioiden välistä yhteistyötä. Sami Keron palkitussa kuvassa yhdysvaltalainen Matt Merced pelaa jalkapalloa sheikki Munderin lasten kanssa Bagdadin provinssissa Irakissa.

Miksi soditaan?

Valistusfilosofit pohtivat 1700-luvulla ahkerasti sotien syitä ja mahdollisuuksia ikuiseen rauhaan. Kansainvälisen kaupan lisääminen oli valistusfilosofien silmissä sotia ehkäisevä tekijä, koska sodat häiritsivät talouden normaalia toimintaa.

Filosofien mielestä itsevaltiuden lopettaminen vähentäisi sotien todennäköisyyttä, koska hallitsija ei välttämättä ajattele koko kansakunnan etua päättäessään yksin sotaan lähdöstä. Immanuel Kant esitti 1700-luvulla näkemyksen, etteivät demokratiat sodi keskenään, mikä pitää pitkälti paikkansa. Diktatuurivaltioilla, joissa valtaa pitää yksi henkilö tai puolue, onkin suurempi todennäköisyys käyttää väkivaltaa ja sotaa päämääriinsä pääsemiseksi.

Sodan ja rauhan ongelma ei kuitenkaan ole ratkennut valistusfilosofien toivomalla tavalla. Edes demokratian leviäminen maailmalla ei ole

poistanut turvautumista sotilaalliseen voimaan. Sotien syitä onkin etsittävä monesta eri tekijästä.

Valtioiden pyrkimys turvallisuuteen saattaa johtaa puolustautumisen ohella myös hyökkäys- ja valloitussotiin, joilla pyritään torjumaan todellisia tai kuviteltuja uhkia ennalta. Hyökkäykset saattavat kuitenkin synnyttää uusia uhkia, joita valtiolla ei aiemmin ole ollut. Esimerkiksi monet Yhdysvaltojen toimet Lähi-idässä ovat pikemminkin lisänneet terrorismin uhkaa ja epävakautta kuin vähentäneet sitä.

Joillakin valtioilla on hankala tai uhanalainen **geopoliittinen asema**, millä tarkoitetaan maantieteellisen sijainnin merkitystä. Valtion naapurustossa voi esimerkiksi olla laajentumishaluisia tai keskenään riitaisia valtioita, ja se voi joutua vedetyksi konfliktin osapuoleksi riippumatta siitä, miten se itse toimii. Esimerkiksi Puolan geopoliittinen asema Venäjän ja Saksan välissä on ollut vaikea. Toisaalta Yhdysvaltojen, Ison-Britannian ja Ruotsin geopoliittinen asema on aina ollut helpompi, koska ne ovat sijainneet turvallisen etäisyyden päässä muista suurvalloista.

Halu alueelliseen laajentumiseen sytyttää konflikteja. Eri valtioilla on käytettävissään erilaisia luonnonvaroja ja muita resursseja, joiden saatavuutta voidaan sotien avulla parantaa. Paljon resursseja omaavat valtiot, kuten Yhdysvallat ja Venäjä, voivat myös käydä sotia helpommin kuin muut.

Valtioiden poliittiset ja yhteiskunnalliset olot vaihtelevat, ja joskus sotien aloittaminen voidaan nähdä keinoksi ratkoa kotimaisia ongelmia tai kiinnittää kansalaisten huomio toisaalle. Myös erilaiset aatteet, arvot ja kulttuurit voivat ajautua törmäykseen keskenään ja eri asioihin uskovat ihmiset saattavat kokea toisensa uhaksi.

Vanhat vihollisuudet kahden maan välillä voivat myös lisätä sodan riskiä. Edellinen sota ja sen lopputulos voivat siis olla myös seuraavan sodan syy.

Sotien syyt ovat syvällä ihmisyhteisöjen rakenteissa, valtioiden poliittisissa ja yhteiskunnallisissa olosuhteissa sekä siinä, minkälaisessa ympäristössä ne joutuvat toimimaan. Myös rauhanomaiset valtiot saattavat joutua turvautumaan voimankäyttöön, jos ei muuten niin itsepuolustuksena.

Tehtävät

1. **Mitkä ovat kansainvälisen politiikan toimijat?**
2. **Mitä keinoja valtioiden välisten suhteiden hoidossa käytetään?**
3. **Minkälaisista asioista aikakauden suurvallat sopivat**
   a) Westfalenin rauhassa
   b) Wienin kongressissa?
4. **Mitkä seikat vaikuttavat valtioiden vahvuuteen tai heikkouteen kansainvälisissä suhteissa?**
5. **Miksi soditaan? Laadi käsitekartta sotien syistä.**

2. Nationalismi yhdistää ja hajottaa valtioita

Nationalismi muuttaa Eurooppaa

Euroopan alueella on aina asunut useita erikielisiä kansoja. 1800-luvun alussa monet kansat alkoivat vaatia itselleen omaa valtiota. Kansallisuusaate eli **nationalismi** alkoi saada kannatusta.

Kansallisuusaatteen vaikutuksesta Euroopan kartta muotoutui 1800-luvulla uudelleen. Vanhat valtiot joutuivat tarkistamaan rajojaan ja uusia valtioita syntyi. Ensimmäisinä itsenäistyivät kreikkalaiset, jotka irtaantuivat 1820-luvulla turkkilaisten ottomaanien vallan alta.

Vuotta 1848 on kutsuttu **Euroopan hulluksi vuodeksi** eri puolilla tapahtuneiden kapinoiden ja levottomuuksien vuoksi. Muun muassa Itävaltaan kuuluneet unkarilaiset ensin saivat ja sitten menettivät itsenäisyytensä vuoden 1848 aikana. Nationalistinen kehitys huipentui Euroopassa kahden uuden suurvallan, Saksan ja Italian syntyyn 1800-luvun jälkipuoliskolla.

Nationalismi aiheutti Euroopassa myös sisäpoliittista kuohuntaa. Vanhojen suurvaltojen sisällä eri kansallisuudet alkoivat vaatia suurempaa itsemääräämisoikeutta, ja vanhat hallitsijat joutuivat tarkistamaan hallintotapojaan.

Liput liehuvat Berliinin levottomuuksissa vuonna 1848. Euroopan hullu vuosi alkoi, kun kansa nousi barrikadeille Pariisissa helmikuussa 1848. Kapinointi levisi myöhemmin lähes joka puolelle Eurooppaa.

Euroopan sisäpolitiikassa kuohui myös siksi, että teollistuminen oli synnyttänyt kokonaan uusia yhteiskuntaluokkia. Keskiluokka ja työväestö alkoivat nyt vaatia oikeutta osallistua poliittiseen päätöksentekoon. Kansalaiset vaativat laajempaa **demokratiaa** eli kansanvaltaa. Euroopan ”hullun vuoden” 1848 vallankumousten seurauksena moniin Euroopan maihin perustettiinkin kansanedustuslaitoksia.

Italia ja Saksa yhdistyvät kansallisvaltioiksi

Vielä 1800-luvun alussa Italia koostui lukuisista itsenäisesti hallituista kuningas- ja ruhtinaskunnista. Pohjois-Italiassa syntyi kuitenkin ajatus oman, kansallisuusaatteen mukaisen valtion perustamisesta. Euroopan hullun vuoden jälkimainingeissa Nuori Italia -liike julisti vuonna 1849 Italian tasavallan perustetuksi. Yhdistymisprosessi oli kuitenkin hidas ja monimutkainen. Italian kuningaskunta perustettiin lopulta vuonna 1861.

Myöskään Wienin kongressin jälkeinen Saksa ei ollut yhtenäinen valtio, vaan se koostui 39 erikokoisesta valtiosta, jotka olivat liittyneet löyhästi yhteen. Kaksi suurinta tässä **Saksan liitossa** olivat Preussi ja Itävalta. Preussi sai vähitellen alueella taloudellisen ja poliittisen johtoaseman. 1830-luvulla Preussi perusti tulliliiton, jonka tarkoituksena oli poistaa teollistumisen ja kaupan esteitä. Itävalta ei kuulunut tulliliittoon, ja Preussin etumatka kasvoi.

Saksa yritettiin ensin yhdistää rauhanomaisesti vuonna 1848 järjestetyssä Frankfurtin kokouksessa. Kun tämä yritys epäonnistui, Preussin pääministeri Otto von Bismarck lähti yhdistämään Saksaa ”raudalla ja verellä”. Bismarck ajatteli, että sodankäynti lähentäisi saksankielisiä pikkuvaltioita ja tekisi niistä lopulta yhden valtiokokonaisuuden. Bismarckin uhkapeli onnistui, ja hänelle annettiin myöhemmin lempinimi ”rautakansleri”.

Vuoden 1848 vallankumousten keskukset Euroopassa

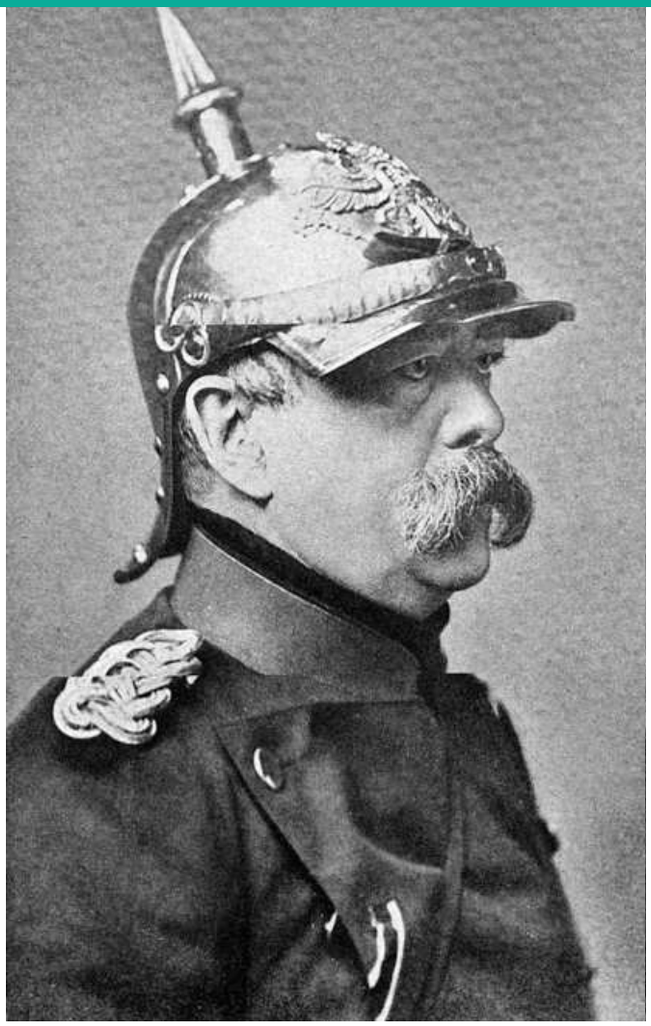

Rautakansleri Otto von Bismarck oli aikansa kansallissankari, joka yhdisti Saksan "raudalla ja verellä".

Giuseppe Garibaldi oli seikkailija ja sotilas, joka ajoi Italian yhdistymistä. Ongelmaksi nousi Rooman valtaaminen paavin joukoilta. "Roma o morte – Rooma tai kuolema", hänen kerrotaan sanoneen. Paavin joukot antautuivat lopulta vuonna 1870 ja Roomasta tuli myös käytännössä yhdistyneen Italian pääkaupunki.

Bismarckin aikana Preussi soti Tanskaa, Itävaltaa ja Ranskaa vastaan. Preussi ja Itävalta riitautuivat lopulta yhdessä Tanskalta valtaamiensa Schleswigin ja Holsteinin alueiden omistusoikeudesta niin, että ne päätyivät keskinäiseen sotaan vuonna 1866. Sodan hävinnyt Itävalta jäi Saksan yhdistymiskehityksestä syrjään.

Saksan lopullisen yhdistymisen sai aikaan voitokas Preussin sota Ranskaa vastaan vuosina 1870–1871. Etelä-Saksan pikkuvaltiot kokivat asemansa sodassa uhatuksi ja liittyivät osaksi Preussin johtamaa Pohjois-Saksan liittoa.

Saksa nousee suurvallaksi

Sota oli suurvoitto Bismarckin politiikalle. Saksan yhdistyminen vietiin päätökseen ja yhdistyneestä Saksasta tuli Euroopan johtava suurvalta sekä teollisuus- ja sotilasmahti. Ranskan kuninkaanlinnan Versailles'n peilisalissa pidettiin voitonjuhlat, joissa Preussin kuningas kruunattiin yhdistyneen Saksan keisarikunnan keisari Vilhelm I:ksi.

Ranska koki Saksan valtion syntyprosessin uhkana itselleen, eikä syyttä. Sodassa hävinnyt Ranska joutui luovuttamaan Saksalle Alsace-Lorrainen (saks. Elsass-Lothringenin) alueen. Saksan keisarin kruunaus Versailles'ssa sekä aluemenetykset herättivät ranskalaisissa syvää katkeruutta. Ranskassa nousi vahva **revanssihenki** eli halu saada koetut tappiot hyvitettyä.

Yhdistyneen Saksan ulkopolitiikkaan vaikuttivat keisarin ja kanslerin henkilökohtaiset suhteet. Vilhelm I:n ja Bismarckin yhteistyö sujui hyvin ja keisari antoi Bismarckille ulkopolitiikassa vapaat kädet. Bismarck pyrki yhdistymisen jälkeen ylläpitämään hyviä suhteita Itävalta-Unkariin ja Venäjään. Suhteet Isoon-Britanniaan olivat neutraalit ja lähinaapuriin Ranskaan vihamieliset.

Vuonna 1888 valtaan nousi uusi keisari Vilhelm II. Hän alkoi ajaa Saksan nousua maail-

Pilapiirroksessa vuodelta 1890 yhdistyneen Saksan keisari Vilhelm II heiluttaa miekkaa leikkihevosen selässä. Pakotettuaan Bismarckin eroamaan Vilhelm II johti maansa ulkopolitiikkaa ja pyrki kasvattamaan Saksan mahtia.

manmahdiksi siirtomaapolitiikan avulla. Tasapainopolitiikkaa kannattanut Bismarck joutui eroamaan vuonna 1890, jonka jälkeen keisari Vilhelm II määritti Saksan ulkopolitiikan suunnan: Saksa lähti haastamaan muita suurvaltoja.

Itävallan mahti murenee

Wienin kongressista eli vuodesta 1815 aina vuoden 1848 vallankumouksiin asti Itävallan kansleri Klemens von Metternichillä oli johtava asema Euroopan politiikassa. Itävalta, Preussi ja Venäjä olivat yhdessä nousseet vastustamaan kaikkea vallankumouksellista liikehdintää Euroopassa.

Itävalta oli Habsburgien **dynastian** eli kuningassuvun omaisuutta ja maassa asui monia eri kansallisuuksia. Nationalismi ja vuoden 1848 vallankumoukset pyyhkäisivät myös Itävallan ylitse. Kansallisuusaatteen toteutuminen olisi kuitenkin merkinnyt yli kymmenen uuden valtion syntymistä vanhoille Habsburgien mailla. Nationalismi olisi hajottanut, ei yhdistänyt valtiota. Niinpä vuoden 1848 tapahtumien seurauksena Itävallan keisarin valtaoikeuksia vahvistettiin, vaikka muualla Euroopassa vallankumoukset olivat päinvastoin johtaneet demokratisoitumiseen.

1800-luvun loppuvuosikymmenet osoittivat Itävallan suuruuden ajan olevan ohi. Itävallan ja Venäjän suhteet olivat viilentyneet 1850-luvulla. Sodissa Itävalta menestyi huonosti. Se kärsi tappion Italian yhdistymissodassa (1859) sekä sodassa Preussia vastaan (1866).

Heikentyneessä Itävallassa päädyttiin lopulta kompromissiin, jossa Habsburgit antoivat unkarilaisille itsehallinnon vuonna 1867. Näin syntyi Itävalta-Unkarin **kaksoismonarkia.** Yksi ja sama kuningas hallitsi maita, mutta kummallakin oli oma parlamentti, hallitus ja sisäpolitiikka.

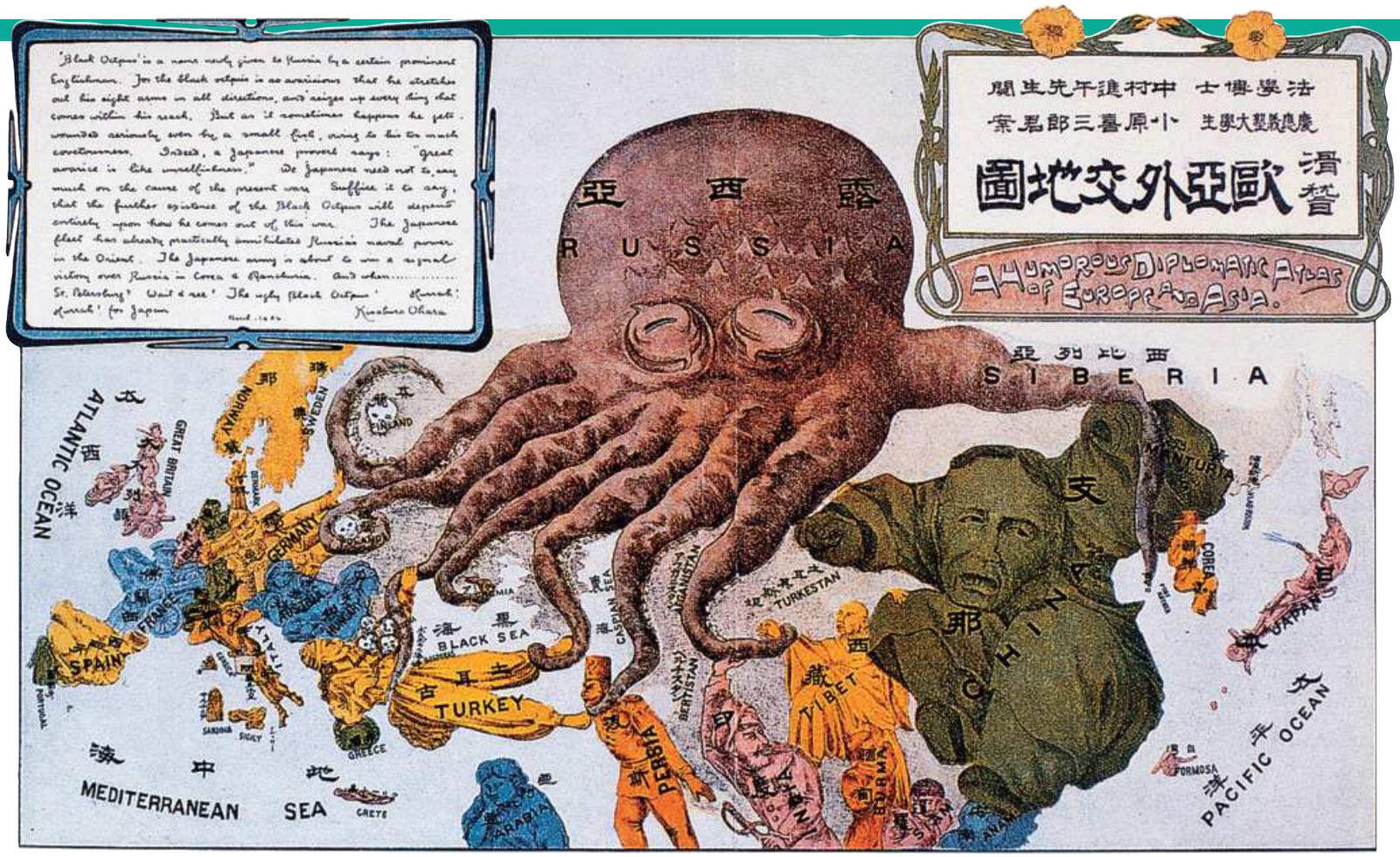

Japanilaista propagandaa vuodelta 1904. Mustekalaksi kuvattu Venäjä ulottaa lonkeronsa jokaiseen ilmansuuntaan ja pyrkii kaappaamaan kaiken tielleen osuvan. Mitkä valtiot mustekala on jo syönyt? Miksi mustekalan itäisin lonkero on tuhoutunut?

Ulkopolitiikassa Itävalta-Unkaria kiinnosti Balkanin alue. Ottomaanien valtakunnan (nyk. Turkin) heikennyttyä Balkanille oli syntynyt monia itsenäisiä tai itsenäisyyttä tavoittelevia valtioita, joiden asema oli poliittisesti epävakaa. Itävalta-Unkari halusi turvata yhteydet Välimerelle sekä liittää itseensä Turkkiin kuuluneita alueita. Vuonna 1878 se valloitti Bosnia-Herzegovinan.

Itävalta-Unkarin vaikutusvallan kasvattaminen Balkanilla vaikeutui kuitenkin Serbian vuoksi. Serbia oli itsenäistynyt vuonna 1878. Serbit halusivat luoda alueelle Suur-Serbian ja tukivat siksi kansalliskiihkoa Bosniassa. Serbia sai tukea Venäjältä, jossa vallitsi kiihkokansallinen eli **panslavistinen** ilmapiiri. Panslavistit vaativat Venäjää tukemaan muita Euroopan slaavilaisia kansoja, mikä sai Venäjän sekaantumaan Balkanin asioihin.

Koska Venäjän ja Itävalta-Unkarin tavoitteet olivat niin pahasti ristiriidassa keskenään, Balkanista muodostui 1900-luvun alkuvuosikymmeninä poliittinen ”ruutitynnyri”. **Konflikti** Venäjän ja Itävalta-Unkarin välillä näytti väistämättömältä.

Venäjä – heikko suurvalta

1800-luvulla Venäjä oli maatalousvaltainen maa, jossa ei ollut vielä syntynyt keskiluokkaa, eli sitä ryhmää, joka oli muualla Euroopassa ryhtynyt vallankumouksiin. Muuta Eurooppaa 1848 ravisuttaneet vallankumoukset eivät olleet pahemmin koskettaneet Venäjää.

Venäjän teollistumisen kulmakiviksi muodostuivat raskas teollisuus ja koko maan kattava rautatieverkosto. Esimerkiksi rata Siperian halki Moskovasta Tyynenmeren rannalle Vladivostokiin rakennettiin vuosina 1891–1916. Venäjän maatalous jäi kuitenkin alkeelliselle tasolle. Konstantin Savitskin realistinen maalaus junaradan rakentajista.

Venäjä kohtasi kuitenkin ulkopolitiikassa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa monia vastoinkäymisiä, jotka aiheuttivat lopulta myös sisäpoliittisia levottomuuksia.

Venäjän ulkopolitiikkaa ohjasi pyrkimys merelle kaikissa ilmansuunnissa. 1850-luvulla Venäjä joutui sotaan Englantia ja Ranskaa vastaan tavoitellessaan parempia meriyhteyksiä. Tappio tässä **Krimin sodassa** pakotti Venäjän laivaston vetäytymään Välimereltä ja Turkin salmista. Näin sen vaikutusalue lännessä kutistui merkittävästi.

Samaan aikaan Venäjä kiinnostui uusista alueista Keski- ja Itä-Aasiassa. Iso-Britannia pysäytti Venäjän laajentumispyrkimykset Persiassa (nyk. Iran) ja Intiassa. 1860-luvulla Venäjä laajeni Keski-Aasian suuntaan ja valloitti sieltä esimerkiksi Kazakstanin. Valloitetut kansat eivät kuitenkaan halunneet venäläistyä, mistä seurasi jatkuvia kahakoita raja-alueilla. Näin laajentuminen yhdessä nationalismin kanssa myös heikensi Venäjää.

Venäjä katsoi myös kauemmas itään. Sen aluevaltaukset Pohjois-Kiinan Mantshuriassa johtivat sotaan Japania vastaan vuosina 1904–1905. Japani tuhosi Venäjän Itämeren-laivaston ja voitti sodan. Sota vei Venäjän valtion konkurssin partaalle. Häviö oli myös imagotappio: Venäjä ei ollutkaan se suurvalta, joka se kokonsa ja luonnonvarojensa puolesta olisi voinut olla.

Tehtävät

1. **Millaisia muutoksia vuoden 1848 vallankumoukset saivat aikaan Euroopassa?**
2. **Miksi Itävalta-Unkarin kaksoismonarkia perustettiin?**
3. **Mitä haasteita Venäjä kohtasi kansainvälisessä politiikassa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa?**
4. **Perustele väite: Nationalismi sekä yhdisti että hajotti valtioita 1800-luvun Euroopassa.**

3. Imperiumien aika

Kilpailu maailman herruudesta

Vuosien 1870–1914 välistä aikaa voidaan kutsua suurten maailmanvaltojen eli **imperiumien** aikakaudeksi. Eurooppalaiset suurvallat yrittivät hankkia mahdollisimman laajan vaikutusvallan koko maailmassa valtaamalla itselleen siirtomaita muilta mantereilta.

Siirtomaavalta ei ollut uusi ilmiö, sillä eri valtioiden **kauppakomppaniat** olivat perustaneet tukikohtia kaukaisten maiden rannikoille suurten löytöretkien ajoista asti. Tällaista kohdemaan hyödyntämistä ja taloudellista alistamista sekä siirtokuntien perustamista kaukaisiin maihin kutsutaan **kolonialismiksi**.

1800-luvun lopulla siirtomaiden hankinnasta tuli suoranaista kilpailua. Vuoteen 1914 mennessä kaksi kolmasosaa maapallon pinta-alasta oli eurooppalaisten imperiumien hallinnassa. Tämä oli mahdollista, koska Euroopalla oli tekninen ylivoima. Paikallisten vastarinta nujerrettiin asein ja suuria alueita vallattiin ja jaettiin nopeasti.

Imperialismi merkitsi kohdemaan sotilaallista, taloudellista ja poliittista alistamista. Siirtomaat otettiin väkisin ja kokonaan emämaan hallintoon ja niihin vietiin emämaan oma armeija ja virkamiehet. Imperialismi syntyi, kun kolonialismiin yhdistettiin voimapolitiikka, jota toteutti kauppakomppanian sijasta suurvalta ja sen armeija.

Siirtomaakilpailu muutti maiden välisiä voimasuhteita. Se johti myös eri suurvaltojen sotilaallisen voiman kasvattamiseen ja niiden välien kiristymiseen. Napoleonin sotien jälkeen aikaansaatu suurvaltojen voimatasapaino alkoi järkkyä.

Matkustusta kolonialistiseen tyyliin Saksan siirtomaassa Togossa. Kun Afrikassa esiintyviin trooppisiin sairauksiin kuten keltakuumeeseen ja malariaan kehitettiin lääkitystä, eurooppalaisia alkoi muuttaa Afrikkaan pysyvästi.

Imperialismin syyt

Eri suurvalloilla oli erilaisia syitä siirtomaiden hankintaan. Iso-Britannia pyrki vahvistamaan hallitsevaa asemaansa johtavana meri- ja siirtomaavaltana. Britit halusivat myös turvata kauppalaivastonsa kulun maailman merillä valtaamalla esimerkiksi Egyptin, jonka alueella sijaitsi vuonna 1869 valmistunut Suezin kanava.

Ranska yritti tukea siirtomailla talouttaan. Myös maan kolhiintunut suurvaltapoliit-

Vieraille kulttuureille tai uskonnoille ei annettu arvoa 1800-luvun Euroopassa. Nationalismi synnytti ylemmyyden tuntoa suhteessa muihin kansoihin. Valkoisen rodun ylivoimaisuutta todisteltiin muun muassa 1800-luvun lopun rotuoppien avulla. Syntyi käsite "valkoisen miehen taakka". Kirkko tulkitsi valtauspolitiikan lähetyskäskyn toteuttamisena ja tuki sitä hiljaisesti. Kuningatar Viktoria ojentaa Raamatun heimopäällikölle.

tinen asema ajoi sen osoittamaan sotilaallista mahtiaan.

Vuonna 1871 yhdistynyt Saksa tuli mukaan siirtomaakilpailuun, minkä erityisesti Iso-Britannia ja Ranska kokivat uhkana. Siirtomaiden hankinnalla Saksa halusi kohottaa suurvalta-asemaansa.

Yhdysvallat taas pyrki laajentumaan Tyynellämerellä ja hankki tästä syystä muun muassa Havaijin tukikohdakseen. Venäjä tavoitteli meriyhteyttä kaikissa ilmansuunnissa ja laajensi siksi valtapiiriään Aasian suuntaan.

Imperialismin taustalla oli siis pitkälti eurooppalaisten suurvaltojen, erityisesti Ison-Britannian ja Ranskan, pyrkimys kasvattaa kotimaan hyvinvointia siirtomaiden avulla. Talous olikin kiistämättä yksi imperialismin keskeisistä syistä. Euroopan teollistuminen merkitsi raaka-aineiden tarpeen kasvua. Rautaa, kumia, kuparia, tinaa, öljyä, jalokiviä, teetä ja mausteita näytti olevan siirtomaissa rajattomat määrät vain odottamassa noutajaansa.

On väitetty, että esimerkiksi Ison-Britannian teollistuminen olisi ollut hitaampaa ilman siirtomaiden laajoja raaka-ainevaroja. Intialaista puuvillaa virtasi englantilaisiin tehtaisiin, joissa se jalostettiin kankaiksi ja vaatteiksi ja myytiin hyvällä voitolla takaisin Intiaan ja muualle maailmaan. Siirtomaan asukkaista saatiin edullista työvoimaa emämaan perustamille tehtaille.

Siirtomaista tuli myös teollisuusmaiden yrittäjille uusia sijoituskohteita. Sijoittaminen

Intiaan syntyi brittien kanssa yhteistyötä tekevä yläluokka. Koulutusta uudistamalla luotiin intialaista virkamieskuntaa. Sepoy-kapinan jälkeen kruunun alaisuuteen siirtynyttä Intiaa hallitsi **varakuningas**, joka tarkastaa kuvassa intialaisista sotilaista koostuvaa armeijaa vuonna 1911.

Euroopan ulkopuolisille alueille tuotti huomattavasti suurempia voittoja kuin sijoitukset Euroopassa.

Taloutta imperialismin syynä on myös kritisoitu: Intiaa lukuun ottamatta valtaosasta siirtomaita ei lopulta tullut merkittävää pääomien sijotuskohdetta, eikä niistä tullut myöskään tärkeitä jalostettujen tuotteiden viennin kohdealueita. Joidenkin historioitsijoiden mukaan valtaosa teollisuuden raaka-aineistakin saatiin muualta kuin siirtomaista, esimerkiksi Amerikasta ja Australiasta.

Sepoy-kapinaa (1857–58) voidaan pitää klassisena esimerkkinä ”kulttuurien törmäämisestä”. Intialaiset jalkaväkisotilaat eli sepoyt alkoivat kapinoida, kun heidän edellytettiin käyttävän aseissaan naudan- ja sianrasvalla voideltuja ammuksia. Hinduille nauta on pyhä eläin ja muslimeille sika saastainen. Kapinaan osallistuneet tuomittiin ankarasti.

Intia brittien kruununjalokivenä

Monikulttuurinen, väestöltään ja luonnonrikkauksiltaan valtava Intia oli kiinnostanut eurooppalaisia jo pitkään. Portugalilaiset olivat aloittaneet kaupankäynnin 1500-luvulla, ja perässä tulivat hollantilaiset, britit ja ranskalaiset. Suuri osa Intiasta päätyi Ison-Britannian hallintaan.

Brittiläinen Intia koostui 600 nimellisesti itsenäisestä ruhtinaskunnasta, jonka kunkin

johdossa oli intialainen ylimys, maharadja. Britit toivat Intiaan oman hallintonsa ja englannista tuli koulutuksen ja virkamiesten käyttämä kieli.

Ison-Britannian etuja valvoi Itä-Intian kauppakomppania. Sillä oli **monopoli** eli yksinoikeus myydä Intian markkinoiden tuotteita. Intia tarjosi Isolle-Britannialle taloudellisesti valtavat mahdollisuudet. Merkitykseltään Intia oli siirtomaiden joukossa ylivoimainen, ja sitä kutsuttiin ”kruunun jalokiveksi”.

Luonnonvarojen hyödyntäminen tehostui, kun Intiaan rakennettiin maanteitä, rautateitä ja kanavia brittiläisellä rahalla ja insinööritaidolla. Suezin kanavan valmistuminen Egyptissä lyhensi merimatkaa Euroopasta Intiaan neljästä kuukaudesta 17 vuorokauteen. Intiasta virtasi Eurooppaan puuvillaa, kultaa, timantteja, teetä, suolaa, pippuria ja muita mausteita. Kiinalaisia varten britit kasvattivat Intiassa oopiumia.

Vuonna 1857 Intiassa alkoi **sepoy-kapinan** nimellä tunnettu vastaisku brittejä vastaan. Kapina kukistettiin kovin ottein ja Intia siirtyi suoraan kruunun alaisuuteen. Se kuitenkin jätti kytemään ajatuksen siitä, ettei siirtomaahallintoon tarvinnut alistua kritiikittä.

Siirtomaavallat Afrikassa 1914

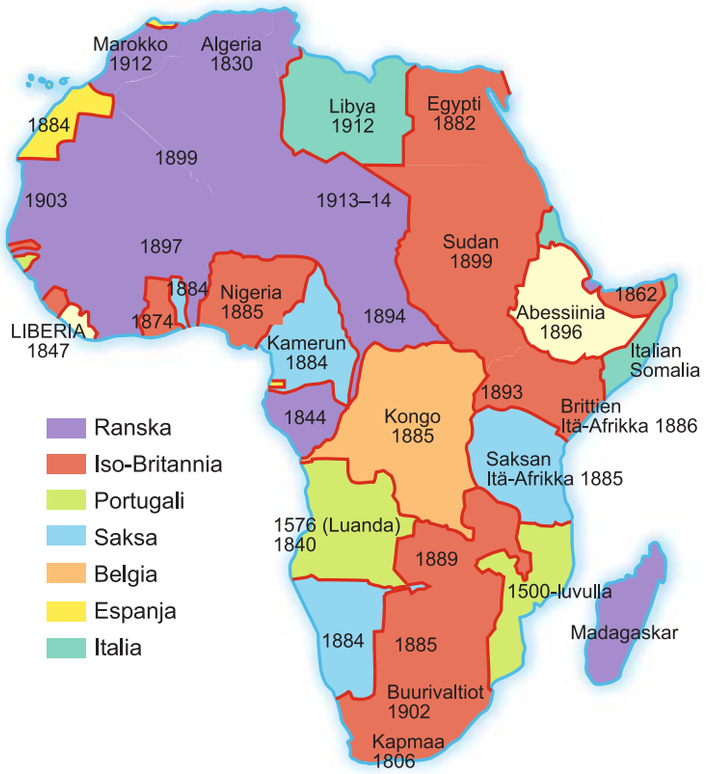

Vuonna 1914 Afrikassa oli vain kaksi itsenäistä valtiota: Abessinia, jossa oli kristittyä väestöä, sekä Liberia, joka oli perustettu Yhdysvaltain vapautetuille orjille. Peräti 98 prosenttia Afrikan pinta-alasta oli jaettu siirtomaiksi eurooppalaisten valtioiden kesken.

Afrikka jaetaan siirtomaiksi

Afrikan rannikoille oli perustettu eurooppalaisia tukikohtia ja kauppa-asemia muun muassa orjakaupan takia. 1800-luvulla myös Afrikan suunnattomat luonnonvarat, kulta- ja timanttiesiintymät sekä hedelmällinen viljelymaa alkoivat kiinnostaa eurooppalaisia. Teollistuvalle Euroopalle näytti olevan tarjolla lähes loputtomat raaka-ainevarat.

Kun trooppisia tauteja opittiin hoitamaan, eurooppalaiset tutkimusmatkailijat uskaltautuivat 1850-luvulla myös Afrikan sisäosiin. Tutkimusmatkailijoiden vanavedessä seurasivat pian poliitikot, suuryritysten omistajat ja erilaiset onnenonkijat.

Iso-Britannia alkoi haaveilla Afrikan halki kulkevan yhtenäisen siirtomaavyöhykkeen luomisesta. Sen suunniteltiin kulkevan Afrikan mantereen läpi pohjoinen-etelä -suunnassa Kairosta Kapmaalle saakka. Myös muilla Euroopan valtioilla oli omat tavoitteensa Afrikan suhteen.

Saksan ”rautakanslerin” Otto von Bismarckin kutsusta järjestettiin 1884–85 **Berliinin konferenssi**, jossa Afrikan jaosta sovittiin. Afrikka jaettiin suurvaltojen kesken lähes kynällä ja viivoittimella. Valtaosan Afrikasta saivat haltuunsa

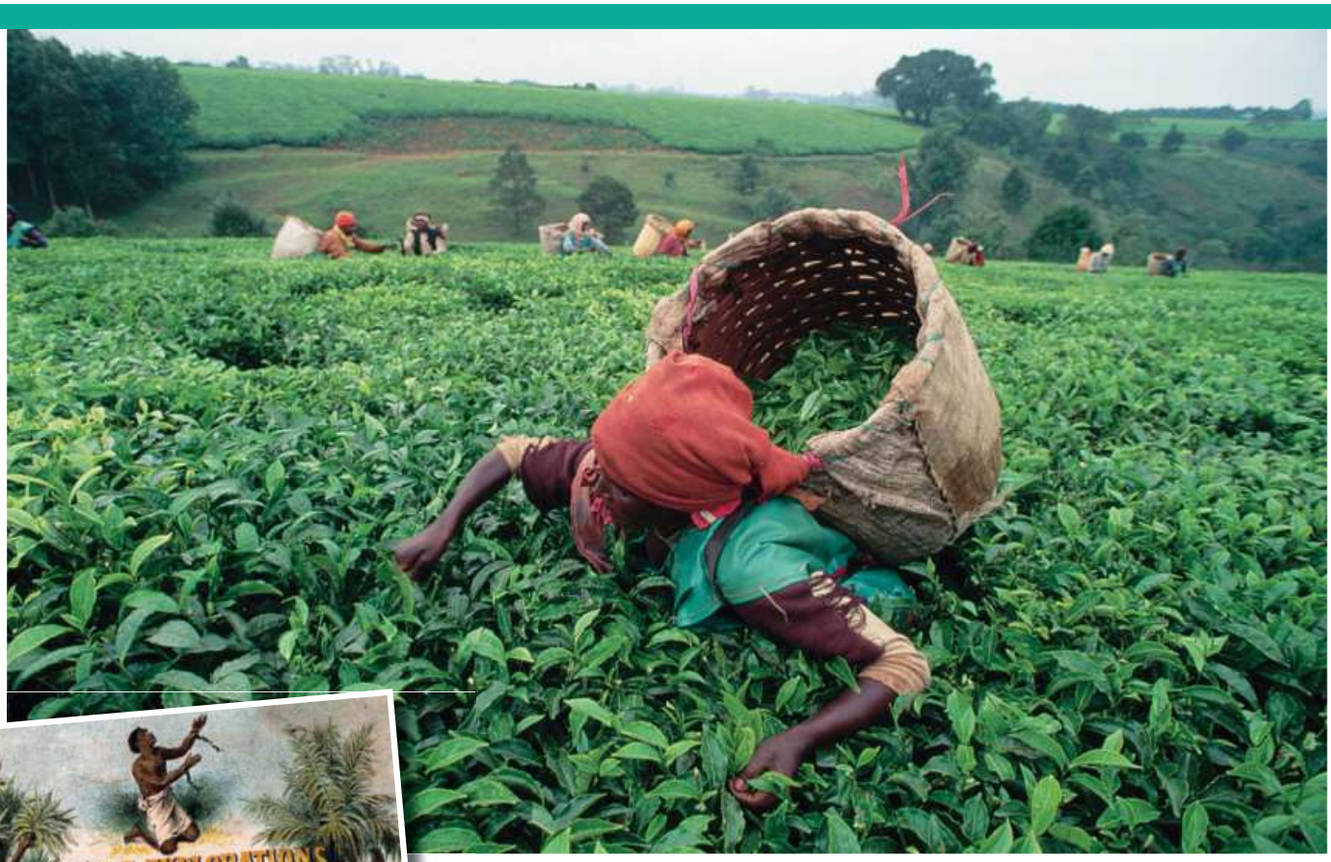

Afrikan hedelmällinen maaperä ja rannikkoseutujen miellyttävä ilmasto soveltuivat hyvin esimerkiksi kahvin ja teen kasvattamiseen. Maahan muuttaneet eurooppalaiset uudisasukkaat toivat maatalouteen uutta tekniikkaa ja hyötykasveja. He pitivät itseään valkoisina afrikkalaisina ja maata omanaan, suurella vaivalla vallattuna. Afrikkalainen perinteinen maatalous syrjäytettiin.

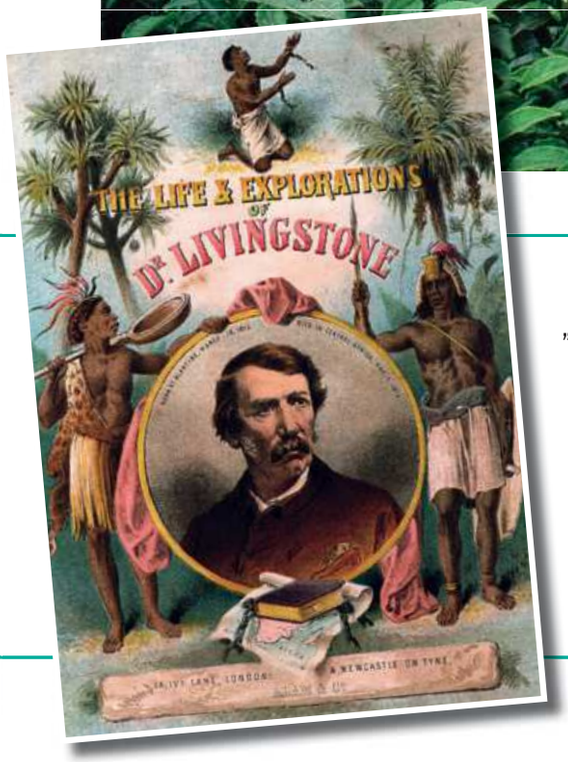

David Livingstonen tutkimusmatkat ”pimeään Afrikkaan” herättivät aikalaisissa ihailua. Livingstone pyrki levittämään kristinuskoa ja sitä kautta lopettamaan orjakaupan Afrikasta.

britit ja ranskalaiset. Saksan hallintaan tuli Lounais-Afrikka, nykyinen Namibia. Lisäksi Saksa omisti alueita Itä-Afrikassa, mikä esti brittien suunnitelmat junaradan rakentamisesta Kairosta Kapkaupunkiin. Tämä kiristi entisestään brittien ja saksalaisten välisiä suhteita.

Suurvaltojen ohella myös Italia, Portugali, Espanja ja Belgia onnistuivat saamaan osansa Afrikan jaossa. Belgian kuninkaalle Leopold II:lle taattiin Berliinin konferenssissa hallintaoikeus Kongoon.

Vaikka Afrikka oli jaettu rauhanomaisesti, siellä myös sodittiin alueiden omistuksesta. Iso-Britannia ja Ranska olivat lähellä sotaa Sudanin Fasodassa 1898, sillä kumpikin niistä tarvitsi Sudania omiin suunnitelmiinsa. Ranska kuitenkin taipui, koska se tarvitsi Isoa-Britanniaa liittolaisekseen Euroopassa vahvistuvan Saksan varalta. Fasodan selkkaus oli eräänlainen varoitus: suurvaltojen ”kilpajuoksu Afrikkaan” ja muihin siirtomaihin saattaisi johtaa suursotaan.

Vakavin yhteenotto koettiin eteläisen Afrikan **buurisodassa** vuosina 1899–1902. Sodassa vastakkain olivat buurit eli hollantilaisten siirtolaisten jälkeläiset sekä britit, jotka halusivat buurien alueilta löydetyt kulta- ja timanttilöy-

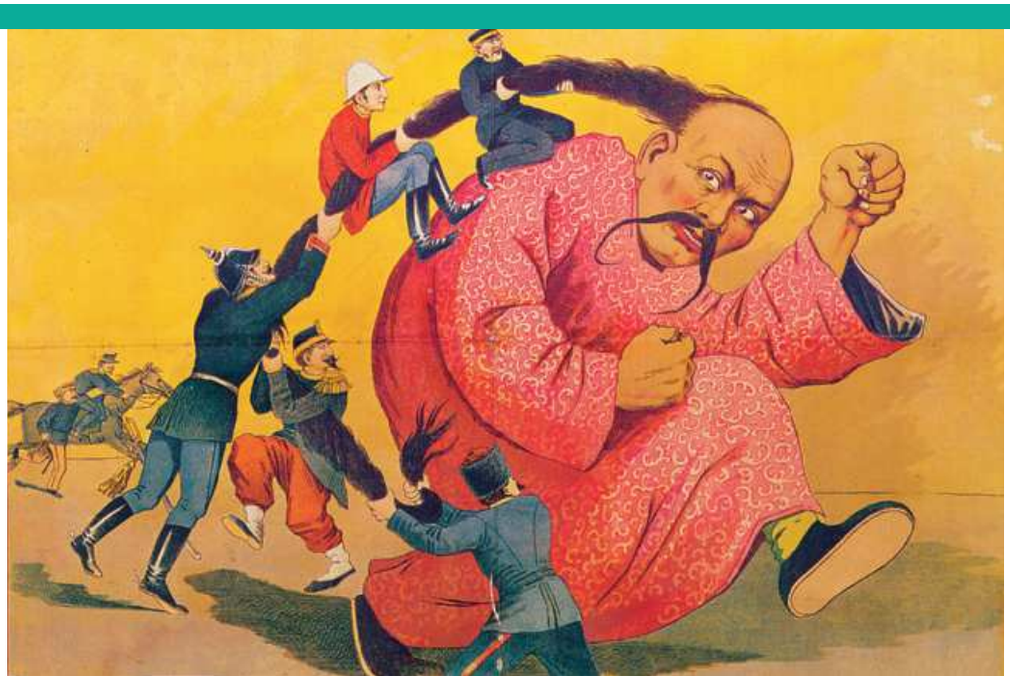

Venäläinen juliste vuodelta 1900 kuvaa länsimaiden pyrkimystä muuttaa väkisin perinteistä kiinalaista elämäntapaa, jota kuvassa edustavat perinteinen asu ja palmikko.

döt hallintaansa. Vahvasti aseistetut britit voittivat sodan.

Eurooppalaiset käyttivät surutta hyväkseen Afrikan luonnonrikkauksia. Kultaa, timantteja, norsunluuta, kumia, kuparia, hedelmiä ja mausteita vietiin laivalasteittain Eurooppaan. Rautatielinjat ja maantiet rakennettiin sisämaasta satamiin vieviksi, jotta kuljettaminen olisi helpompaa.

Afrikkalaiset menettivät maaomistuksensa ja heistä tuli halpaa työvoimaa eurooppalaisten omistamiin kaivoksiin tai **plantaaseille** eli suurtiloille. Afrikan omavaraisuutta ei kehitetty, vaan eurooppalainen viljely pyrki suuriin tuotantomääriin ja laajaan kauppaan muutamilla harvoilla tuotteilla, kuten kahvilla, kaakaolla ja hedelmillä. Afrikan maista tuli siten usein yhden raaka-aineen tai tuotteen tuottajia, mitä kutsutaan **monokulttuuriksi**. Se on edelleen yksi tyypillisistä kehitysmaan tunnusmerkeistä.

Imperialismi Aasiassa

Kiina ja Japani olivat Afrikkaa järjestäytyneempiä ja teknisesti kehittyneempiä yhteiskuntia. Kiinalaiset ylellisyystuotteet ja keksinnöt olivat haluttuja Euroopassa. Koska eurooppalaiset tuotteet eivät kiinnostaneet kiinalaisia, britit keksivät tasapainottaa kauppaa maksamalla teen, silkin ja posliinin tuonnin Intiassa viljellyllä oopiumilla. Oopiumluolat ja oopiumriippuvuus yleistyivät, ja huolestunut Kiinan keisari määräsi oopiumin tuontikieltoon. Kiinalaiset tuhosivat brittien suuren oopiumvaraston.

Britit vastasivat kiinalaisten toimiin ns. **oopiumsodalla** vuonna 1839. Kiina hävisi sodan, ja sen oli avattava brittien käyttöön viisi uutta satamaa. Hongkongista tuli brittien vuokraama kruununsiirtomaa. Tulevina vuosikymmeninä Kiina joutui luovuttamaan useita satamia brittien, ranskalaisten, saksalaisten ja japanilaisten käyttöön.

Yhdysvaltain ehdotuksesta kukin valtio sai vapaasti käyttää Kiinaa taloudellisesti hyväkseen, mutta maata ei jaettu tiukkoihin siirtomaa-alueisiin. Kiinaa voidaan tästä syystä kutsua **puolisiirtomaaksi**.

Myös Japani oli joutunut avaamaan satamiaan Yhdysvaltain kaupalle vuonna 1853. Venäjä, Ranska ja Iso-Britanniakin kärkkyivät pääsyä Japanin satamiin.

Välttääkseen Kiinan kohtalon Japani toteutti vuosina 1867–68 laajan uudistusohjelman, jolla se pyrki vastaamaan lännen imperialistiseen painostukseen. Keisarin mukaan nimetyssä **Meiji-uudistuksessa** kehitettiin esimerkiksi koululaitosta ja armeijaa eurooppalaisten mallien

Japani vältti Kiinan kohtalon, mutta joutui alistumaan USA:n ja Venäjän kanssa itselleen epäedullisiin kauppasopimuksiin 1850-luvulla. Kuvassa Japanin keisari Meiji perheineen. Miten Japanin ja Kiinan suhtautuminen länsimaihin erosi toisistaan? Kuinka tämä näkyy keisarin perheen kuvasta?

mukaan. Yleinen asevelvollisuus tuli voimaan. Valtio otti alkuvaiheessa voimakkaan roolin teollisuuden rahoittajana ja kehittäjänä. Uudistukset onnistuivat ja teollisuuden tuotantomäärät nousivat jyrkästi. Erityisesti silkki- ja puuvillateollisuus kehittyivät. Muutamassa kymmenessä vuodessa japanilaisista tuli koko maailman lukutaitoisimpia.

Japani omaksui aggressiivisen ulkopolitiikan, jotta se saisi tarvitsemansa raaka-aineet ja pystyisi ruokkimaan kasvavan väestönsä. Se voitti Kiinan sodassa 1894–95 ja liitti itseensä Formosan eli Taiwanin saaren.

Kiinassa länsimaiden lisääntynyt vaikutus ja tappio Japanille aiheuttivat katkeruutta. **Boksarikapinassa** vuonna 1900 ”pyhät varjonyrkkeilijät” hyökkäsivät länsimaisia lähetystyöntekijöitä ja kiinalaisia kristittyjä vastaan. Kapina kukistettiin länsimaiden ja japanilaisten yhteistoimin ja Kiina joutui avaamaan jälleen uusia satamia sekä maksamaan sotakorvauksia länsimaille. Kritiikki länsimaita myötäilevää keisaria kohtaan voimistui, ja lopulta keisari luopui vallasta. Kiina julistettiin tasavallaksi vuonna 1912.

Muiden painostamasta Japanista tuli itsestään valloittaja. Erityisen vaikuttava voimannäyttö oli voitto sodassa Venäjää vastaan 1904–1905. Vuonna 1910 Japani liitti itseensä Korean. Japanista oli kehittynyt nopeasti aasialainen imperiumi, joka oli valmis tulevaisuudessa haastamaan länsimaiden herruuden Tyynen valtameren alueella.

Kaukoitä vuosina 1850–1914

Tehtävät

1. **Miten Euroopan suurvallat perustelivat siirtomaiden hankintaa 1800-luvulla?**
2. **Mainitse kahakoita, kapinoita tai sotia, joissa siirtomaiden asukkaat nousivat vastustamaan eurooppalaista imperialismia.**
3. **Miten tulkitset lauseen ”Aurinko ei koskaan laskenut brittiläisen imperiumin alueella”?**
4. **Arvioi siirtomaa-ajan merkitystä afrikkalaisesta näkökulmasta.**
5. **Vertaile Kiinan ja Japanin selviytymistä imperialismin aikakaudesta. Mitä yhtäläisyyksiä ja eroja havaitset?**
6. **Määrittele käsitteet:**
   a) imperialismi
   b) kolonialismi
   c) Kap–Kairo-suunnitelma
   d) Meiji-uudistus

Aineistotehtävät

Euroopan kansallisuudet vuonna 1848

1. Tutki yllä olevaa karttaa.

a) Miksi nationalismille oli Euroopassa hyvä kasvualusta 1800-luvulla?
b) Mitkä kansat saavuttivat omat kansallisvaltiot ensimmäisen maailmansodan syttymiseen mennessä?
c) Mitkä kansat jäivät vaille omaa kansallisvaltiota?

Afrikka 1800-luvun alussa

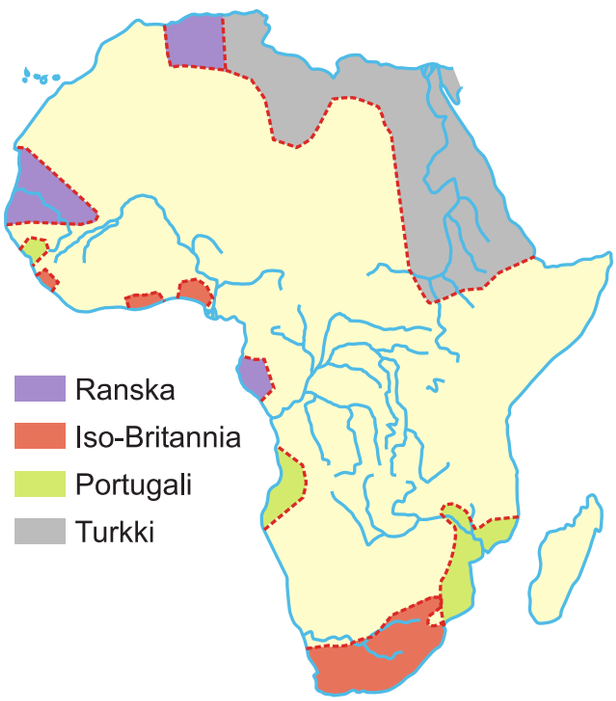

2. Vertaile viereistä Afrikan karttaa 1800-luvun alusta ja vuodelta 1914 (s. 25).

a) Miten karttojen kuvaama kehitys on selitettävissä?
b) Mitkä Afrikan valtiot säilyivät itsenäisinä?
c) Mitkä valtiot saivat suurimmat alueet Afrikasta? Miksi?

3. Miksi siirtomaakilpailu kiristyi 1800-luvun aikana? Lue oheiset dokumentit ja pohdi:

a) Mitä eroja ja yhtäläisyyksiä löydät englantilaisessa, ranskalaisessa ja saksalaisessa selityksessä imperialismille?
b) Missä kohdin tulee esiin eurooppalaisten käsitys ylemmyydestä muihin maanosiin ja kansoihin verrattuna?

"Olen aina ajatellut että Ranska putoaa kakkosluokan valtojen joukkoon silloin, kun me muutumme välinpitämättömiksi sen suuren taistelun suhteen jota meidän ympärillämme käydään ei ainoastaan Euroopan, vaan koko maailman omistuksesta. Aika käy vähiin, sillä omistuksesta taistelevia on paljon ja heidän intonsa valtavaa… Onneksi meidän etumatkamme on suuri. Meidän täytyy pitää huolta siitä, ettemme anna kilpailijoiden sysätä meitä sivuun, vaan että hankimme Aasiasta ja Afrikasta siirtomaavallan, joka on täsmälleen yhtä kaunis kuin se jonka herroja me olimme 1700-luvun alussa ja jonka me annoimme, onnetonta kyllä, rappeutua."

Gabriel Charmes, ranskalainen sanomalehtimies, 1883

"Minä väitän että me olemme ensimmäinen rotu, ja että on sitä parempi ihmiskunnalle, mitä suuremman alan maailmasta me asutamme… Kaiken lisäksi merkitsee kaikkien sotien päättymistä, jos saamme hallintaamme suurempia alueita maailmassa... Koska Jumala aivan ilmeisesti muovaa englantia puhuvasta rodusta aivan erityisen työvälineensä, jonka avulla hän tahtoo saada aikaan yhteiskunnan, jonka perustana on oikeudenmukaisuus, vapaus ja rauha, hänen täytyy toivoa että minä teen mitä voin, hankkiakseni meidän rodullemme niin paljon alaa ja valtaa kuin mahdollista…"

Cecil Rhodes, brittiläinen siirtomaapoliitikko, 1877

"Saksan valtakunnasta on tullut maailmanvalta. Kaikkialla maailman kaukaisissa kolkissa asuu tuhansia maanmiehiämme. saksalaiset hyödykkeet, saksalainen tietämys, saksalainen yritteliäisyys ylittää valtameriä. Tuhansista miljooniin nousevat arvoltaan ne tavaramäärät, joita Saksa kuljettaa valtamerillä. Teidän vakava velvollisuutenne, hyvät herrat, on luoda lujat sillat tästä suuremmasta Saksan valtakunnasta kotoiseen Saksaamme."

Saksan keisari Vilhelm II valtakunnan 25-vuotisjuhlapäivänä, 1896

Kertaus

- 1800-luku oli suurten imperiumien aikaa
- Siirtomailla pönkitettiin omaa maan arvovaltaa ja hankittiin monia luonnonvaroja.
- Nationalismi muutti Euroopan karttaa voimakkaasti.

Ensimmäinen maailmansota oli ensimmäinen suursota teollisen vallankumouksen jälkeen. Aseiden tuhovoima oli kehittynyt ennen näkemättömiin mittasuhteisiin. Miljoonia ihmishenkiä menetettiin juoksuhaudoissa ja espanjantaudin runtelemalla kotirintamalla. Sota pyyhkäisi pois kokonaisen sukupolven Euroopan nuoria miehiä. Esimerkiksi 24-vuotiaana sotaan lähetetyn englantilaisen kirjailijan J.R.R. Tolkienin kaikki koulutoverit yhtä lukuun ottamatta kuolivat länsirintaman taisteluissa. Ensimmäisen maailmansodan seurauksena Euroopan vanhat keisarivallat sortuivat ja Eurooppaan syntyi monia uusia kansallisvaltioita. Maailmanrauhan turvaajaksi perustettiin Kansainliitto vuonna 1919. Sen edellytykset torjua uutta suursotaa olivat kuitenkin heikot.

4. Ensimmäinen maailmansota alkaa

Pelot ja epäluulot enteilevät sotaa

Ensimmäinen maailmansota ei syttynyt sattumalta. 1900-luvun alussa Euroopan suurvallat pelkäsivät toisiaan ja alkoivat varustautua sotilaallisesti. Suurvalloilla oli erilaisia poliittisia pyrkimyksiä. Yhdellä valtiolla oli jotakin sellaista, mitä toinen halusi: alueita Euroopassa, siirtomaita, satamia, teollisuutta tai sotateknologiaa.

Ranskan ulkopolitiikkaa leimasi 1900-luvun alussa revanssihenki eli pyrkimys hyvitykseen. Ranskalaiset kokivat, että heitä oli nöyryytetty Ranskan–Preussin-sodassa vuosina 1870–1871. Alsace-Lorrainen teollisuusalueen menetys ja sotakorvaukset tuntuivat raskailta. Ranskan suurvalta-aseman horjumista pidettiin saksalaisten syynä. Ranska aloitti sotilaallisen varustautumisen 1900-luvun alkupuolella tavoitteenaan vallata sodassa menetetyt alueet takaisin. Seuraavassa eurooppalaisessa sodassa sen asevoimat pärjäisivät Saksalle, eivätkä saksalaiset marssisi toista kertaa Pariisiin.

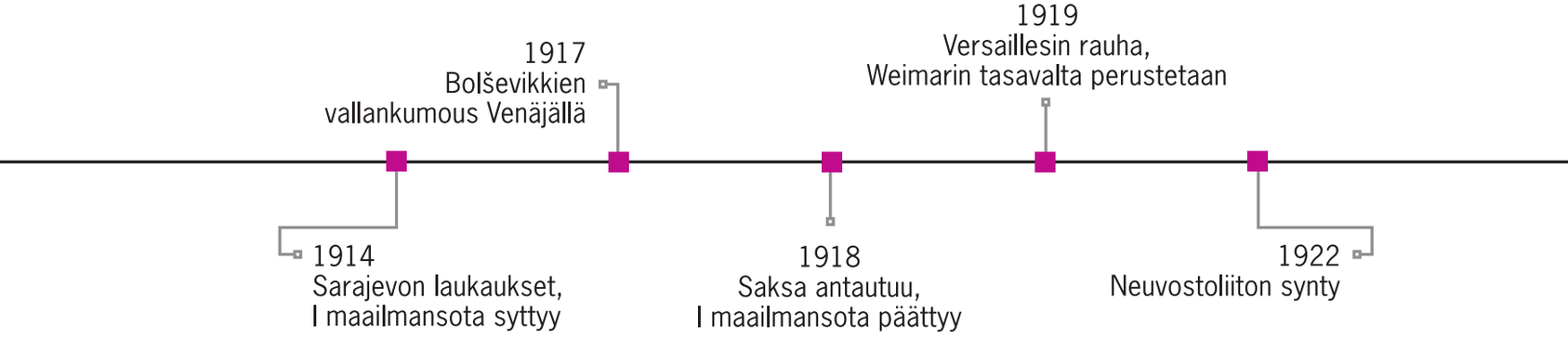

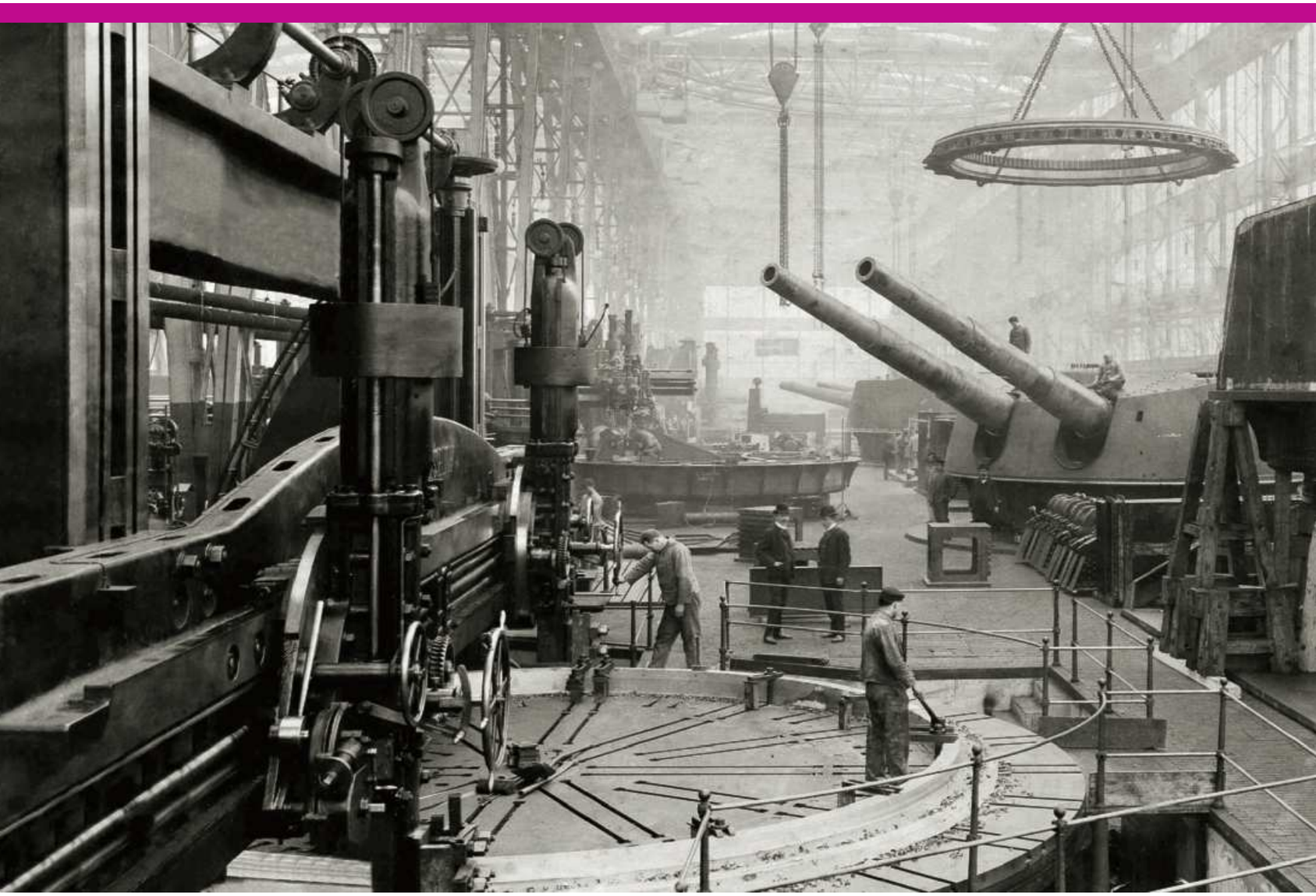

Saksassa vallitsi 1900-luvun alussa militaristinen henki. Armeijan tarpeet asetettiin etusijalle. Saksan taloudellinen ja sotilaallinen vahvistuminen horjutti Euroopan perinteistä valtapoliittista tilannetta. Kuva Kruppin asetehtaalta Saksasta. Kruppin perheen omistama yritys oli omana aikanaan Euroopan suurin ja se keskittyi teräksen ja aseiden tuotantoon.

Saksassa uskottiin, että oli vain ajan kysymys, milloin ranskalaiset tulisivat kostoretkelle. 1900-luvun alkupuolella Saksan poliittinen johto huolestui ympäröivien valtioiden tiivistyvästä yhteistyöstä. Erityisesti Ranskan ja Venäjän lähentyminen herätti epäilyksiä: niiden pelättiin liittoutuvan sotilaallisesti Saksaa vastaan. Jos Saksa joutuisi sotaan Ranskaa ja Venäjää vastaan, sotaa käytäisiin kahdella rintamalla. Saksan sotilasjohto uskoi, että voidakseen puolustautua Saksan tuli hyökätä ensin Ranskaan ja olla sen jälkeen valmiina Venäjän hyökkäyksen varalta.

Iso-Britannia ei ollut erityisen kiinnostunut Manner-Euroopan tapahtumista ennen vuotta 1914. Sillä oli maailman laajin imperiumi ja suurin laivasto, ja se uskoi asemansa olevan turvattu. Vahvistuneen Saksan uhka koettiin kuitenkin Euroopassa todellisena. Iso-Britannia antoi epämääräisiä lupauksia avusta Saksan uhkaa vastaan sekä Belgialle että Ranskalle. Isossa-Britanniassa ei silti uskottu, että Saksa lähtisi haastamaan sen asemaa maailmanmahtina.

Venäjällä sen sijaan varustauduttiin vauhdilla. Tähän oli yhtenä syynä Venäjän kärsimä tappio Japanille vuosien 1904–05 sodassa. Venäjää haluttiin vahvistaa sisäisesti. Se tapahtui muun muassa yhtenäistämällä ja venäläistämällä alueella asuvaa väestöä. Vähemmistökansallisuuksi-

Venäjän tsaari oli sekä armeijan ylipäällikkö että ortodoksisen kirkon päämies. Kuvassa tsaari Nikolai II siunaa ikoni kädessään Venäjän armeijan joukko-osaston sotaan Japania vastaan 1904. Venäjä hävisi sodan, mikä samalla kyseenalaisti tsaarin valta-aseman Venäjällä. Tsaarin johtama Venäjän keisarikunta kaatui kuitenkin vasta tappiolliseksi osoittautuneen ensimmäisen maailmansodan jälkeen.

en, esimerkiksi suomalaisten, poliittisia oikeuksia rajoitettiin.

Sotilaalliset liittoutumat syntyvät

Ensimmäisen maailmansodan osapuolet muotoutuivat vähitellen 1800–1900-lukujen taitteessa. Taustalla oli Euroopan valtioiden harjoittama aktiivinen **liittopolitiikka**. Sen alkuna voidaan pitää Saksan kanslerin Otto von Bismarckin 1800-luvulla harjoittamaa tasapainopolitiikkaa, jolla Saksa pyrki sopimusten avulla takaamaan rauhan Euroopassa ja eristämään Ranskan.

Liittopolitiikka sai kuitenkin toisenlaisen luonteen, kun Bismarck syrjäytettiin ja Saksan keisari Vilhelm II lähti ajamaan imperialistista ”maailmanpolitiikkaa”. Liittolaissuhteet alkoivat vähitellen muuttua rauhan takaamisesta sotaan valmistautumiseksi.

Saksa ja Itävalta-Unkari olivat solmineet kaksiliiton jo vuonna 1879, ja Italia liittyi siihen vuonna 1882, jolloin syntyi **kolmiliitto**. Tämä herätti levottomuutta erityisesti Ranskassa ja Venäjällä, jotka solmivat vuonna 1892 niin sanotun ranskalais-venäläisen liiton. Saksa ei siis onnistunut tavoitteessaan eristää Ranska ja Venäjä toisistaan. Vuonna 1904 Ranska ja Iso-Britannia sopivat kaikki siirtomaakiistansa **entente cordiale**- eli ”sydämellisen yhteisymmärryksen” sopimuksella. Kun Venäjä, Ranska ja Iso-Britannia tiivistivät yhteistyötään vuonna 1907, alettiin puhua **kolmi-ententestä**.

Vuoteen 1914 mennessä Eurooppaan oli siis syntynyt kaksi liittokuntaa: Saksan, Itävalta-Unkarin ja Italian muodostama kolmiliitto ja Ranskan, Ison-Britannian ja Venäjän muodostama kolmi-entente.

Kohtalokkaat laukaukset Sarajevossa

Itävalta-Unkarin valtaus Bosnia-Herzegovinassa oli synnyttänyt Balkanin alueelle useita kansallismielisiä järjestöjä, joiden tavoitteena oli ajaa itävaltalaiset pois Balkanilta. Serbiasta johdettiin kansallismielistä toimintaa Itävalta-Unkarin hallintoa vastaan. Serbinationalistit katsoivat, että alueella asuvien slaavien pitäisi kuulua Suur-Serbiaan, ei Itävalta-Unkariin.

Venäjä tuki slaavilaista veljeskansaansa Serbiaa. Serbiasta lietsotut poliittiset levottomuudet olivat Bosnia-Herzegovinassa arkipäivää ja Itävalta-Unkarin valitukset asiasta Serbialle yhtä jatkuvia.

Nuori kansallismielinen Gavrilo Princip uskoi tekevänsä kansalleen palveluksen surmaamalla Itävalta-Unkarin kruununperillisen arkkiherttua Frans Ferdinandin Sarajevossa. Kuvassa arkkiherttua puolisonsa Sofien kanssa hetkeä ennen Principin kohtalokkaita laukauksia. Sarajevon laukaukset eivät varsinaisesti sytyttäneet maailmansotaa vaan antoivat sodalle viimeisen tarvittavan kipinän. Oliko Princip mielestäsi terroristi vai vapaustaistelija?

Iso-Britannia pysytteli Balkanin tilanteessa sivustaseuraajana. Saksa tulkitsi tämän siten, ettei kolmi-entente ollut sotilaallisesti velvoittava: Iso-Britannia ei sotatilanteessa lähtisi tukemaan Venäjää.

Tilanne Serbian ja Itävalta-Unkarin välillä kärjistyi kesällä 1914. Itävalta-Unkarin tuleva kruununperillinen, arkkiherttua Frans Ferdinand, saapui puolisoineen tarkastamaan Itävalta-Unkarin armeijaa Bosnia-Herzegovinan pääkaupunkiin Sarajevoon. Serbialaisen Musta käsi -järjestön palkkaama 19-vuotias Gavrilo Princip ampui arkkiherttuan ja tämän puolison.

Sodanjulistusten aika

Sarajevon laukaukset saivat aikaan poliittisen kriisin, jossa olivat vastakkain Itävalta-Unkari ja Serbia. Pitkään vallinnut jännittynyt tilanne Euroopassa puhkesi sodaksi. Kolme viikkoa salamurhan jälkeen Itävalta-Unkari lähetti Serbialle **ultimaatumin** eli uhkavaatimuksen. Siinä Itävalta-Unkari syytti Serbiaa salamurhasta ja vaati Serbiaa tuomitsemaan murhan suunnittelun takana olleet henkilöt.

Vaikka Serbia myöntyi vaatimuksiin, annettu vastaus ei tyydyttänyt Itävalta-Unkaria. Siellä haluttiin sotaa Serbiaa vastaan. Heinäkuun 28. päivänä 1914 Itävalta-Unkari julisti Serbialle sodan, ja seuraavana päivänä sen joukot jo tulittivat Serbian pääkaupunkia Belgradia.

Tapahtumat Euroopassa etenivät nopeasti. Venäjä julisti yleisen **liikekannallepanon** 30. heinäkuuta tarkoituksenaan lähettää joukkonsa tukemaan hyökkäyksen kohteeksi joutunutta Serbiaa. Seuraavana päivänä Saksa esitti Venäjälle ultimaatumin, jossa se vaati Venäjää perumaan liikekannallepanon. Samalla Saksa vaati Ranskaa julistautumaan puolueettomaksi ja luovuttamaan Saksalle muutamia rajalinnoituksiaan.

Saksa julisti sodan Venäjälle 1. elokuuta 1914, ja jo kaksi päivää myöhemmin se julisti sodan Ranskalle. Viikossa ensimmäisestä sodanjulistuksesta Euroopan suurvallat Saksa, Itäval-

Balkan syksyllä 1913

Balkanin poliittinen tilanne oli kireä koko 1800-luvun. Itävalta-Unkarin aluevaltaukset ja serbien aktiivinen vastarinta sytyttivät Balkanin ruutitynnyrin suursodaksi. Propagandakuva vuodelta 1915.

ta-Unkari, Ranska, Venäjä ja Iso-Britannia olivat sodassa keskenään. Kolmiliittoon kuulunut Italia pysytteli vielä konfliktin ulkopuolella.

Sodan osapuolet

Ensimmäisessä maailmansodassa taistelivat vastakkain **keskusvallat** ja **ympärysvallat**. Keskusvaltoihin kuuluivat alun perin Itävalta-Unkari, Saksa ja Italia – maat, jotka sijaitsivat ”keskellä Eurooppaa”. Niistä käytetään myös nimitystä kolmiliitto maiden välisen liittosopimuksen mukaisesti.

Italia kuitenkin vaihtoi puolta keskusvalloista ympärysvaltoihin vuonna 1915 keskusvaltojen kehnon sotamenestyksen säikäyttämänä eikä osallistunut sotatoimiin keskusvaltojen puolella. Italian liittymiseen ympärysvaltoihin vaikuttivat sille annetut lupaukset aluelisäyksistä. Keskusvaltoihin liittyivät Bulgaria ja Turkki, joka oli Saksan läheinen liittolainen ja jatkuvasti kahnauksissa Venäjän kanssa.

Sodan toisen osapuolen muodostivat ympärysvallat, joihin kuuluivat sodan alkaessa Ranska, Iso-Britannia ja Venäjä. Ympärysvalloista käytetään myös nimitystä entente-vallat niiden vuonna 1907 tekemän sopimuksen mukaisesti. Ympärysvaltoihin liittyi sodan alettua myös Japani, joka valloitti välittömästi Saksan hallinnassa olleet alueet Kiinassa. Sodan lopputuloksen kannalta merkittävin tuki ympärysvalloille tuli kuitenkin Yhdysvalloilta, joka pysyi sodan alkuvuosina puolueettomana.

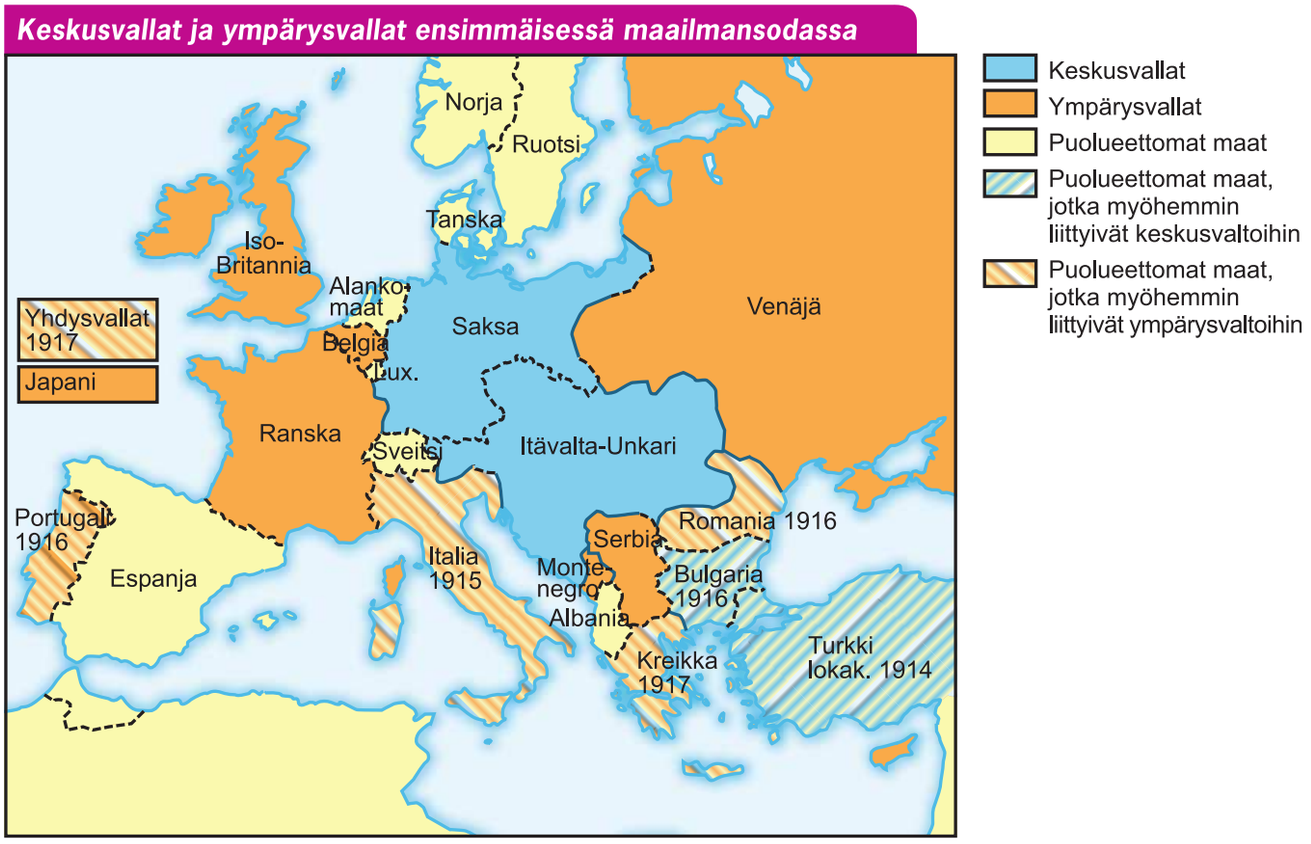

Saksa hyökkää lännessä ja idässä

Sotilaat lähetettiin ensimmäiseen maailmansotaan hilpeissä tunnelmissa. Sodan uskottiin olevan nopea ja voitokas: sotilaat palaisivat kotiin jouluksi. Sodan todellisuus osoittautui kuitenkin toisenlaiseksi kuin mitä oli kuviteltu. Aseteknologia oli kehittynyt huimasti 1900-luvun alkuvuosina ja aseiden tuhovoima oli kasvanut. Kun varsinaiset sotatoimet alkoivat, miestappiot nousivat ennennäkemättömän suuriksi. Pelkästään saksalaisia sotilaita kaatui keskimäärin 6 400 miestä päivässä, neljän sotavuoden ajan.

Saksan sotilasjohdon suurin pelko oli joutuminen kahden rintaman sotaan. Ranska olisi ensin nujerrettava lännessä, ennen kuin jouduttaisiin taisteluihin Venäjää vastaan idässä. Saksan sotasuunnitelma ensimmäisessä maailmansodassa tunnetaan nimellä Schlieffenin suunnitelma. Saksa hyökkäisi ensin Belgian kautta Pariisin selustaan ja voittaisi Ranskan ennen kuin Venäjä ehtisi siirtää joukkojaan Saksaa vastaan.

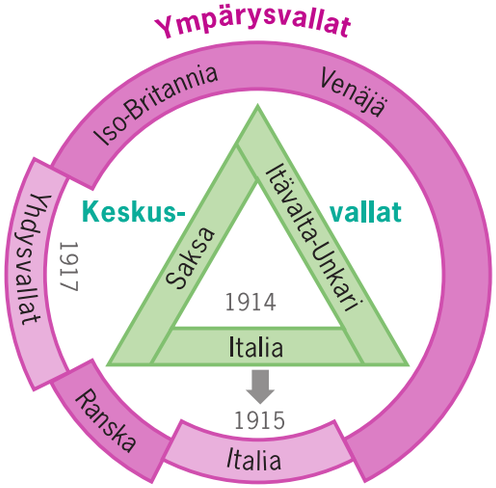

Saksan hyökkäys Belgian kautta kohti Ranskaa eteni elokuussa 1914 pyörremyrskyn tavoin. Belgian ja Ranskan armeijat eivät mahtaneet hyökkäykselle mitään, ja saksalaiset etenivät nopeasti Marne-joelle saakka. Saksan armeija oli 40 kilometrin päässä Pariisista.

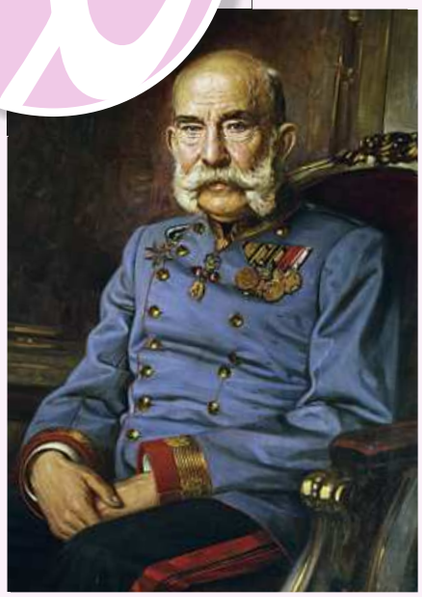

Frans Josef

Vilhelm II

Nikolai II

Keisarivaltojen viimeinen taisto

Euroopassa oli ensimmäisen maailmansodan aattona kolme perinteistä keisarivaltaa: Itävalta-Unkari, Saksa ja Venäjä. Kaikkein vahvin asema keisarilla oli Itävalta-Unkarissa. Vaikka Sarajevon attentaatti oli kohdistunut nimenomaan tulevaan kruununperilliseen, epäröi keisari Frans Josef sodanjulistusta Serbialle. Sota alkoi vasta, kun Itävalta-Unkarin ulkoministeri oli saanut taivuteltua keisarin armeijan liikekannallepanoon väittäen, ettei Venäjä tulisi sodassa Serbian avuksi.

Venäjän tsaari Nikolai II oli joutunut tinkimään vallastaan ja myöntymään kansanedustuslaitoksen eli duuman perustamiseen 1905 tappiollisen Japanin-sodan seurauksena. Sodan sytyttyä Nikolai II asettui itse johtamaan Venäjän suurta armeijaa. Tsaarin tarkoituksena oli paikata aiempi Japanin sodan katastrofi ja osoittaa, että hän oli yhä kykenevä johtamaan maataan myös sota-aikana. Ennen sodanjulistuksia Venäjän poliittinen johto oli kuitenkin neuvonut Serbiaa myöntymään Itävalta-Unkarin vaatimuksiin niin pitkälti kuin mahdollista, jotta sota Balkanilla vältettäisiin, ja Serbia oli noudattanut Venäjän neuvoja.

Saksassa siirtomaiden valloituspolitiikka oli ollut keisari Vilhelm II:n idea. Sen epäonnistuminen oli isku keisarille itselleen, ja Vilhelm II oli valmis osoittamaan Saksan suuruutta uusilla sotatantereilla. 1900-luvun alun Saksassa armeijan johto marssi kanslereiden päätösten yli mennen tullen ja käytännössä hallitsi maata yhdessä keisarin kanssa. Näin Saksan hallinnossa vaikutti vahva militaristinen henki.

Koska keisarit olivat aktiivisesti osallistuneet sodan aloittamiseen ja panneet peliin oman arvovaltansa, sodan lopputulos ratkaisisi myös keisarivaltojen kohtalon. Yksikään kolmesta suuresta keisarivallasta ei selvinnyt maailmansodasta, ja suurten keisarikuntien aika Euroopassa oli sodan päätyttyä ohi.

Brittejä värvättiin vapaaehtoisina sotaan Manner-Eurooppaan muun muassa tämänkaltaisilla julisteilla. Ensimmäistä maailmansotaa ei käyty Ison-Britannian maaperällä, mutta Iso-Britannia osallistui sotaan Ranskan ja Belgian tukena ennen sotaa antamiensa lupausten mukaisesti. Yleinen asevelvollisuus astui Isossa-Britanniassa voimaan vasta vuonna 1916.

Saksan sodanjohto arvioi, että sotatavoitteet länsirintamalla olivat helposti toteutettavissa ja lähetti lännestä neljä divisioonaa sotilaita itärintamalle, vaikka Pariisi oli vielä valtaamatta. Britit saivat omat lisäjoukkonsa ranskalaisten tueksi. Koska saksalaiset olivat kiireessään laiminlyöneet Englannin kanaalin satamien miehittämisen, britit saivat huoltaa joukkojaan esteettä. Saksalaisten huoltoyhteydet takkuilivat, ja he joutuivat lopulta perääntymään ranskalaisten ja brittien vastahyökkäyksen jälkeen Marne-joelta pohjoiseen. Siihen Saksan hyökkäys pysähtyi neljäksi vuodeksi.

Itärintaman ensimmäiset taistelut käytiin Saksan ja Venäjän välillä. Saksan armeija saavutti kenraali Paul von Hindenburgin johdolla voitot venäläisistä. Lähes 100 000 venäläistä sotilasta joutui vangiksi. Taistelut olivat alkusoittoa Venäjän armeijan surkealle menestykselle sodassa. Tilanne oli yllättänyt Saksan sodanjohdon täysin: Schlieffenin suunnitelma oli epäonnistunut ja Ranskan valloitus lännessä oli pitkittynyt, mutta idässä saavutettiin yllättäviä voittoja.

Itävalta-Unkarin hyökkäys Serbiaan osoittautui katastrofiksi. Vaikka Itävalta-Unkarin joukot olivat onnistuneet valtaamaan Belgra-

Schlieffenin suunnitelma ja sen epäonnistuminen syksyllä 1914

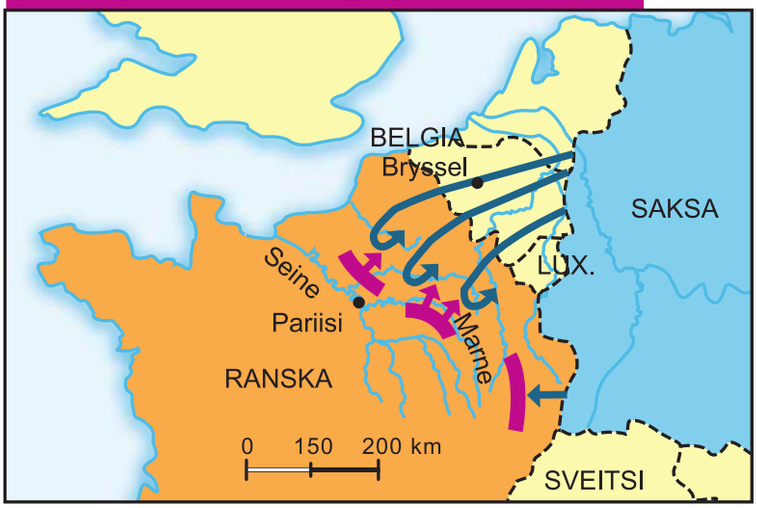

Saksan hyökkäys Ranskaan juuttui 40 kilometrin päähän Pariisista. Schlieffenin suunnitelma oli epäonnistunut ja Saksa joutunut sodan alkuhetkistä lähtien kahden rintaman sotaan. Tätä voidaan pitää ratkaisevana myös sodan lopputuloksen kannalta.

din heti sodan alussa, miehitys jäi vain kahden viikon mittaiseksi. Itävaltalaiset pakotettiin vetäytymään, ja Serbiaa vastaan suunnatun ”kostoretken” tulokset jäivät laihoiksi. Saksa sai tukea heikkoa liittolaistaan Itävalta-Unkaria läpi sodan.

Turkin salmien kuuluminen keskusvaltojen hallintaan varmistui, kun brittien ja ranskalaisten johtama Gallipolin hyökkäys lyötiin joulukuussa 1915. Hyökkäyksen tarkoituksena oli ollut tukea Venäjän heikosti meneviä sotaponnistuksia idässä sitomalla keskusvaltojen joukkoja taisteluun Turkin salmista. Saksalaiset onnistuivat valtaamaan Romanian vuonna 1916 ja turvaamaan Berliinin ja Konstantinopolin välisen rautatielinjan Romanian pääkaupungin Bukarestin kautta.

Sota lännessä juuttuu asemasodaksi

Valtioiden sotasuunnitelmat eivät toteutuneet, koska niissä oli aliarvioitu vastustajan voimia. Saksan lyhyen hyökkäysvaiheen jälkeen sota länsirintamalla jumittui paikoilleen asemasodaksi.

Asemasotaa kesti länsirintamalla alkusyksystä 1914 helmikuuhun 1916 asti, jolloin Saksan armeija hyökkäsi Verdunissa ranskalaisia vastaan.

Saksan tarkoituksena oli ensin kukistaa ranskalaiset maataisteluissa ja sitten lyödä Ranskaa tukeva Iso-Britannia sukellusvenesodalla. Taistelut jatkuivat Verdunissa helmikuusta joulukuuhun 1916 asti ilman, että kumpikaan osapuoli saavutti niissä mainittavaa menestystä. Rintamalinja ei liikkunut, mutta osapuolten tappiot Verdunissa olivat valtavat: ranskalaisia sotilaita kaatui ja haavoittui yli puoli miljoonaa, saksalaisia noin 430 000.

Heinäkuussa 1916 ympärysvaltojen aloittama Sommen taistelu muistetaan erityisesti siitä, että sen ensimmäisenä päivänä taisteluun osallistuneista sadastatuhannesta brittisotilaasta kaatui 20 000 ja haavoittui 40 000, mikä on edelleen suurin yhdessä taistelussa kaatuneiden ja haavoittuneiden miesten lukumäärä historiassa. Sodan johtokaan ei täysin ymmärtänyt sotilaiden epätoivoista tilannetta rintamalla; sotatapahtumia johdettiin puhelimitse kaukaa rintamalinjojen takaa. Sommen vastahyökkäyksen

Juoksuhaudoissa monet vitsaukset kuten syöpäläiset, rotat, alhainen hygienia ja jalkojen turpoaminen kylmissä ja kosteissa oloissa koettelivat sotilaiden fyysistä kuntoa. Huonokuntoiset sotilaat eivät pystyneet vastustamaan sodan aikaisia tautiepidemioita. Kuvassa ranskalaisia sotilaita juoksuhaudassa länsirintamalla.

tarkoituksena oli ollut heikentää saksalaisten käynnissä olevaa hyökkäystä Verdunissa. Taistelut Sommessa jatkuivat marraskuuhun 1916 ja siirsivät rintamalinjaa vain 12 kilometriä ympärysvaltojen eduksi.

Sotaväsymys alkoi näkyä armeijoissa jo jouluna 1914. Olot rintamalla olivat surkeat ja joulu mutaisissa juoksuhaudoissa oli aivan toista kuin mitä sotilaille oli luvattu sotaa edeltäneissä juhlapuheissa. Asemasodan taistelut, joissa rintamalinja ei edennyt eikä selvää voittajaa löytynyt, laskivat sotilaiden taisteluintoa. Taisteluiden ainoana näkyvänä tuloksena oli satojatuhansia kaatuneita ja haavoittuneita. Sotilaiden epätoivoisena tehtävänä oli taisteluiden välillä kantaa kaatuneet ja haavoittuneet turvaan oman rintamalohkon puolelle.

Rintamalla sotaan toivottiin pikaista ratkaisua. ”The Great War” oli suuri enää vain poliitikkojen puheissa. Sodan lopettamiseen diplomaattisen ratkaisun kautta ei kuitenkaan vielä löytynyt halua. Kotirintamakin tuki sotaponnistuksia vahvan propagandan ohjailemana, eikä sodan todellisuudesta kerrottu lehdistössä mitään.

Sota oli totaalista: myöskään kenttäsairaalat eivät säästyneet hyökkäyksiltä. Kuvassa saksalaiset siivoavat kenttäsairaalaa kranaatti-iskun jäljiltä.

Panssarivaunuja käytettiin ensimmäisen kerran 1916 Sommen taistelussa, missä englantilaiset onnistuivat niiden avulla murtamaan saksalaisten rintaman.

Tehtävät

1. **Listaa syitä, jotka johtivat ensimmäisen maailmansodan syttymiseen. Mikä on mielestäsi kaikkein ratkaisevin syy? Millä perusteella?**
2. **Miten osuvasti luonnehdinta ”Balkanin sota, joka karkasi käsistä” kuvaa mielestäsi ensimmäiseen maailmansotaan johtaneita syitä?**
3. **Miksi länsirintamalla ajauduttiin asemasotaan syksyllä 1914?**
4. **Arvioi Schlieffenin suunnitelman onnistumista ensimmäisessä maailmansodassa.**
5. **Laadi käsitekartta liittokunnista** a) Bismarckin b) Vilhelm II:n aikana.

5. Maailmansodan päätös ja Kansainliiton synty

Yhdysvallat mukaan maailmansotaan

Saksa julisti ympärysvalloille vuonna 1917 ”rajoittamattoman sukellusvenesodan”. Saksalaiset sukellusveneet uhkasivat kaikkia Brittein saaria lähestyviä laivoja, joita Saksa piti sota-aluksina. Tämä merkitsi vaikeuksia Ison-Britannian huoltoyhteyksille siirtomaihin ja Yhdysvaltoihin, joka oli yhä sodassa puolueeton.

Rajoittamaton sukellusvenesota kiristi Saksan ja Yhdysvaltojen välisiä suhteita. Erityisesti matkustajalaiva Lusitanian upottaminen vuonna 1915 nostatti Yhdysvalloissa saksalaisvastaista ilmapiiriä. Lusitanian mukana hukkui 1 100 matkustajaa, joiden joukossa oli myös 120 Yhdysvaltain kansalaista. Saksan mukaan Lusitania oli siviilialukseksi naamioitu aseita kuljettava sotalaiva, joten vastuu tapahtumasta kuului ympärysvalloille.

Yhdysvaltain poliittiselle johdolle selvisi, että Saksa oli ehdottanut Meksikolle sopimusta. Jos Meksiko liittyisi sotaan Yhdysvaltoja vastaan, se saisi vastineeksi eräitä Yhdysvaltain osavaltioita, muun muassa Teksasin. Saksan vehkeily-yritys Meksikon kanssa sai Yhdysvallat luopumaan perinteisestä eristäytymis- eli **isolaatiopolitiikastaan.** Yhdysvallat liittyi aktiivisesti mukaan maailmansotaan vuonna 1917.

Lusitanian upottamista pidetään yhtenä niistä tekijöistä, jotka käänsivät amerikkalaisten mielet myöntyväisemmäksi sotaan.

Kun Yhdysvallat lopulta liittyi sotaan täydellä sotavoimallaan vuonna 1917, rekrytoitiin sotilaita maan laivastoon muun muassa tämänkaltaisilla julisteilla.

Yhdysvalloilla oli myös taloudellisia syitä liittyä sotaan. Ympärysvallat olivat velkaantuneet pahasti Yhdysvalloille sodan aikana. Hävitessään ne olisivat olleet kykenemättömiä maksamaan velkojaan takaisin ja ostamaan amerikkalaisia teollisuustuotteita.

Sotaan liittyminen vaikutti Yhdysvalloissa monella tavoin. Maan teollisuus sai lisää tilauksia. Aseita ja ammuksia valmistui liukuhihnoilla ympärysvaltojen käyttöön. Naiset ottivat Yhdysvalloissa, kuten muissakin sotaa käyneissä maissa, teollisuustöitä hoitaakseen. Sota merkitsi Yhdysvaltain taantuvalle taloudelle kaivattua piristysruisketta.

Sotainnostus valtasi Yhdysvallat. Maassa koettiin suorastaan velvollisuudeksi palauttaa järjestys ”vanhalle mantereelle”. Yhdysvaltain omalla alueella ei maailmansodan aikana käyty taisteluja, mutta noin kaksi miljoonaa amerikkalaissotilasta saapui Eurooppaan taistelemaan. Yhdysvallat maksoi parista sotavuodesta kovan hinnan, sillä se menetti sodassa noin 120 000 sotilasta.

Maailmansodan ratkaisu

Saksan keisari Vilhelm II oli luvannut sodan alkaessa 1914 alamaisilleen lyhyttä ja voitokasta sotaa. Sota oli kuitenkin kaikkea muuta. Saksa oli ajautunut kahden rintaman sotaan ja sen siviiliväestö kärsi jatkuvasta elintarvikepulasta. Myös sotilaista ja ammuksista alkoi olla puutetta.

Voidakseen keskittää voimavarat yhdelle rintamalle Saksa solmi Neuvosto-Venäjän kanssa **erillisrauhan** Brest-Litovskissa maaliskuussa 1918. Päästyään näin irti itärintamalta Saksa keskitti kaikki sotilaalliset voimansa länteen, jossa käynnistyi keväällä 1918 suurtaistelu. Saksa siirsi taisteluihin Ranskaa vastaan yli miljoona sotilasta, mutta Pariisi jäi edelleen valtaamatta. Taisteluiden päätyttyä Saksan joukot olivat kahden marssipäivän päässä Pariisista.

Vaikka Saksan rinnalla taisteli keskusvaltojen muodostama liittoutuma, vastuu sotamenestyksestä oli pääasiassa saksalaisten harteilla. Sotaan väsynyt Itävalta-Unkari ei pystynyt sotilas-

Versailles'n rauhanneuvotteluiden pääneuvottelijat (vas.) Englannin pääministeri David Lloyd George, Ranskan pääministeri Georges Clemenceau ja Yhdysvaltojen presidentti Woodrow Wilson.

operaatioihin ilman Saksan tukea. Ensimmäisenä keskusvalloista kukistui Bulgaria, joka antautui syyskuussa 1918 ympärysvaltojen yhteisen hyökkäyksen edessä. Turkki menetti Bagdadin ja Jerusalemin ympärysvaltojen joukoille ja antautui lokakuussa 1918. Ympärysvaltojen sotilaat miehittivät Turkin suurimman kaupungin, Konstantinopolin (nyk. Istanbul).

Syksyllä 1918 ympärysvallat aloittivat laajan hyökkäyksen Ranskassa. Saksalaiset pyrkivät lähinnä kurinalaiseen perääntymiseen, sillä taistelun lopputuloksesta ei ollut enää epäselvyyttä. Yhdysvaltain mukaantulo ja sotilaallinen apu olivat vahvistaneet ympärysvaltoja ratkaisevasti.

Saksassa sotaan kyllästynyt väestö nousi vallankumoukseen ja keisari Vilhelm II pakeni Alankomaihin. Saksa luhistui siis itse asiassa sisäisesti. Saksan ja Itävallan hallitukset pyysivät USA:n presidentti Wilsonilta aselepoa, joka astui voimaan 11.11.1918 klo 11. Maailmansodan taistelut olivat viimein päättyneet.

Kiista Saksan kohtelusta

Virallisesti ensimmäinen maailmansota päättyi **Versaillesin rauhaan** 1919. Neljän kuukauden ajan ympärysvaltojen edustajat pohtivat rauhanehtoja ja Euroopan uusia rajoja. Hävinneet keskusvallat pidettiin neuvotteluiden ulkopuolella ja kutsuttiin paikalle vasta toukokuussa 1919 allekirjoittamaan valmiit rauhanehdot.

Neuvotteluiden keskeiset hahmot olivat Yhdysvaltain presidentti Wilson, Ranskan pääministeri Clemenceau ja Ison-Britannian pääministeri Lloyd George. Heidän välillään oli kuitenkin selvää ristiriitaa siitä, miten hävinnyttä Saksaa olisi kohdeltava.

Ranskan pääministeri Clemenceau julisti: ”Olemme yksimielisesti päättäneet käyttää kaikkia olemassa olevia keinoja saadaksemme kaikki meille oikeutetusti kuuluvat hyvitykset”. Sotavuodet olivat koetelleet Ranskaa ankaralla kädellä. Se oli menettänyt lähes 1,5 miljoonaa sotilasta ja maan talous oli romahtanut sodan takia. Ranska vaati Saksaa maksamaan kaiken sen tuhon, mitä sota oli sille aiheuttanut. Se halusi sekä kostoa että hyvitystä.

Iso-Britannia pelkäsi liian ankarien rauhanehtojen luhistavan koko Saksan ja ajavan sen Venäjän tapaan kommunismiin. Yhdysvaltain presidentti Wilson ajoi kestävää, oikeudenmukaista rauhaa.

Yhdestä seikasta kaikki voittajavaltiot olivat kuitenkin yksimielisiä: oli varmistettava, ettei Saksa voisi muodostaa tulevaisuudessa sotilaallista uhkaa muille valtioille.

Ensimmäisen maailmansodan seurauksena itäiseen Eurooppaan syntyi uusien kansallisvaltioiden ketju, johon kuuluivat pohjoisesta etelään Suomi, Viro, Latvia, Liettua, Puola, Tšekkoslovakia, Itävalta, Unkari ja Jugoslavia. Uudet valtiot syntyivät entisille Venäjän, Saksan, Itävalta-Unkarin ja Ottomaanien valtakunnan (Turkin) alueille.

Eurooppa ja Lähi-itä I maailmansodan jälkeen

Euroopan uusi kartta

Saksalle ojennettiin valmiit rauhanehdot ja sitä uhattiin uudella sodalla, jos se ei hyväksyisi ehtoja kahdessa viikossa. Saksan tuli myöntää, että se oli aloittanut sodan ja oli siihen yksin syyllinen.

Saksa joutui palauttamaan Ranskalle Alsace-Lorrainen alueen. Saarin kaivosalueet tulivat Kansainliiton valvontaan 15 vuodeksi. Reininmaasta tehtiin aseista riisuttu eli **demilitarisoitu** alue, jonne Saksa ei saanut viedä omia joukkojaan tai aseistustaan. Saksa luovutti alueita myös Tanskalle, Belgialle, Tsekkoslovakialle ja Liettualle. Puolalle luovutettu ns. **Puolan käytävä** hajotti koko Saksan kahteen osaan, kun Itä-Preussi jäi erilleen muusta Saksasta. Danzigista (nyk. Gdansk) Pohjois-Puolassa tehtiin kansainvälinen vapaakaupunki.

Saksalaisten sinappikaasuiskussa näkönsä menettäneet brittisotilaat jonottavat pääsyä hoitoon Ranskassa.

Saksa sai heittää haaveet omasta imperiumista, sillä se menetti kaikki siirtomaansa. Saksa menetti kaikkiaan 13 prosenttia pinta-alastaan ja 10 prosenttia väkiluvustaan eli noin seitsemän miljoonaa kansalaista. Menetetyillä alueilla sijaitsi huomattava osa Saksan rautamalmilouhoksista ja muista luonnonvaroista.

Sodan hävinnyt Itävalta-Unkari menetti alueita uusille valtioille; serbien ympärille muodostetulle Jugoslavialle sekä tsekeistä ja slovakeista syntyneelle Tsekkoslovakialle. Myös Unkari irtautui Itävallasta itsenäiseksi tasavallaksi. Itävaltaa kiellettiin koskaan liittymästä osaksi Saksaa. Turkki menetti alueitaan Lähi-idässä ja esimerkiksi Palestiina luovutettiin Isolle-Britannialle **mandaattina** eli huoltohallintoalueena.

Voittajavaltioihin kuuluneen Venäjänkin pinta-ala kutistui huomattavasti. Sen läntiset osat, Baltia ja Puola, itsenäistyivät pian maailmansodan jälkeen. Suomi oli irtautunut Venäjästä jo joulukuussa 1917.

Versaillesin häpeärauha?

Saksan ylpeydenaihe, armeija, tuli monien rajoitusten kohteeksi Versaillesin rauhansopimuksella. Sen vahvuus rajattiin maavoimien osalta 100 000 ja laivaston osalta 15 000 sotilaaseen. Sodan aikana Saksan armeijassa oli palvellut kaikkiaan noin kymmenen miljoonaa sotilasta.

Saksalaisten tuli luovuttaa laivaston kalustoa voittajille. Saksalta kiellettiin yleinen asevelvollisuus ja kaikenlaisten hyökkäysaseiden hallussapito. Lisäksi sen tuli luovuttaa ympärysvalloille sotarikollisina pidettyjä henkilöitä.

Jopa voittajavaltioiden puolella oli niitä, jotka varoittelivat liiallisesta kostonhalusta. Englantilainen sanomalehti Daily Herald kirjoitti: ”Sopimuksen ehdot ovat hävyttömät ja alkusoittoa uudelle rotuvihalle ja uudelle sodalle.”

Varsin pian ilmeni, ettei Versaillesissa onnistuttu vakauttamaan Euroopan poliittista tai sotilaallista tilannetta. Rauhansopimus oli kompromissi, joka ei lopulta tyydyttänyt voittajia eikä

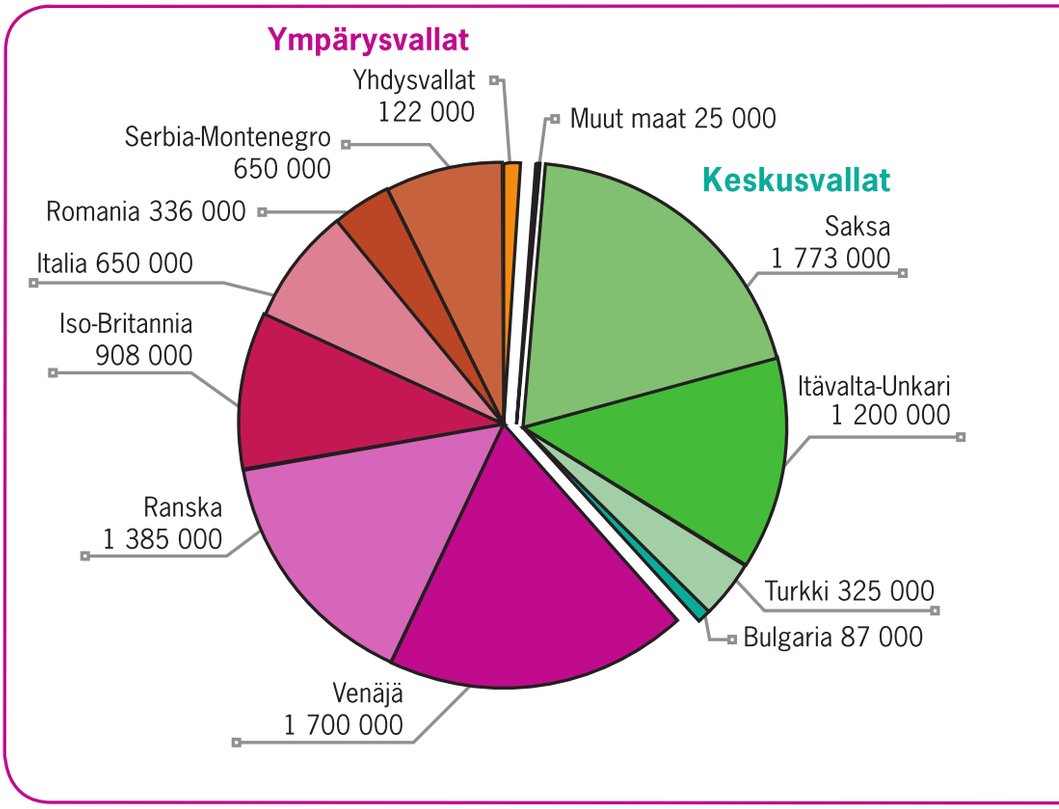

häviäjiä. Esimerkiksi voittajiin lukeutuneet Italia ja Japani pettyivät, kun eivät saaneet kaikkia toivomiaan aluelisäyksiä.

Erityisen katkeria olivat saksalaiset, jotka alkoivat kutsua vuoden 1919 rauhansopimusta häpeärauhaksi. Saksan ulkoministeri puolustautui: ”Kiistämme painokkaasti että Saksa, jonka kansa oli vakuuttunut siitä että se oli käymässä puolustussotaa, on ainoa syyllinen”. Tämän päivän historiantutkimuksessa Versaillesin rauhaa pidetään kuitenkin huomattavasti parempana ratkaisuna kuin miltä se aikalaisten silmissä näytti. Sodan jälkeisessä tilanteessa se oli paras mahdollinen saavutettavissa oleva kompromissi.

Sodan inhimillinen hinta

Ensimmäinen maailmansota poikkesi aiemmin käydyistä sodista. Se oli luonteeltaan teknistä ja kosketti kaikkia väestöryhmiä tavalla tai toisella. Myös siviilit eli naiset, lapset ja vanhukset joutuivat aiempaa enemmän mukaan sodan vaiheisiin.

Vuodesta 1917 lähtien kuolleisuutta lisäsi myös **espanjantautina** tunnettu influenssaepidemia. Se levisi saksalaisista sotilaista ympärysvaltojen alueelle siviilejä säästämättä. Pitkään jatkunut elintarvikepula ja heikko yleiskunto altistivat ihmiset epidemialle. Sotaan vastikään liittyneet amerikkalaiset olivat hyvin ravittuja ja vahvassa kunnossa, mutta myös Yhdysvaltain 120 000 kuolleesta sotilaasta puolet menehtyi espanjantautiin. Vuosien 1917–18 aikana espanjantautiin kuoli Euroopassa arviolta 20 miljoonaa ihmistä. Pelkästään Intiassa menehtyi epidemiaan noin 16 miljoonaa ihmistä. Taudit tappoivat siis aseitakin tehokkaammin.

Maailmansodan tuhot tuntuivat ylittävän ihmisen käsityskyvyn. Varmojen kuolleisuuslukujen saaminen on vaikeaa, koska miljoonat ihmiset pakenivat kotiseuduiltaan sodan jaloista. Kuoleman todellista syytä voi olla myös hankala arvioida. Yleisimmin tilastoidaan uhrien määräksi noin 9–10 miljoonaa sotilasta ja saman verran siviilejä. Sodassa vammautuneiden määrä liikkui kymmenissä miljoonissa. Eniten

Sodan aikana ja sen jälkeen sotaa käyvissä maissa nähtiin suoranaista nälkää. Kuvassa jonotetaan leipää tuolloin vielä Venäjään kuuluneessa Latviassa I maailmansodan aikana. Sodan jälkeen Kansainliitto antoi ruoka-apua nälänhädästä kärsiville mailla.

sotilaita menettivät Saksa ja Venäjä, joilla oli ollut sodassa suurimmat armeijat.

Pyrkimys turvata maailmanrauha

Jo sodan aikana Yhdysvaltain presidentti Wilson oli esitellyt 14-kohtaisen rauhanohjelmansa. Wilsonin idealistisena tavoitteena oli luoda uusi kansainvälinen järjestelmä rauhan turvaamiseksi ja lisätä avoimuutta valtioiden välisissä suhteissa. Koko maailma toipui maailmansodasta ja yhteisenä toiveena tuntuikin olevan ”ei koskaan enää sotaa”.

Rauhanohjelman 14. kohta totesi: ”Erityisten sopimusten pohjalle perustetaan yleinen kansakuntien liitto, jotta keskinäisesti taattaisiin niin pienten kuin suurtenkin valtioiden poliittinen itsenäisyys ja alueellinen koskemattomuus”.

Sodan aikana englantilaiset, italialaiset ja ranskalaiset olivat laatineet omat ehdotuksensa rauhanjärjestöksi. **Kansainliittoa** voidaan pitää näiden ehdotusten pohjalta syntyneenä kompromissina. Kansainliitto perustettiin vuonna 1919 ja sen toimintaan liittyi mukaan 29 voittajavaltiota. Jäsenmäärä kasvoi nopeasti; vuotta myöhemmin Kansainliitossa oli mukana jo 48 valtiota. Sodan hävinnyt Saksa otettiin mukaan toimintaan vuonna 1926.

Uusi rauhanjärjestö koki pahan kolauksen heti alkuunsa, kun Yhdysvallat jättäytyi sen ulkopuolelle. Monien amerikkalaispoliitikkojen mielestä maailmansotaan liittyminen oli ollut paha virhe, josta oli maksettu turhan kalliisti. Yhdysvalloissa voimistui jälleen isolaatiopolitiikan kannatus: amerikkalaisten tulisi keskittyä vain oman mantereensa asioihin. Yhdysvaltain vaikutuksesta myös monet Latinalaisen Amerikan maista jäivät Kansainliiton ulkopuolelle.

Kansainliiton päämaja sijoitettiin Sveitsin Geneveen. Toimeenpanevana elimenä oli neuvosto, jossa olivat pysyvinä jäsenvaltioina Iso-Britannia, Ranska, Italia ja Japani. Vaihtuvia jäseniä valittiin neuvostoon neljä. Vuosittain kokoontuneessa yleiskokouksessa kullakin jäsenmaalla oli yksi ääni. Päätösten tuli olla yksimielisiä, kullakin jäsenmaalla oli käytössään päätökset estävä **veto-oikeus**.

Kansainliiton toiminta perustui kollektiivisen turvallisuuden ajatukseen. Se pyrki ratkomaan jäsenmaiden välisiä ristiriitoja rauhanomaisesti. Kansainliiton tekemät päätökset olivat kuitenkin luonteeltaan lähinnä suosituksia eikä niiden noudattamista pystytty tehokkaasti valvomaan. Sillä ei ollut voimavaroja pysäyttää hyökkääviä valtioita esimerkiksi rauhanturvajoukkojen avulla.

Kansainliitto saattoi määrätä sanallisia tai taloudellisia pakotteita niskuroiville jäsenmaille. Kovin pelote oli erottaminen Kansainliiton jäsenyydestä. Kansainliitto onnistui kuitenkin ratkomaan yksittäisiä jäsenmaiden välisiä kiistoja. Esimerkiksi Suomen ja Ruotsin välinen kiista Ahvenanmaasta ratkaistiin Kansainliiton päätöksellä vuonna 1921 Suomen hyväksi.

Käytännössä Kansainliiton toiminta romahti toisen maailmansodan alkamiseen 1939, vain reilut 20 vuotta ensimmäisen maailmansodan päättymisestä. Virallisesti rauhanjärjestö lakkasi toimimasta, kun sen työn jatkajaksi perustettiin vuonna 1945 Yhdistyneet Kansakunnat, YK.

Tehtävät

1. **Millaiset seikat ratkaisivat maailmansodan ympärysvaltojen voitoksi?**
2. **Perustele väite: Saksaa ei koskaan lyöty lopullisesti maailmansodan taisteluissa.**
3. **Miksi Yhdysvallat piti tärkeänä ympärysvaltojen voittoa sodassa?**
4. **Arvioi Versaillesin rauhansopimuksen ehtoja voittajien ja hävinneiden kannalta.**
5. **Oliko Versaillesin rauha mielestäsi Saksalle häpeärauha? Perustele.**
6. **Miksi Kansainliitolla oli alun alkaen heikot edellytykset turvata maailmanrauhaa?**

6. Vallankumousten vuodet

Venäjän tsaarin valta kukistetaan

Tsaari Nikolai II:n itsevaltius Venäjällä oli alkanut horjua jo ennen maailmansotaa. Kansa oli tyytymätön tsaarin hallintotapaan ja vaati demokraattisia uudistuksia. Hallintokoneisto oli byrokraattinen ja tehoton. Lakot ja levottomuudet 1905 pakottivat tsaari Nikolai II:n hyväksymään kansanedustuslaitoksen eli **duuman** perustamisen. Ensimmäinen duuma kokoontui vuonna 1906, mutta hajosi pian sisäisiin erimielisyyksiin.

Duuma ei edustanut koko kansaa eikä kaikkia poliittisia puolueita. Esimerkiksi osa kommunisteista oli karkotettu Venäjältä vallankumouksen pelossa. Kommunistinen puolue, joka vuoteen 1912 tunnettiin nimellä Venäjän sosiaalidemokraattinen työväenpuolue, oli aktiivinen ja suunnitteli vallankumousta.

Tilaisuus vallankumoukseen koitti, kun kansa alkoi väsyä ensimmäisen maailmansodan rasituksiin. Sota oli Venäjälle katastrofi: se hävisi Saksalle taistelun toisensa jälkeen. Koska tsaari

Neuvostoliiton historiankirjoituksessa vallankumouksen symbolina pidettiin Talvipalatsin valtausta lokakuussa 1917. Venäläinen maalaus hyökkäyksestä Talvipalatsiin kuvaa valtavan ihmisjoukon osallistuneen tapahtumaan.

Venäjän tsaarin valta väheni 1900-luvun alkupuolen sisäpoliittisten levottomuuksien ja epäonnistuneiden sotien vuoksi. Lokakuun 1917 vallankumouksen jälkeen bolševikit määräsivät tsaari Nikolai II:n perheineen kotiarestiin. Bolševikit kuljettivat perheen Siperian Jekaterinburgiin, missä heidät surmattiin Venäjän sisällissodan aikana valkoisen armeijan lähestyessä kaupunkia kesällä 1918.

oli armeijan johtaja, jatkuvat tappiot saivat kansan kääntymään häntä vastaan.

Nikolai II joutui luopumaan vallasta helmikuun vallankumouksen seurauksena 1917. Valtaan nousi niin sanottu **väliaikainen hallitus**, jonka vaikutusvaltaisin poliitikko oli maltillinen sosialisti Aleksandr Kerenski. Väliaikainen hallitus halusi jatkaa sotaa voittoon asti.

Sodassa oli jo kuollut kaksi miljoona venäläistä sotilasta ja neljä miljoonaa oli haavoittunut. Kansa ei tukenut sotaponnistuksia eikä väliaikaista hallitusta, vaan marssi mielenosoituksissa Pietarin kaduilla vaatien leipää ja rauhaa. Myös armeija oli väsynyt sotaan ja rintamakarkuruudesta tuli todellinen ongelma.

Valtatyhjiö Venäjällä

Tsaarin luovuttua vallasta Venäjältä karkotetut äärivasemmistolaiset **bolševikit** alkoivat vähitellen palata maahan. Saksa avusti vuonna 1917 bolševikkien paluuta toivoen heidän aiheuttavan poliittista kaaosta sotaa käyvässä maassa. Merkittävin palaajista oli Vladimir Iljits Uljanov, joka tunnettiin salanimellä Lenin. Hän julkisti maahan saavuttuaan bolševikkien poliittisen ohjelman: ”rauhaa, leipää ja maata”.

Kaupunkien työväestö kärsi eniten sodan aiheuttamasta ruokapulasta, joten bolševikkien lupaus leivästä tuntui houkuttelevalta. Bolševikkien sanoma vetosi myös maaseudun köyhälistöön, jonka asemaa Venäjän duuma ja väliaikainen hallitus eivät olleet kohentaneet. Bolševikit lupasivat jakaa tsaarin ja rikkaiden maanomistajien maat kansalle. Bolševikkien sanomalehtiä luettiin ahkerasti myös rintamalla. Armeijan taistelu ilman ruokaa ja ammuksia oli toivotonta. Suurin osa sotilaista oli köyhiä talonpoikia, jotka odottivat rauhan lisäksi maareformia eli viljelymaan uusjakoa.

Stalinin valtaannousu merkitsi Leninin "oikeana kätenä" vallankumouksessa toimineen Leo Trotskin syrjäyttämistä puolueen ytimestä. Trotski poistettiin myös virallisista valokuvista. Näin haluttiin kirjoittaa vallankumouksen historia uudestaan Leninin ja Stalinin aikaansaannokseksi.

Bolševikit vaativat myös yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta, mikä vetosi erityisesti naisiin ja älymystöön. Bolševikit vaativat korkeimman vallan siirtoa väliaikaiselta hallitukselta työläisten ja sotilaiden **sovieteille** eli neuvostoille, joita kansalaiset olivat perustaneet tsaarin vallan kukistumisen jälkeen Pietariin, Moskovaan ja muihin Venäjän suuriin kaupunkeihin. Bolševikit onnistuivat taitavasti hyödyntämään tätä kansalaisten omaehtoista järjestäytymistä kaappaamalla vähitellen vallan neuvostoissa ja valjastamalla ne kaupungeissa vallankumouksen käyttöön.

Lokakuun veretön vallankumous

Kannatustaan kasvattaneet bolševikit tekivät Pietarissa ensimmäisen vallankumousyrityksen heinäkuussa 1917. Väliaikainen hallitus joutui eroamaan ja uuden hallituksen pääministeriksi tuli Aleksandr Kerenski. Lisäksi hallituksessa oli 11 sosialistista ministeriä. Hallituksen kokoonpanon oli tarkoitus tyynnyttää myös bolševikkeja, mutta näin ei käynyt.

Pian Leninin ja Trotskin johtamat bolševikit olivat jo suunnitelleet uuden vallankumousyrityksen. Lokakuussa 1917 Pietarissa kokoontunut neuvostojen kongressi julisti, että väliaikainen hallitus oli syösty vallasta. Samaan aikaan bolševikkien aseelliset ryhmittymät valtasivat pääkaupungin keskeiset hallintorakennukset ja pidättivät väliaikaisen hallituksen jäsenet. Näin bolševikeista tuli korkeimman vallan haltijoita.

Lokakuun vallankumous tapahtui ilmeisesti ilman aseellisia yhteenottoja. Neuvostoliiton myöhempi historiankirjoitus lavasti tapahtuman työläisten "massojen" tekemäksi vallankumoukseksi, vaikka todellisuudessa sen takana oli pieni joukko bolševikkeja. Leninistä tuli Neuvosto-Venäjän ensimmäinen johtaja.

Neuvostovaltiota rakennetaan

Valtaan noustuaan bolševikit yrittivät pitää lupauksensa "rauhasta, leivästä ja maasta". Bolševikkihallitus teki erillisrauhan Saksan hallituksen kanssa maaliskuussa 1918. Rauha oli Neuvosto-Venäjälle ulkopoliittisesti epäedullinen, sillä se joutui luovuttamaan Saksalle suuria maa-alueita lännessä. Sisäpoliittisesti rauha oli bolševikeille välttämätön: vallankumouksen voitto maassa oli varmistettava.

Miksi Venäjän vallankumous tapahtui?

Venäjän lokakuun vallankumouksesta on esitetty erilaisia tulkintoja. Joidenkin tutkijoiden mielestä kysymyksessä oli huolellisesti suunniteltu vallankaappaus, jossa bolševikit työnsivät poliittiset vastustajansa sivuun määrätietoisin toimin ja loivat Venäjälle yhden puolueen diktatuurin.

Joidenkin tutkijoiden mielestä Venäjän vallankumous oli puhdas sattuma. Vallankumouksessa valtaan nousi puolue, jolla ei ollut laajojen kansanosien kannatusta, vaan joka onnistui parhaiten hyödyntämään Pietarin poliittisia levottomuuksia ja tsaarinvallan ja väliaikaisen hallituksen heikkouksia vuonna 1917.

Toiset tutkijat ovat halunneet korostaa Leninin ja Trotskin merkitystä Venäjän vallankumoukselle suurmieshistorian hengessä. Heidän mielestään vallankumous ei olisi ollut mahdollinen ilman Leninin inspiraatiota ja Trotskin organisointikykyä. Nämä tutkijat haluavat korostaa Leninin ratkaisevaa roolia erityisesti heinäkuun 1917 epäonnistuneen vallankumousyrityksen jälkeen: vaikka Lenin joutui pakenemaan maasta, hänen kannatuksensa Pietarissa oli edelleen vahva. Suurmiehen karisma sai aikaan vallankumouksen.

On myös tutkijoita, joiden mielestä Venäjän vallankumous oli ensimmäisen maailmansodan seuraus, ei itsenäinen, sodasta riippumaton tapahtuma. Ensimmäinen maailmansota loi Venäjälle poliittisen tyhjiön tsaarin luovuttua vallasta. Bolševikit täyttivät tyhjiön lupauksillaan rauhasta, leivästä ja maasta pitkään jatkuneen sisäpoliittisen kaaoksen ja taloudellisen ahdingon jälkeen.

Bolševikkien marxilaisen teorian mukaisen tulkinnan mukaan vallankumous oli väistämätön seuraus luokkataistelun kärjistymisestä. Yhteiskuntaluokkien väliset ristiriidat vaativat korjautuakseen vallankumouksen.

Sodan loppuminen paransi elintarviketilannetta välittömästi. Bolševikit jakoivat myös maata periaatteenaan ”kaikki maa on koko kansan omaisuutta”. Pääkaupunki siirrettiin Pietarista Moskovaan, vanha oikeuslaitos lakkautettiin ja länsimainen gregoriaaninen ajanlasku korvasi juliaanisen kalenterin. Yleinen äänioikeus toteutettiin. Bolševikkijohto määräsi vangittuna olleen tsaari Nikolai II:n perheineen teloitettavaksi vuonna 1918.

Yksi vallankumouksen iskulauseista, ”kaikki valta neuvostoille”, ei kuitenkaan toteutunut. Valtaan nousi bolševikkien johtama **kommunistinen puolue**, eivät kaupunkien työläisten ja sotilaiden neuvostot tai vaaleilla valittu kansalliskokous. Neuvostot olivat syntyneet osin ilman bolševikkeja mutta bolševikkien vallankumousta ei olisi syntynyt ilman neuvostoja. Tämä vallankumouksen historia näkyi kuitenkin lokakuun 1917 jälkeen perustetun uuden valtion nimessä: Neuvosto-Venäjä.

Venäjän monet nimet

Venäjän keisarikunta vuoteen 1917
Neuvosto-Venäjä 1917–1922
Neuvostoliitto 1922–1991
Venäjän Federaatio 1991–

Rosa Luxemburg ja Karl Liebknecht olivat Saksan kommunistisen puolueen näkyvimmät poliitikot. Oikeiston puolisotilaalliset joukot surmasivat heidät kommunistien spartakistikapinan jälkeen Berliinissä.

Venäjä ajautui sisällissotaan vuosina 1918–21. Länsimaiden tukemat **valkoiset kenraalit** yrittivät syöstä bolševikit vallasta. Leo Trotskin organisoimalla bolševikkien **puna-armeijalla** oli kuitenkin monia etuja puolellaan. Sitä yhdisti selkeä päämäärä, kommunistisen Neuvosto-Venäjän luominen. Valkoisella armeijalla taas oli monia keskenään risteäviä päämääriä: osa valkoisista venäläisistä pyrki palauttamaan maahan väliaikaisen hallituksen edustaman liberaalin politiikan, osa taisteli tsaarinvallan palauttamiseksi.

Puna-armeijalla riitti ruokaa ja tarvikkeita, sillä bolševikkien hallussa olivat Venäjän tärkeimmät teollisuuskeskukset sekä Ukrainan vilja-aitta. Bolševikit harjoittivat ankaraa säätelytaloutta eli **sotakommunismia,** mikä piti sisällään esimerkiksi viljan pakko-ottoja talonpojilta. Maan talous ajautui kaaokseen ja miljoonat neuvostokansalaiset näkivät nälkää.

Sisällissota päättyi puna-armeijan voittoon 1921. Sotakommunismista oli luovuttava, jotta maan elintarviketuotanto saataisiin nousemaan nopeasti. Lenin salli toistaiseksi pienimuotoisen yksityisyrittäjyyden uuden talouspolitiikan eli **NEP-politiikan** mukaisesti.

Lama iski Saksaan kovalla voimalla vuosina 1921 ja 1929. Rahan arvo laski inflaation vuoksi niin paljon, että arvottomat seteliniput joutivat lasten leikkeihin. Tammikuussa 1921 yksi dollari oli 64 Saksan markkaa. Vuoden 1923 loppuun mennessä yhdellä dollarilla sai 4 200 000 000 000 Saksan markkaa.

Weimarin tasavalta vaikeuksissa

Saksan pyydettyä aselepoa ympärysvalloilta lokakuussa 1918 keisari Vilhelm II luopui kruunusta ja lähti maanpakoon. Keisarivalta Saksassa oli päättynyt. Saksa julistettiin tasavallaksi Weimarin kaupungissa vuonna 1919, ja Saksaa alettiin kutsua Weimarin tasavallaksi. Uudella nimellä haluttiin korostaa Saksan valtion uutta alkua.

Weimarin tasavallalla oli voitettavanaan monia poliittisia ongelmia. Saksan uusi sosiaalidemokraattinen hallitus oli joutunut hyväksymään Versaillesin rauhansopimuksen sotasyyllisyysartiklan, jonka mukaan Saksa oli yksin syyllinen ensimmäiseen maailmansotaan. Monien mielestä hallitus oli pettänyt kansan solmimalla nöyryyttävän rauhan. Kotirintama oli ”puukottanut armeijaa selkään”, väittivät hallituksen vastustajat.

Lisäksi puoluekenttä oli pirstaleinen ja hallitukset lyhytkestoisia. Demokraattinen hallintotapa ei ollut vielä juurtunut käytäntöön. Kansalaiset eivät luottaneet uusiin johtajiinsa eivätkä johtajat luottaneet kansalaisiin. Tästä seurasi, että politiikkaa tehtiin Weimarin tasavallassa kaduilla.

Versaillesin ”pakkorauha” oli hiertänyt saksalaisia alusta saakka ja monet vaativat mielenosoituksin sen mitätöimistä. 1920-luvun taloudelliset vaikeudet saivat kansalaiset kääntymään hallitusta vastaan ja mielenosoitukset yltyivät.

Weimarin tasavalta oli alusta alkaen myös suurissa taloudellisissa vaikeuksissa. Saksa määrättiin maksamaan ympärysvalloille huikeat sotakorvaukset. Niiden maksaminen alkoi jo vuonna 1919, vaikka lopullisesta summasta päästiin sopuun voittajien kesken vasta 1921. Lopullinen korvaussumma oli 33 miljardia US-dollaria eli 132 miljardia kultamarkkaa. Ranskan ja Ison-Britannian toiveena oli maksaa sotavelat takaisin Yhdysvalloille Saksalta saaduilla sotakorvauksilla.

Vuonna 1922 Saksan markan arvo laski nopeasti ja maan talous ajautui syvään kriisiin. Vuoden 1923 valtava **inflaatio** eli rahan arvon heikkeneminen vei tyystin arvon Saksan markalta. Sotakorvausten maksaminen ympärysvalloille ja miljooniin kasvanut suurtyöttömyys saivat aikaan suoranaista nälänhätää. Yhden leivän ostamiseen tarvittiin lopulta kottikärryllinen paperirahaa.

Saksa lopetti kokonaan sotakorvausten maksamisen. Raivostuneet belgialaiset ja ranskalaiset päättivät ottaa osansa omatoimisesti ja miehittivät Ruhrin kaivosalueen alkuvuodesta 1923. Ruhrin miehitys kiristi Saksan, Belgian ja Ranskan välisiä suhteita ja nostatti jälleen sodan uhkaa Euroopassa.

Vuoden 1923 lopulla tilanne helpottui hieman, kun Saksa sopi Yhdysvaltojen kanssa lainajärjestelyistä. Yhdysvallat antoi Saksalle lai-

naa sotakorvausten maksua ja jälleenrakennusta varten. Tästä seurasi Saksassa lyhyt talouden nousukausi.

Saksa ja Neuvosto-Venäjä normalisoivat maiden väliset suhteet **Rapallon sopimuksella** vuonna 1922. **Locarnon sopimus** vuonna 1925 rauhoitti tilanteen lännessä, kun Saksa vahvisti hyväksyvänsä rauhanehdoissa sovitut aluemenetykset. Lisäksi Saksa vakuutti kunnioittavansa Saksan ja Ranskan sekä Saksan ja Belgian välisen rajan koskemattomuutta. Rauhan takaamiseksi noin 70 valtiota vahvisti vuonna 1928 **Kelloggin-Briandin sopimuksen**, jolla ne lupautuivat pidättäytymään sodasta valtioiden välisen politiikan keinona.

Levottomuuksien aika

Versaillesin rauhassa Saksa oli pakotettu pienentämään huomattavasti armeijan kokoa. Saksaan muodostui runsas työttömien ”sotaveteraanien” joukko, joka osallistui aktiivisesti yhteiskunnallisen epäjärjestyksen lietsontaan ja katuväkivaltaan. Hallituksen vastaiset mielenosoitukset olivat arkipäivää. Uuden hallituksen oli lopulta pakko suostua siihen, että osa entisistä sotilaista sai perustaa puolisotilaallisia joukkoja, joiden tehtävänä oli pitää yllä yhteiskuntarauhaa. Sekä oikeistolla että vasemmistolla oli Weimarin tasavallassa omat puolisotilaalliset joukkonsa, jotka tappoivat levottomissa oloissa satoja poliittisia vastustajiaan

1920-luvulla sekä äärivasemmisto että äärioikeisto tekivät Saksassa useita vallankaappausyrityksiä. Tunnetuimpia näistä olivat kommunistien ns. spartakistikapina vuonna 1919 sekä oikeiston vallankaappausyritykset vuonna 1920 Berliinissä ja vuonna 1923 Münchenissä. Münchenin vallankaappausyritys tunnetaan **oluttupakaappauksen** nimellä. Siihen osallistui myös ensimmäisen maailmansodan sotaveteraani Adolf Hitler.

Tehtävät

1. **Selvitä, miten seuraavat käsitteet liittyvät Venäjän vallankumoukseen:**
   a) väliaikainen hallitus b) bolševikit c) sotakommunismi
2. **Mikä Venäjän vallankumouksesta sivulla 55 esitetyistä tulkinnoista on mielestäsi uskottavin? Perustele valintasi.**
3. **Kehen bolševikkien iskulauseet vetosivat?**
   a) Poimi tekstistä bolševikkien vallankumoukselliset iskulauseet.
   b) Listaa kaikki ne yhteiskuntaluokat ja ryhmät, joihin iskulauseet vetosivat. Lista on yhtä kuin bolševikkien kannatuspohja vallankumouksen alkaessa.
4. **Pohdi, miksi Weimarin tasavaltaa on kutsuttu heikoksi valtioksi?**

Aineistotehtävät

1. Brittien sotapropagandaa maailmansodan ajalta

a) Selvitä, mitä julisteen rinnastus 'Red Cross' ja 'Iron Cross' tarkoittaa.
b) Mikä on julisteen sanoma ja kenelle se on suunnattu?
c) Juliste on erikoinen, koska se kuvaa haavoittunutta sotilasta marssivan tai muuten toimeliaan sotilaan sijasta. Näin sodan todellisuus tuli myös kotirintamaa lähelle. Mihin sodan vaiheeseen sijoittaisit julisteen julkaisuajankohdan?
d) Mikä vaikutus tällaisilla julisteilla on saattanut olla kotirintaman taistelumoraaliin?

2. Bolševikit ja ensimmäinen maailmansota:

V. I. Leninin kirje J. Haneckille 30.3.1917:

[Väliaikaisen hallituksen] tunnus: "me puolustamme nyt tasavaltaa Venäjällä, me käymme nyt 'puolustussotaa', me tulemme sotimaan Vilhelmiä vastaan, me sodimme Vilhelmin kukistamiseksi", on mitä suurinta petkutusta, mitä suurinta työläisten puijausta!! Sillä [väliaikaisen hallituksen jäsenet] ovat tilanherroja ja kapitalisteja, tilanherrojen ja kapitalistien luokan edustajia, imperialisteja, jotka sotivat samojen ryöstötavoitteiden puolesta, samojen tsarististen ryöstösopimusten pohjalta, liitossa saman imperialistisen, rosvomaisen englantilais-ranskalais-italialaisen porvariston kanssa. --- On selitettävä työläisille ja sotilaille hyvin kansantajuisesti, hyvin selvästi, ilman oppineita sanoja, että on kukistettava paitsi Vilhelmiä myös Englannin ja Italian kuninkaat. Tämä ensiksi. Ja toiseksi – se on tärkeintä – on kukistettava porvarilliset hallitukset ja aloitettava Venäjästä, sillä muutoin ei voida saada rauhaa.

a) Mistä syistä Lenin ja bolševikit vastustivat väliaikaista hallitusta?
b) Mitkä olivat bolševikkien tavoitteet ensimmäisessä maailmansodassa?
c) Mitkä näistä tavoitteista toteutuivat
– bolševikkien ansiosta
– heistä riippumatta?

3. Saksalaisten sotaveteraanien vaikea kotiinpaluu

Saksalainen kirjailija ja ensimmäisen maailmansodan rintamaveteraani Ernst von Salomon kirjoitti sodan kokenutta sukupolvea kuvatessaan:

”Sota pitää heitä otteessaan, sota hallitsee heitä, sota ei päästä heitä enää koskaan vapaaksi, he eivät voi enää koskaan palata kotiin, he eivät kuulu milloinkaan kokonaan meihin, he raahaavat loppuelämänsä mukanaan veristä rintamaa, kuoleman läheisyyttä, valmiutta kuolla, kauhua, huumaantumista, rautaa. Se mitä nyt tapahtui, tämä sisäänmarssi, pyrkimys sovittautua rauhanaikaiseen, järjestäytyneeseen porvarilliseen maailmaan, oli tuhoon tuomittu yritys, väärä valinta, sillä ei ollut minkäänlaisia onnistumisen mahdollisuuksia. Sota on ohi, soturit jatkavat marssiaan.”

(Guido Knopp: Hitlerin lapset, Ajatus Kirjat, Gummerus Kustannus Oy, Jyväskylä 2006, s. 45)

a) Miksi sotaveteraanien oli vaikea palata sodasta tavalliseen arkeen?
b) Mikä oli sotaveteraanien rooli Saksan poliittisessa elämässä 1920-luvulla?
c) Mainitse joitain konkreettisia poliittisia tapahtumia Saksassa 1920-luvulla, joihin pätee von Salomonin toteamus: ”Sota on ohi, soturit jatkavat marssiaan”.

4. Versaillesin rauhansopimuksen herättämää arvostelua:

Brittien rauhanneuvottelija John Maynard Keynes esitti seuraavaa kritiikkiä Saksan kanssa solmittua Versaillesin rauhansopimusta kohtaan. Hän erosi tehtävästään vastalauseena tehdylle sopimukselle vuonna 1919.

”Kritiikkini rauhansopimusta kohtaan on kahtalainen. Ensinnäkin… pyrkiessään Saksan talouselämän nujertamiseen se samalla uhkaa myös liittoutuneiden [ympärysvaltojen] vaurautta. Toiseksi: esittäessään vaatimuksia, joiden toteuttaminen on kirjaimellisesti mahdotonta, se… tekee Euroopasta poliittisesti epävakaamman kuin mitä Eurooppa oli [ennen sotaa]. Ylittäessään mahdollisen rajat sopimus ei ole tosiasiassa ratkaissut yhtään mitään.”

a) Mistä syistä Keynes kritisoi Saksan kanssa Versaillesissa tehtyä rauhansopimusta?
b) Mihin Keynes viittasi sanoessaan, että Saksalta vaadittiin mahdottomia?
c) Missä mielessä Eurooppaa voitiin pitää poliittisesti epävakaampana Versaillesin rauhan jälkeen kuin ennen sen solmimista?
d) Laadi lista periaatteista, joita rauhansopimuksissasi pitäisi mielestäsi noudattaa, jotta niillä voitaisiin varmistaa rauhan säilyminen.

Kertaus

- Ensimmäinen maailmansota käytiin 1914–1918 keskusvaltojen ja ympärysvaltojen kesken.
- Sodan seurauksena vanhat keisarivallat Saksa, Venäjä ja Itävalta-Unkari kaatuivat.
- Ensimmäisen maailmansodan jälkeen Itä-Eurooppaan syntyi paljon uusia kansallisvaltioita.
- Saksasta tuli sodan jälkeen Weimarin tasavalta, jossa oli paljon taloudellisia ongelmia ja sisäpoliittisia levottomuuksia.
- Venäjän keisarikunnan luhistuttua bolševikit ottivat vallan maassa.
- Kun bolševikit olivat voittaneet Venäjän sisällissodan, maasta tuli Neuvostoliitto.

Ensimmäisen ja toisen maailmansodan välisenä aikana useat Euroopan maat muuttuivat diktatuureiksi. Maailmansotaa seurannut poliittinen epävakaus ja 1920-luvun lopussa alkanut talouslama voimistivat poliittisia ääriliikkeitä. Mussolinin johtamat fasistit ottivat vallan Italiassa ja Hitlerin johtamat natsit Saksassa. Neuvostoliitossa Stalin nousi Leninin seuraajaksi maan johtoon. Aasiassa Japani laajensi vaikutuspiiriään. Diktatuurien ja demokratioiden vastakkainasettelu puhkesi vuonna 1939 toiseksi maailmansodaksi, jonka aikana Neuvostoliitto ja läntiset demokratiat kuitenkin liittoutuivat yhteistä vihollista Saksaa vastaan. Maailmansota päättyi vuonna 1945 Saksan ja Japanin antautumiseen.

7. Diktaattorit ottavat vallan

Stalin nousee valtaan Neuvostoliitossa

Lenin kuoli vuonna 1924, ja Neuvostoliiton johdossa syntyi valtataistelu. Vastakkain olivat Leninin läheisin työtoveri Trotski ja bolševikkipuolueen hallintoa pyörittänyt Stalin, joka myös vastasi puolueen väkivaltakoneistosta. Kamppailu päättyi Stalinin voittoon ja Trotskin karkotukseen vuonna 1929.

Trotski oli kannattanut **maailmanvallankumouksen** ideaa. Stalinin ideologisena ohjelmana oli puolestaan sosialismin toteuttaminen ensin yhdessä maassa, Neuvostoliitossa, ja vasta sitten muualla.

Lopullisesti Stalin vakiinnutti valtansa vuosina 1934–38, jolloin hän hankkiutui eroon todellisista tai kuvitelluista vastustajistaan käyttäen häikäilemätöntä väkivaltaa. Vuosina 1936–38 järjestetyissä näytösoikeudenkäynneissä joukko vuoden 1917 vallankumouksessa kunnostautuneita kommunisteja ja armeijan upseereita tuomittiin kuolemaan.

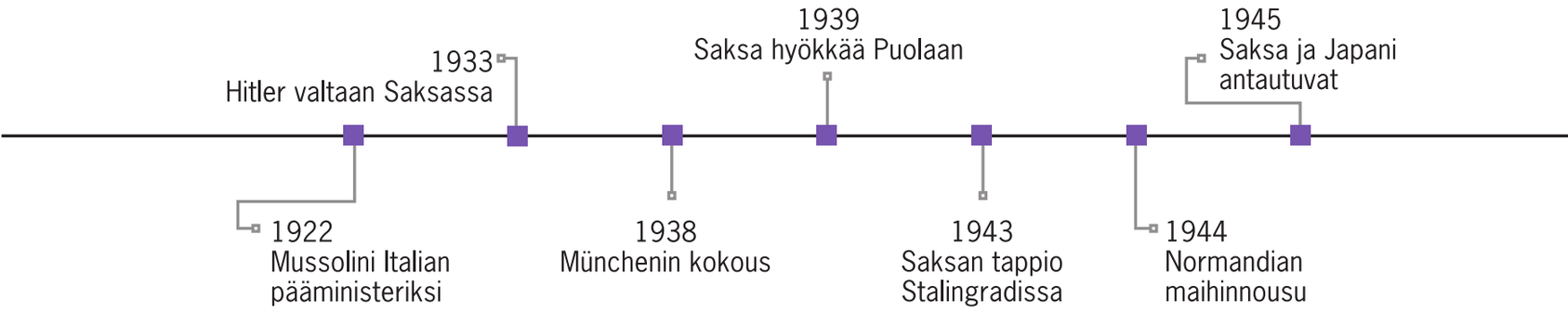

Lenin (vas.) varoitti sairasvuoteeltaan puoluetovereitaan Stalinin röyhkeydestä ja vallanhimosta. Useimmat olivat ennakoineet Trotskin nousevan Neuvostovaltion johtoon Leninin kuoltua 1924. Stalin (oik.) kuitenkin voitti valtataistelun. Trotski erotettiin puolueesta ja karkotettiin maasta.

Stalin itse oli kommunistisen puolueen ensimmäinen pääsihteeri ja hänen toimikautensa aikana virasta tuli Neuvostoliiton kaikkein korkein virka-asema. Stalin valitsi Neuvostoliiton tärkeimpien hallintoelimien jäsenet. Näin poliittinen valta keskittyi Stalinin käsiin ja hänestä tuli Neuvostoliiton **diktaattori**.

Stalinin johtama Neuvostoliitto oli **totalitaarinen** yhteiskunta. Virallinen propaganda korosti johtajan asemaa. Valtiovalta saattoi puuttua hyvinkin yksityiskohtaisesti tavallisten neuvostokansalaisten elämään.

Neuvostoliiton teollistaminen

Stalinin tavoitteena oli tehdä Neuvostoliitosta maailman johtava teollinen suurvalta. Maan voimakas teollistuminen alkoi, kun siellä luovuttiin Leninin vapaammasta talouspolitiikasta NEP:stä ja siirryttiin tiukan valtiojohtoiseen **suunnitelmatalouteen.** Suunnitelmataloutta toteutettiin **viisivuotissuunnitelmien** mukaisesti vuodesta 1928 alkaen. Pääpaino oli raskaassa teollisuudessa, kuten teräksen ja sähkön tuotannossa.

Takapajuista maataloutta pyrittiin tehostamaan **kollektivisoimalla** maaomaisuus eli siirtämällä se yhteisomistukseen. Vuosien 1928 ja 1937 välillä 17 miljoonaa talonpoikaa muutti kaupunkeihin työskentelemään teollisuuslaitoksiin. Yksityisomistusta ei sallittu. Valtion omistukseen otettiin myös kaikki koneet traktoreista polkupyöriin.

Mahdottomasta oli tullut mahdollista. Neuvostoliitto oli teollistunut ennätysvauhtia. Hinta oli kuitenkin maaseudulle kova, eikä Neuvostoliitosta koskaan tullut ruoantuotannon suhteen omavaraista maata. Teollistumisen ansiosta Neuvostoliitolla oli nyt paljon raskasta teollisuutta, joka olisi sodan syttyessä nopeasti muutettavissa sotatarviketuotannoksi.

Stalinin terrori

Stalin varmisti yksinvaltansa terrorin avulla. Hän surmautti säälimättä mahdolliset poliittiset kilpailijansa puolueessa ja armeijassa. Neuvostoliiton lukuisia kansallisia vähemmistöjä vainottiin. Ortodoksisen kirkon papisto vangittiin ja kirkot ja luostarit suljettiin. Noin 20 miljoonaa venäläistä lähetettiin työ- ja vankileireille. Sinne joutuivat myös monet taiteilijat ja tiedemiehet, joita pidettiin poliittisina toisinajattelijoina. Samoin tuhottiin maatalouden kollektivisointia vastustaneet itsenäiset talonpojat, **kulakit**.

Stalinin puhdistuksetkin toteutettiin keskusjohtoisen suunnitelmatalouden hengessä: ainoastaan puhdistettujen lukumäärät ratkaisivat, ei

Kollektivisoinnissa valtio takavarikoi maan kulakeilta eli talonpojilta ja siirsi sen perustamiensa kolhoosien eli osuustoimintatilojen ja sovhoosien eli valtiontilojen haltuun. Kolhoosin jäsenellä oli oikeus yhden aarin kokoiseen maatilkkuun ja muutamaan eläimeen, mutta tähän yksityisomistus rajoittui. Sovhooseilla työskentelevät saivat rahapalkkaa.

Propagandaa Stalinin ajalta. Totalitaarisissa valtioissa valtio määräsi tahdin myös mediassa. Propagandajulisteilla luotiin kuvaa teknisesti edistyneestä, teollistuneesta ja modernista valtiosta. Siksi ihmiset uskoivat kommunismin onnistuvan ja suhtautuivat uuden rakenteilla olevan valtion tulevaisuuteen valoisasti. Menestys, esimerkiksi kollektivointi ja teollistaminen, perustui kuitenkin väkivallan käyttöön.

se, oliko yksilö todellisuudessa syyllistynyt siihen, mistä häntä syytettiin. Oikeudenkäynnit olivat näytösluontoisia ja päättyivät usein teloitusmontun äärelle. Kaiken kaikkiaan surmattiin ilmeisesti kymmeniä miljoonia ihmisiä.

Stalinin terroria selitetään osin hänen vainoharhaisella luonteellaan: hän epäili lopulta jopa omia perheenjäseniään ja vangitutti ja tapatti heitä. Stalinin sanotaankin todenneen ”kun ei ole ihmisiä, ei ole ongelmia”.

Mussolini joukkoineen marssii voimansa tunnossa kohti Roomaa 1922. Mussolinin taisteluosastot tunnettiin italiaksi nimellä fascio di combattimento. Mussolinin kannattajista käytettiin myös nimitystä ”mustapaidat”.

Fasistit valtaan Italiassa

Ensimmäisen maailmansodan rauhanneuvotteluissa Italia oli jäänyt nuolemaan näppejään. Se herätti maassa katkeruutta. Vaikka Italia oli päässyt sodassa voittajien puolelle, sen talous kehittyi heikommin kuin hävinneen Saksan.

Italiaa vaivasi suuri työttömyys ja korkea inflaatio. Italiassa pelättiin työttömyyden kurjistamien etelän talonpoikien ja pohjoisen teollisuustyöväen vallankumousta. Kun äärivasemmisto alkoi perustaa omia vallankumousarmeijoitaan, tiivisti äärioikeistokin sotilaallista toimintaansa. Tässä aallossa nousi esiin Italian äärioikeiston uusi johtaja Benito Mussolini.

Sodan jälkeisessä pettymyksen, taloudellisen ahdingon ja levottomuuden ilmapiirissä Benito Mussolinin onnistui yhdistää sotaveteraanien joukot ja äärioikeistolaiset kannattajansa. Nämä yltyivät väkivaltaisiin hyökkäyksiin sosialisteja ja ammattiliittoihin kuuluvia työntekijöitä vastaan. Näin syntyivät **taisteluosastot**, joiden perustajajäseniä alettiin kutsua **fasisteiksi.** Fasistit taltuttivat ympäri Italiaa puhjenneita levottomuuksia ja saivat toimintansa rahoittajiksi teollisuuspohattoja, pankkiireita ja suurmaanomistajia, jotka kaikki pelkäsivät sosialistista vallankumousta.

Mussolini solmi paavin kanssa ns. lateraanisopimuksen vuonna 1929. Vatikaanista tuli virallisesti paavin hallitsema valtio keskelle Roomaa. Sopimus päätti Italian yhdistymisestä alkaneen sotatilan paavin ja Italian välillä. Samalla paavi antoi Mussolinille vapaat kädet toimia tunnustamansa Italian valtion johtajana.

Vuonna 1921 Mussolini perusti **fasistipuolueen**. Oikeiston tuella fasistien valta kasvoi ja he valtasivat väkivalloin useita Italian kaupunkeja. Vuonna 1922 Mussolini uhkasi joukkoineen marssia pääkaupunkiin Roomaan, jolloin kuningas taipui nimittämään hänet pääministeriksi välttääkseen sisällissodan. Mussolini toteutti silti uhkauksensa. Marssista Roomaan tuli fasistien historiankirjoituksen tarkimmin varjeltu myytti ja sen merkitystä fasistien valtaannousulle korostettiin. Tämä oli liioittelua, sillä käytännössä Rooma ja samalla koko Italian poliittinen johto olivat olleet Mussolinin käsissä jo ennen fasistien saapumista kaupunkiin.

Italiasta diktatuuri

Keväällä 1924 fasistit voittivat vaalit. Vaalivoiton jälkeen Italiassa astui voimaan lehdistösensuuri ja muiden puolueiden kokoontumiset kiellettiin.

Syksyllä 1925 Mussolini sai oikeudet säätää lakeja ilman parlamentin hyväksyntää. Hän myös halusi, että häntä alettaisiin kutsua nimellä **Il Duce,** johtaja. Muodollisesti Mussolini oli Italian pääministeri, jonka yläpuolella valtahierarkiassa oli edelleen Italian kuningas Vittorio Emanuele III. Kuningas saattoi teoriassa erottaa Mussolinin, parlamentti ei.

Muut puolueet kiellettiin. Myös ammattiyhdistykset ja lakkoilu kiellettiin yhteiskuntarauhan takaamiseksi. Vapaa sanomalehdistö kiellettiin. Salainen poliisi alkoi valvoa kansalaisten toimintaa. Italiasta oli tullut fasistinen yksipuoluejärjestelmä.

Mussolini markkinoi **fasismia** keskitienä kommunismin ja kapitalismin välillä. Iskusana oli **korporatismi** eli talous, jonka rungon muodostaisivat korporaatiot, työnantajien ja työntekijöiden yhteiset järjestöt. Nämä tuottaisivat Italialle taloudellista hyvinvointia, mutta olisivat samalla fasistipuolueen tarkasti valvovan silmän alla.

Uutta fasistista yhteiskuntaa rakennettiin myös massiivisin uudistusohjelmin, joita Mussolini kutsui **”taisteluiksi”**. Näitä olivat esimerkiksi taistelu tehomaatalouden ja parempien viljasatojen puolesta. Mussolini halusi myös saada Italian syntyvyyden nousuun. Uudistukset onnistuivat osittain ja lisäsivät fasistien kannatusta.

Maailmansota on syttynyt! Hitler sodasta riemuitsevien saksalaisten joukossa Münchenissä elokuussa 1914. Itävaltalainen Adolf Hitler osallistui ensimmäiseen maailmansotaan suuresti ihailemansa Saksan armeijan riveissä. Saksan kansalaisuuden hän sai kuitenkin vasta kuukausi ennen vuoden 1932 presidentinvaaleja, joissa hän oli itsekin ehdokkaana.

Kansallissosialistit valtaan Saksassa

Saksa oli kokenut 1920-luvun jälkipuoliskolla lyhyen vaurastumisen ja poliittisen vakauden jakson. Demokratia vakiintui ja Weimarin tasavalta näytti osoittavan elinkelpoisuutensa. Lokakuussa 1929 Yhdysvalloissa tapahtunut Wall Streetin pörssiromahdus katkaisi kuitenkin lainanannon Saksalle ja aiheutti koko maailmaan heijastuneen talouslaman. Hetkessä Saksassa oli 6,5 miljoonaa työtöntä ja hallitsematon inflaatio.

1920-luvun talouden hyvinä vuosina Hitlerin johtama **Saksan kansallissosialistinen työväenpuolue** eli **NSDAP** ei ollut saanut mainittavaa kannatusta Saksan parlamenttivaaleissa. Tilanne muuttui, kun lama iski. NSDAP aloitti massiivisen propagandakampanjoinnin, josta tulikin kansallissosialistien eli natsien poliittinen tavaramerkki. Kansallissosialistit lupasivat Saksan vuoden 1932 parlamenttivaalien alla ”kaikille kaikkea”.

Kommunismi oli vaalipropagandassa natsien suurin vihollinen. Suurmaanomistajille ja teollisuuden työnantajille Hitler lupasi, että natsit taistelisivat loppuun asti kommunisteja vastaan.

Keskiluokka oli kärsinyt lamasta eniten: se oli menettänyt kaikki säästönsä. Hitler lupasi helpottaa keskiluokan ahdinkoa. Hän lupasi vapauttaa Saksan Versaillesin rauhansopimuksen määräämistä sotakorvauksista. Tämä oli taitavaa propagandaa, sillä todellisuudessa jo 1920-luvulla oli sovittu sotakorvausten keventämises-

tä ja laadittu väljempi aikataulu niiden suorittamiseksi.

Samalla Hitler uhosi pyyhkivänsä koko rauhansopimuksen pois historian lehdiltä: Saksa oli kärsinyt häpeärauhasta tarpeeksi. Tämä vetosi erityisesti ensimmäisen maailmansodan veteraaneihin, jotka muodostivat Saksan armeijan ydinjoukon ja kansallissosialistien puoluearmeijan **SA**:n. Kansallissosialistit saivat kannatusta myös työläisiltä, joille Hitler lupasi työtä ja leipää.

Heinäkuun 1932 valtiopäivävaaleissa natseista tuli suurin puolue. Vahva kannatus oli myös kommunisteilla, joita Saksan konservatiivit pelkäsivät. Konservatiivit taivuttelivat siksi presidentti von Hindenburgin nimittämään Hitlerin maan hallituksen johtoon pääministeriksi eli **valtakunnankansleriksi**.

Totalitarismi vakiinnutetaan Saksassa

Kansallissosialistit nousivat valtaan demokraattisten vaalien kautta. Pian he kuitenkin ryhtyivät säätämään lakeja valtansa varmistamiseksi.

Helmikuussa 1933 Saksan valtiopäivätalo poltettiin, ja natsipropaganda syytti kommunisteja palon sytyttämisestä. Hitler sai presidentti von Hindenburgin myöntämään erityisvaltuudet hätätilanteen rauhoittamiseksi. Näillä valtuuksilla Hitler lakkautti perustuslain takaamat kansalaisoikeudet kuten sanan-, kokoontumis- ja ilmaisuvapauden. Vastarinta nujerrettiin nopeasti. 5 000 kommunistia ja heidän kansanedustajansa pidätettiin. Poliittisia vastustajia pahoinpideltiin, kerättiin **keskitysleireille** tai teloitettiin.

Natsipuolueen propaganda loi uhkakuvia bolshevismista, joka toisi mukanaan pelkkää kurjuutta. Natsipuolue esitettiin vaalimainoksissa Saksan kansan viimeisenä toivona, joka voi pelastaa kansakunnan suistumisen bolshevismiin. Miten bolshevismin vastenmielisyyttä korostetaan kuvassa?

Vallan keskittäminen Hitlerin käsiin jatkui. Maaliskuussa 1933 Saksan parlamentti antoi Hitlerille vallan säätää lakeja ilman kansanedustajien suostumusta. Hyväksymällä tämän ns. **valtalain** Saksan parlamentti käytännössä lakkautti itse itsensä ja siitä tuli pelkkä natsien politiikan kulissi. Vaaleja pidettiin edelleen, mutta niissä saattoi käytännössä äänestää vain Hitlerin natsipuoluetta. Kaikki muut poliittiset puolueet oli kielletty heinäkuussa 1933.

Hitler marssii kohti puhujalavaa Nürnbergin puoluekokouksessa 1935. Kansallissosialistit järjestivät massiivisia ja äärimmilleen organisoituja joukkokokouksia. Puolueen osastot, armeija, SS ja SA marssivat geometrisissä rivistöissä, joilla korostettiin sotilaallista järjestelmällisyyttä ja voimaa. Kokoukset huipentuivat Hitlerin puheeseen.

Laajat kansanryhmät kuitenkin kannattivat Hitleriä, koska tämä lupasi saksalaisille vakaampaa ja vauraampaa tulevaisuutta. Suuret rakennushankkeet, kuten moottoriteiden eli autobahnien rakentaminen, työllistivät paljon ihmisiä. Suotuisa taloudellinen kehitys lisäsi entisestään Hitlerin kannatusta.

Kun presidentti von Hindenburg kuoli kesällä 1934, Hitler ilmoitti ottavansa presidentin tehtävät itselleen. Hitlerin virallinen virkanimike oli nyt der **Führer ja Reichskanzler** eli johtaja ja valtakunnankansleri. Valtion virkamiehet ja sotilaat vannoivat uskollisuudenvalan suoraan Hitlerille.

Kesän 1934 loppuun mennessä kaikki poliittinen valta Saksassa oli keskittynyt Adolf Hitlerin käsiin. Natsien iskulauseena oli ”yksi valtakunta, yksi kansa ja yksi johtaja”. Nyt Saksalla oli yksi johtaja. Yhtenäinen kansa luotaisiin propagandalla ja terrorilla.

Henkilökultti totalitaarisissa valtioissa

Hitleristä tuli vuonna 1934 Kolmannen valtakunnan yksinvaltainen johtaja, Führer ja valtakunnankansleri. Tämän jälkeen natsipropaganda aloitti Hitler-kultin määrätietoisen rakentamisen. Se loi johtajaperiaatteen, jonka mukaan Hitlerin tahdolla oli perustuslain voima. Hitleriä pidettiin lähes jumalallisena olentona, jonka myyttiin perustuvaa julkisuuskuvaa vartioitiin tarkasti. Hitler ei esimerkiksi koskaan esiintynyt julkisuudessa silmälasit päässä, koska tätä olisi pidetty todelliselle arjalaiselle sopimattomana fyysisen heikkouden merkkinä.

Mussolini halusi esiintyä Il Ducena, johtajana. Hän jäljitteli eleissään Rooman keisareita. Antiikin Roomaan viittasi myös fasistien tunnus fasces eli vitsakimppuun sidottu kirves, joka oli antiikin Roomassa virkamiesten tunnus. Fasces symboloi fasisteille järjestystä ja perinteitä, jotka yhdistyisivät Mussolinin perustamassa uudessa Rooman valtakunnassa.

Neuvostoliiton vallankumouksen suunnittelija V. I. Lenin kuoli 1924. Hänestä tuli Neuvostoliitossa ihailtu vallankumouksen sankari ja hänen palsamoitu ruumiinsa sijoitettiin Moskovan Punaisella torilla sijaitsevaan mausoleumiin kansalaisten palvottavaksi. Leniniä esittäviä rintakuvia ja julisteita painettiin koko Neuvostoliiton olemassaolon ajan. Leninin kultin takana oli Stalin, joka vakiinnutti samalla oman asemansa Leninin jälkeisen Neuvostoliiton johtajana.

Stalinia, oikealta nimeltään Josif Vissarionovitš Džugašvili, puhuteltiin generalissimuksena, mikä oli Neuvostoliitossa korkein sotilasarvo. Stalinin nimi tarkoitti teräksistä. Hänestä käytettiin myös nimityksiä Isä Aurinkoinen, Kansojen Isä, Kommunismin Suuri Arkkitehti ja Ihmisonnen Puutarhuri. Stalinin kerrotaan moittineen poikaansa siitä, että tämä oli yrittänyt hyötyä isänsä nimestä: ”Sinä et ole Stalin enkä minä ole Stalin. Stalin on neuvostovalta. Stalin on se, mitä hän on lehdissä ja muotokuvissa, et sinä, en edes minä!” Nimensä Stalin oli kuitenkin itse valinnut: se oli tyypillinen vallankumousnimi, jossa näkyivät Venäjän vallankumouksen tavoitteet.

Hitler Jugend oli poikien nuorisojärjestö, johon käytännössä kaikkien oli liityttävä. Tytöille oli omat järjestönsä. Toiminnan tarkoituksena oli kasvattaa nuorisoa kansallissosialististen ihanteiden mukaan fyysisesti, moraalisesti ja älyllisesti. Sotilaallinen harjoittelu ja urheilu olivat merkittävässä osassa. Lisäksi opetettiin muun muassa rotuoppia ja Saksan historiaa.

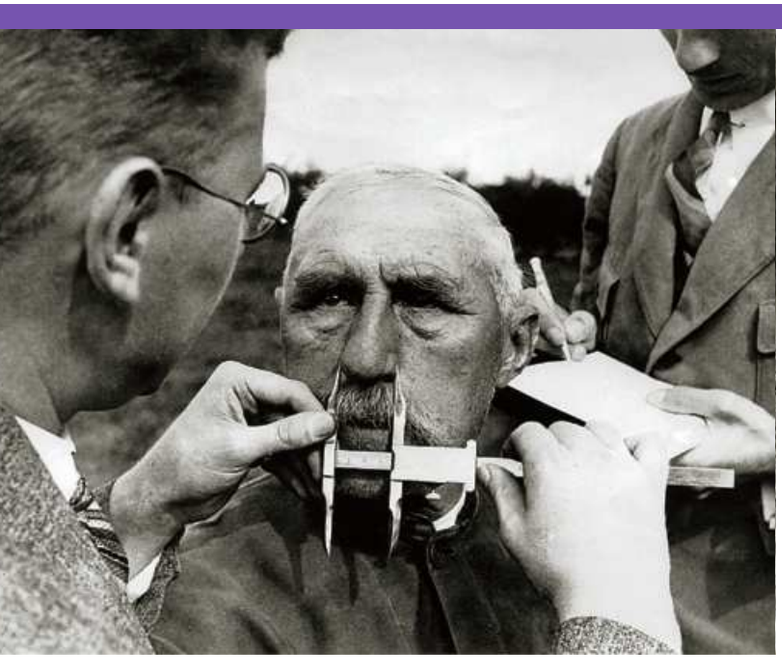

Rotuajattelu muodosti Hitlerin ideologian pohjan. Sen mukaan jaloimmaksi roduksi nousi kuvitteellinen arjalainen rotu ja sen pahimmaksi uhkaksi juutalainen rotu. Fyysisiä rotuominaisuuksia määriteltiin muun muassa mittauksin, joita tehtiin tieteellisen tutkimuksen nimissä.

Natsit vainoavat vähemmistöjä

Kansallissosialistisen ajattelun pääpiirteet olivat **rotuoppi**, juutalaisvastaisuus eli **antisemitismi**, kommunismin vastaisuus sekä demokratian vastaisuus.

Hitler oli esitellyt kansallissosialistisen ideologian kirjassaan **Mein Kampf**, Taisteluni, jonka hän oli kirjoittanut jouduttuaan vankeuteen Münchenin vallankaappausyrityksen jälkeen vuonna 1923. Natsien ideologia oli siis tiedossa jo ennen Hitlerin valtaannousua, mutta harva uskoi sen toteutumiseen.

Näin kuitenkin kävi. Kansallissosialistien valtaannousu johti Saksassa pian kansalaisten vainoihin. **Etnisten** eli rotuun tai syntyperään perustuvien vainojen kohteeksi joutuivat juutalaiset ja romanit. **Poliittisia vainoja** kohtasivat kaikki jotka vastustivat puolueen politiikkaa, esimerkiksi kommunistit. **Uskonnollisten vainojen** kohteeksi joutuivat kristilliset kirkot. Natsien vainoamiin vähemmistöihin kuuluivat myös homoseksuaalit. Osa vainoista kohdistui vammaisiin ja mielisairaisiin. Rotuopin mukaan kansakunnan tuli koostua vain vahvoista ja terveistä ihmisistä.

Vainot alkoivat rajoituksilla ja laeilla. Esimerkiksi juutalaisten kauppoihin merkittiin teksti Jude – juutalainen – ja SA-miehet estivät saksalaisia asioimasta niissä. Tämä tuhosi monen juutalaisen mahdollisuudet harjoittaa elinkeinoaan. Vuoden 1935 rotulait eli **Nürnbergin lait** määrittelivät kansallissosialistisen rotuopin käytännön periaatteet: Juutalaisilta vietiin Saksan kansalaisoikeudet ja avioliitot juutalaisten ja ei-juutalaisten välillä kiellettiin.

Marraskuisena yönä 1938 natsit toimeenpanivat ensimmäisen koko maan kattavan väkivaltaisen hyökkäyksen juutalaisia vastaan. Yö tunnetaan nimellä **Kristalliyö** (Kristallnacht), joka viittaa sirpaleiksi lyötyihin synagogien ja juutalaisten omistamien kauppojen ikkunoihin. Kristalliyönä 30 000 juutalaista vietiin keskitysleireille ja 1 600 synagogaa poltettiin.

Seuraavaksi juutalaisia eristettiin **ghettoihin**, erillisille asuinalueille. Viimeinen vainojen vaihe oli suunnitelmallinen joukkotuho. Ensimmäinen **keskitysleiri** Dachau avattiin Etelä-Saksaan heti natsien valtaantulon jälkeen vuonna 1933.

Saksasta oli tehty lyhyessä ajassa totalitaarinen yhden puolueen ja yhden johtajan järjestelmä. Tavoitteet eivät jääneet kuitenkaan tähän. Suunnitelma Saksan ulkopuolelta hankittavasta elintilasta alkoi hahmottua. Natsien propagandakoneisto toisteli viestiä siitä, että ensimmäisen maailmansodan rauhanteossa koetut vääryydet oli korjattava. Saksa alkoi valmistautua suursotaan, joka korjaisi nämä vääryydet lopullisesti ja loisi Eurooppaan puhdasrotuisista arjalaisista koostuvan **Kolmannen valtakunnan**, jota natsit hallitsisivat.

Kaupan ikkunalasissa olevassa julisteessa kehotetaan saksalaisia olemaan ostamatta mitään juutalaisesta kaupasta. Hitlerin uskolliset SA-miehet valvovat ovella, etteivät saksalaiset astu sisälle liikkeeseen. Kaiken kaikkiaan Saksassa säädettiin 1930-luvulla 400 lakia, joilla juutalaisilta riistettiin kansalaisoikeudet. Huono kohtelu oli siten näkyvää.

Tehtävät

1. **Mitä tarkoitetaan totalitaarisella yhteiskunnalla?**

2. **Miten ja keiden tuella Mussolini ja Hitler nousivat valtaan?**
   Mitä yhtäläisyyksiä ja eroja löydät?

3. **Miten natsit vainosivat juutalaisia ja muita vähemmistöjä?**

4. **Vertaa toisiinsa**
   a) fasismia ja kansallissosialismia eli natsismia
   b) oikeistodikatuureja ja Neuvostoliittoa.
   Mitä eroja ja yhtäläisyyksiä löydät?

5. **Arvioi johtajan roolia totalitaaristen valtioiden historiassa:**
   a) Nostiko Mussolini fasismin vai fasismi Mussolinin valtaan?
   b) Mikä tai mitkä ovat nykypäivästä katsoen Stalinin suurimmat saavutukset Neuvostoliiton historiassa?
   c) Olisiko Kolmas valtakunta syntynyt ilman Hitleriä?

8. Tie toiseen maailmansotaan

Suur-Saksaa rakentamaan

Adolf Hitlerin tavoitteena oli nostaa ensimmäisessä maailmansodassa mahtinsa menettänyt Saksa uudelleen suurvallaksi. Tavoitteeseen pääsemiseksi Versaillesin häpeärauhan Saksaa nöyryyttäneet ehdot oli Hitlerin mukaan kumottava. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen Saksan ulkopuolelle jääneet saksalaiset oli liitettävä **Suur-Saksaan**. Näin Hitler aikoi luoda **tuhatvuotisen valtakunnan**.

Paluu suurvallaksi edellytti myös Saksan taloudellisten ja sotilaallisten resurssien eli voimavarojen lisäämistä. Tällainen resurssi oli esimerkiksi öljy. Hitler havitteli myös lisää **elintilaa** saksalaiselle **herrakansalle**. Elintilaa ja öljyä oli saatavissa idästä, jossa asui Hitlerin käsityksen mukaan rodullisesti alempiarvoisia slaavilaisia kansoja.

Suunnittelemaansa valtakuntaan Hitler halusi liittää uusia alueita Stalinin Neuvostoliitosta ja ensimmäisen maailmansodan jälkeen perustetuista Itä-Euroopan kansallisvaltioista, kuten Puolasta.

Kansainliiton perusta alkaa murentua

Samaan aikaan Länsi-Euroopan demokratioiden huomiota veivät muutkin totalitaristiset valtiot.

Vuonna 1929 alkanut maailmanlaajuinen lama iski kovaa Japaniin. Japanilaiset poliitikot ja armeija näkivät ratkaisuna talouskriisiin alueiden valtaamisen Japanin ulkopuolelta resurssien lisäämiseksi. Japani laajensi alueitaan valtaamalla 1931 Pohjois-Kiinan Mantsurian ja perustamalla sinne Mantsukuo-nimisen nukkevaltion.

"Imperialismi on ikuinen ja erottamaton elämän laki. - - [Se on] toive ja tahto laajentumisesta, jonka jokainen yksittäinen elävä ja elinvoimainen kansa omaa itsessään", julisti Benito Mussolini vuonna 1919. Mussolinin Italia valtasi Kansainliittoon kuuluneen Abessinian ja ajoi keisari Haile Selassien maanpakoon vuonna 1935. Italialaiset yhdistivät Eritrean, Italian Somalimaan ja Abessinian uudeksi yhdeksi hallintokokonaisuudeksi nimeltä Italian Itä-Afrikka.

Länsivalloista Iso-Britannia ja Ranska kokivat sosialistisen Neuvostoliiton uhaksi. Neuvostoliitto ei aluksi kuulunut Kansainliittoon. Sen arveltiin suunnittelevan maailmanvallankumousta, ja siksi sen nousu teolliseksi suurvallaksi herätti länsivalloissa levottomuutta.

Japani oli hyökännyt Kiinaan vuonna 1931. Länsimaiden näkökulmasta hyökkäys vaaransi perinteisten siirtomaiden kauppaedut sekä niiden siirtomaaomistukset Aasiassa. Vastareaktiona hyökkäykselle Kansainliitto erotti Japanin jäsenyydestään.

Noustuaan valtaan vuonna 1933 Adolf Hitler irrotti Saksan omatoimisesti Kansainliitosta. Tämä huolestutti Ison-Britannian ja Ranskan poliittista johtoa. Hämätäkseen näitä ja voidakseen keskittyä valtansa vakiinnuttamiseen Hitler solmi rajanaapuri Puolan kanssa **hyökkäämättömyyssopimuksen** tammikuussa 1934. Sopimuksen tarkoitus oli antaa Saksasta rauhanomainen kuva ja osoittaa, että Hitler kykeni diplomaattiseen kanssakäymiseen muiden valtioiden kanssa.

Italian diktaattori Benito Mussolini oli hänkin tyytymätön Versaillesin rauhansopimukseen ja halusi nostaa Italian muinaisen Rooman imperiumin kaltaiseksi Välimeren suurvallaksi. Italia hyökkäsi vuonna 1935 siihen asti itsenäisenä pysyneeseen Abessiniaan (nyk. Etiopia). Länsivaltioiden vastatoimenpiteet olivat heikkoja. Kansainliitto julisti Italian **kauppasaartoon**, mutta tästä saarrosta ei saatu koskaan pitävää.

Yleinen asevelvollisuus otettiin Saksassa käyttöön vuonna 1935. Seuraavana vuonna Hitler marssitti joukkonsa Reininmaalle, joka Versaillesin rauhan mukaan oli demilitarisoitu vyöhyke. Rauhansopimuksen alasajo oli alkanut. Paikallinen väestö otti saksalaissotilaat vastaan vapauttajina.

Veretön valloituspolitiikka alkaa

Vuonna 1935 Hitler määräsi Saksaan yleisen asevelvollisuuden ja alkoi varustaa Saksan armeijaa modernilla aseistuksella. Saksan armeijan koko ylitti pian Versaillesin rauhan määräämän 100 000 miestä ja sen yhteyteen perustettiin ilmavoimat. Sotateollisuutta kasvatettiin ja monet saksalaiset saivat työtä sotatarvikkeita valmistavista yrityksistä.

Saksan pyrkimystä kumota Versaillesin rauhanehtoja helpotti se, että Iso-Britannia piti ensimmäisen maailmansodan rauhanehtoja kohtuuttomina ja oli valmis tinkimään niistä. Tämän osoitti Ison-Britannian ja Saksan välinen laivastosopimus vuodelta 1935: Saksa sai luvan kasvattaa laivastonsa tonnistoja huomattavasti.

Yhdysvallat harjoitti isolationistista politiikkaa eli eristäytymispolitiikkaa. Yhdysvaltojen sisäpoliittinen ilmapiiri ei ollut valmis Euroopan asioihin puuttumiseen. Kongressi vaati maan pysyttelemistä puolueettomana Euroopan valtioiden välille mahdollisesti syttyvässä uudessa sodassa.

Saksan vastustaminen jäikin lähestulkoon yksin Ranskan kontolle. Niinpä Hitler uskalsi ottaa lisää riskejä. Saksan terästeollisuuden kannalta elintärkeä Reininmaa oli Versaillesin rauhassa määrätty demilitarisoiduksi eli aseettomaksi vyöhykkeeksi. Tästä tuli loppu vuonna 1936, kun Hitler marssitti Saksan joukot Reininmaalle ja varmisti näin asevarustelun kannalta tärkeän teräksen saatavuuden. Ensimmäinen askel Hitlerin verettömän valloituspolitiikan tiellä oli otettu.

Kyseessä oli selkeä rike Versaillesin rauhansopimusta vastaan. Iso-Britannia ei kuitenkaan puuttunut asiaan. Ranska, joka oli tässäkin kysymyksessä jäänyt yksin, ei pystynyt tiukempiin

Espanjalaisen Pablo Picasson teos "Guernica" kuvaa taiteilijalle ominaisella kubistisella tavalla baskikaupunki Guernican tuhoa saksalaisten pommituksissa 1937. Kuvat Espanjan sisällissodan siviiliuhreista levisivät ympäri maailmaa myös uutiskatsausten kautta.

vastatoimiin. Sen oma talous oli heikossa tilassa ja maa oli sisäisesti eripurainen. Länsivaltiot myös yliarvioivat Saksan rakenteilla olevan armeijan iskukyvyn, eivätkä siksikään ryhtyneet kovempiin toimiin.

Espanjan sisällissota lähentää akselivaltoja

Länsivaltojen asioihin puuttumattomuus jatkui vuonna 1936 syttyneessä Espanjan sisällissodassa, jonka oikeistolaiset **falangistit** aloittivat syöstäkseen vasemmistolaiset tasavaltalaiset vallasta. Saksa ja Italia tukivat aseellisesti oikeistolaisen kenraalin Francisco Francon joukkoja. Neuvostoliitto tuki Espanjan vasemmistolaista tasavaltaista hallintoa ja länsivallat jäivät puolueettomiksi. Saksan aseet osoittivat tehonsa ja sota päättyi Francon voittoon vuonna 1939.

Espanjan sisällissota johti Mussolinin ja Hitlerin välien lähentymiseen. Italia ja Saksa solmivat vuonna 1936 **Berliinin-Rooman akseli -sopimuksen**. Lisäksi Saksa solmi samana vuonna **Antikomintern-sopimuksen** Japanin kanssa. Sopimus oli suunnattu Neuvostoliittoa ja sen maailmanvallankumouspyrkimyksiä vastaan. Kun myös Italia liittyi pian sopimukseen mukaan, oli toinen lähestyvän suursodan liittoumista syntynyt. Kolme **akselivaltaa** olivat löytäneet toisensa.

Itävalta osaksi natsi-Saksaa

Hitlerin tavoitteena oli yhdistää kaikki saksalaiset samaan valtioon. Hän perusteli tätä oikeudenmukaisuudella. Olihan ensimmäisen maailmansodan jälkeen synnytetty monia muitakin valtioita kansallisen itsemääräämisoikeuden perusteella, mukaan lukien Suomi.

Todellisuudessa Saksa tarvitsi alueita lisätäkseen voimavarojaan mahdollisen tulevan sodan varalta. Hitler ei kuitenkaan uskonut Saksan olevan missään tapauksessa valmis sotaan ennen 1940-luvun puoliväliä. Tästä syystä laajentumiskeinojen oli oltava rauhanomaisia. Länsivallat oli taivuteltava tukemaan Saksan alueellista laajentumista tai ainakin olemaan vastustamatta sitä sotilaallisesti.

Saksan laajeneminen ennen II maailmansotaa

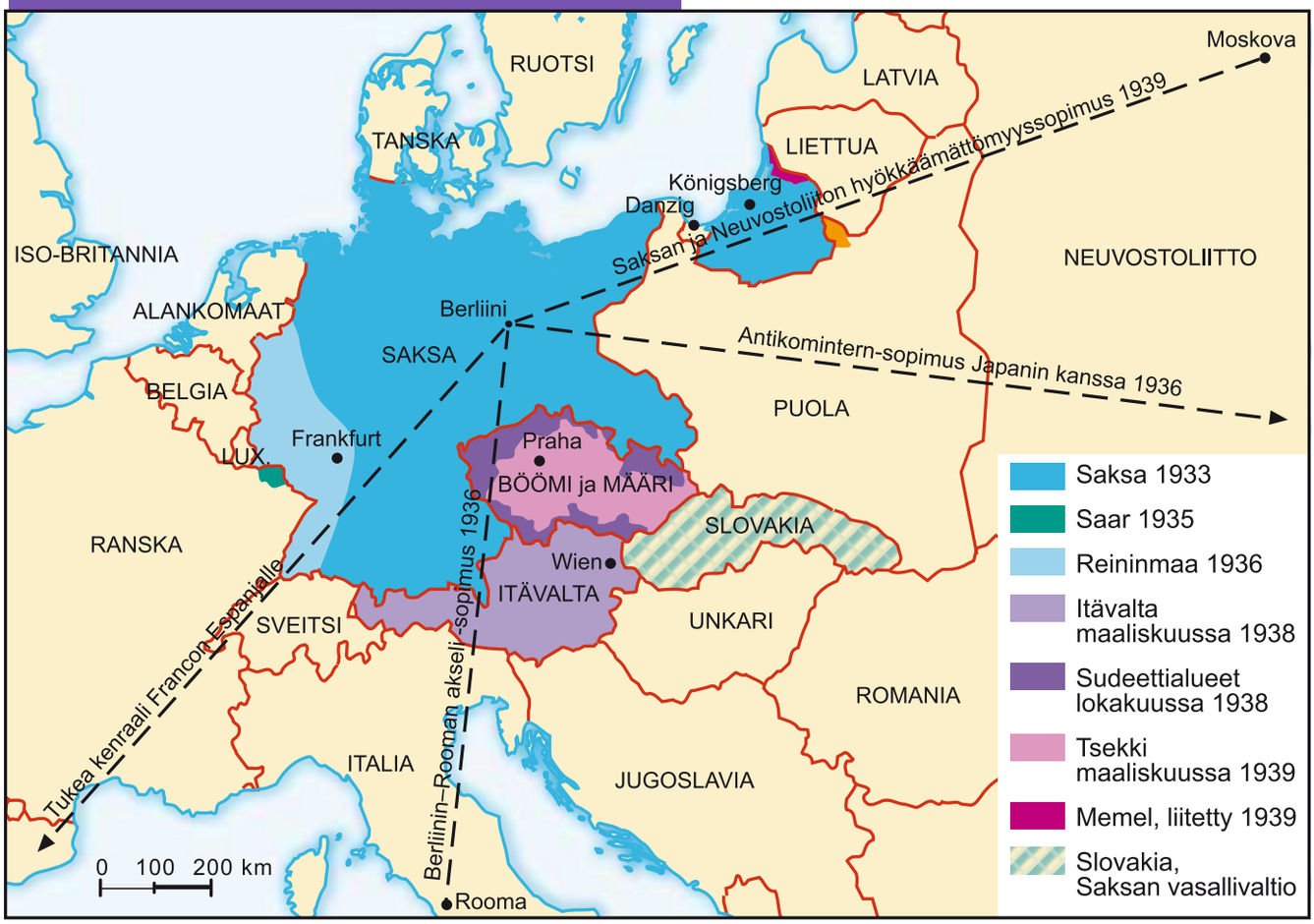

Hitler onnistui propagandassaan mainiosti sekä suhteessa länsivaltoihin että Itävaltaan. Saksa painosti Itävallan laillisen hallituksen eroamaan, jolloin tilalle tullut uusi hallitus kutsui Saksan joukot maahan keväällä 1938. Riemuitsevat itävaltalaiset toivottivat Wienin kadunvarsilla natsien panssarivaunut tervetulleeksi.

Tapahtuman sinetöimiseksi Hitlerin synnyinmaassa Itävallassa järjestettiin kansanäänestys, jossa Hitlerin ilmoituksen mukaan 99 prosenttia itävaltalaisista tuki **Anschlussia** eli Itävallan liittämistä osaksi kolmatta valtakuntaa.

Länsivallat yrittävät voittaa aikaa

Länsivaltojen asenne sääntöjä rikkovaa Saksaa kohtaan säilyi pitkään joustavana. Tätä on kutsuttu **myöntyväisyyspolitiikaksi**. Nimi kuvaa sitä, että länsivalloista etenkin Iso-Britannia kerta toisensa jälkeen suostui Hitlerin Saksan vaatimuksiin. Isossa-Britanniassa katsottiin, että kompromissit Saksan kanssa olivat pienempi paha kuin uuden sodan syttyminen Eurooppaan.

Myöntyväisyyspolitiikassa ei ollut kuitenkaan kyse brittien sinisilmäisyydestä. Ison-Britannian ulkopoliittinen johto näki kyllä sodan olevan väistämättä edessä. Tarkoituksena oli pelata aikaa, sillä uusi sota näin pian edellisen suursodan jälkeen tuntui kestämättömältä.

Iso-Britannia pyrki muodostamaan sotaa ehkäiseviä liittolaisuussuhteita diplomatian keinoin. Ison-Britannian kansa ei missään nimessä tahtonut sotaa, ja demokraattisen maan johdon oli toimittava kansan tahdon suuntaisesti tullakseen valituksi myös seuraavissa vaaleissa. Samaan aikaan Ison-Britannian hallitus kuitenkin varustautui jo täyttä vauhtia sotaan Saksaa vastaan.

David Low/Evening Standard/Solo Syndication/MVphotos

Englantilaisen pilapiirtäjän David Low'n näkemys Münchenin kokouksesta 1938. Kutsumatta jätetty Stalin ihmettelee oven suussa, miksei hänelle ole varattu lainkaan paikkaa kokouksessa. Mukana päättämässä sudeettialueiden kohtalosta olivat Hitler (vas.), Ison-Britannian pääministeri Chamberlain, Ranskan pääministeri Daladier ja Italian Mussolini.

Länsivaltojen näkökulmasta natsi-Saksa oli joka tapauksessa läheisempi neuvottelukumppani kuin sosialistinen Neuvostoliitto. Myöntyväisyyspolitiikan tärkein puolestapuhuja oli Ison-Britannian pääministeri Neville Chamberlain. Ranska suostui myöntyväisyyspolitiikkaan vastentahtoisesti. Yhdysvallat katsoi, että sillä oli tarpeeksi tekemistä omien kauppaetujensa turvaamisessa Latinalaisessa Amerikassa, mutta hyväksyi Ison-Britannian toimet hiljaisesti.

Britannian pääministeri Neville Chamberlain oli Hitleriä mukailevan myöntyväisyyspolitiikan johtohahmo. Lontoon lentokentällä Chamberlain esitteli Münchenissä syntynyttä sopimusta, jonka hän uskoi takaavan rauhan "meidän elinajaksemme". Maailmansota syttyi seuraavana vuonna ja Chamberlainin tilalle Britannian pääministeriksi nousi Winston Churchill.

Kabinettipolitiikkaa Münchenissä

Itävallan menestyksekkään liittämisen jälkeen Saksa alkoi vaatia demokraattiselta Tšekkoslovakialta **sudeettialueita**, jotka sijaitsivat sen Saksan vastaisella rajalla. Tällä alueella asui saksalaisväestöä, joka oli jäänyt Versaillesin rauhassa saksalaisten mielestä väärälle puolelle rajaa.

Tšekkoslovakia ei suostunut painostuksenkaan edessä luopumaan alueista, joiden luovuttaminen olisi halvaannuttanut sen puolustuksen. Tällä vuoristoisella alueella sijaitsivat kaikki rajavyöhykkeen linnoituslaitteet.

Diplomaattisen yhteydenpidon jälkeen Hitler kutsui koolle **Münchenin kokouksen** syksyllä 1938. Tässä kokouksessa olivat läsnä Ranska, Iso-Britannia, Saksa ja Italia. Tšekkoslovakialle **turvatakuut** antanutta Neuvostoliittoa ei kutsuttu mukaan, eikä liioin Tšekkoslovakiaa, jonka alueista kiistassa oli kyse.

Münchenissä syntyi sopimus, jonka Iso-Britannian pääministeri Chamberlain julisti "takaavan rauhan meidän elinajaksemme". Tsekkien suureksi järkytykseksi sudeettialueet luovutettiin sopimuksessa Saksalle. Vastaavasti Hitler vahvisti allekirjoituksellaan, ettei Saksalla ollut enää lisävaatimuksia. Hitlerin uhkapeli oli on-

nistunut ja Tšekkoslovakia oli nyt käytännössä puolustuskyvytön.

Maaliskuussa 1939 Saksa marssitti joukkonsa Prahaan ja alisti koko Tšekkoslovakian valtansa alle. Hitlerin ratkaisu miehittää Tšekkoslovakia osoitti länsivalloille, ettei hänen sanaansa ollut luottamista.

Versaillesin rauhan ”vääryyksistä” oli vielä oikaisematta Puolan käytävän kohtalo. Tämä käytävä erotti Itä-Preussin saksalaiset alueet muusta Saksasta. Kun Saksa seuraavaksi vaati läpikulkuoikeutta Puolan käytävään, Iso-Britannia ja Ranska riensivät takaamaan Puolan itsenäisyyden ja lupasivat auttaa sitä sotilaallisesti. Myöntyväisyyspolitiikka oli haudattu.

Saksa ja Neuvostoliitto sopivat etupiireistä

Hitler piti läntisiä demokratioita heikkoina. Häntä askarrutti enemmän Neuvostoliitto, joka oli teollistumisen myötä vahvistunut sotilaallisesti ja jolla oli mahtavat resurssit. Natsit pitivät Neuvostoliittoa myös pahimpana ideologisena vihollisenaan. Kaikesta huolimatta Hitler alkoi lähentyä Neuvostoliittoa oman selustansa turvaamiseksi.

Stalin oli yhtä lailla huolestunut Saksan laajenemisesta kohti itää. Neuvostoliitto piti Saksaa suurimpana sotilaallisena uhkanaan. Toisaalta Stalin ei luottanut myöskään länsivaltoihin, jotka suhtautuivat nuivasti kommunismiin ja olivat pitkään yrittäneet eristää Neuvostoliiton kansainvälisestä politiikasta. Ne olivat muun muassa sulkeneet Neuvostoliiton Münchenin kokouksen ulkopuolelle. Epäluuloinen Stalin arveli

Saksan ja Neuvostoliiton etupiirijako 1939

lännen yrittäneen kääntää Münchenissä Saksan hyökkäyshalut itään, kohti Neuvostoliittoa.

Stalin katsoi tarvitsevansa lisää aikaa varustautumiseen Saksan hyökkäyksen varalta. Toisaalta Neuvostoliiton näkökulmasta oli selvää, että suurien tuhojen välttämiseksi hyökkäys kannattaisi ottaa vastaan muualla kuin Neuvostoliiton omalla maaperällä. Tästä syystä Stalin katsoi tarvitsevansa puskurivyöhykettä Neuvostoliiton ja Saksan väliin.

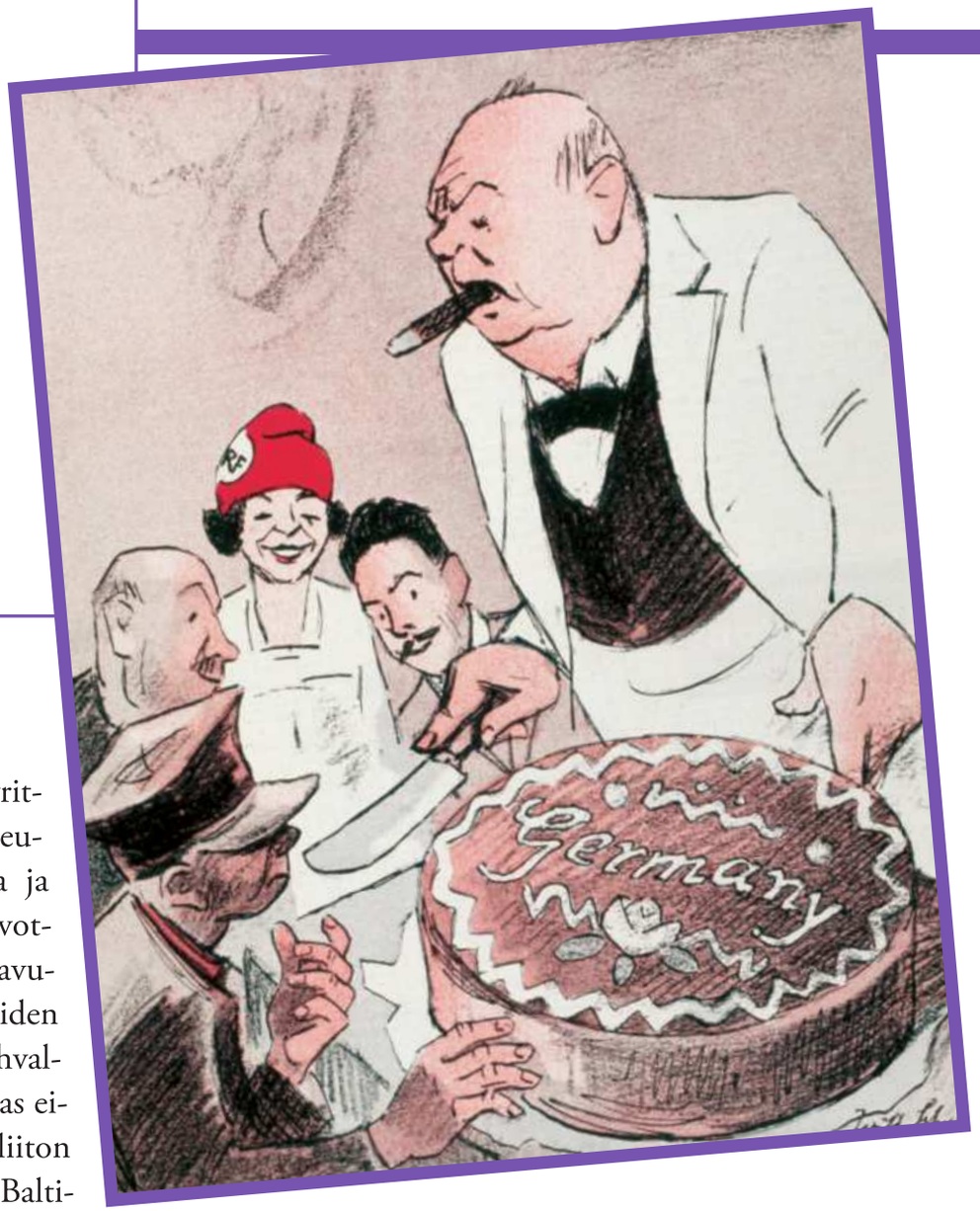

Churchill tarjoaa Saksa-kakun palaa Puolalle. Saksalaisessa Simplicissimus-lehdessä irvailtiin Puolan itsenäisyyden taanneelle Iso-Britannian pääministeri Winston Churchillille joulukuussa 1939. Saksa oli syyskuun alussa vallannut Länsi-Puolan kahdessa viikossa, eikä Iso-Britannialta tullut lainkaan konkreettista apua Puolalle.

Kesällä 1939 myös länsivallat yrittivät saada aikaan sopimuksen Neuvostoliiton kanssa. Iso-Britannia ja Ranska kuitenkin aikailivat neuvotteluissa eikä yhteisymmärrystä saavutettu. Stalin ei luottanut länsimaiden kykyyn vastustaa sotilaallisesti vahvalta näyttävää Saksaa. Länsivallat taas eivät halunneet suostua Neuvostoliiton vaatimukseen käyttää esimerkiksi Baltian maiden alueita puolustautumiseensa. Neuvostoliitto oli noussut vaa'ankielen asemaan: Stalin pääsi valitsemaan liittolaisen, josta oli Neuvostoliitolle reaalipoliittisesti eniten hyötyä vuonna 1939.

Elokuun lopulla 1939 koko Eurooppaa vavisutti uutispommi. Vihollisina pidetyt Hitlerin Saksa ja Stalinin Neuvostoliitto solmivat 23.8.1939 hyökkäämättömyyssopimuksen, jossa ne sitoutuivat olemaan aloittamatta sotaa toisiaan vastaan. Tämä **Molotov-Ribbentrop-sopimus** sai nimensä Neuvostoliiton ja Saksan ulkoministerien mukaan.

Molotov-Ribbentrop-sopimukseen kuului salainen lisäpöytäkirja, jossa Neuvostoliitto ja Saksa sopivat Itä-Euroopan **etupiirijaosta**. Etupiirijako merkitsi sitä, että Saksa ja Neuvostoliitto jakoivat keskenään maat, joiden suhteen toinen saisi toimia vapaasti ilman että toinen puuttuisi tilanteeseen.

Lisäpöytäkirjalla Puola jaettiin kahtia: Länsi-Puola Saksalle ja Itä-Puola Neuvostoliitolle. Viro, Latvia ja Suomi luettiin kuuluvaksi Neuvostoliiton etupiiriin, samoin kuin Romanialle kuulunut Bessarabia. Saksa luovutti myöhemmin syyskuussa vielä Liettuan osaksi Neuvostoliiton etupiiriä.

Sopimuksella Hitler varmisti selustansa suunnitteilla olevan länsihyökkäyksen varalta. Tarkoituksena oli välttää kahden rintaman sota. Natsi-Saksa aikoi lyödä ensin lännen pois pelistä ja hyökätä vasta sitten Neuvostoliittoon. Stalin taas sai haluamansa puskurivyöhykkeen ja lisää aikaa varustautuakseen Saksan hyökkäyksen varalle.

Hitler poseerasi Pariisissa Eiffel-tornin edustalla kesäkuussa 1940. Ennen saksalaisten miehitystä ranskalaiset katkaisivat Eiffel-tornin hissin kaapelit, jotta Hitler joutuisi kiipeämään tornin huipulle. Sodan vuoksi tarvittavia varaosia oli vaikea saada, jolloin Hitler tyytyi ihailemaan Pariisia maan tasalta. Sanottiin, että "Hitler onnistui valloittamaan Ranskan, muttei Eiffel-tornia".

Saksa hyökkää Puolaan

Saksa hyökkäsi Puolaan 1.9.1939. Kaksi päivää myöhemmin Iso-Britannia ja Ranska julistivat sodan Saksalle. Toinen maailmansota oli alkanut. Sodan osapuolina olivat **akselivallat**, eli Saksa ja sen liittolaiset, sekä näitä vastustaneet **liittoutuneet**. Monet maat, kuten Yhdysvallat, Pohjoismaat ja Espanja julistautuivat puolueettomiksi.

Saksan taktiikkana oli välttää ensimmäisen maailmansodan virheet ja pyrkiä kukistamaan vastustajansa yksi kerrallaan mahdollisimman nopeasti. Tarkoituksena oli välttää voimavaroja kuluttava asemasota. Saksan sodankäyntitapaa kutsuttiin **salamasodaksi** (Blitzkrieg). Salamasodassa ilmavoimien syöksypommittajien tukemat moottoroidut panssarikiilat puhkoivat nopeasti vihollisen linjat, ja jalkaväki seurasi perässä viimeistellen vastustajan tappion.

Saksan hyökkäys murskasi Puolan armeijan kahdessa viikossa. Neuvostoliitto miehitti Itä-Puolan syyskuun kahtena viimeisenä viikkona. Maan turvallisuuden taanneet Iso-Britannia ja Ranska eivät auttaneetkaan Puolaa sotilaallisesti.

Valesodasta Euroopan valtaukseen

Puolan valtauksen jälkeen toisessa maailmansodassa alkoi niin kutsuttu **valesotavaihe**, joka jatkui aina vuoden 1940 kevääseen asti. Iso-Britannia ja Ranska olivat julistaneet sodan Saksaa vastaan, mutta millään rintamalla ei näiden maiden välillä tänä aikana sodittu.

Valesodan aikana Neuvostoliitto alkoi esittää vaatimuksia etupiiriinsä jääneille maille. Se

Hitlerin käskyn mukaisesti kolmimiljoonainen Leningradin kaupunki (nyk. Pietari) piti pyyhkäistä maan pinnalta. Kaupunkia piiritettiin syyskuusta 1941 tammikuuhun 1944 asti. Noin miljoonan leningradilaisen arvioidaan kuolleen piiritysaikana nälkään, sairauksiin ja pommituksiin. Kaupunkia saksalaiset eivät kuitenkaan onnistuneet tuhoamaan.

vaati kahdenkeskisissä neuvotteluissa tukikohtia Virolta, Latvialta ja Liettualta lokakuussa 1939 ja sai tahtonsa läpi.

Tämän jälkeen oli Suomen vuoro. Stalin vaati Suomelta Hankoa tukikohdaksi ja alueluovutuksia Leningradin turvaamiseksi. Suomi ei suostunut vaatimuksiin. Alkoi talvisota, joka päättyi maaliskuussa 1940 solmittuun rauhaan. Suomi menetti alueitaan mutta säilyi itsenäisenä.

Valesotavaihe päättyi huhtikuussa 1940. Varmistaakseen asemiaan lännessä Ranskaa ja Isoa-Britanniaa vastaan Saksa miehitti nopeasti Tanskan ja Norjan. Toukokuussa Saksa hyökkäsi salamasotataktiikallaan Hollannin ja Belgian läpi Ranskaan. Ison-Britannian ja Ranskan joukot vetäytyivät paniikinomaisesti. Britit evakuoivat viime hetkellä 300 000 miestä Dunkerquesta kanaalin yli turvaan.

Ranska kukistui kesäkuussa 1940. Ranskan pohjoiset osat ja Atlantin rannikko alistettiin suoraan Saksan miehitysvaltaan, ja etelään perustettiin pakon edessä Saksaa myötäilevä, nimellisesti itsenäinen **Vichyn Ranska**.

Hitlerin eurooppalaisista läntisistä vastustajista oli jäljellä enää Iso-Britannia. Ison-Britannian pääministeri Winston Churchill ilmoitti, että taistelu pahaa natsi-Saksaa vastaan tulisi vaatimaan ”verta, raatamista, hikeä ja kyyneleitä”.

Hitler suunnitteli maihinnousua Isoon-Britanniaan. Saksan ilmavoimat *Luftwaffe* aloitti kesällä 1940 raivoisan hyökkäyksen pommittaen raskaasti Lontoota, Coventrya ja muita Englannin kaupunkeja pakottaakseen britit antautumaan. Britit eivät murtuneet ja Saksa menetti ilmatilan hallinnan Britannian ilmavoimille. Hitlerin oli luovuttava aikeestaan nousta maihin Brittein saarille.

Yhdysvallat osasi odottaa Japanin yllätyshyökkäystä, mutta arveli sen kohdistuvan Filippiineille, ei Hawaijilla sijaitsevaan Pearl Harborin tukikohtaan. Yhdysvaltain Tyynenmeren laivasto kärsi suuria menetyksiä ja arviolta 3 000 yhdysvaltalaista sotilasta ja siviiliä kuoli hyökkäyksessä. Saksa ja Italia julistivat sodan Yhdysvalloille joulukuun 11. päivä 1941.

Saksa hyökkää Neuvostoliittoon

Epäonnistuttuaan brittien nujertamisessa Hitler päätti jatkaa sotatoimia idässä ja hyökätä Neuvostoliittoon. **Operaatio Barbarossan** nimellä tunnetun hyökkäyksen valmistelu aloitettiin syksyllä 1940. Tarkoituksena oli hyökätä keväällä 1941, jotta Saksa voisi hyödyntää hyviä sääolosuhteita, jotka helpottaisivat Saksan armeijan nopeaa etenemistä syvälle Neuvostoliittoon.

Sodassa mukana oleva Saksan liittolainen Italia oli kuitenkin ajautunut vaikeuksiin yrittäessään vallata Balkania. Hitlerin oli luovutettava joukkojaan tehottoman Italian armeijan tueksi, jolloin Saksan hyökkäys Neuvostoliittoon myöhästyi kohtalokkaasti parilla kuukaudella.

Hyökkäys Neuvostoliittoon alkoi lopulta 22.6.1941. Saksan hyökkäys eteni kolmessa suunnassa tähtäimenään Leningrad, Moskova ja Kaukasuksen öljykentät. Saksan armeijan tukena hyökkäsivät romanialaiset, unkarilaiset ja italialaiset joukot sekä Suomi, joka alkaneessa jatkosodassa eteni vanhan valtakunnan rajan yli kohti Leningradia.

Alkuun salamasotataktiikka toimi, ja Neuvostoliitto joutui ahdinkoon rintamalinjojen murtuessa. Saksa otti hyökkäyksen alkuvaiheessa jopa kolme miljoonaa sotavankia. Syksyllä 1941 Saksan eteneminen hidastui. Saksalaisten panssarivaunut juuttuivat liejuun mutaisilla teillä. Etenemistä vaikeuttivat myös Neuvostoliiton koventunut vastarinta sekä sen käyttämä poltetun maan taktiikka, joka johti Saksan huoltolinjojen pitenemiseen. Talven tullessa ja pakkasen kiristyessä etenemisestä tuli vieläkin hankalampaa.

Hyökkäys pysähtyi Leningradin edustalle ja Saksa alkoi piirittää tätä miljoonakaupunkia. Etelämpänä Saksan hyökkäys pysähtyi Moskovan porteille. Tykinjyly kuului kaupunkiin, sillä joukot olivat enää 30 kilometrin päässä Moskovasta. Saksa ei silti koskaan saanut Moskovaa vallattua. Myös etelässä hyökkäys pysähtyi matkalla kohti Stalingradin kaupunkia.

Yhdysvallat tulee mukaan sotaan

Itärintaman vaikeudet osoittivat, ettei salamasota enää tuottanut tulosta. Odotettavissa oli sodan pitkittyminen.

Pitkässä sodassa voittajaksi nousee yleensä se osapuoli, jolla on sodankäynnin ja sotatarvikkeiden tuotannon kannalta suurimmat resurssit, kuten väkiluku, energiavarat, teräksen tuotanto ja elintarvikkeet. Joulukuuhun 1941 asti akselivaltojen ja liittoutuneiden voimavarat olivat lähes yhtä suuret. Voimasuhteet muuttuivat ratkaisevasti, kun Yhdysvallat tuli mukaan sotaan.

Jo elokuussa 1941 Yhdysvallat ja Iso-Britannia olivat julkaisseet yhteistuumin **Atlantin julistuksen**, jossa ne ilmoittivat kannattavansa kaikkien kansojen vapaata itsemääräämisoikeutta ja vaativansa hyökkäävästi toimivien valtioiden riisumista aseista. Lisäksi ne ilmoittivat, etteivät ne pyrkineet laajentamaan omia alueitaan. Tähän julistukseen liittyi lopulta yli 20 valtiota.

Yhdysvallat oli myös tukenut Isoa-Britanniaa sotatarvikeavustuksilla. Rooseveltin sanoin se oli ”lainannut puutarhaletkua naapurille, jonka talo on tulessa”.

Japani hyökkäsi yllättäen 7.12.1941 ilman sodanjulistusta Yhdysvaltojen Tyynenmeren laivastotukikohtaan Hawaijille Pearl Harboriin. Hyökkäyksen syynä oli Yhdysvaltojen asettama kauppasaarto, joka uhkasi Japanin energian saantia ja sitä kautta Japanin tavoittelemaa Aasian herruutta. Pearl Harborin hyökkäyksen jälkeen Yhdysvallat siirtyi avoimesti sotaan Ison-Britannian rinnalle.

Sodan liittokunnat olivat saavuttaneet lopullisen muotonsa. Hitler ei aikaillut sodan julistamisessa Yhdysvalloille. Tilanne oli kuitenkin muuttunut liittoutuneiden – Yhdysvaltojen, Ison-Britannian ja Neuvostoliiton – eduksi. Winston Churchill saattoikin nyt kirjoittaa päiväkirjaansa: ”me tulemme voittamaan tämän sodan”.

Tehtävät

1. **Määrittele käsitteet:**
   a) Münchenin kokous
   b) myöntyväisyyspolitiikka
   c) Molotovin-Ribbentropin sopimus
   d) Itävallan Anschluss
   e) salamasota
   f) valesota
2. **Listaa aikajärjestyksessä Hitlerin Saksan ulkopoliittiset teot vuodesta 1933 syyskuun alkuun 1939.**
3. **Erittele syitä siihen, miksi muut maat eivät estäneet Hitlerin valloituksia.**
4. **Mitä mahdollisuuksia länsivalloilla oli estää toinen maailmansota?**
5. **Mitä muutoksia Neuvostoliiton ja Saksan suhteissa oli vuosina 1939–1941?**
6. **Pohdi, miksi Yhdysvallat pysytteli aluksi maailmansodasta sivussa.**
7. **Ota kantaa väitteeseen: Saksan häviö oli jo etukäteen selviö.**

9. Liittoutuneet voittavat toisen maailmansodan

Kotirintama totaalisessa sodassa

Ensimmäisen maailmansodan aiheuttamia henkilötappioita ja aineellisia vahinkoja oli pidetty valtavina. Sodan jälkeen useimmat eurooppalaiset eivät olleet uskoneet, että kukaan enää voisi tai edes haluaisi aloittaa uutta sotaa.

Toinen maailmansota ylitti kuitenkin hirvittävyydessään inhimillisen mielikuvituksen rajat. Sotaa käytiin rintamien lisäksi niiden takana ja sotatoimet kohdistettiin myös puolustuskyvyttömään siviiliväestöön. Asutuskeskukset joutuivat ilmapommitusten kohteeksi.

Sotatoimissa kului valtava määrä aineellisia voimavaroja. Valtion viranomaiset ottivat tehtaat ja liikelaitokset hallintaansa tai antoivat määräyksiä niiden toiminnasta. Teknologiaa kehitettiin tuotannon tehostamiseksi ja uusia tuhovoimaisempia aseita varten. Monet sota-ajan keksinnöt, kuten suihkumoottori, antibiootit, tutka sekä atomienergia levisivät sodan jälkeen rauhanomaiseen käyttöön.

Sodan pitkittyminen ja kotirintaman taistelutahdon lujittaminen edellytti jatkuvaa mielipiteiden muokkausta eli propagandaa. Sanomalehdistöä ja radiota käytettiin häikäilemättä vihollisen mustamaalaamiseksi ja omien menestysten korostamiseksi. Joukkoviestinten oli myös läntisissä demokratioissa alistuttava sensuuriviranomaisten määräyksiin.

Kaikki kansalaiset velvoitettiin työskentelemään sodan voittamiseksi. Sotapalvelukseen kutsuttujen työntekijöiden tilalle määrättiin naisia, lapsia ja vanhuksia. Saksassa käytettiin myös valloitetuista maista siirrettyä pakkotyövoimaa ja sotavankeja, joita oli yli seitsemän miljoonaa.

Kotirintaman siviilit joutuivat alistumaan kulutustavaroiden, kuten polttoaineiden, vaatteiden ja elintarvikkeiden säännöstelyyn. Ruokakorteista, joilla sai ostaa vain rajatun määrän elintarvikkeita, tuli arkipäivää. Sodan kestäessä kotirintaman olot muuttuivat useissa maissa sietämättömiksi.

Ilmapommitukset olivat keskeinen osa sodankäyntiä. Yksittäisissä pommituksissa saattoi pahimmillaan menehtyä kymmeniä tuhansia ihmisiä. Tavoitteena oli vastustajan taistelutahdon murentaminen. Lisäksi pommituksilla pyrittiin aiheuttamaan taloudellisia va-

Naisten osallistuminen työelämään ja heidän sodanaikainen sijoittumisensa moniin perinteisiin miesten ammatteihin muutti käsityksiä sukupuolirooleista. Sota-ajan kokemukset lisäsivät vaatimuksia tasa-arvosta myös sodan jälkeen.

Liittoutuneet pommittivat pakolaisia täynnä olleen vanhan kulttuurikaupunki Dresdenin keskustan maan tasalle kahtena helmikuisena yönä 1945. Ensin pudotettiin tavalliset pommit, joilla rikottiin rakennusten katot, seuraavassa aallossa pudotettiin palopommit, jotka synnyttivät kaupunkiin tulimyrskyn. Palopommien fosfori poltti kaiken tieltään ikään tai sukupuoleen katsomatta. Keskustan Frauenkirche säilyi, mutta romahti seuraavana päivänä. Uusi Frauenkirche rakennettiin samalle paikalle sodan osapuolten sovinnon symboliksi.

hinkoja ja tuhoamaan sotatarvikkeita tuottanutta teollisuutta.

Sotatoimien laajuuden, sodan taloudellisten vaikutusten sekä kotirintaman ponnistusten ja uhrauksien vuoksi toista maailmansotaa kutsutaan **totaaliseksi sodaksi**. Vanhoissa sodissa voittaja oli tavallisesti ratkaistu taistelukentällä. Menestyminen totaalisessa sodassa taas riippui siitä, kuinka tehokkaasti valtiot kykenivät valjastamaan kaikki aineelliset ja henkiset voimansa sodan voittamiseksi. Toisessa maailmansodassa mitattiin sotilaallisen ja taloudellisen voiman lisäksi koko yhteiskuntien kriisinsietokykyä ja vahvuutta.

Akselivallat perääntyvät

Maailmansodan alkuvaiheessa Saksa ja sen liittolaiset näyttivät korjaavan helppoja voittoja yksi toisensa perään. Vuoden 1942 aikana liittoutuneet kuitenkin pysäyttivät Saksan ja Japanin etenemisen.

Saksalaiset olivat nousseet maihin Pohjois-Afrikassa vuonna 1941 tavoitteenaan Egyptin valtaaminen. Britannialla oli Egyptissä vahva

sotilastukikohta, josta se valvoi koko Lähi-itää. Saksalaisia kiinnostivat alueen öljyvarat ja laivaliikenteelle tärkeä Suezin kanava.

Saksalaisten hyökkäys pysähtyi El Alameiniin, jossa britit saavuttivat marraskuussa 1942 voiton saksalaisista. ”Aavikon kettuna” tunnetun marsalkka Erwin Rommelin johtamat saksalaisjoukot vetäytyivät Tunisiaan, jossa ne lopulta antautuivat toukokuussa 1943.

Neuvostoliitossa saksalaiset kiihdyttivät kesällä 1942 jälleen sotatoimiaan. Kenraaliensa varoituksista huolimatta Hitler ulotti hyökkäyksen syvälle Neuvostoliiton eteläosiin. Tavoitteena oli Stalingradin kaupungin valtaaminen ja öljyn saannin varmistaminen Kaukasukselta.

Saksalaiset pääsivätkin kaupunkiin, mutta eivät onnistuneet lyömään kaikkia sitä puolustaneita neuvostojoukkoja. Marraskuussa 1942 Stalingradissa ollut neljännesmiljoonan vahvuinen saksalaisarmeija jäi puna-armeijan saartamaksi eli mottiin ja antautui tammikuun lopussa 1943.

Saksa liittolaisineen menetti Stalingradin taistelussa yli 800 000 sotilasta kaatuneina, haavoittuneina ja vangittuina. Noin 90 000 saksalaissotilasta antautui Stalingradissa puna-armeijan sotilaille tammikuussa 1943. Heistä noin 6 000 selvisi hengissä vankileireiltä. Myös puna-armeijan menetykset Stalingradissa olivat mittavat: arviolta 750 000 sotilasta.

Kokonaisen armeijan menetys oli Hitlerille nöyryyttävä. Tappio osoitti koko maailmalle, kuinka tilanne itärintamalla oli muuttunut Neuvostoliitolle edulliseen suuntaan. Saksalaisten voimat eivät enää riittäneet uuteen suurhyökkäykseen. Itärintaman voiton avaimet olivat nyt Stalinilla.

Yhdysvallat pysäyttää Japanin

Tyynellä valtamerellä Japani valtasi vuonna 1942 nopeassa tahdissa Indokiinan, Filippiinit ja Indonesian sekä lukuisan määrän strategisesti tärkeitä Tyynen valtameren saaria. Japanilaiset olivat miehittäneet jo aiemmin Korean niemimaan sekä laajoja osia Kiinasta 1930-luvulla. Eurooppalaiset siirtomaavallat Iso-Britannia, Ranska ja Hollanti menettivät pysyvästi jalansijansa Kaakkois-Aasiassa.

Amerikkalaiset pysäyttivät japanilaisten etenemisen kesäkuussa 1942 käydyssä Midwayn taistelussa. Japanilaisten vahva laivasto-osasto joutui amerikkalaisten ilmavoimien hyökkäyksen kohteeksi, jolloin se kärsi suuria menetyksiä.

Akselivaltioiden valtapiirit laajimmillaan

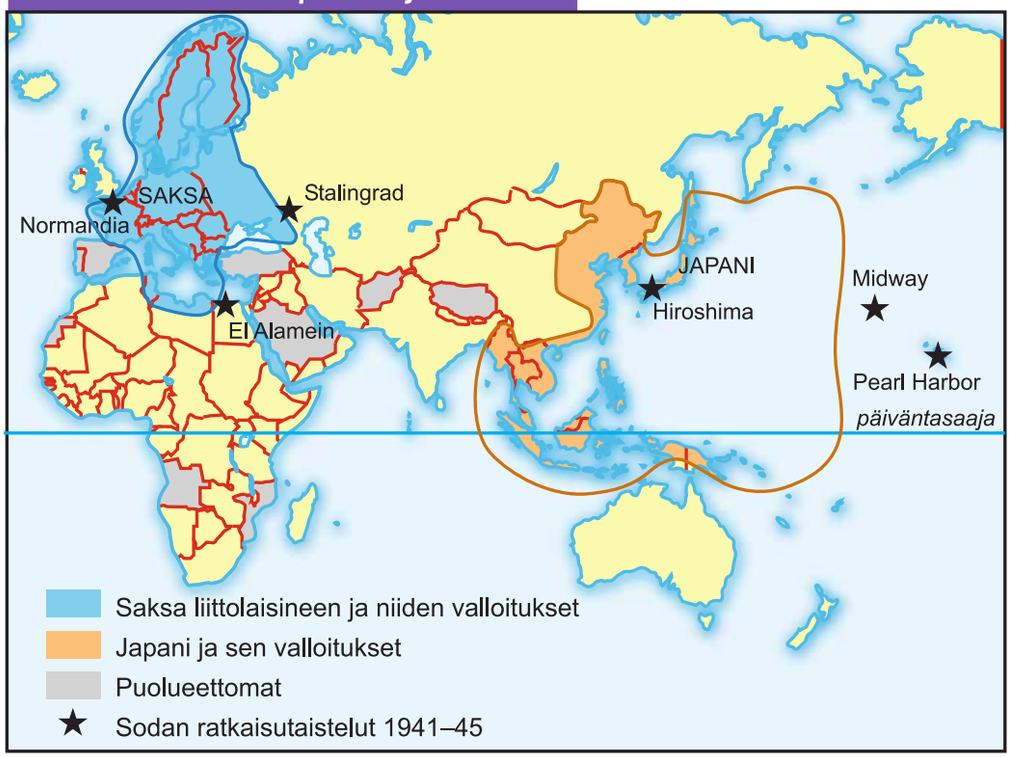

Yhdysvaltojen laivasto ja ilmavoimat vaikeuttivat japanilaisten huoltoa ja joukkojenkuljetuksia. Tämän jälkeen japanilaiset eivät enää kyenneet uusiin hyökkäyksiin. Amerikkalaiset häätivät japanilaiset **heinäsirkkataktiikalla** eli saarelta toiselle hyökäten.

Rengas kiristyy

Yhdysvaltojen liityttyä sotaan liittoutuneiden taloudellinen sodankäyntikyky oli ylivoimainen. Akselivaltojen sotatarviketeollisuus alkoi vuodesta 1943 kärsiä raaka-aineiden ja polttoaineiden puutteesta ja sotatarvikkeiden tuotantokyky aleni. Saksan ja Japanin johtajat olivat silti päättäneet taistella katkeraan loppuun asti.

Stalingradin voiton jälkeen puna-armeija alkoi vähitellen työntää saksalaisia takaisin länteen. Se kärsi kuitenkin tappioita ja joutui pysähtymään keväällä 1943 odottamaan liittoutuneiden maihinnousua lännessä. Saksalaiset keräsivät voimansa vastahyökkäykseen, joka päättyi puna-armeijan torjuntavoittoon Kurskin panssaritaistelussa heinäkuussa 1943.

Leningrad oli yli kahden vuoden ajan saksalaisten piirittämänä. Piiritysrengas murrettiin tammikuussa 1944. Kaupunkia puolustaneet puna-armeijan joukot ja kaupungin siviiliväestö kärsivät huomattavia tappiota ja nälänhätää. Yli miljoona neuvostoliittolaista sotilasta ja siviiliä menetti henkensä.

Akselivaltojen heikoin lenkki oli Mussolinin johtama Italia. Sen sodankäyntikyky oli ollut kyseenalainen sodan alusta alkaen. Kesällä 1943 liittoutuneet nousivat maihin Sisiliaan ja sieltä edelleen Italian eteläosiin. Tavoitteena oli Italian painostaminen rauhaan. Mussolini syöstiin vallasta ja Italian uusi hallitus teki aselevon liittoutuneiden kanssa sekä julisti sodan Saksalle.

Saksa lähetti kuitenkin armeijansa Italiaan ja pysäytti liittoutuneiden etenemisen. Syrjäytetty diktaattori Mussolini pakeni pohjoiseen, mutta jäi lopulta kommunistisissien eli partisaanien vangitsemaksi ja teloitettiin.

Normandian maihinnousu oli kaikkien aikojen mittavin sotilasoperaatio. Mukana oli kaikkiaan kolme miljoonaa amerikkalaista, brittiläistä ja kanadalaista sotilasta. Myös miestappiot olivat mittavat: Saksa menetti noin 200 000 sotilasta kuolleina tai haavottuneina ja liittouneet lähes saman verran. Lisäksi liittoutuneet ottivat noin 200 000 saksalaista vangiksi.

Normandian maihinnousu

Neuvostoliitto kantoi suurimman taakan sotatoimista Saksaa vastaan ja Stalin vaati tilannetta helpottaakseen liittolaisiaan nousemaan maihin Länsi-Eurooppaan. **Länsiliittoutuneiden** päähyökkäys päätettiin suunnata Ranskan luoteisrannikolle Normandiaan. Normandian maihinnousu oli kaikkien aikojen laajin sotilasoperaatio. Maihinnousua varten kerättiin Britanniaan ennennäkemätön sotilaallinen voima.

Kesäkuun 6. päivänä 1944 aloitettu maihinnousu onnistui yllättämään saksalaiset, jotka eivät saaneet vastahyökkäyksiään riittävän nopeasti liikkeelle. Liittoutuneet tunkeutuivat Normandiasta Ranskan sisä- ja pohjoisosiin. Pariisi vapautettiin elokuussa 1944.

Ranskalaiset tervehtivät liittoutuneita vapauttajina. Vastarintaliike oli koko ajan käynyt katkeraa maanalaista sotaa saksalaisia vastaan. Monet ranskalaiset olivat kuitenkin sodan aikana tehneet yhteistyötä saksalaisten kanssa. Miehittäjien poistuttua ranskalaisten keskuudessa alkoikin kiivas pesänselvitys miehitysvuosien tapahtumista.

Pariisin valtauksen jälkeen liittoutuneiden eteneminen hidastui. Saksalaiset tekivät vasta-

Puna-armeijan sotilaat asettavat Neuvostoliiton lippua Saksan valtiopäivätalon harjalle merkiksi Berliinin valtaamisesta. Armeijan kuvaaja lavasti tilanteen propagandan välineeksi 2.5.1945. Kuvaa on myös manipuloitu: jälkikäteen neuvostoliittolaiset huomasivat, että toisella sotilaista oli kello molemmissa ranteissa. Miksi kuvasta poistettiin myöhemmin toinen kello?

Pariisin vapauttamisen jälkeen 1944 alkoi sodanaikaisten tapahtumien selvittely. Kuvan ranskatar on seurustellut saksalaissotilaan kanssa. Häpeärangaistuksena hänen päänsä ajellaan kaljuksi.

hyökkäyksiä, mutta kolmannen valtakunnan voimat olivat hiipuneet. Liittoutuneet ylittivät Rein-joen maaliskuussa 1945 ja saapuivat Saksan maaperälle.

Kilpajuoksu kohti Berliiniä

Itärintamalla sotaa käytiin sitä kiivaammin mitä lähemmäksi Saksan omaa aluetta tultiin. Enemmän kuin länsivaltojen miehitystä saksalaiset pelkäsivät Neuvostoliittoa. Saksalaiset olivat kohdelleet idässä valtaamiensa alueiden väestöä poikkeuksellisen julmasti ja he pelkäsivät syystäkin neuvostoliittolaisten kostoa.

Stalinin tavoitteena oli ehtiä Berliiniin ennen länsiliittoutuneita ja ottaa niin suuri osa Saksaa ja Keski-Eurooppaa hallintaansa kuin suinkin mahdollista. Neuvostoliitolle oli tärkeää varmistaa, ettei Saksa enää kykenisi uhkaamaan sitä uudelleen. Tämän vuoksi Stalin halusi miehittämänsä Saksan lisäksi ulottaa Neuvostoliiton määräysvallan koko sen oman uuden länsirajan ja Saksan väliin jäävälle alueelle.

Samaan aikaan kun länsiliittoutuneet vapauttivat Ranskaa, puna-armeija saapui Saksan

Sodan kovettamat liittoutuneiden sotilaatkin järkyttyivät perin pohjin leirien näkymistä. Kokemukset synnyttivät monissa pohjatonta vihaa saksalaisia kohtaan. Liittoutuneiden riveissä taisteli juutalaisia, jotka saivat nähdä, mitä Euroopan juutalaisille oli tehty. Lähikylien asukkaita pakotettiin leireille todistamaan joukkotuhon jälkiä.

itäosiin ja jatkoi itäisen Keski-Euroopan maiden valtaamista. Saksan puolustus murtui tammi-helmikuussa 1945. Viimeiset taistelut käytiin Berliinistä, jonka neuvostojoukot valtasivat toukokuun alkuun mennessä. Hitler ja hänen puolisonsa Eva Braun sekä propagandajohtaja Joseph Göbbels tekivät perheineen itsemurhan 31. huhtikuuta. Saksan uusi johto allekirjoitti antautumissopimuksen 7. toukokuuta 1945.

Neuvostoliittolaiset ottivat miehittämänsä alueen hallintaansa kovin ottein. Kosto- ja terroritoimet kohdistettiin siviiliväestöön. Arviolta kaksi miljoonaa saksalaisnaista raiskattiin. Teollisuuslaitoksia purettiin ja koneita rahdattiin Neuvostoliittoon hyvityksenä saksalaisten tekemistä tuhoista.

Siviiliväestö ja sotilaat pakenivat länttä kohden. Sotilaat pyrkivät välttämään joutumisen sotavankeuteen Neuvostoliittoon. Briteille ja amerikkalaisille antautui runsaasti sotavankeja, mutta vankileirien oloja oli vaikea järjestää. Saksalaisten sotavankien kuolleisuus leireillä nousi korkeaksi.

Kansanmurhat paljastuvat

Puolaan ja Saksaan edenneitä liittoutuneita odottivat järkyttävät näkymät. Tullessaan ensimmäisten keskitys- ja tuhoamisleirien porteille

Varsovan gheton pojasta tuli myöhemmin yksi kansanmurhan symboleista. Puolassa oli Euroopan suurin juutalaisväestö. Puolan juutalaiset koottiin ensin omille asuinalueilleen eli ghettoihin, jonka jälkeen heidät kuljetettiin junilla tuhoamisleireille. Liittoutuneet saivat tiedon leirien toiminnasta sodan aikana, mutteivät silti pommittaneet leireille johtavia rautateitä.

liittoutuneiden etujoukot tuskin uskoivat silmiään. Eloon jääneiltä vangeilta sotilaat saivat vähitellen tietää, mitä leireillä oli tehty.

Kansallissosialistit olivat päätyneet niin kutsuttuun **lopulliseen ratkaisuun** tammikuussa 1942. Tuolloin oli päätetty järjestelmällisesti tuhota kaikki juutalaiset. Tuhoaminen päättyi vasta talvella ja keväällä 1945 liittoutuneiden armeijoiden saavuttua Puolaan ja Saksan länsiosiin.

Jo sodan aikana liittoutuneiden korkein johto oli saanut selville, että jotakin poikkeuksellista oli tekeillä. Hitlerin rotuoppien soveltaminen käytäntöön sodan keskellä ylitti kuitenkin pahimmatkin pelot. Tuntui käsittämättömältä, että vanha eurooppalainen sivistyskansa oli ryhtynyt näin säälimättömään kansanmurhaan.

Lähiseutujen asukkaat määrättiin siivoamaan leirejä ja hautaamaan kuolleita. Kaikille saksalaisille tehtiin selväksi, minkälaisiin rikoksiin kansallissosialistit olivat syyllistyneet. Vuosina 1945–46 järjestetyssä **Nürnbergin oikeudenkäynnissä** tärkeimmät natsijohtajat tuomittiin rikoksista ihmisyyttä vastaan. 177 hengelle langetettiin tuomiot, joista 25 oli kuolemantuomioita. Osa natsijohtajista pakeni Etelä-Amerikkaan ja jotkut, kuten marsalkka Hermann Göring, tekivät itsemurhan.

Kansallissosialistien vainojen tuloksena noin kuusi miljoonaa juutalaista tuhottiin. Näistä noin puolet oli Puolan juutalaisia. Muita väestöryhmiä tuhottiin kaksi miljoonaa. Kansanmurhat jättivät syvän jäljen ja syyllisyyden tunteen saksalaisiin, mutta antoivat kaikille muillekin eurooppalaisille ajattelemisen aihetta vähemmistöjen asemasta ja kohtelusta.

Wannseessä Berliinin laitamilla pidetyssä kokouksessa vahvistettiin suunnitelmat tuhoamisen aloittamisesta Puolaan perustettavilla leireillä. Suurimmat leirit olivat Auscwitz-Birkenau ja Treblinka, jonne juutalaiset ja muut vainotut ryhmät koottiin eri puolilta Eurooppaa. Nürnbergin oikeudenkäynnissä osa natsijohtajista joutui tuomiolle.

Tuhoamisleirit ja keskitysleirit

Ensimmäiset keskitysleirit perustettiin heti Hitlerin valtaannousun jälkeen vuonna 1933. Niihin suljettiin poliittisia vastustajia ja erilaisia vähemmistöryhmiä. Vankeja käytettiin pakkotyöhön ja heillä tehtiin erilaisia lääketieteellisiä ihmiskokeita. Ihmisiä murhattiin joukoittain ja näännytettiin nälkään.

Vuonna 1942 pidetyn **Wannseen kokouksen** päätösten mukaan oli hengiltä saatava jopa yli 10 miljoonaa ihmistä. Tätä varten oli perustettava erityisiä **tuhoamisleirejä**. Saksalaiset olivat jo kokeilleet valloitetuissa Neuvostoliiton osissa ja Puolassa erilaisia menetelmiä joukkomurhien toteuttamiseksi. Useiden kymmenien tuhansien ihmisten murhaaminen ampumalla oli kuitenkin osoittautunut käytännössä mahdottomaksi jopa armeijan erikoisyksiköille.

Uhrit päätettiin tappaa kaasulla erillisissä tuhoamislaitoksissa ja polttaa ruumiit. Tuhoamisleirit tekivät mahdolliseksi miljoonien ihmisten murhaamisen lyhyessä ajassa. Auschwitzissä, joka oli tuhoamisleireistä suurin, tuhottiin ilmeisesti noin 1,5 miljoonaa ihmistä. Tarkkaa lukua ei kyetty pitämään.

Kyse oli teolliseen tapaan järjestetystä operaatiosta, jossa miehitetyn Euroopan koko väestö seulottiin ja tuhottavat ryhmät eroteltiin muista. Itä-Euroopassa juutalaisia oli jo aiemmin kerätty omille asuinalueilleen eli ghettoihin. Tuhottavat kuljetettiin leireille rautateitse.

Kansanmurhat oli helpointa toteuttaa sota-ajan poikkeusoloissa, jolloin tavalliset saksalaiset elivät muutenkin sodan kauhujen keskellä eivätkä kyseenalaistaneet johtajiensa toimintaa. Kansanmurhien paljastuttua monet saksalaiset väittivät olleensa tietämättömiä tapahtumista, mutta monet näyttävät hiljaisesti hyväksyneen tuhoamisen.

Lopullisen ratkaisun käytännön toteutus perustui kahden natsijohtajan, Reinhard Heydrichin ja Adolf Eichmannin suunnitelmiin. Heydrich sai surmansa vastarintaliikkeen attentaatissa 1942. Eichmannin onnistui paeta liittoutuneiden käsistä, mutta Israelin tiedustelupalvelu otti hänet kiinni Argentiinassa vuonna 1960. Eichmann teloitettiin Israelissa vuonna 1962.

Kiivaimmat taistelut käytiin Iwo Jiman ja Okinawan saarien hallinnasta. Joe Rosenthalin kuva amerikkalaissotilaista nostamassa lippua Iwo Jiman huipulla nousi koko toisen maailmansodan symboliksi, vaikka se on lavastus. Toinen kuvaaja oli jo kuvannut lipun noston, mutta hänen kameransa hajosi japanilaisten tulituksessa. Taistelujen tauottua kuva otettiin uudelleen.

Ydinaseilla Japania vastaan

Sota Japania vastaan jatkui vielä rauhan tultua Eurooppaan toukokuussa 1945. Japanilaisten sitkeä vastarinta tuotti amerikkalaisille useiden kymmenien tuhansien sotilaiden tappioita. Itsemurhalentäjät iskivät amerikkalaisten sotalaivojen kimppuun. Mikäli liittoutuneet joutuisivat nousemaan maihin Japanin pääsaarille, luvassa olisi entistäkin verisempiä taisteluita.

Yhdysvalloissa pohdittiin erilaisia keinoja Japanin sodan päättämiseksi mahdollisimman nopeasti. Presidentti Roosevelt oli käynnistänyt jo vuonna 1942 tutkimusohjelman, jonka päämääränä oli ydinaseen kehittäminen. Tämän **Manhattanin ohjelman** innoittajana oli toiminut muiden muassa fyysikko Albert Einstein. Ensimmäinen atomipommi koeräjäytettiin heinäkuussa 1945.

Presidentti Harry S. Truman, joka oli keväällä kuolleen Rooseveltin seuraaja, päätti käyttää ydinasetta taivuttaakseen Japanin antautumaan. Ilman ydinasetta sodan Japania vastaan uskottiin jatkuvan vielä jopa kaksi vuotta ja amerikkalaisjoukkojen tappioiden kohoavan sietämättömiksi.

"Kolme suurta", Churchill, Roosevelt ja Stalin, Jaltan konferenssissa sodan ollessa vielä käynnissä helmikuussa 1945. Johtajat näyttivät ulospäin yhtenäistä linjaa, mutta kulisseissa kihisi. Roosevelt ei luottanut Staliniin ja Churchill joutui sovittelijaksi. Kahden kuukauden päästä Roosevelt kuoli ja Potsdamin konferenssissa tilalla istui Truman. Churchillkin joutui sivuun hävittyään vaalit. Stalin oli ainoana kolmesta suuresta jäljellä.

Ensimmäinen pommi pudotettiin Hiroshiman kaupunkiin 6. elokuuta. Noin 100 000 ihmistä kuoli välittömästi. Amerikkalaiset pudottivat toisenkin pommin kaksi päivää myöhemmin Nagasakiin, jolloin lähes yhtä paljon ihmisiä sai surmansa.

Tämän jälkeen Japanin keisari Hirohito ilmoitti viimein pyrkivänsä rauhaan. Aselepo Japanin kanssa allekirjoitettiin taistelulaiva Missourin kannella 2. syyskuuta 1945. Amerikkalaiset perustivat Japaniin oman miehityshallintonsa ja sanelivat maalle demokraattisen perustuslain. Japanin keisarilta vietiin valtaoikeudet.

Kolmen suuren yhteistyö

Yhdysvallat, Neuvostoliitto ja Iso-Britannia muodostivat kolmikon, joka johti liittoutuneet voittoon toisessa maailmansodassa. Maailmansota lähensi erityisesti Yhdysvaltoja ja Isoa-Britanniaa, joiden välillä oli perinteisesti ollut monenlaisia jännitteitä ja erimielisyyksiä. Monet katsoivat, että Britannia ja Yhdysvallat olisivat yhdessä voineet jopa estää Hitleriä aloittamasta toista maailmansotaa.

Neuvostoliittoa ja sen läntisiä liittolaisia yhdisti vain yhteinen vihollinen. Muuten ne suhtautuivat toisiinsa epäluuloisesti. Suurimpana pelkona oli se, että jompikumpi lipeäisi yhteisestä rintamasta ja tekisi erillisrauhan Saksan kanssa. Stalin piti läntisiä demokratioita ideologisina vihollisinaan, jotka ennen pitkää pyrkisivät syöksemään hänet vallasta.

Kolme suurta liittoutunutta pitivät tiiviisti yhteyttä sodan aikana. Liittoutuneiden johtajat Franklin D. Roosevelt ja Winston Churchill so-

pivat tapaamisessaan Casablancassa tammikuussa 1943 siitä, että ne vaatisivat Saksalta ehdotonta antautumista. Tämä merkitsi sitä, että ne pakottaisivat Saksan miehitysvaltansa alle, kunnes lopullinen rauhansopimus astuisi voimaan. Länsiliittoutuneet pyrkivät ehdottoman antautumisen vaatimuksella vakuuttamaan epäluuloisen Stalinin siitä, etteivät ne tekisi erillisrauhaa Saksan kanssa.

Idän ja lännen päämiesten huippukokouksissa tehtiin tärkeitä päätöksiä. Marraskuussa 1943 pidetyssä **Teheranin konferenssissa** sovittiin ehdottoman antautumisen vaatimuksesta Saksalle sekä länsiliittoutuneiden maihinnoususta Ranskaan seuraavana vuonna. **Jaltan konferenssissa** helmikuussa 1945 sovittiin Saksan jakamisesta miehitysvyöhykkeisiin, sotarikollisten tuomitsemisesta ja demokraattisten vapauksien takaamisesta natseilta vapautetussa Euroopassa. **Potsdamin konferenssissa** heinä–elokuussa 1945 päätettiin, että Saksaa kohdeltaisiin yhtenä kokonaisuutena eikä sitä jaettaisi toisistaan eristetyiksi alueiksi. Potsdamin huippukokous jäi viimeiseksi idän ja lännen valtionpäämiesten tapaamiseksi lähes kymmeneen vuoteen. Ilmapiiri alkoi jälleen kiristyä.

Yhdistyneet kansakunnat perustetaan

Merkittävin liittoutuneiden yhteistyön tulos oli Yhdistyneiden kansakuntien maailmanjärjestön eli **YK**:n perustaminen huhtikuussa 1945 pidetyssä San Franciscon konferenssissa.

YK oli etenkin Yhdysvalloille tärkeä, koska se piti sisällään Rooseveltin tärkeänä pitämän kollektiivisen turvallisuuden periaatteen. Myös muut liittoutuneet toivoivat siitä rauhallisten olojen takaajaa. Suurvallat takasivat itselleen YK:n päätöksenteossa keskeisen aseman. Tässä mielessä se muistutti Wienin kongressin 1814–15 aikaansaannoksia. Turvallisuusneuvoston viideksi pysyväksi jäseneksi tulivat sodan voittaneet suurvallat Yhdysvallat, Neuvostoliitto, Iso-Britannia, Ranska ja Kiina.

Turvallisuusneuvoston päätösten, esimerkiksi pakotteiden määräämisestä tai sodan aloittamisesta jotakin valtiota vastaan, tuli perustua turvallisuusneuvoston pysyvien jäsenten yksimielisyyteen. Kullakin pysyvällä jäsenmaalla oli näin ollen veto-oikeus tehtyihin päätöksiin.

Kun Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton suhteet sittemmin kiristyivät äärimmilleen, oli turvallisuusneuvostossa vaikea tehdä yksimielisiä päätöksiä. Suurvaltojen veto-oikeus hankaloitti turvallisuusneuvoston päätöksentekoa ja vaikeutti koko maailmanjärjestön toimintaa.

Tehtävät

1. **Mistä syistä toista maailmansotaa on kutsuttu totaaliseksi sodaksi?**
2. **Mitkä olivat II maailmansodan tärkeimmät käännekohdat Euroopassa ja Afrikassa?**
3. **Mistä holokaustissa oli kyse ja miten se toteutettiin?**
4. **Kerää ja aseta Aasian sotatapahtumat aikajanalle 1941–45.**
5. **Mitkä olivat liittoutuneiden sodan päämäärät?**

Aineistotehtävät

1. Selvitä oheisen katkelman ja kirjan tekstin perusteella, millaiset valtaoikeudet Hitlerillä, Mussolinilla ja Stalinilla oli.

Uusi laki antaa kansleri Hitlerille, joka ei vielä neljä vuotta sitten ollut edes Saksan kansalainen, diktaattorin valtaoikeudet, joita ei voi verrata minkään muun maailman johtajan valtaoikeuksiin, ei edes menneisyyden johtajien sitten Tšingis-kaanin päivien (1200–1300-l.). Hänellä on enemmän valtaa kuin Neuvostoliiton Josef Stalinilla, jonka kuitenkin pitää ottaa huomioon puolueen mielipide; hänellä on myös enemmän valtaa kuin Italian johtajalla Mussolinilla, joka jakaa etuoikeutetun asemansa nimellisen hallitsijan kanssa; hänellä on myös enemmän valtaa kuin yksikään Amerikan presidentti on koskaan pystynyt kuvittelemaan.
Frederick T. Birchall, The New York Times, 19.8.1934

2. Ohessa on Euroopan poliittinen kartta vuodelta 1938.

a) Selvitä oheista karttaa hyväksi käyttäen miten ja miksi diktatuurit nousivat valtaan Euroopassa ennen toista maailmansotaa?
b) Valitse kaksi kartassa esiintyvää diktatuuria ja kerro tämän kurssin näkökulmasta, mikä niitä yhdisti ja mikä niitä erotti?

3. Ohessa on David Low'n pilapiirros lokakuulta 1938.

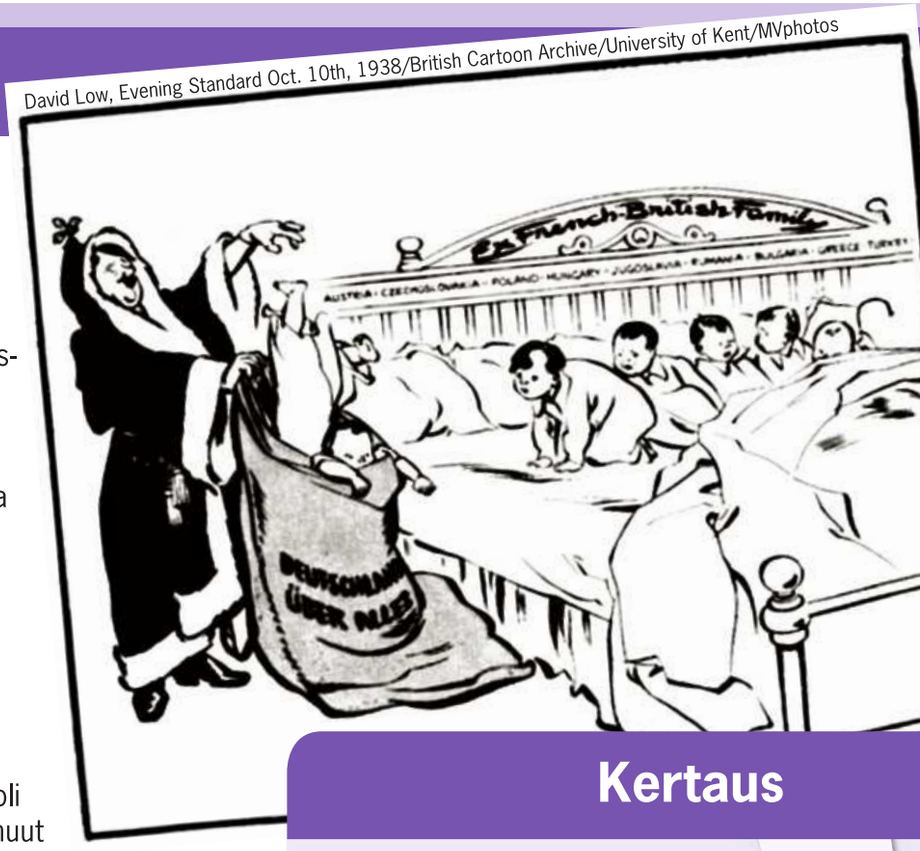

David Low, Evening Standard Oct. 10th, 1938/British Cartoon Archive/University of Kent/MVphotos

Sängyn päädyssä lukee entinen ranskalais-brittiläinen perhe. Maat sängyn päässä järjestyksessä ovat: Itävalta – Tsekkoslovakia – Puola – Unkari – Jugoslavia – Romania – Bulgaria – Kreikka – Turkki. Säkissä Saksan tunnuslause "Deutschland über alles" – Saksa ennen kaikkea.
David Low, Evening Standard (10th October, 1938)

a) Tulkitse pilakuvan sanoma.
b) Selvitä esimerkkejä hyväksi käyttäen millaista Hitlerin Saksan ulkopolitiikka oli ennen toista maailmansotaa ja miten muut suurvallat toimivat suhteessa siihen.

4. Toisen maailmansodan vaikutus Yhdysvaltojen teollisuustuotantoon

a) Miksi maailmansota ei näkynyt autotehtaiden tuotantoluvuissa vuosina 1939–1941?
b) Mistä pudotus vuoden 1942 tuotantoluvuissa johtui?
c) Mistä syystä Fordin tehtaat eivät tuottaneet yhtään autoa vuosina 1943–1945?
d) Mitä taulukko kertoo Yhdysvaltojen sotateollisuuden tehokkuudesta?
e) Miten Yhdysvaltojen talous selvisi taulukon mukaan toisesta maailmansodasta Euroopan maihin verrattuna?

Fordin autotehtaiden tuotantoluvut 1939–1946

vuosi	autoa
1939	487 031
1940	541 896
1941	691 455
1942	43 000
1943	0
1944	0
1945	0
1946	468 022

Lähde: Richard M. Langworth (1984): Encyclopedia of American Cars 1930–1980 (Publications International: Skokie, Illinois)

Kertaus

- Ensimmäisen maailmansodan jälkeen Neuvostoliitto, Saksa ja Italia muuttuivat totalitaristisiksi diktatuureiksi.
- Hitlerin Saksa harjoitti 1930-luvulla veretöntä valloituspolitiikkaa ja pyrki nostamaan Saksan uudestaan suurvallaksi.
- Euroopan suurvallat Iso-Britannia ja Ranska vastustivat Saksan toimia heikosti; Yhdysvallat harjoitti eristäytymispolitiikkaa.
- Saksa ja Neuvostoliitto jakoivat itäisen Euroopan etupiireihin; sota alkoi Saksan hyökkäyksellä Puolaan 1.9.1939.
- Toinen maailmansota oli totaalista, koko yhteiskuntaa koskettavaa sotaa.
- Liittoutuneiden Yhdysvaltojen, Iso-Britannian ja Neuvostoliiton suuremmat resurssit auttoivat ne sodassa voittoon.
- Yhdysvallat pudotti atomipommit Japaniin elokuun alussa 1945; Japani antautui syyskuussa 1945.

Toisen maailmansodan voittajat pyrkivät ensi alkuun jatkamaan yhteistyötään. Pian erimielisyydet nousivat kuitenkin pintaan. Rauhan sijasta siirryttiin kylmän sodan aikakauteen, jota kesti aina 1980-luvun loppuun asti. Maailmanpolitiikkaa hallitsivat Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton epäluulot toistensa aikomuksista, ideologiset vastakohtaisuudet, kamppailu vaikutuspiireistä ja sotilaallinen kilpavarustelu. Vaikka supervallat eivät joutuneetkaan sotaan keskenään, ne olivat liittolaistensa kautta vastakkain useissa konflikteissa eri puolilla maailmaa. Kylmä sota päättyi Neuvostoliiton ja sen valtapiirin romahdettua vuosina 1989–91.

10. Supervaltojen aikaan

Voittajat vastakkain

Yhdysvaltain presidentti Franklin D. Roosevelt oli hyväksynyt Stalinin toimet Baltiassa ja Itä-Euroopassa. Hänen seuraajakseen nimitettiin vuonna 1945 Harry S. Truman, jonka linja Neuvostoliittoa kohtaan oli tiukempi. Truman ei ollut enää valmis jatkamaan sodan aikaista myönnytyspolitiikkaa.

Neuvostoliitossa puolestaan vahvistui Yhdysvaltain vastainen ilmapiiri. Neuvostoliittoa huolestutti Yhdysvaltojen ydinase, joka antoi sille merkittävän sotilaallisen etulyöntiaseman mahdollisessa uudessa konfliktissa. Tyytymättömyyttä herätti myös se, että Stalinin mielestä Yhdysvallat toimi yksipuolisesti Japanin miehittäjänä eikä antanut Neuvostoliitolle sen haluamaa sananvaltaa Japanin asioihin.

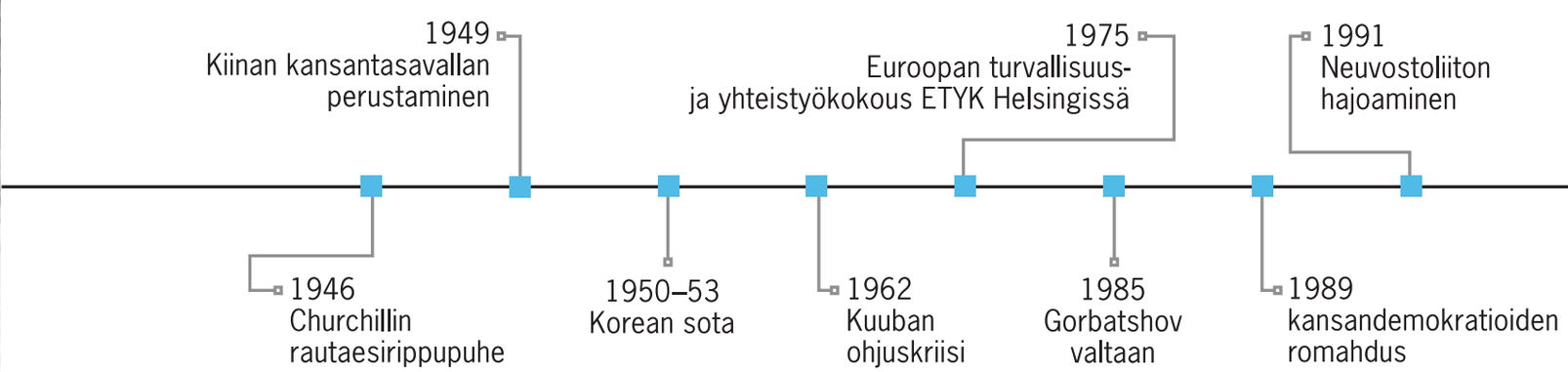

Erimielisyyksiä Saksan asemasta

Saksan voittaminen oli ollut liittoutuneiden yhteinen päämäärä. Sodan jälkeen haluttiin varmistaa, ettei Saksa enää kykenisi uhkaamaan maailmanrauhaa. Neuvostoliitto ja länsiliittoutuneet olivat kuitenkin erimielisiä siitä, miten Saksaa hallittaisiin ja mikä sen asema uudessa Euroopassa olisi. Liittoutuneiden välit kiristyivät.

Länsivalloille oli tärkeää, että Saksasta tehtäisiin demokraattinen ja ei-sosialistinen yhteiskunta, joka saataisiin taloudellisesti pian jaloilleen. Saksan voimavaroja ja teollisuutta tarvittiin koko mantereen jälleenrakentamiseen. Myöskään Yhdysvallat ei halunnut rankaista Saksaa taloudellisesti eikä sälyttää sille sotakorvauksia.

Neuvostoliitossa Saksaan suhtauduttiin huomattavasti ankarammin. Saksan kanssa käyty sota oli jättänyt syvän jäljen. Kamppailussa oli menehtynyt lähes 27 miljoonaa ihmistä. Taloudellisen hyvityksen hakeminen Saksalta koettiin täysin oikeutetuksi.

Liittoutuneet jakoivat Saksan ja Itävallan aluksi neljään miehitysvyöhykkeeseen Yhdysvaltojen, Neuvostoliiton, Ison-Britannian ja Ranskan kesken. Länsivaltojen hallintaan tulivat Saksan teollisesti kehittyneemmät ja raaka-ainevaroiltaan rikkaammat länsiosat, muun muassa Ruhrin teollisuusalue. Neuvostoliiton miehitysvyöhyke idässä oli maatalousvoittoista aluetta.

Länsivaltojen näkökulmasta Euroopan strateginen tasapaino oli järkkynyt, kun Neuvostoliitto oli ulottanut vaikutuspiirinsä itäiseen Keski-Eurooppaan ja Balkanille sekä miehittänyt Saksan itäosat. Saksan läntiset osat haluttiin siksi pitää irti Neuvostoliiton vaikutuspiiristä. Länsivallat pyrkivät kohentamaan omien miehitysvyöhykkeidensä oloja, mikä herätti suuria epäluuloja Neuvostoliiton johdossa.

Saksan ja Itävallan miehitysvyöhykkeet

Toisen maailmansodan voittajavaltiot päättivät Jaltan kokouksessa vuonna 1945 jakaa sekä Saksan että Itävallan miehitysvyöhykkeisiin. Myös pääkaupungit Berliini ja Wien jaettiin vastaaviin vyöhykkeisiin. Itävallan miehitysvyöhykkeet purettiin 1955, mutta Saksa jäi jaetuksi.

Neuvostoliitto hyödynsi omaa miehitysvyöhykettään jälleenrakentamisessaan. Kokonaisia tuotantolaitoksia, kuten Opelin autotehdas Mainzin läheltä siirrettiin sotakorvauksina Saksasta Neuvostoliittoon.

Saksalaisten arkea sodan jälkeen. Saksalaiset kaupungit olivat kärsineet pommituksissa suuria tuhoja, jolloin ihmisten elinolot olivat hankalat ja tehtaita oli tuhoutunut. Länsiliittoutuneet pyrkivät saamaan tuotannon nopeasti käyntiin, mutta pulaa oli mm. kivihiilestä ja elintarvikkeista. Saksan jälleenrakennus oli saatava nopeasti alkuun.

Saksa jaetaan kahtia

Liittoutuneet eivät kyenneet sopimaan periaatteista, joiden mukaisesti ne olisivat voineet yhdessä hallita Saksaa. Aluksi ne hallinnoivat omia miehitysvyöhykkeitään itsenäisesti, kunnes länsivallat vuonna 1946 yhdistivät miehitysvyöhykkeensä.

Saksan pääkaupungin Berliinin asema jäi erikoiseksi. Se jaettiin neljään miehityssektoriin, joista Yhdysvaltojen, Britannian ja Ranskan sektoreita hallittiin muiden läntisten miehitysvyöhykkeiden tapaan yhtenä kokonaisuutena. Kaupunki sijaitsi kuitenkin syvällä itäisessä Saksassa ja Neuvostoliitto valvoi sen kulkuyhteyksiä länteen. Berliini aiheuttikin monia kriisejä ja ongelmia supervaltojen välisiin suhteisiin.

Voittajavaltiot jatkoivat neuvotteluja Saksan rauhansopimuksesta ja muiden sodanjälkeisten ongelmien ratkaisemisesta vuoden 1947 loppuun asti, jolloin ne viimein lopetettiin tuloksettomina. Sodanjälkeisen diplomatian merkittävimmäksi saavutukseksi jäivät helmikuussa 1947 allekirjoitetut **Pariisin rauhansopimukset**, joissa vahvistettiin Saksan rinnalla toisessa maailmansodassa taistelleiden maiden rauhanehdot.

Koska Saksan asemasta ei onnistuttu pääsemään sopimukseen, syntyi lopulta kaksi erillistä valtiota: Läntisistä miehitysvyöhykkeistä perustettiin vuonna 1949 **Saksan liittotasavalta** (BRD), jolla oli oma raha, perustuslaki ja demokraattisesti valitut valtioelimet. Neuvostoliitto puolestaan muodosti omasta miehitysalueestaan **Saksan demokraattisen tasavallan** (**DDR**), jonka johtajat valittiin neuvostomielisen Sosialistisen yhtenäisyyspuolueen riveistä.

Puheet kovenevat

Sotavuosina oli keskitytty korostamaan liittoutuneiden ystävyyttä sekä käsitystä Saksasta ja Japanista niiden päävihollisina. Sodan voittamista ei ollut haluttu vaarantaa tuomalla esiin aatteellisia ristiriitoja kapitalistien ja kommunistien välillä. Sodan jälkeenkin liittoutuneet yrittivät pitää yllä mielikuvia yhteistyön jatkumisesta.

Neuvostoliiton diktaattori Stalin tunnettiin lännessä lämminhenkisenä "Joe-setänä". Tavalliset amerikkalaiset eivät sodan päättyessä kokeneet Neuvostoliittoa uhaksi. Lehdistön edessä Neuvostoliiton johtaja ja Yhdysvaltojen presidentti Truman esiintyivät heti sodan jälkeen sopuisasti, vaikka kulisseissa maiden välit olivat jäänviileät.

Vuoden 1946 aikana suurvaltojen johtajien puheet kuitenkin jyrkkenivät. Kansalaisille alettiin niin idässä kuin lännessäkin kertoa uusista uhkista, jotka olivat nousseet saksalaisen kansallissosialismin ja japanilaisen imperialismin tilalle. Ison-Britannian sodanaikainen pääministeri Winston Churchill piti maaliskuussa 1946 puheen, joka piirsi ihmisten mieliin vahvan kuvan väkivalloin kahtia jaetusta Euroopasta. Churchillin mukaan synkät voimat kokoontuivat idässä **rautaesiripun** takana tuhotakseen läntisen sivilisaation.

Virallisesti Churchillin puheeseen suhtauduttiin varauksellisesti, mutta hiljaisesti nyökyteltiin kokeneen valtiomiehen osuneen arvioissaan oikeaan.

Stalin vastasi samalla mitalla. Hän alkoi jälleen tuoda puheisiinsa marxilais-leniniläistä ideologiaa, jonka mukaan Neuvostoliiton yhteenotto kapitalistimaiden kanssa olisi aikaa myöten väistämätön.

Kommunismin patoaminen

Myös Yhdysvalloissa ajatukset kääntyivät uusille urille. Neuvostoliittoa alettiin pitää pysyvänä uhkana Yhdysvaltain johtaman ”vapaan maailman” olemassaololle. Maan ulkopoliittinen johto uskoi, että Neuvostoliitto pyrkisi laajentamaan valtapiiriään ja edistämään kommunistisia vallankumouksia kaikkialla maailmassa. Yhdysvaltojen päätavoitteeksi tuli tämän kehityksen pysäyttäminen. Yhdysvaltojen kylmän sodan ulkopolitiikan perusajatusta ryhdyttiin kutsumaan **patoamispolitiikaksi**: kommunismin ei annettaisi levitä, vaan se ”padottaisiin” Neuvostoliiton valtapiirin rajojen sisäpuolelle.

Vuoden 1947 koittaessa tilanne näytti patoamisen kannalta vaarallisimmalta Kreikassa, jonka hallitus kävi Ison-Britannian avulla sisällissotaa kommunistisissejä vastaan. Vuoden 1947

Yhdysvallat tarjosi Euroopan maille ja myös Saksalle Marshall-apua maan jälleenrakentamiseksi. Saksan itäosat ja Itä-Euroopan maat jäivät siitä paitsi Neuvostoliiton määräyksestä. Miksi Yhdysvallat tarjosi dollariapua ja tarvikkeita eri maille?

alussa Iso-Britannia ilmoitti amerikkalaisille, ettei se enää kykenisi kovin pitkään suojelemaan Kreikkaa kommunistien valtausyrityksiltä.

Presidentti Truman julisti maaliskuussa 1947 pitämässään puheessa, että Yhdysvallat olisi valmis tukemaan kaikkia kommunistien tai totalitääristen voimien uhkaamia demokraattisia hallituksia. Tämän **Trumanin opin** mukaisesti Yhdysvallat otti Kreikan ja myös sen naapurimaan Turkin suojelukseensa. Yhdysvaltain taloudellinen ja aseellinen tuki auttoi tilanteen vakiinnuttamisessa.

Marshallin apu

Länsi-Euroopan tilanne oli vuonna 1947 epävakaa. Taloudellinen jälleenrakentaminen eteni odotettua heikommin. Yhdysvallat pelkäsi Länsi-Euroopan talousahdingon hyödyttävän kommunisteja, jotka olivat sodan jälkeen vahvistaneet kannatustaan erityisesti Ranskassa ja Italiassa.

Yhdysvaltojen ulkoministeri George C. Marshall ilmoitti kesäkuussa 1947 pitämässään puheessa amerikkalaisten olevan valmiita avustamaan eurooppalaisia mittavalla dollariavulla. Vuosina 1948–52 Euroopalle annettua jälleenrakennusapua kutsutaan tästä syystä **Marshallin avuksi**. Viralliselta nimeltään Marshallin apu oli **Euroopan jälleenrakennusohjelma**. Se oli ensimmäinen taloudellisen yhteistyön ohjelma Euroopassa.

Yhdysvalloilla oli varaa auttaa eurooppalaisia kumppaneitaan, sillä maan talous oli hyötynyt maailmansodasta. Yhdysvaltojen teollisuustuotanto oli sodan jälkeen lähes yhtä suuri kuin koko muun maailman yhteenlaskettu tuotanto.

Marshall-ohjelmassa jaettiin yli 13 miljardia dollaria lahjoituksina ja edullisina luottoina. Ohjelman tavoitteena oli vauhdittaa Länsi-Euroopan taloudellista elpymistä. Amerikkalaisten apua tarjottiin myös Neuvostoliiton etupiirissä

Keski- ja Itä-Euroopan kansandemokratiat

olleille maille, mutta ne joutuivat kieltäytymään siitä Neuvostoliiton painostuksen vuoksi. Neuvostoliitto pelkäsi lännen taloudellisen avun sitovan maita myös poliittisesti länteen.

Avustusdollareilla eurooppalaiset kehittivät teollisuuslaitoksiaan tehokkaammiksi ja tuottavammiksi. Ohjelmassa mukana olleille valtioille apu antoi myös mahdollisuuden laajentaa sosiaaliturvaa ja rahoittaa teiden ja asuntojen rakentamista. Yhteiskunnallisia oloja parantamalla vähennettiin samalla äärivasemmiston kannatusta. Avulla oli myös psykologinen vaikutus, sillä se merkitsi eurooppalaisille lupausta paremmista ajoista.

Kansandemokratioita perustetaan

Neuvostoliiton silmissä Marshallin apu koettiin vihamieliseksi toimeksi, jonka avulla Yhdysvallat pyrki muodostamaan Länsi-Euroopan maista yhtenäisen kommunismin vastaisen vyöhykkeen. Kapitalististen maiden yhteistyön arveltiin olevan hyökkäyksen valmistelua kommunismia vastaan. Erityisesti Stalinin epäluuloja herätti avun ulottaminen Saksan läntiselle miehitysvyöhykkeelle.

Vastatoimina Yhdysvaltojen ja länsivaltojen välisen yhteistyön tiivistämiselle Stalin perusti syksyllä 1947 **Kominformin**, joka oli eri maiden kommunistipuolueiden kansainvälinen yhteistyöjärjestö. Sen tehtävänä oli edistää kommunistien nousemista valtaan eri puolilla maailmaa.

Neuvostoliitto lujitti otettaan omaan etupiiriinsä kuuluneista maista. Sodan jälkeen kommunistit olivat menestyneet hyvin itäisessä Keski-Euroopassa ja Balkanin maissa järjestetyissä vaaleissa. Hallituksesta käsin Neuvostoliiton tukemat kommunistiministerit ryhtyivät tiukentamaan maidensa hallintoa. Vähitellen kaikki länsi- tai kansallismieliset poliittiset ryhmät tukahdutettiin. Näitä kommunistien hallitsemia Euroopan maita alettiin kutsua **kansandemokratioiksi**.

Kansandemokratioissa Neuvostoliitolle uskolliset kommunistit pitivät yllä valta-asemiaan salaisen poliisin avulla. Ihmiset eivät voineet valita edustajiaan vapaasti ja sananvapaus lakkasi. Kansalaisten demokraattisia perusoikeuksia, kuten matkustusoikeutta ulkomaille rajoitettiin.

Viimeisenä kansandemokratiaksi muutettiin Tsekkoslovakia, jossa kommunistit tekivät helmikuussa 1948 vallankaappauksen. Tsekkoslovakian demokratian murskaaminen järkytti koko läntistä maailmaa ja kiihdytti pelkoja Neuvostoliiton valtapiirin laajentumisesta.

Sotilasliittojen synty

Vuonna 1947 Ranska ja Iso-Britannia olivat sitoutuneet antamaan toisilleen sotilaallista apua, mikäli Saksa uhkaisi niitä uudelleen. Seuraavana vuonna maat solmivat Belgian, Hollannin, Luxemburgin ja Italian kanssa sotilaallisen yhteistyön sopimuksen Neuvostoliiton uhkaa vastaan.

Sotilasliitto Nato vietti vuonna 1959 kymmenvuotisjuhliaan. Nato perustettiin turvaamaan uskottava puolustus Länsi-Euroopan maille. Millaisen kuvan juliste luo Natosta? Mitkä eri maat olivat julisteen mukaan Natossa mukana vuonna 1959?

Neuvostoliiton kesäkuussa 1948 saartama Länsi-Berliini tarvitsi noin 5000 tonnia ruokaa ja polttoaineita päivittäin. Länsivallat käynnistivät Berliinin ilmasillan, jonka aikana kaupunkiin laskeutui lähes joka minuutti lentokone. Kaikkiaan jopa 270 000 lentoa sisältänyt ilmasilta oli lännen voimannäyte, ja se lähensi länsivaltoja entisestään.

Nato ja Varsovan liitto kylmässä sodassa

Nato perustettiin vuonna 1949. Vuonna 1955 Länsi-Saksa liittyi puolustusliiton jäseneksi.

Saksaa ei enää pidetty merkittävimpänä uhkana. Länsi-Euroopan turvallisuusjärjestelmän ydin oli näin syntynyt eurooppalaisten omasta aloitteesta.

Eurooppalaisten ongelmana oli se, että ainoastaan Yhdysvalloilla oli riittävät voimavarat Länsi-Euroopan maiden uskottavaan puolustamiseen. Yhdysvalloissa suhtauduttiin kuitenkin varauksellisesti sotilaalliseen sitoutumiseen Länsi-Euroopan kanssa. Perinteisen eristäytymispolitiikan kannattajat olivat edelleen vahvoilla kongressissa.

Amerikkalaisten poliitikkojen mielet kääntyivät vuoden 1948 aikana. Varsinkin Ison-Britannian hallitus painosti amerikkalaisia suostumaan puolustusliiton perustamiseen. Mielipiteisiin vaikutti myös Neuvostoliiton keväällä 1948 käynnistämä **Berliinin saarto**, jolla se pyrki saamaan länsivallat luopumaan miehityssektoreistaan kaupungissa. Länsivallat huolsivat kriisin ajan Länsi-Berliiniä ilmateitse, kunnes Stalin lopetti piirityksen keväällä 1949.

Merkittävin vaihe länsiliiton synnyssä saavutettiin huhtikuussa 1949, jolloin Yhdysvaltojen pääkaupungissa Washingtonissa allekirjoitettiin **Atlantin sopimus**. Yhdysvallat, Kanada ja joukko Länsi-Euroopan maita perustivat siinä Pohjois-Atlantin puolustusliiton **Naton**.

Neuvostoliitto perusti oman liittolaisjärjestelmänsä alkuun kahdenkeskisten **YYA-sopimusten** varaan. Nämä ystävyys, yhteistyö- ja avunantosopimukset pitivät sisällään puolustussopimukset hyökkäysten varalta sekä poliittista, taloudellista ja kulttuuriyhteistyötä. Vuonna 1955 Neuvostoliitto perusti vastatoimenpiteenä Länsi-Saksan liittymiselle Natoon oman valtapiirinsä maista **Varsovan liiton**. Kylmä sota oli täydessä käynnissä.

Kuka aloitti kylmän sodan?

Kiistely **kylmän sodan** syistä puhkesi pian konfliktin alettua. Neuvostoliitossa syyllisyys supervaltojen suhteiden huonontumisesta vieritettiin Yhdysvalloille. Amerikkalaiset puolestaan katsoivat, että syy oli Neuvostoliiton ideologisessa laajentumishalussa.

Yhdysvalloissa nousi kuitenkin 1960-luvulla voimakasta kritiikkiä sen omaa ulkopolitiikkaa kohtaan. Taustalla oli maan sotkeutuminen Vietnamin sotaan sekä sisäinen yhteiskunnallinen kuohunta. Ulkopolitiikan arvostelijoiden mielestä Yhdysvaltojen omat taloudelliset laajentumispyrkimykset olivat syynä kylmään sotaan.

Supervaltojen suhteiden parannuttua 1970-luvulla käsitykset kylmän sodan alusta muuttuivat tasapuolisemmiksi. Syyllisten etsimisen sijaan kylmän sodan alkuvaiheet nähtiin monimutkaisena toimenpiteiden ja vastatoimenpiteiden syöksykierteenä. Myös supervaltojen johtajien erilaiset ajatusmaailmat ja uhkakuvat olivat johtaneet kansainvälisten suhteiden jännittymiseen.

Kylmän sodan päätyttyä varsinkin Yhdysvalloissa vahvistuivat vanhat tulkinnat Neuvostoliiton ja erityisesti sen johtajan Stalinin syyllisyydestä konfliktissa. Ideologisten vastakohtaisuuksien merkitystä ryhdyttiin jälleen korostamaan.

Myös eurooppalaisten ja aasialaisten omalle toiminnalle konfliktin keskellä on annettu aiempaa enemmän painoa. Monilla kylmän sodan konflikteilla oli paikallisia syitä, joihin supervallat eivät kyenneet vaikuttamaan.

Tehtävät

1. **Mistä syistä Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton suhteet huononivat toisen maailmansodan jälkeen?**
2. **Mitä tarkoitetaan patoamispolitiikalla ja miten sitä toteutettiin toisen maailmansodan jälkeen?**
3. **a) Mitä kiistoja Saksan asemaan liittyi toisen maailmansodan jälkeen?**
   b) Miksi juuri Saksa oli kiistojen keskipisteessä?
4. **Millä keinoilla Neuvostoliitto vakiinnutti valta-asemansa Itä-Euroopassa sodan jälkeen?**
5. **Missä mielessä Marshall-apua voidaan pitää**
   a) poliittisena b) taloudellisena?
6. **Mikä kylmän sodan syntyteorioista on mielestäsi uskottavin?**
   Perustele vastauksesi koko luvusta löytyvillä faktoilla.

11. Kylmän sodan todellisuus

Ydinaseet ja kilpavarustelu

Yhdysvallat oli aluksi ydinasevarustelussa Neuvostoliittoa vahvempi. Neuvostoliitto onnistui kehittämään oman ydinaseen vuonna 1949, mutta kesti useita vuosia ennen kuin sillä oli yhtä paljon aseita sekä niiden kuljettamiseen tarvittavia pommikoneita ja ohjuksia kuin Yhdysvalloilla.

Neuvostoliiton ydinaseohjelmasta huolestunut Yhdysvallat kehitti vuonna 1952 ensimmäisiä atomipommeja huomattavasti tehokkaamman vetypommin. Neuvostoliitto seurasi pian perässä.

Ydinasekilpavarustelu kiihtyi. Myös muut maat havittelivat joukkotuhoaseita. Yhdysvaltojen liittolaisista Iso-Britannia hankki oman ydinaseen vuonna 1952 ja Ranska vuonna 1960. Viides ydinasevaltio oli Kiinan kansantasavalta vuonna 1964.

Yksi kylmän sodan merkittävistä rintamista oli ydinasekilpailu, joka johti vetypommin kehittämiseen ja ydinaseiden määrän kasvattamiseen. Ydinaseiden merkitystä lisäsi kantorakettien kehittely, sillä tämä mahdollisti ydinpommin sijoittamisen ohjuksen kärkeen. Ohjusteknologian kehittäminen helpotti ydinlatauksen toimittamista tarkasti määränpäähänsä pitkienkin matkojen päästä. Ydinasein rauhoitettu maailma koettiin kuitenkin vaaralliseksi, koska sota saattoi syttyä erehdyksessä, esimerkiksi teknisen vian vuoksi.

Avaruusteknologialla pyrittiin saavuttamaan propagandavoittoja ja osoittamaan teknistä edistyneisyyttä. Jos valtio saa ihmisen avaruuteen, saa se myös ydinohjuksen ammuttua mantereelta toiselle avaruuden kautta.

Kauhun tasapaino

Yhdysvaltojen ydinasestrategia perustui koko 1950-luvun niin kutsuttuun **massiivisen vastaiskun oppiin.** Sen mukaan Yhdysvallat olisi vastannut mihin tahansa Neuvostoliiton hyökkäykseen laajamittaisella ydinaseiskulla. Uhan toivottiin ehkäisevän ennalta kaikki mahdolliset hyökkäyssuunnitelmat.

Neuvostoliiton oman ydinaseistuksen vahvistuminen muutti kuitenkin tilannetta. 1960-luvulla myös Neuvostoliitto oli hankkinut suuren määrän mannertenvälisiä ohjuksia, joilla se olisi kyennyt sodan sattuessa iskemään takaisin Yhdysvaltoihin.

Ydinasestrategiassa alettiin tästä syystä puhua **kauhun tasapainosta**, joka merkitsi sitä, että sotatilanteessa kumpikaan osapuoli ei voisi käyttää ydinaseitaan vaarantamatta koko yhteiskuntansa ja väestönsä olemassaoloa. Sotilaallisessa mielessä ydinaseista tuli näin käyttökelvottomia.

Tästä huolimatta supervallat pohtivat edelleen mahdollisuuksia käydä rajoitettua ydinasesotaa. Yksi vaihtoehto oli pienempitehoisten, niin kutsuttujen taktisten ydinaseiden rajattu käyttö lähinnä sotilaallisia kohteita vastaan. Oli kuitenkin epäselvää, miten varmistettaisiin se, ettei sota laajenisi täysimittaiseksi ydinsodaksi.

Jotkut asiantuntijat olivat sitä mieltä, että ydinaseet takasivat maailmanrauhan, koska niiden pelkkä olemassaolo esti tehokkaasti kaikki suorat sotilaalliset konfliktit supervaltojen välillä. Tästä syystä kylmää sotaa on kutsuttu myös ”pitkän rauhan ajaksi”.

Monet kuitenkin pelkäsivät, että ydinasesota alkaisi vahingossa esimerkiksi inhimillisen erehdyksen vuoksi. Vähäisetkin konfliktit saattaisivat johtaa maailmanlaajuiseen joukkotuhoon. Ydinaseiden kehittäminen ja ylläpito oli myös hyvin kallista.

Avaruus kylmän sodan kilpakenttänä

Supervallat pönkittivät arvovaltaansa myös esittelemällä omaa tieteellistä ja teknologista etevyyttään. Avaruuden valloittaminen kytkeytyikin läheisesti kylmän sodan ydinasevarusteluun.

Neuvostoliiton laukaisema Sputnik-satelliitti kuvattuna Pravda-lehden kannessa 6. lokakuuta 1957. Sputnikin onnistunut kiertomatka kiihdytti avaruuskilpaa ja ulotti kylmän sodan myös maapallon ulkopuolelle.

Neuvostoliiton avaruusohjelman saavuttamat edistysaskeleet järkyttivät amerikkalaisia 1950- ja 1960-luvuilla. Maailman ensimmäisen satelliitin **Sputnikin** onnistunut kiertomatka maailman ympäri vuonna 1957 ja Laika-koiran (1957) ja Juri Gagarinin (1961) avaruuslennot pakottivat lännen ottamaan vakavasti sosialistisen yhteiskuntajärjestelmän saavutukset.

Yhdysvaltojen presidentti John F. Kennedy vastasi haasteeseen käynnistämällä **Apollo-avaruusohjelman**, jonka tavoitteena oli lähettää ihminen kuuhun. Kesällä 1969 amerikkalainen Neil Armstrong ottikin ensimmäisenä ihmisenä askeleet kuun pinnalla.

CIA ja KGB vakoilevat

Avaruuden valloituskilvan lisäksi supervallat vakoilivat toisiaan ja yrittivät hankkia tiedustelutietoa kilpakumppaniensa aikomuksista ja asevarustelusta. Yhdysvaltojen tiedustelupalvelu **CIA** ja Neuvostoliiton salainen poliisi **KGB** kävivät tiedustelusotaa keskenään.

Kylmän sodan alkuvaiheissa Yhdysvallat pyrki hankkimaan tiedustelutietoa Neuvostoliitosta korkealla lentäneillä lentokoneilla. Vuonna 1962 Neuvostoliiton ilmavoimat onnistuivat ampumaan alas amerikkalaisen U2-tiedustelukoneen ja vangitsemaan sen lentäjän. Neuvostoliitto taas onnistui sijoittamaan vakoilijoitaan Yhdysvaltoihin. Kiinnijääneille neuvostoagenteille järjestettiin näyttäviä oikeudenkäyntejä.

Monet kylmän sodan tarpeisiin kehitetyt teknologiat löysivät ajan myötä tiensä kokonaan muihin tarkoituksiin. Esimerkiksi maata kiertävät satelliitit, joita 1960-luvulta alkaen hyödynnettiin vakoilussa, palvelivat pian myös rauhanomaisia tarpeita.

Punaista pelkoa ja kansalaisten valvontaa

Kylmä sota ulottui kansainvälisestä politiikasta myös ihmisten arkielämään. Yhdysvalloissa suhtauduttiin hyvin epäluuloisesti kommunisteihin ja ylipäätään vasemmistolaisesti ajatteleviin ihmisiin. 1950-luvun alkupuolella laadittiin mustia listoja ”epäamerikkalaisesta toiminnasta” epäillyistä henkilöistä. Monia ammattiyhdistysaktiiveja, tiedemiehiä, kirjailijoita ja elokuvantekijöitä syytettiin vasemmistosympatioista. Kommunistivainoista joutuivat kärsimään muun muassa taiteilijat Charlie Chaplin, Orson Welles ja Arthur Miller sekä tiedemiehistä atomipommin isäksi kutsuttu J. Robert Oppenheimer.

Kommunismivainojen kohteeksi Yhdysvalloissa joutui muun muassa ohjaaja-näyttelijä Charlie Chaplin, jolta evättiin pääsy takaisin kotimaahansa Eurooppaan suuntautuneen työmatkan jälkeen. Chaplin perheineen vietti lopun elämänsä Euroopassa. Kylmän sodan rintamalinjat ulottuivat myös urheiluun. Yhdysvallat ja sen liittolaiset boikotoivat Moskovan olympialaisia 1980, kun Neuvostoliitto oli hyökännyt Afganistaniin. Neuvostoblokin urheilijat jäivät kotiin vastatoimena Los Angelesin olympialaisista 1984.

Myös Neuvostoliitossa pelättiin kapitalistien ja imperialistien pyrkivän horjuttamaan kommunistien valtaa. Turvallisuuspalvelu KGB valvoi tarkasti kansalaisia. Muun muassa kirjailija Aleksandr Solzhenitsyn sekä vetypommin kehittäjä ja ydinfyysikko Andrei Saharov joutuivat järjestelmän hampaisiin mielipiteidensä vuoksi. Neuvostoliittolaisten kuuluisuuksien **loikkaukset** eli luvattomat muutot länteen herättivät huomiota. Esimerkiksi balettitanssija Rudolf Nurejev ja viulisti Viktoria Mullova eivät palanneetkaan esiintymiskiertueiltaan Neuvostoliittoon. Kaikki eivät olleet tyytyväisiä elämäänsä Neuvostoliitossa virallisen propagandan viestistä huolimatta.

Kylmän sodan leirit

Kylmän sodan aikaan maailma nähtiin kaksinapaisena. Ideologisesti toisilleen vastakohtaiset ja ydinasein varustautuneet supervallat olivat jakaneet sen omiin leireihinsä.

Toisen leirin saavuttamat voitot liittolaisten hankinnassa tai vaikutuspiirien laajentamisessa laskettiin automaattisesti toisen poliittisiksi tappioiksi. Vähäpätöisetkin maat ja alueet saattoivat siksi muuttua maailmanpolitiikan kiistakapuloiksi. Varsinkin Aasiassa ja Afrikassa supervaltojen etupiirien rajat olivat epäselviä eivätkä ne noudattaneet maantieteellisiä jakolinjoja, mikä lisäsi kansainvälistä jännitystä.

Kylmän sodan leirit kilpailivat myös taloudellisesti. Länsi-Euroopan maat kehittivät taloudellista yhteistyötään vuonna 1957 perustetussa **Euroopan talousyhteisö EEC**:ssä. EEC:n puitteissa tehdystä yhteistyöstä kehittyi vähitellen Euroopan unioni. Yhdysvallat tuki voimakkaasti **Euroopan integraatiota** eli yhdentymistä, koska se koki eurooppalaisten kykenevän siten ehkäisemään tehokkaammin kommunismin leviämistä.

Neuvostoliiton vastine talousyhteistyölle oli **Keskinäisen taloudellisen avun neuvosto SEV** (1949–91). Sen taloudellinen merkitys ei kuitenkaan ollut käytännössä samaa luokkaa kuin EEC:n.

Maailmassa oli myös kylmän sodan leirien ulkopuolelle jättäytyneitä valtioita. **Puolueettomat** valtiot olivat puolueettomia kaikissa konflikteissa. Puolueettomuusjulistus velvoitti valtioita käytännössä pysymään sotilasliittojen ulkopuolella. Sodan sattuessa ne eivät saisi ottaa osaa sotatoimiin tai avustaa mitään sotaa käyvää maata. Esimerkiksi Sveitsi oli ollut jo vuosisatoja puolueeton maa – sen puolueettomuus oli taattu jo Wienin kongressissa vuonna 1815.

Euroopan ulkopuolella oli runsaasti **sitoutumattomia** maita. Sitoutumattomat maat kuten Egypti ja Intia korostivat olevansa puolueettomia vain idän ja lännen välisessä vastakkainasettelussa. Ne pidättivät itsellään oikeuden osallistua paikallisiin, itseään koskeviin konflikteihin.

Kiinasta kommunistinen suurvalta

Kiina kuului toisen maailmansodan voittajavaltioihin ja YK:n perustajiin. Se sai turvallisuusneuvostossa vakituisen paikan ja veto-oikeuden.

Toisen maailmansodan jälkeen Kiinassa jatkui valtataistelu Mao Zedongin johtamien kommunistien ja Tsiang Kai-Sekin johtaman kansallismielisen Kuomintang-puolueen välillä. Maon joukot saivat aseellista tukea Neuvostoliitolta, Tsiang Kai-Sekin armeija Yhdysvalloilta.

Lokakuussa 1949 sisällissota päättyi kommunistien voittoon. Mao julisti Kiinan kansantasavallan syntyneeksi Taivaallisen rauhan aukiolla Pekingissä. Noin kaksi miljoonaa Tsiang Kai-Sekin kannattajaa pakeni Formosan saarelle, jonne perustettiin Taiwanin Kiina.

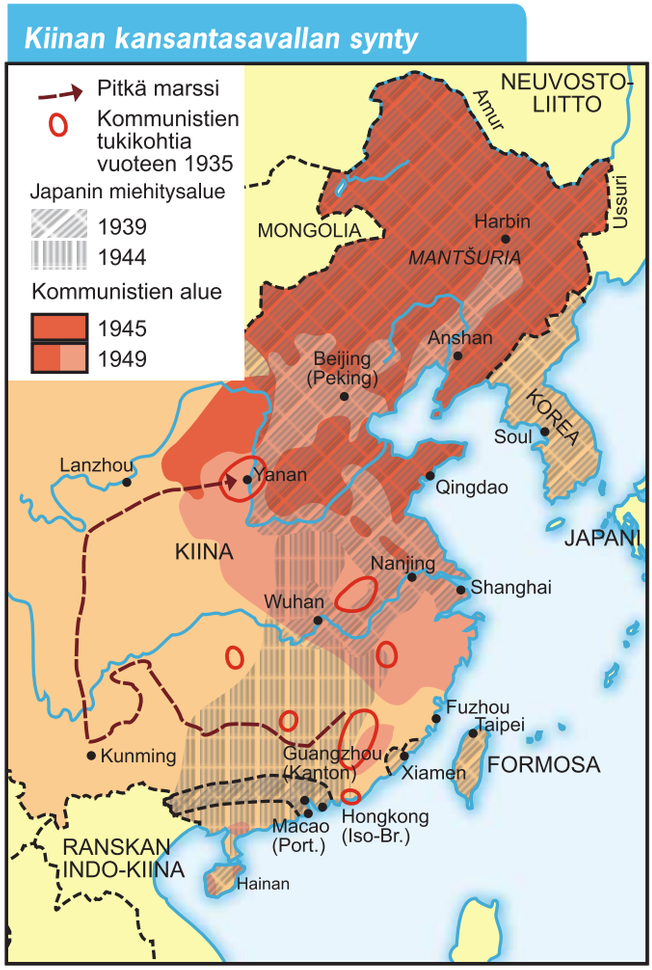

Tsiang Kai-Sekin Kuomintang-puolue ajoi Mao Zedongin kommunistit kaupungeissa ja varhaisilla tukialueilla ahtaalle. Kommunistit vetäytyivät ja lähtivät pitkälle marssille 1934 välttääkseen taistelut Kuomintangin kanssa. Japanin hyökätessä Kiinaan ja vallatessa suuren osan rannikkoa taistelut Kuomintangin ja kommunistien välillä hiljenivät: nyt vastustettiin yhteistä vihollista. Japanin miehittäessä Kiinaa kommunistit kasvattivat kannatustaan pohjoisen Mantsuriasta kohti etelää. Japanin vetäytyessä alueelta II maailmansodan päättyessä sisällissota alkoi uudestaan. Vuoteen 1949 mennessä kommunistit valtasivat loputkin Kiinasta.

Kiina oli kylmän sodan erikoistapaus: se ei ollut vielä Yhdysvaltojen tai Neuvostoliiton kaltainen supervalta eikä se varsinaisesti kuulunut kumpaankaan kylmän sodan leiriin. Se ei ollut myöskään puolueeton eikä sitoutumaton maa, sillä se tuki kommunismin leviämistä maailmalla ja osallistui sotilaallisesti kylmän sodan

Sosialistisen Kiinan propagandakuvissa esiintyi yleensä kolme tärkeää tahoa: Kiinan kansanarmeija, maatyöläisiä sekä tehdastyöläisiä. Kulttuurivallankumouksen aikaan Maon asemaa alettiin korostaa henkilökuvien lisäksi punaisella kirjalla.

konflikteihin Aasiassa. Tämä ei kuitenkaan tapahtunut täysin Neuvostoliiton ehdoilla. Kiina loi oman sosialismin tulkintansa ja ulkopolitiikan linjansa ja pyrki pian haastamaan Neuvostoliiton. Tämä kiristi Kiinan ja Neuvostoliiton suhteita.

Maolaisuus muuttaa Kiinaa

Kiinassa ryhdyttiin soveltamaan sosialismia puhemies Maon ajatusten pohjalta. Suuntausta alettiin kutsua **maolaisuudeksi.**

Kiina oli maatalousvaltainen kehitysmaa, mikä ei Maon mielestä ollut este sosialismin toteuttamiselle. Maon lupausten mukaan viljelymaa jaettiin aluksi 50 miljoonalle viljelevälle kiinalaisperheelle vuosina 1949–52. Uudistukseen liittyi oikeudenkäyntejä suurmaanomistajia vastaan, ja virallisen tiedon mukaan heistä noin kaksi miljoonaa teloitettiin.

Huonosti tuottava maatalous **kollektivoitiin** vähitellen vuoteen 1956 mennessä ja Kiinassa alettiin noudattaa sosialistista suunnitelmataloutta. Tuotantovälineet siirrettiin yksityisiltä valtion omistukseen ja maatalouteen syntyi 1950-luvun lopulla suuria yksikköjä, ns. **kansankommuuneja**. Niissä saattoi työskennellä jopa satoja tuhansia maataloustyöläisiä.

Neuvostoliitosta omaksuttiin talouden viisivuotissuunnittelu. Maon Kiinasta pyrittiin rakentamaan vahva teollisuusvaltio. Toisen viisivuotiskauden aikana 1958–62 aloitettiin ns. **”suuri harppaus”,** pyrkimys teollistaa Kiina nopeasti lännen teollisuusmaiden tasolle. Kansalaisia kehotettiin esimerkiksi valmistamaan terästä omissa takapihan sulattamoissa. Suuri harppaus epäonnistui tavoitteessaan. Samoihin vuosiin sattuneet huonot sadot ja tulvat aiheuttivat ilmeisesti miljoonien ihmishenkien menetyksen.

Kiinan kulttuurivallankumouksen aikaan hurmosta nostatettiin punasävyisissä joukkokokouksissa.

Vuonna 1966 Mao kannattajineen aloitti koko kiinalaiseen elämäntapaan vaikuttaneen **kulttuurivallankumouksen**. Kaikki länsimainen ja porvarillinen kulttuuri pyrittiin kitkemään Kiinasta juurineen. Hävitettävät ”neljä vanhaa” olivat vanhat ajatukset, kulttuuri, perinteet ja tavat. Maon kriitikkoja ja poliittisia toisinajattelijoita pidätettiin ja teloitettiin. Armeija alkoi valvoa yliopistoja ja tehtaita. Maon ajatuksia, runoja ja puheita luettiin **”Punaisesta kirjasta”**. Ilmeisesti kulttuurivallankumouksen taustalla vaikutti Maoa vastaan tehty murhayritys. Virallisesti Mao puhui ”kiinalaisen sisäisestä uudistumisesta”.

Kulttuurivallankumouksen kiihkein vaihe päättyi Maon kuolemaan vuonna 1976. ”Suuri ruorimies” Mao oli luonut Kiinasta suurvallan. Monet sisäpoliittiset uudistukset olivat kuitenkin epäonnistuneet. Kiinan haasteina olivat edelleen matala elintaso ja rajalliset kansalaisoikeudet. Kansalaiset olivat tiukan valvonnan ja kommunistipuolueen yksinvallan alaisia.

Presidentti Tito johti monikansallista, sosialistista liittovaltiotaan Jugoslaviaa kovalla kädellä. Hänen jälkeensä tulleiden johtajien ote alkoi heiketä, mikä johti siihen että kansalliset ristiriidat nousivat uudelleen esiin 1980-luvun lopulla.

Jugoslavia – oman tien kulkija

Jugoslaviassa partisaanijohtaja Josip Broz Titon johtamat kommunistit ottivat vallan saksalaisten miehittäjien poistuttua maasta 1945. Jugoslavian kommunistit kykenivät hallitsemaan monikansallista maataan ilman Neuvostoliiton tukea. Marsalkka Tito toimi itsenäisesti eikä ottanut ohjeita Moskovasta.

Tito ja Stalin ajautuivatkin välirikkoon vuonna 1948 ja länsivallat alkoivat kaikessa hiljaisuudessa tukea Jugoslaviaa. Myöhemmin maan suhteet Neuvostoliittoon lämpenivät, mutta maa ei koskaan kuulunut Neuvostoliiton välittömään etupiiriin. Jugoslavia ei myöskään liittynyt Varsovan liittoon vaan se noudatti itsenäistä ulkopolitiikkaa. Jugoslavia julistikin olevansa liittoutumaton, mikä oli hieman lievempi versio kylmän sodan puolueettomuudesta.

Sodanaikainen partisaanijohtaja ja maan presidentti Tito oli vahva johtaja, joka hallitsi monikansallista liittovaltiotaan aina kuolemaansa asti vuonna 1980. Tito vankisti Serbian asemaa Jugoslavian keskeisenä voimatekijänä, mikä aiheutti Titon kuolemaa seuranneella vuosikymmenellä eri kansallisuuksiin kuuluneiden väestöryhmien suhteiden kärjistymistä Jugoslavian liittovaltion sisällä. Lopulta maa hajosi sisällissotien seurauksena 1990-luvun kuluessa.

Tehtävät

1. **Mikä oli ydinaseiden merkitys kylmässä sodassa?**
2. **Mitä tarkoitetaan kylmän sodan kauhun tasapainolla?**
3. **Mitä olivat kylmän sodan puolueettomat ja sitoutumattomat maat? Mitä eroa näillä oli?**
4. **Miten kylmä sota vaikutti**
   a) tieteeseen ja teknologiaan
   b) urheiluun
5. **Miten Mao yritti uudistaa Kiinaa?**

12. Kylmän sodan kriisit ja liennytys

Kylmä sota kuumenee Koreassa

Kun kylmä sota alkoi, tilanne oli jännittynein aluksi Euroopassa. 1950-luvun kuluessa kiristynyt ilmapiiri siirtyi Aasiaan. Ensimmäisen kerran supervaltojen risteävät intressit syttyivät ”kuumaksi sodaksi” Koreassa.

Japani oli valloittanut Korean niemimaan toisessa maailmansodassa. Sodan jälkeen alue jaettiin väliaikaisesti niin, että Yhdysvallat miehitti niemimaan eteläisen osan ja Neuvostoliitto toi omat joukkonsa pohjoiseen. Jako kulki 38. leveyspiiriä pitkin.

Kumpikin kylmän sodan osapuoli perusti vuoteen 1948 mennessä hallitsemilleen alueille itselleen ystävällismielisen hallituksen, jolloin tilanne mutkistui merkittävästi. Yhdysvallat halusi Koreaan demokraattiset vaalit, mutta Neuvostoliitto ei tähän suostunut.

Molemmat Korean hallitukset, kommunistit pohjoisessa ja oikeistohallitus etelässä, katsoivat edustavansa koko Koreaa. Lukuisten rajaselkkausten jälkeen niiden välille syttyi sota, kun Pohjois-Korea hyökkäsi vuonna 1950 etelään pyrkimyksenään yhdistää Korea.

Neuvostoliitto tuki kommunistista Pohjois-Koreaa varustamalla sen armeijaa. Kiina osallistui taisteluihin Pohjois-Korean ja Neuvostoliiton tukena marraskuusta 1951 alkaen satojentuhansien ”vapaaehtoisten” voimin.

Yhdysvaltojen näkökulmasta hyökkäyksen takana olivat tosiasiassa Neuvostoliitto ja Kiina, ja Pohjois-Korea toimi vain niiden sätky-

Juopa ei Koreasta sodalla poistunut, vaan rajalinja jakaa niemimaan edelleen Korean niemimaan köyhään, sosialistiseen Pohjois-Koreaan ja vauraaseen markkinatalousmaa Etelä-Koreaan. Maiden välillä ei ole edelleenkään voimassa olevaa rauhansopimusta.

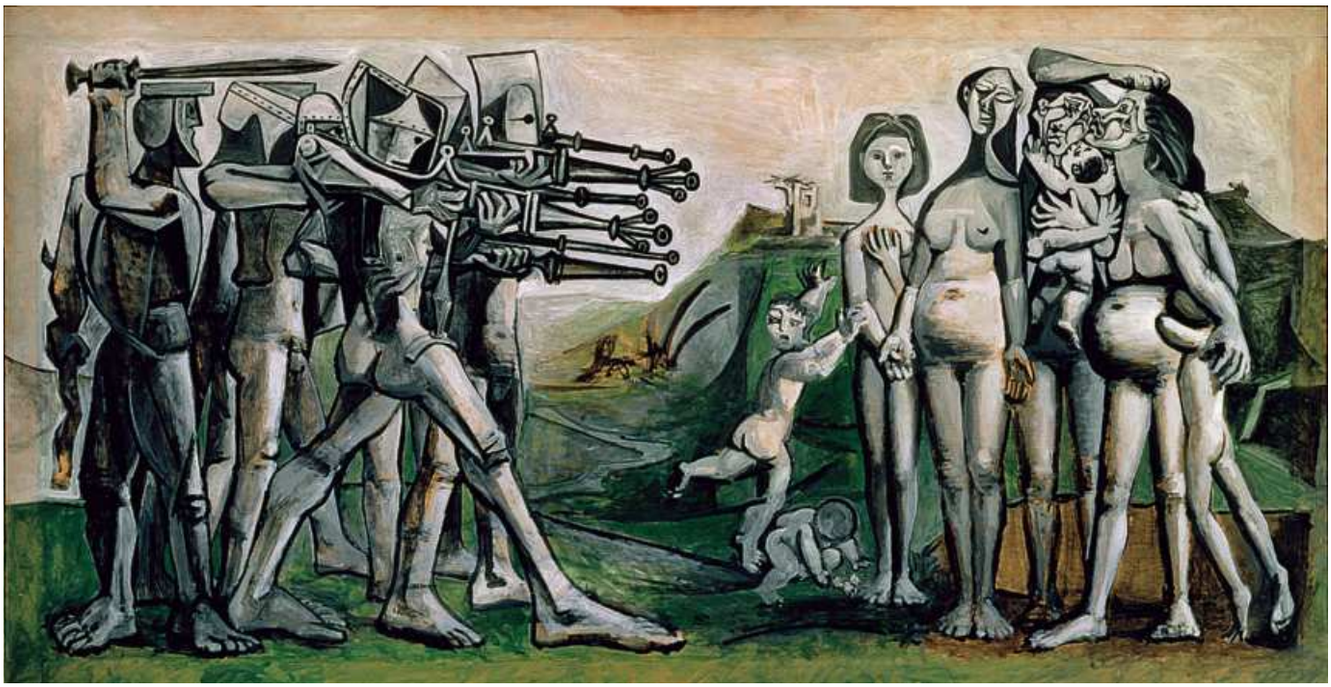

Pablo Picasson maalaus verilöyly Koreassa vuodelta 1951. Picasso oli ajatusmaailmaltaan pasifisti. Miten tämä ajattelu ilmenee hänen Korean sotaa kuvaavassa teoksessaan?

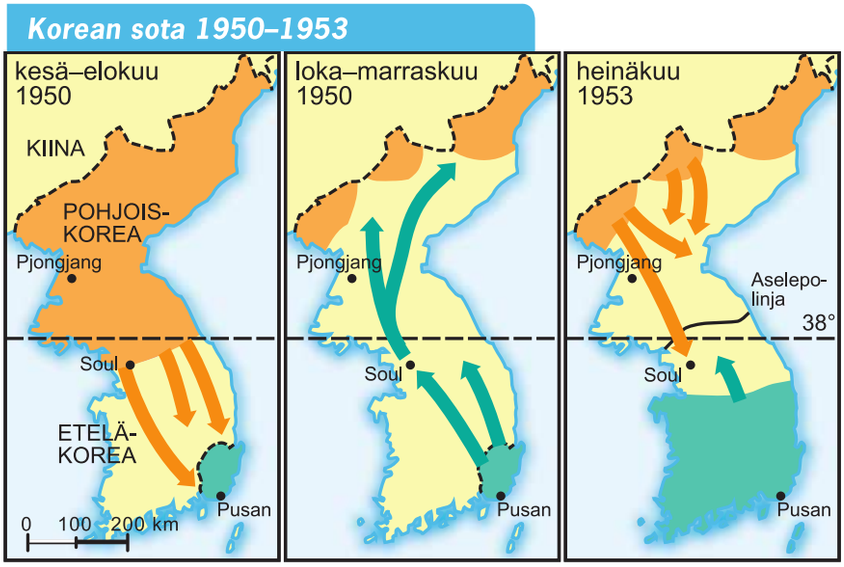

nukkena. Yhdysvallat kokosi 16 maan liittouman palauttamaan rauhan Korean niemimaalle. YK:n turvallisuusneuvosto sai aikaan tätä tukevan päätöslauselman, sillä Neuvostoliitto boikotoi turvallisuusneuvoston istuntoja. Syynä boikottiin oli kiista Kiinan turvallisuusneuvostopaikasta, joka oli Taiwaniin paenneella Kiinan oikeistolaisella hallituksella. Neuvostoliiton mielestä paikka olisi kuulunut kommunistiselle Manner-Kiinalle.

Korean sodan taistelut aaltoilivat vuoroin kohti pohjoista ja etelää ja jähmettyivät lopulta pattitilanteeseen lähelle entistä 38. leveyspiirin jakolinjaa. Sotiminen loppui aselepoon vuonna 1953.

Sodan seurauksena Korean niemimaan jako kommunistiseen pohjoiseen ja kapitalistiseen etelään säilyi. Yhdysvaltojen tavoite estää kommunismin leviäminen Aasiassa kuitenkin toteutui.

Muurin rakentaminen kiristi hetkellisesti kylmän sodan sotilaallista tilannetta. Sodan uhka oli käsinkosketeltava, kun neuvostotankit ja yhdysvaltalaiset panssarivaunut seisoivat sadan metrin päässä toisistaan rajanylityspaikka Checkpoint Charliella lokakuussa 1961. Vastakkainasettelu ilmensi Berliinin asemaa jättiläismäisenä kylmän sodan symbolina, josta kumpikaan osapuoli ei halunnut luopua.

Suojasäästä Berliinin kriisiin

Korean sotaa seurasi lyhyt **suojasään** aika. Suurvaltasuhteet lämpenivät hetkeksi, mikä johtui pitkälti johtajien vaihdoksesta. Josif Stalin kuoli vuonna 1953 ja hänen paikastaan käytiin valtataistelua. Yhdysvaltojen uusi presidentti Dwight D. Eisenhower suhtautui Neuvostoliittoon vähemmän jyrkästi kuin Truman. 1950-luvun lopussa suhteet kuitenkin viilenivät jälleen. Tähän johti muun muassa Berliinin kriisi, joka puhkesi uudelleen vuonna 1958.

Jaettu Berliini syvällä DDR:n sisällä oli kuin piikki Neuvostoliiton lihassa. Länsi-Saksa kieltäytyi tunnustamasta Itä-Saksan olemassaoloa, ja lännessä puhuttiin alueesta ”neuvostovyöhykkeenä”. Länsi-Saksan jälleenvarustautuminen huolestutti Neuvostoliittoa. Siellä pelättiin, että Länsi-Saksa saisi Nato-jäsenyyden kautta ennen pitkää joko oman tai jaetun ydinaseen.

Jännitystä lisäsi myös Saksojen välinen elintasokuilu. Läntinen Saksa voimistui taloudellisesti Marshall-avun turvin samaan aikaan kun DDR joutui maksamaan sotakorvauksia Neuvostoliitolle. Vaikka Itä-Saksaa pidettiin kehittyneimpänä Neuvostoliiton itäisistä satelliittivaltioista, elämää DDR:ssä vaikeuttivat köyhyyden lisäksi valtiollisen poliisin **Stasin** urkkijoiden toiminta sekä kansalaisvapauksien ja demokratian puute. Läntinen Saksa houkutteli DDR:n kansalaisia.

Liikkuminen Itä-Berliinistä länsivyöhykkeelle olikin aluksi mahdollista kenelle tahansa, sillä vain valkoinen viiva asvaltissa erotti länsivyöhykkeet itävyöhykkeestä. Yli 2 miljoonaa itäsaksalaista lähti Länsi-Berliinin kautta Länsi-Saksaan.

Muutto länteen haluttiin lopettaa. Elokuisena yönä vuonna 1961 DDR ryhtyi Neuvostoliiton avulla eristämään Länsi-Berliiniä. Aluksi rajan sulkivat rajasotilaat ja piikkilanka. Pian piikkilangan paikalle nousi korkea muuri, jota DDR kutsui ”antifasistiseksi suojavalliksi länttä vastaan”. Itä-Saksan kansalaiset suljettiin pakolla maan rajojen sisään ja erotettiin lännessä asuvista perheenjäsenistään. Rajasotilailla oli oikeus ampua pakoa yrittävät.

Lännessä Berliinin muurin rakentamista protestoitiin kovaäänisesti, mutta tosiasiallisesti ratkaisu oli salainen helpotus lännelle. Berliinin kriisi ratkesi muurin rakentamiseen ja tilanne vakiintui.

Elokuussa 1962 18-vuotias Peter Fechter yritti ystävänsä kanssa pakoa muurin yli länteen. Itäsaksalaiset rajasotilaat ampuivat satojen silminnäkijöiden edessä Fechteriä tämän ollessa muurin harjalla. Fechter huusi tuskissaan tunnin ajan ja kuoli verenhukkaan ilman, että sai apua kummaltakaan puolelta. Hänet kannettiin kuolleena takaisin itään.

Länsiberliiniläiset kokivat kotinsa sijaitsevan keskellä ”kommunismin merta”. Jopa kaksi miljoonaa itäsaksalaista pakeni Länsi-Berliinin kautta länteen, mikä heikensi DDR:n yhteiskunnan selviämismahdollisuuksia radikaalisti. Usein lähtijät olivat hyvin koulutettuja, mistä syystä ilmiötä on kutsuttu aivovuodoksi.

Kuuban kriisi 1962

Valtaosa Yhdysvaltojen itärannikon suurista kaupungeista, mukaan lukien pääkaupunki Washington DC olisi ollut ydinohjusten kantomatkan päässä, mikäli Neuvostoliitto olisi saanut ohjusjärjestelmänsä Kuubassa valmiiksi.

Kuubasta kylmän sodan polttopiste

Yhdysvallat piti Kuubaa 1950-luvulla omana etupiirinään. Sijainti vain 200 kilometrin päässä Floridan eteläkärjestä teki siitä Yhdysvalloille tärkeän. Kuubassa sijaitsi Yhdysvaltojen sotilastukikohta Guantanamo Bay. Yhdysvaltalaiset yritykset olivat sijoittaneet Kuubaan pääomiaan ja kansalaiset pitivät maata lomaparatiisinaan.

Maata hallitsi Yhdysvaltojen tukema, Kuuban kansan keskuudessa epäsuosittu diktaattori Batista. Vuonna 1959 Fidel Castron johtamat sissit syöksivät korruptoituneen Batistan vallasta. Castron päämäärät olivat alkuun kansallisia: hän halusi vallan Kuubassa kuubalaisille kaikilla yhteiskunnan osa-alueilla.

Vuonna 1960 Castro kansallisti eli otti Kuuban valtion haltuun amerikkalaisten laajat omistukset Kuubassa. Tämä johti amerikkalaisten vastatoimiin. Yhdysvallat julisti Kuuban kauppasaartoon ja maan taloudelle elintärkeä sokerinvienti Yhdysvaltoihin tyrehtyi. Neuvostoliitto riensi apuun ja lupasi ostaa Kuuban koko sokerituotannon.

Yhdysvaltojen kannalta tilanne oli sietämätön. Vihollinen oli maantieteellisesti lähempänä kuin koskaan kylmän sodan aikana. Yhdysvaltojen tavoitteeksi tuli kaataa Castron vihamielinen hallinto. CIA koulutti kuubalaisista pakolaisista sotilasjoukon, jonka tavoitteena oli syöstä Castro vallasta. Tämä 1200 miehen osasto nousi maihin Sikojenlahdella huhtikuussa 1961, mutta Kuuba kukisti joukon helposti.

Maihinnousu osoitti kuubalaisille, että Yhdysvallat oli valmis koviin toimiin Castron kukistamiseksi. Tämä havainto ajoi Kuubaa yhä lähemmäs ainoaa mahdollista liittolaista, Neuvostoliittoa. Castro julistikin pian maihinnousun jälkeen Kuuban olevan sosialistinen valtio. Vapaiden vaalien aika oli Kuubassa ohi, ja Kuubasta ja Neuvostoliitosta tuli liittolaisia.

Ydinsodan uhka Kuubassa

Neuvostoliitolla oli vain muutamia mannertenvälisiä ohjuksia, joita se olisi voinut ampua Yhdysvaltoihin, kun taas Yhdysvalloilla oli ohjustukikohtia Turkissa vain pienen matkan päässä Neuvostoliitosta. Tätä epäsuhtaa tasoittaakseen Neuvostoliitto käytti uutta liittolaisuussuhdettaan hyväksi ja pyrki rakennuttamaan ohjustukikohdan Kuubaan, ”Yhdysvaltojen takapihalle”. Myös Castro painosti Hruštšovia lähettämään Kuuballe ydinaseita Yhdysvaltojen hyökkäysuhkaa vastaan.

Neuvostolaivat alkoivat nyt viedä Kuubaan neuvonantajia, ydinohjuksia, pommikoneita sekä ilmatorjuntakalustoa. Yhdysvalloille tilanne selvisi koko vakavuudessaan lokakuussa 1962, kun ohjusten laukaisualustat Kuubassa näkyivät selvästi U2-vakoilulentokoneen ottamista valokuvista. Samaan aikaan saarelle oli matkalla kymmeniä neuvostoaluksia.

Presidentti Kennedy julkisti TV-puheessaan tiedot tukikohdista, vaati ohjusten poistamista ja julisti Kuuban merisaartoon. Kennedy ilmoitti, että Yhdysvaltain laivasto tarkastaisi kaikki Kuubaan pyrkivät laivat. Maailmalla pidätettiin hengitystä. Ydinsodan pelättiin alkavan.

Kuuban kriisin jälkeen Neuvostoliitto jatkoi Castron Kuuban avustamista taloudellisesti. Neuvostoliiton johtajat, tässä Leonid Brezhnev 1970-luvulla, tekivät myös vierailuja Kuubaan. Vallankumouksen toinen johtohahmo, Ernesto ”Che” Guevara, jatkoi vallankumouksen viemistä Etelä-Amerikkaan. Hänet tapettiin Boliviassa 1967.

Neuvostoliitolla oli kaksi vaihtoehtoa: kääntää laivat takaisin tai käynnistää mahdollinen ydinsota. Hruštšov myöntyi laivojen kutsumiseen takaisin ja lupasi poistaa ohjukset Kuubasta. Salaisissa neuvotteluissa Yhdysvallat lupasi vastineeksi olla hyökkäämättä Kuubaan ja poistaa samalla ohjuksensa Turkista. Arvovaltansa säilyttämiseksi Kennedy vaati, ettei tietoa Turkin ohjuksien poistamisesta annettaisi julkisuuteen. 13 päivää kestänyt kriisi oli ohi.

Neuvostoliitossa kriisin ratkaisua pidettiin Hruštšovin arvovaltatappiona. Hruštšov joutui kovan arvostelun kohteeksi myös muualla sosialistisessa leirissä.

Amerikkalaiset sotilaat joutuivat sotimaan viidakoissa ja alueilla, joilla oli vaikea erottaa kuka oli ystävä ja kuka vihollinen. Vietkongin sissit piileskelivät siviilien joukossa ja kaivoivat maahan tunneleita.

Yhdysvallat kärsii tappion Vietnamissa

Kaikki kylmän sodan kriisit eivät päättyneet Yhdysvaltojen kannalta suotuisasti. Suurimman kolauksen Yhdysvallat kärsi vuosina 1964–1973 käydyssä Vietnamin sodassa.

Vietnam kuului ennen toista maailmansotaa Ranskan Indokiinaksi kutsuttuun siirtomaa-alueeseen, joka käsitti myös nykyiset Laosin ja Kambodzhan. Toisessa maailmansodassa Vietnamin alue oli ollut japanilaisten miehittämä.

Sodan aikana Ho Tsi Minhin johtamat **Vietminhin** kommunistisissit olivat taistelleet japanilaisia miehittäjiä vastaan. Siksi Vietminh katsoi oikeudekseen perustaa sodan päätyttyä itsenäisen Vietnamin. Kun Ranska yritti pystyttää siirtomaahallintonsa uudelleen, Vietminh asettui vastustamaan Ranskaa. Syttyi Indokiinan sota, joka päättyi ranskalaisten murskatappioon Dien Bien Phussa vuonna 1954. Tappion seurauksena Ranska vetäytyi alueelta.

Entisen Ranskan Indokiinan tilannetta alettiin ratkoa Geneven kokouksessa vuonna 1954. Perustettiin kaksi uutta valtiota, Laos ja Kambodzha, ja Vietnam päätettiin jakaa väliaikaisesti Pohjois- ja Etelä-Vietnamiin. Ho Tsi Min-

Yhdysvallat Vietnamin sodassa 1964–1973

Pohjois-Vietnamin kommunistihallituksen tukemilla Vietkongin sisseillä oli vahvoja tukialueita Etelä-Vietnamissa. Etelän sissit eivät olisi kyenneet pitkälliseen sissisotaan ilman Ho Tsi Minh -huoltoreittiä pitkin tuotuja aseita ja ammuksia. Tämä reitti kulki viidakoissa naapurimaiden Kamputsean ja Laosin puolella. Yhdysvallat pyrki pommituksin tuhoamaan reitin siinä onnistumatta.

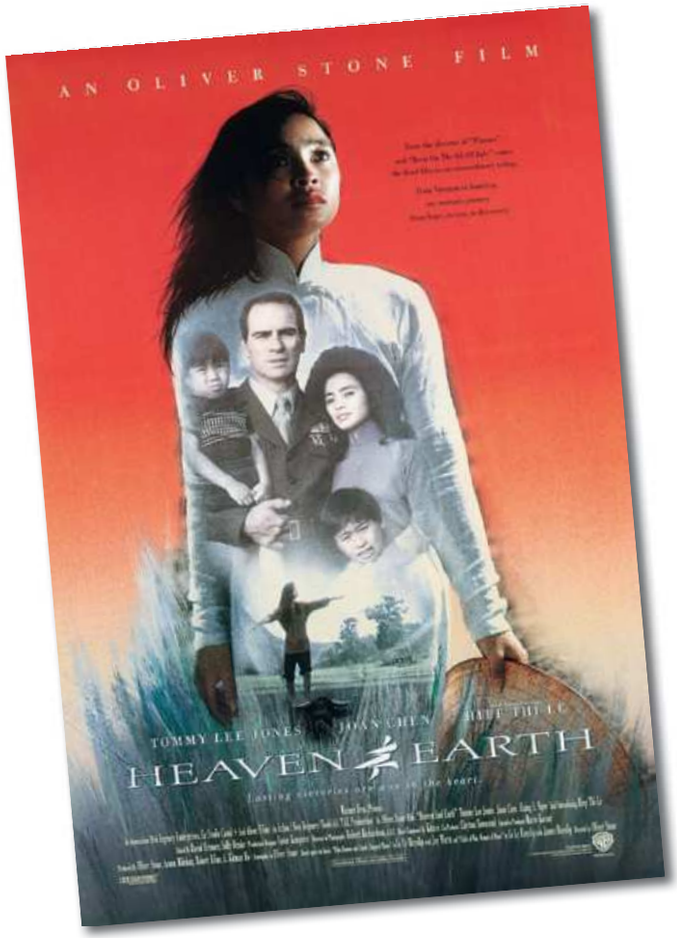

Vietnamin sota oli ensimmäinen kylmän sodan selkkaus, jonka Yhdysvallat hävisi. Siitä muodostui amerikkalaisille kansallinen trauma, joka näkyy niin Yhdysvaltojen tämän päivän politiikassa kuin Hollywood-elokuvissakin.

hin johtamat kommunistit vakiinnuttivat vallan pohjoisessa ja Yhdysvaltojen tukema oikeistohallitus etelässä. Geneven ratkaisun mukaan maat oli tarkoitus yhdistää vuonna 1956 pidettävien vaalien jälkeen. Korean tilanteeseen verrattuna osat vaihtuivat: tällä kertaa Yhdysvallat ei suostunut vaalien järjestämiseen, sillä kommunistien pelättiin voittavan ne.

Koska vaaleja ei tullut, Vietnamin kansallisen vapautusrintaman (FNL) kommunistisissit aloittivat taistelun oikeistohallitusta vastaan etelässä. Lännessä tämä sissiliike tunnetaan nimellä **Vietkong**. Sissit saivat etelässä kansan tuen, sillä oikeistohallitus oli menettänyt uskottavuutensa vaalien perumisen vuoksi.

Selästään vakavasti palanut vietnamilainen Kim Phuc pakenee alasti napalm-pommitusta. Tällaiset kuvat sekä tiedot yhdysvaltalaisten joukkojen suorittamista verilöylyistä esimerkiksi My Laissa vuonna 1968 lisäsivät sodanvastaisuutta. Media toi sodan ihmisten olohuoneisiin ja siksi Vietnamin sotaa on kutsuttu ensimmäiseksi tv-sodaksi.

Yhdysvallat pelkäsi Kiinan vaikutusvallan kasvua Kaakkois-Aasiassa. Jos Etelä-Vietnam kaatuisi kommunistien käsiin, muiden maiden pelättiin kaatuvan perässä kuin dominonappulat pelilaudalla. Estääkseen tämän **dominoteorian** toteutumisen Yhdysvallat alkoi auttaa etelän hallitusta sotatoimissa Vietkongia vastaan.

Yhdysvallat aloitti täysmittaisen sodan Pohjois-Vietnamin kommunistista kansanarmeijaa ja Etelä-Vietnamin kommunistisissejä vastaan vuonna 1964. Sodasta tuli supervaltojen välinen ”epäsuora sota”, jossa Yhdysvallat soti Kiinan ja Neuvostoliiton tukemaa kolmatta osapuolta, Vietnamin kommunisteja, vastaan.

Yhdysvallat ajautui vaikeuksiin Vietnamin sodan aikana. Rauhanliike vaati sotilaiden vetämistä kotiin ja kotirintaman tuki sotaponnistuksille horjui kuolleisuuslukujen kasvaessa.

Ylivoimaisesta aseistuksestaan huolimatta Yhdysvallat ei saanut kukistettua kotitantereellaan taistelleita vietnamilaisia. Alueella oli vuonna 1969 enimmillään noin 500 000 amerikkalaista sotilasta. Vietnamin sodassa pudotettiin enemmän pommeja kuin koko toisen maailmansodan aikana.

Yhdysvallat kylvi Vietnamiin myös miljoonia litroja kasvustoa tuhoavia kasvimyrkkyjä, jotta viidakoissa liikkumaan tottuneet sissit menettäisivät kotikenttäetunsa. Tunnetuimman kasvimyrkyn, Agent Orangen, vaikutukset näkyvät myrkylle altistuneissa vietnamilaisissa edelleen epämuodostumina ja syöpäkasvaimina.

Vietnamin sotaa vastustamaan syntyi maailmanlaajuinen rauhanliike. Sodasta tuli lopulta epäsuosittu myös Yhdysvalloissa. Viralliseksi tavoitteeksi muodostui ”ei voitto, vaan kunniallinen rauha”. Yleinen mielipide ja heikko sotamenestys pakottivat lopulta Yhdysvallat vetämään joukkonsa pois sodasta vuonna 1973.

Tämän jälkeen sota **vietnamilaistettiin** eli sotatoimet jätettiin yksin etelävietnamilaisten hoidettavaksi. Etelä-Vietnam antautui vuonna 1975, jolloin pohjoisen kommunistit ottivat koko maan haltuunsa. Sodassa kuoli noin 2–3 miljoonaa vietnamilaista ja 60 000 amerikkalaista. Vietnam kärsi myös vakavista ympäristötuhoista.

Amerikkalaisilla sotaveteraaneilla oli vaikeuksia sopeutua takaisin omaan yhteiskuntaansa. Sodan jälkeen 55 000 amerikkalaista Vietnam-veteraania kuoli huumausaineiden ja itsemurhien vuoksi.

Kansannousuun osallistunut unkarilainen polttaa Budapestissa neuvostopropagandaa. Tieto Hruštšovin puheesta NKP:n salaisessa puoluekokouksessa vuoti itäblokin maihin. Unkarissa ajateltiin, että tilaisuus pyrkiä kohti vapaampaa yhteiskuntaa oli koittanut. Neuvostoliitto halusi kuitenkin pitää Unkarin edelleen sosialistisena kansandemokratiana ja kansannousu johti verilöylyyn.

Neuvostoliiton etupiirin sisäiset kriisit

Neuvostoliiton johtama itäblokki ei ollut niin yhtenäinen kuin lännessä kylmän sodan aikana ajateltiin.

Monet Neuvostoliiton etupiiriin kuuluneista Itä-Euroopan satelliittivaltioista olivat joutuneet vasten tahtoaan sosialistiseksi kansandemokratiaksi. Kansalaiset eivät olleet tyytyväisiä sosialismin tuottamaan elintasoon. Sosialistinen yhteiskunta ei myöskään kyennyt poistamaan itäblokin maista nationalismia.

Neuvostotankit Prahan kaduilla. Tsekkoslovakialaiset eivät tehneet juuri aseellista vastarintaa. Sen sijaan he kokoontuivat vihaisina joukkomielenosoituksiin peräämään neuvostosotilailta selitystä toimilleen. Opiskelija Jan Palach sytytti itsensä jopa tuleen keskellä Prahaa protestina Neuvostoliiton miehitykselle.

Stalinin ajan jälkeen vuonna 1956 silloinen Neuvostoliiton johtaja Nikita Hruštšov tuomitsi Stalinin ajan virheet puheessaan. Varsovan liiton maissa tämä tulkittiin mahdollisuudeksi olojen helpottumisesta.

Unkari pyrkikin heti vuonna 1956 Imre Nagyn johdolla irti Neuvostoliiton ja kommunismin ikeestä. 250 000 unkarilaista mielenosoittajaa vaati neuvostojoukkoja poistumaan maasta. Unkarin armeija tuli mielenosoittajien tueksi. Nagy halusi irrottaa maan Varsovan liitosta, tehdä siitä puolueettoman sekä pystyttää maahan monipuoluejärjestelmän.

Unkarin kansannousu kukistettiin verisesti, kun Neuvostoliitto ajatti tankkinsa Budapestin kaduille: 3 000–4 000 unkarilaista kuoli ja 200 000 pakeni länteen. Unkarissa Hruštšov osoitti asein muille itäblokin maille, ettei siitä irtaantuminen ollut mahdollista.

Prahan kuohuva kevät

Seuraava pyrkimys höllentää Neuvostoliiton tiukkaa otetta koettiin Tsekkoslovakiassa vuonna 1968. Uudistusmielisen Aleksander Dubčekin johdolla Tsekkoslovakiassa alettiin toteuttaa **ihmiskasvoista sosialismia**. Dubček pyrki tuomaan maahan sananvapauden, uudistamaan taloutta ja muuttamaan Tsekkoslovakian Tsekin ja Slovakian liittovaltioiksi. Lehdistösensuuri lakkautettiin, mikä laukaisi sosialistiseen järjestelmään kohdistuneen arvosteluryöpyn.

Uudistuksien sävyttämä **”Prahan kevät”** päättyi elokuussa 1968, kun Varsovan liiton joukot tunkeutuivat maahan 500 000 sotilaan voimin tarjoten Tsekkoslovakialle ”veljellistä apuaan”.

Tsekkoslovakialle tehtiin selväksi, että valtio, joka yrittää irtautua sosialismista ja Varsovan liitosta pannaan ruotuun itäblokin yhteisin asevoimin. Kyse oli sosialistisille maille yhteisestä, ei maan sisäisestä asiasta.

Tästä linjauksesta, joka myöhemmin tunnettiin **Brezhnevin oppina**, silloisen Neuvostoliiton johtajan mukaan, tuli Neuvostoliiton Itä-Euroopan-politiikan kulmakivi. Prahan kevään kukistamista on pidetty merkittävänä askeleena tiellä, joka johti sosialismin kukistumiseen myöhemmin, sillä se toi kouriintuntuvasti esiin sosialistisen hallinnon pakkovaltaisuuden.

Poliittisten suhteiden tunnustelu oli aloitettu jo pari vuotta ennen Nixonin Kiinan-vierailua amerikkalaisen pöytätennisjoukkueen vierailulla Kiinaan. Lähentymispolitiikkaa kutsuttiin siksi myös ping-pong-diplomatiaksi.

Asevarustelun rajoituksia ja liennytystä

Kuuban ohjuskriisin jälkeen havaittiin, että uusissa kriisitilanteissa supervaltojen johtajien tuli kyetä pitämään yhteyttä suoran puhelinlinjan avulla. Valkoisen talon ja Moskovan Kremlin välille perustettiin siksi niin kutsuttu ”**kuuma linja**”.

Kylmän sodan kriisit ja kauhun tasapaino osoittivat, että ydinasevarustelua tuli rajoittaa. Vuonna 1963 sovittiin osittaisesta **ydinkoekiellosta** ja vuonna 1968 allekirjoitettiin **ydinsulkusopimus**, jonka allekirjoittaneet valtiot sitoutuvat olemaan hankkimatta ydinaseita. Kylmä sota oli saavuttanut vaiheen, jossa kansainvälinen jännitys alkoi vähentyä eli lientyä. Tätä vaihetta kutsutaan **liennytykseksi**.

Supervaltojen välinen jännitys lieveni erityisesti 1970-luvun alussa. Vuonna 1972 Neuvostoliitto ja Yhdysvallat sopivat mannertenvälisten eli strategisten ydinaseiden määrän rajoittamisesta **SALT I -sopimuksella**. Samassa yhteydessä ne sopivat myös ydinaseiden torjuntaan soveltuvien asejärjestelmien rajoituksista.

Ydinaseiden rajoittamiseen tähdänneiden neuvottelujen lisäksi supervalloilla oli muitakin yhteisiä etuja. Neuvostojohdon mielestä oli järkevää neuvotella kansainvälisen jännityksen lieventämisestä. Se halusi, että länsivaltiot hyväk-

syisivät ja vahvistaisivat lopullisesti vuoden 1945 rajat Euroopassa ja Saksan jaon.

Näistä sovittiin **Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssissa** eli **ETYK:ssä**, jonka päätösasiakirja allekirjoitettiin Helsingissä elokuussa 1975. ETYK:n päätösasiakirjaan sisällytettiin länsivaltojen vaatimuksesta myös kohtia, joissa Neuvostoliitto ja muut sosialistimaat sitoutuivat kunnioittamaan ihmisoikeuksia ja sananvapautta. Tästä koitui myöhemmin ongelmia sosialistimaiden hallituksille, koska se innosti toisinajattelijoita arvostelemaan yhä äänekkäämmin yhteiskuntiensa epäkohtia.

Yhdysvaltoja veti neuvotteluihin oman kansainvälispoliittisen aseman heikentyminen. Neuvostoliitto oli saavuttanut ydinaseissa amerikkalaisten etumatkan. Yhdysvalloille oli myös tärkeää päästä irti Vietnamin sodasta ilman, että se näyttäisi hävinneen sodan. Tätä varten Yhdysvallat loi muun maailman suureksi yllätykseksi suhteet kommunistiseen Kiinaan. Presidentti Nixon vieraili maassa vuonna 1972.

Myös kotimainen mielipide Yhdysvalloissa oli kääntynyt kylmää sotaa vastaan. Maan hallituksen oli pehmennettävä linjaansa.

Euroopassa ”idän” ja ”lännen” väliset suhteet normalisoituivat vähitellen ja niiden välillä käytiin kauppaa yhä enemmän. Ihmiset pääsivät lopulta myös matkustamaan rautaesiripun halki, vaikkakin yhä tarkan kontrollin alaisina.

Tehtävät

1. **Aseta kylmän sodan kriisit aikajanalle.**
2. **Tutki kriisejä tarkemmin. Kirjaa ylös**
   a) mitä yhteisiä piirteitä löydät niistä
   b) mitä erottavia tekijöitä löydät?
3. **Määrittele käsitteet**
   a) patoamispolitiikka
   b) dominoteoria
   c) Brezhnevin oppi
   d) suojasää
4. **Valitse yksi kriisi, johon tutustut tarkemmin. Kirjaa ylös ranskalaisin viivoin**
   a) kriisin tausta
   b) tapahtumat
   c) seuraukset
5. **Miksi yksikään kylmän sodan kriiseistä ei johtanut kolmannen maailmansodan syttymiseen? Mikä kriiseistä olisi todennäköisimmin johtanut maailmansotaan ja mikä vähiten todennäköisesti? Perustele.**
6. **Selvitä Kuuban ja Korean tämänhetkinen tilanne.**
7. **Mitä tarkoittaa liennytys? Anna esimerkkejä siitä, miten se ilmeni.**

13. Kylmä sota päättyy ja Neuvostoliitto hajoaa

Liennytyksen loppu

Neuvostoliitto hyökkäsi Afganistaniin vuonna 1979. Tähän päättyi liennytyksen aikakausi. Amerikkalaiset vastasivat hyökkäykseen muun muassa talouspakotteilla ja pysäyttämällä **SALT II -sopimuksen** käsittelyn kongressissa.

Kylmän sodan ilmapiiriä lietsoi myös kovan linjan republikaani Ronald Reagan, joka valittiin Yhdysvaltojen presidentiksi vuonna 1980. Reagan oli vaalipuheissaan luvannut palauttaa Yhdysvaltojen mahdin ja vastustaa päättäväisesti maan kommunistisia vihollisia kaikkialla maailmassa. Reagan nimitti Neuvostoliittoa ”pahan valtakunnaksi”. Liennytyksen aikaisesta sovittelulinjasta siirryttiin Yhdysvaltojen ulkopolitiikassa kovaan linjaan.

Yhdysvallat lisäsi nopeasti asevarusteluun käytettäviä menoja. Reagan ilmoitti Yhdysvalto-

Uudet liikkuvalta alustalta laukaistavat ohjukset vyöryvät Leninin valvovien silmien alta sotilasparaatissa Moskovan punaisella torilla 1987. Liennytyksen päätyttyä aseteknologiaa alettiin jälleen kehittää ja asevarustelukilpailu kuumeni uudelleen. Paraateilla osoitettiin sotilaallista voimaa paitsi omille kansalaisille, myös kilpailijoille länsiblokissa.

Pahenevan kulutustavarapulan aikana sosialistimaiden kansalaiset saivat tottua jonottamaan. Pahimmillaan kauppojen hyllyt kumisivat tyhjyyttään. Kun tieto esimerkiksi kenkäerän saapumisesta kauppaan levisi, jonoon oli ehdittävä pikaisesti jotta saisi kengät ennen kuin erä olisi myyty loppuun. Mustan pörssin kauppa rehotti. Tallinnassa jonotettiin leipää lokakuussa 1990.

jen aloittavan **Tähtien sota** -nimellä kulkeneen ohjuspuolustusjärjestelmän kehittelyn. Tarkoitus oli ampua Neuvostoliiton mannertenväliset ydinohjukset alas avaruudessa olevien satelliittien avulla ennen kuin ne saapuisivat Yhdysvaltojen ilmatilaan. Mikäli Neuvostoliitto ei pystyisi vastaamaan hankkeeseen omalla vastaavalla järjestelmällä, kauhun tasapaino ei enää pätisi ja amerikkalaiset voisivat tuhota Neuvostoliiton.

Neuvostoliitto ajautuu vaikeuksiin

Neuvostoliittoa johti Hruštšovin jälkeen vuosina 1964–1982 Leonid Brezhnev. Hänen aikanaan valta kasaantui vanhan järjestelmän kannattajille, kommunistisen puolueen byrokraateille ja salaiselle poliisille KGB:lle. Kankea vallankäyttö lamautti yhteiskunnan. Tätä aikakautta kutsutaankin **pysähtyneisyyden ajaksi**.

Brezhnevin kauden loppua kohden Neuvostoliiton talous alkoi taantua. Vanhanaikainen raskas teollisuus haaskasi luonnonvaroja. Teollisuustuotannon kannattamattomuus jäi Neuvostoliiton poliittiselta johdolta kuitenkin huomaamatta, sillä kohonneet öljynhinnat toivat vielä 1970-luvulla suuria rahamääriä valtion kassaan.

Neuvostoliitossa epäonnistuttiin myös lännessä kehitetyn tieto- ja viestintätekniikan soveltamisessa käytäntöön. Maa ei koskaan päässyt mukaan ns. kolmanteen teolliseen vallankumoukseen eli informaatioteknologian käyttöönottoon.

Neuvostoliiton elintaso jäikin koko ajan enemmän jälkeen länsimaista. Virallisten markkinoiden oheen syntyi musta pörssi, sillä Neuvostoliitossa vallitsi ankara pula kulutustavaroista. Ihmiset joutuivat jonottamaan kaikkea wc-paperista autoihin. Kulutustavarapulan aiheutti suunnitelmatalous, jossa ei tuotettu tavaroita todellisen kysynnän vaan suunnittelijoiden päätösten mukaan.

Länsimaat puolestaan kykenivät kehittyneen teknologian avulla tuottamaan esimerkiksi kenkiä, vaatteita ja autoja selkeästi halvemmalla ja siksi myös myymään niitä edullisesti maailmalle. Neuvostoliiton mineraalien, öljyn ja maakaasun vientitulot eivät kattaneet tavaroiden tuontiin ja asevarusteluun meneviä kustannuksia.

Länsimaiden elintason noustessa sosialistinen talousjärjestelmä alkoi vaikuttaa heikommalta kuin kapitalistinen järjestelmä. Tämä johti neuvostoleirissä myös ideologiseen kriisiin.

Ulkopuoliset tekijät haastavat Neuvostoliiton

Neuvostoliiton heikkenevällä taloudella ja kytevällä ideologisella kriisillä oli vaikutuksensa myös kansainväliseen politiikkaan. Afganistanin sota 1970- ja 1980-luvuilla pahensi Neuvostoliiton taloudellista ahdinkoa ja pakotti sen uudistumaan sisältä päin. Neuvostoliitto tuki Afganistanin kommunistista hallintoa ja joutui taistelemaan kymmenen vuoden ajan Afganistanin muslimisissejä vastaan saavuttamatta kuitenkaan tavoitettaan.

Samaan aikaan Reaganin kova linja ja kiihtynyt asevarustelukilpailu aiheuttivat huolta neuvostojohtajissa, sillä merkittävä osa maan bruttokansantuotteesta hupeni asevarustelukilpailun aiheuttamiin menoihin. Tämän lisäksi jatkuva suurten joukkojen ylläpito Itä-Euroopassa ja kolmannen maailman maiden sosialistien tukeminen söi varoja.

Solidaarisuus-liike sai alkunsa Puolan Gdanskin Leninin telakalla perustetusta valtiosta riippumattomasta ammattijärjestöstä. Sen käynnistämä lakkoliike sai massat liikkeelle ja se levittäytyi nopeasti koko maahan. Liike alkoi ajaa taloudellisia ja poliittisia muutoksia ja samalla rivien välissä arvostella kommunistista puoluetta. Vuonna 1978 paaviksi valittiin puolalaissyntyinen Johannes Paavali II. Paavi arvosteli heti kommunistista johtoa Puolan vierailullaan. Lech Walesa kiitti myöhemmin paavia siitä, että hän antoi puolalaisille rohkeutta nousta vastarintaan.

Itä-Euroopassa ilmeni 1980-luvun alussa myös muita neuvostojohdolle epämieluisia kehityskulkuja. Vakavista talousongelmista kärsinyt Puola oli velkaantunut länteen, ja maan kommunistijohto nosti elintarvikkeiden hintoja. Työläiset muodostivat Lech Walesan johdolla **Solidaarisuusliikkeen**, joka aloitti kapinoinnin Puolan kommunistihallintoa vastaan. Liikkeen aloittamat massiiviset lakot saivat maan kommunistisen johdon näyttämään heikolta.

Lopulta Puolan oma kommunistinen johto julisti Neuvostoliiton painostuksesta maahan sotatilan. Itäblokin ensimmäinen demokraattinen kansanliike Solidaarisuus kiellettiin ja sen johto vangittiin. Viimeistään nyt puolalaiset kokivat kommunistien vallan epäoikeutetuksi. Lännessä Puolan sotatila tuomittiin kovin sanakäänteen.

1980-luvun kuluessa toisinajattelijat muissakin Itä-Euroopan maissa alkoivat kyseenalaistaa paikallisten kommunistien yksinoikeutta valtaan. Näissä maissa alettiin vaatia mm. lehdistön tiukan kontrollin vähentämistä.

Gorbatshovin uudistukset

Neuvostoliiton johtoon nousi vuonna 1985 Mihail Gorbatshov, joka ymmärsi neuvostojärjestelmän uudistamisen tarpeen.

Ensi töikseen Gorbatshov yritti vähentää kansainvälispoliittista jännitettä ilmoittamalla haluavansa lopettaa asevarustelukilpailun. Seurauksena oli sarja supervaltojen välisiä sopimuksia, joilla ydinasekilpailua hillittiin.

Gorbatshov yritti myös uudistaa Neuvostoliiton taloutta uudelleenrakentamis- eli **perestroika**-ohjelmallaan. Perestroikaan sisältyi esimerkiksi pienyritysten salliminen ja niiden päätäntävallan lisääminen. Ohjelman ensisijainen tavoite oli kuitenkin poliittinen: Neuvostoliiton suurvalta-aseman turvaaminen.

Neuvostoliitto yritti ensin salata maailmalta ja omilta kansalaisiltaan Tsernobylin ydinvoimalan reaktorin räjähdyksen. Ilmakehään ja lähiympäristöön pääsi kuitenkin 400 kertaa enemmän radioaktiivista säteilyä kuin Hiroshiman atomipommin räjähdyksessä. 24 tuntia räjähdyksestä lähikaupungit evakuoitiin. Asukkaille kerrottiin poissaolon kestävän kolme päivää, mikä selittää autiokaupunkeihin jääneiden tavaroiden määrän.

Lokakuussa 1989 vietettiin DDR:n 40-vuotissyntymäpäiviä mahtavin menoin. Samaan aikaan kansa kokoontui öisiin massamielenosoituksiin iskulauseenaan: "Wir wollen raus – haluamme ulos!" Perään he huusivat: "Wir bleiben hier – me pysymme täällä!", millä mielenosoittajat kertoivat, etteivät he väistyisi poliisien tieltä.

Uudistusohjelman ongelmaksi muodostui se, ettei se kajonnut sosialistisen järjestelmän perusteisiin. Valta säilyi edelleen puoluejohdolla. Raskasta teollisuutta ei voitu nopeasti muuttaa kulutustavarateollisuudeksi. Tavarapula paheni entisestään.

Perestroikan hidas eteneminen aiheutti turhautumista. Vuonna 1986 Tsernobylissa Ukrainassa tapahtunut ydinvoimalaonnettomuus lisäsi Gorbatshovin arvostelua Neuvostoliiton kommunistisen puolueen piirissä.

Gorbatshovin vastaus tähän arvosteluun oli **glasnost**, joka merkitsee avoimuutta. Glasnostin tarkoitus oli lisätä sananvapautta ja siten tukea perestroikan etenemistä. Sallimalla arvostelu saataisiin esille epäkohdat, joita voitaisiin sen jälkeen alkaa korjata. Glasnost toteutuikin voimalla kulttuurielämässä: uusia sanomalehtiä perustettiin ennätysvauhtia.

Tämän jälkeen myös Gorbatshovia itseään arvosteltiin avoimemmin. Gorbatshov joutui kahden tulen väliin: uudistusmieliset vaativat nopeampia ja radikaalimpia uudistuksia, kovan linjan kommunistit puolestaan syyttivät häntä liiallisista uudistuksista, jotka tulisi heti lopettaa.

Itä-Euroopan vapautuminen alkaa

Itä-Euroopan maissa oltiin kyllästyneitä talouden jälkeenjääneisyyteen ja poliittiseen pakkovaltaan.

Uudistusmielisen Gorbatshovin monet lupaukset saivat Itä-Euroopan toisinajattelijat uskomaan, ettei Neuvostoliitto tulisi tällä kertaa asevoimin kukistamaan uudistajia. Uskoa Neuvostoliiton rauhantahtoisuuteen lisäsi sekin, että vuonna 1989 Gorbatshov lopetti vihatun Afganistanin sodan.

Itä-Euroopan muutokset alkoivat Puolasta vuonna 1989. Puolan kommunistinen johto suostui sopimukseen Solidaarisuusliikkeen kanssa saadakseen läntisiä dollarilainoja, joita tarvittiin maan talouden korjaamiseksi.

Tämän sopimuksen seurauksena Puolassa järjestettiin osittain vapaat vaalit kesällä 1989. Solidaarisuusliike sai vaaleissa maanvyörymävoiton. Puolaan nimitettiin ensimmäinen ei-kom-

munistinen pääministeri Itä-Euroopassa sitten 1940-luvun. Mikä tärkeintä, Neuvostoliitto ei estänyt vaalien järjestämistä.

Gorbatshov julisti vuonna 1989, ettei Brezhnevin oppi ollut enää voimassa. Gorbatshovin hyväksyntä Puolan uudistuksille aukaisi poliittiset tulvapadot ja muutoksen aalto Itä-Euroopassa alkoi.

Unkarissa otettiin esimerkkiä Puolasta. Neuvostojohdolle kerrottiin uudistushankkeista etukäteen, ja Gorbatshov lupasi, etteivät vuoden 1956 tapahtumat tällä kertaa toistuisi. Vapaiden vaalien jälkeen kesällä 1989 maahan muodostettiin uusi ei-kommunistinen hallitus. Vastineeksi Unkari sai puolen miljardin dollarin lainan käyttöönsä lännestä. Unkari meni vielä pidemmälle kuin Puola: se avasi rajansa länteen. Rautaesirippu alkoi murtua.

Berliinin muuri murtuu

Itä-Saksan johtajan Erich Honeckerin mielestä DDR:n järjestelmässä ei ollut mitään vikaa, vaikka todellisuudessa se oli jo hajoamassa. Itäsaksalaiset ryntäsivät kesällä 1989 Unkariin, jonka rajat länteen oli avattu. He toivoivat pääsevänsä muuttamaan Unkarin kautta Länsi-Saksaan. Unkari päästi itäsaksalaiset rajan yli Itävaltaan, ja yhdessä päivässä 13 000 itäsaksalaista jätti sosialistisen blokin taakseen.

Honecker kutsui näitä ihmisiä hylkiöiksi, ja DDR sulki tien Unkariin. Tuhansittain epätoivoisia itäsaksalaisia pakkautui avoimen Tsekkoslovakian rajan yli maan pääkaupunkiin Prahaan, Länsi-Saksan suurlähetystön eteen. Honeckerin oli nyt taivuttava Neuvostoliiton ja Länsi-Saksan painostuksen alla ja päästettävä itäsaksalaisia länteen.

Lokakuussa 1989 juhlittiin DDR:n 40-vuotissyntymäpäiviä. Juhlien aikaan järjestettiin useita uudistuksia vaativia mielenosoituksia. Kun mielenosoitukset vain jatkuivat, DDR:n kommunistisen puolueen johto pakotti Honeckerin eroamaan. Uusi johto alkoi valmistella uudistuksia, joihin kuului myös vapaa matkustusoikeus länteen.

Berliinin muuri murtui lopulta osittain vahingossa. Tätä juhlittiin spontaanisti marraskuun alussa 1989.

Kun huhu tästä levisi kansan keskuuteen 9.11.1989, ihmiset Itä-Berliinissä alkoivat kerääntyä muurin läheisyyteen. Mitään virallista päätöstä rajanylityksen sallimisesta ei ollut vielä tehty. DDR:n rajavartijat eivät kuitenkaan ampuneet muurille pyrkiviä kansalaisiaan, ja ihmiset pääsivät kiipeämään omatoimisesti muurille ja sen yli.

Spontaani juhliminen alkoi välittömästi. Arviolta 2–3 miljoonaa itäsaksalaista vieraili Länsi-Berliinissä samaisen viikonlopun aikana. Berliinin muuri, kylmän sodan jättiläismäinen symboli, oli murtunut.

Samettivallankumouksesta Saksojen yhdistymiseen

Kun nyt myös sosialismin mallivaltio DDR oli lähtenyt demokratian tielle, uskallettiin muissakin Itä-Euroopan maissa ryhtyä uudistamaan järjestelmää. Vapautuminen jatkui Tsekkoslovakiassa. Lakkoaalto ja suurmielenosoitukset mursivat maan poliittisen johdon vastarinnan. Vapaamielisiä lehtiä perustettiin.

Nicolae ja Elena Ceacescua esitellään televisiossa kansalle joulupäivänä 1989. Hetkeä myöhemmin tv-kanava, joka oli aiemmin toiminut Ceaucescun ja kommunistisen puolueen propagandavälineenä, esitteli entisen johtajansa ammuttua ruumista. Kenttäoikeudenkäynti pariskuntaa vastaan kesti kaksi tuntia, minkä jälkeen seurasi pikateloitus.

Marraskuun 1989 loppuun mennessä kommunistisen puolueen johto oli eronnut. Vielä alkuvuodesta 1989 vankilassa istunut toisinajattelija Vaclav Havel oli valittu maan uudeksi presidentiksi ja vuoden 1968 uudistaja Aleksandr Dubcek valittu uudeksi parlamentin puhemieheksi. Tätä vallankumousta kutsutaan **samettivallankumoukseksi** sen väkivallattomuuden vuoksi. Myös Bulgaria vapautui väkivallattomasti marraskuussa 1989.

Yli puoli miljoonaa Neuvostoliiton osatasavaltojen Viron, Latvian ja Liettuan ihmistä ryhtyi yhteiseen mielenilmaukseen 23.8.1989. Tuona päivänä tuli kuluneeksi 50 vuotta Molotovin-Ribbentropin sopimuksen solmimisesta, jossa natsi-Saksa luovutti Baltian maat Neuvostoliiton etupiiriin. Protestina Neuvostoliiton 1940 toteuttamalle miehitykselle maiden kansalaiset muodostivat yli 600 kilometriä pitkän ihmisketjun Tallinnasta Vilnaan.

Romaniassa sen sijaan ajauduttiin väkivallan tielle. Romanian johtaja Nicolae Ceaucescu ei halunnut luopua vallasta, ja armeijan ja mielenosoittajien välillä taisteltiin aseellisesti. Kun armeija siirtyi mielenosoittajien taakse, Ceaucescu ja hänen vaimonsa vangittiin ja teloitettiin joulupäivänä vuonna 1989.

Kylmän sodan loppuna Euroopassa voidaan pitää **Saksojen jälleenyhdistymistä** lokakuussa 1990. Tuolloin Saksan liittotasavallasta ja Saksan demokraattisesta tasavallasta tuli yksi yhdistynyt Saksa. Berliinistä tuli jälleen maan pääkaupunki. Joulukuussa 1990 järjestettiin ensimmäiset koko maan kattavat vapaat vaalit sitten natsien valtaannousun 1930-luvulla.

Sekä Neuvostoliitto että Yhdysvallat tukivat Saksojen yhdistymistä. Yhdysvallat näki, että Natoon kuuluva, demokraattinen ja yhdistynyt Saksa olisi sille vahva liittolainen Euroopassa. Ranskaa ja Isoa-Britanniaa sen sijaan huolestutti Saksan liiallinen voimistuminen keskellä Eurooppaa. Gorbatshov tarvitsi Yhdysvaltain uuden presidentin George Bush Sr:n tukea talouden uudistusohjelmien onnistumiseksi. Gorbatshov ajatteli voivansa käyttää Itä-Euroopan maiden vapauspyrkimyksille antamaansa tukea valttikorttina neuvotteluissa Yhdysvaltojen kanssa.

Neuvostoliitto hajoaa

Yhdysvallat ei antanut Neuvostoliitolle sen kipeästi kaipaamaa talousapua. Vuonna 1990 Neuvostoliiton talous oli vajonnut jo niin syvälle, etteivät ulkomaiset lainat riittäneet pysäyttämään maan taloudellista syöksykierrettä. Se altisti maan poliittiselle epävakaudelle.

Neuvostoliitosta itsenäistyneet valtiot

Ongelmia alkoi ilmetä myös neuvostotasavalloissa Neuvostoliiton sisällä. Baltian maat rohkaistuivat Itä-Euroopan tapahtumista. Viro, Latvia ja Liettua vaativat itselleen täydellistä itsenäisyyttä vuonna 1989. Myös Gruusiassa (nyk. Georgia) ilmeni halua irtaantua Neuvostoliitosta.

Gorbatshov oli tukenut Itä-Euroopan maiden demokratisoitumista, mutta Neuvostoliiton alueiden itsenäistymispyrkimyksiä hän ei hyväksynyt.

Baltian maat kuitenkin julistautuivat itsenäisiksi vuoden 1990 kuluessa. Gorbatshovin vastaus oli sotilaallisen voiman käyttäminen. Hän määräsi neuvostoarmeijan erikoisjoukot hyökkäämään Liettuan pääkaupungin Vilnan TV-torneille. Liettualaiset puolustivat torneja asettumalla ihmiskilviksi, joiden yli armeija ajoi tankeillaan. Gorbatshoville tärkeät länsivallat tuomitsivat teon ankarasti. Neuvostoliiton sisällä tapahtuma johti massamielenosoituksiin.

Vuoden 1991 alkupuolella Gorbatshov alkoi luopua uudistuksistaan ja kiristää otettaan vallankahvasta. Tämä ei kuitenkaan riittänyt. ”Janajevin juntta”, joka koostui vanhoillisesta kommunistisen puolueen johdosta ja kenraaleista, yritti vallankaappausta ja asetti Gorbatshovin kotiarestiin elokuussa 1991. Armeija ei kuitenkaan halunnut ottaa juntan käskyjä vastaan.

Elokuun 1991 epäonnistunut vallankaappaus vei Neuvostoliitolta viimeisetkin mahdollisuudet pitää maa poliittisesti yhtenäisenä. Yksi toisensa jälkeen neuvostotasavallat julistautuivat itsenäisiksi mukaan lukien niistä mahtavin eli Venäjä, jonka johtajaksi nousi juntan kukistaja Boris Jeltsin. Gorbatshov pysyi Neuvostoliiton presidenttinä, mutta vanha valtio katosi pala palalta hänen jalkojensa alta. Joulupäivänä vuonna 1991 Gorbatshov ilmoitti televisiopuheessa Neuvostoliiton lakanneen olemasta.

Mihail Gorbatshovin katkeraksi tehtäväksi jäi ilmoittaa kansalaisille vuonna 1991, että Neuvostoliitto oli lakannut olemasta.

Miksi Neuvostoliitto hajosi?

Kylmän sodan nopea päättyminen 1980- ja 1990-lukujen taitteessa on askarruttanut tutkijoita. On selvää, että Neuvostoliiton johtaman sosialistisen leirin romahdukseen vaikuttivat sekä ulkoiset että sisäiset tekijät. Erimielisyyttä on lähinnä siitä, kummat niistä olivat avainasemassa.

Ulkoisia tekijöitä korostavat tutkijat painottavat Yhdysvaltojen Reaganin valtakaudella aloittamaa valtavaa sotilaallista panostusta sekä Reaganin voimakasta kommunismin vastaista retoriikkaa. Koska Neuvostoliiton talous oli heikko, sen voimavarat eivät riittäneet vastaamaan kilpavarustelun haasteeseen.

Lisääntyneet yhteydet Länsi- ja Itä-Euroopan maiden välillä johtivat siihen, että Itä-Euroopan maiden kansalaiset alkoivat nähdä sosialistisen talousjärjestelmän ja kommunistisen yksipuoluehallinnon epäkohdat. Muun maailman oloista tietoiset kansalaiset olivat valmiimpia muutokseen kuin johtajansa.

Neuvostoliitossa ei kylmän sodan aikakaudella ylletty lännen tasolle korkean teknologian kehityksessä. Neuvostoliiton talous perustui omiin raaka-ainevaroihin ja raskaaseen teollisuustuotantoon. Päästäkseen tietoteknisen kehityksen kelkkaan 1980-luvulta alkaen Neuvostoliiton oli kytkeydyttävä entistä enemmän maailman talousjärjestelmään, mitä suojattu sosialistinen talousjärjestelmä ei kestänyt.

Toiset tutkijat nostavat Neuvostoliiton sisäiset ongelmat avainasemaan. Neuvostoliitto ja sen Itä-Euroopan satelliittivaltiot olivat menettäneet kansalaistensa tuen, koska maissa ei ollut demokratiaa, hallinto oli korruptoitunutta ja mustan pörssin kauppa rehotti. Talouskasvu oli tyrehtynyt. Epäoikeutetuksi koettua järjestelmää ei voitu parantaa Gorbatshovin hyvää tarkoittavilla uudistuksilla. Tutkijoiden mukaan Neuvostoliiton romahdus osoitti, miten vaikeaa totalitaristisen järjestelmän osittainenkaan uudistaminen oli.

Sisäisten syiden puolestapuhujat nostavat esille myös sen, ettei sosialistinen talousjärjestelmä voinut toimia pitkällä tähtäimellä, koska se haaskasi luonnonvaroja ja koska ihmiset eivät kokeneet sitä työhön kannustavaksi.

Tehtävät

1. **Miksi 1970-luvun liennytys päättyi?**
2. **Aseta Itä-Euroopan vapautumisen tapahtumat aikajanalle.**
3. **Pohdi, mikseivät Itä-Euroopan maat vapautuneet ennen vuotta 1989.**
4. **Listaa kaikki löytämäsi syyt kylmän sodan päättymiselle.**
5. **Erittele Neuvostoliiton hajoamisen syyt sen perusteella**
   a) mitkä ovat Neuvostoliiton ulkopuolisia syitä
   b) mitkä ovat Neuvostoliiton sisäisiä syitä.

Aineistotehtävät

1. Kylmän sodan alun kuvat
Sivun 96 valokuvassa Ison-Britannian pääministeri Churchill, Yhdysvaltojen presidentti Roosevelt ja Neuvostoliiton johtaja Stalin esiintyvät lehdistölle Jaltan konferenssissa helmikuussa 1945.

Vierellä olevassa pilapiirroksessa maaliskuulta 1946 Winston Churchill yrittää kurkistaa Josif Stalinin pystyttämän rautaesiripun taakse.

Churchill sanoi 5.3.1946 Fultonissa Yhdysvalloissa pitämässään kuuluisassa "rautaesirippupuheessa" seuraavasti:

"Itämeren rannalta Stettinistä aina Triesteen Adrianmerelle asti maanosan halki on laskettu rautaesirippu. Tämän linjan taakse jäävät kaikki Keski- ja Itä-Euroopan vanhojen valtioiden pääkaupungit. Varsova, Berliini, Praha, Wien, Budapest, Belgrad, Bukarest ja Sofia, kaikki nämä kuuluisat kaupungit asukkaineen ovat nyt niin sanoakseni Neuvostoliiton etupiirissä, eivätkä ainoastaan eri tavoin ilmenevän Neuvostoliiton vaikutuksen vaan paljolti myös sen yhä tiukkenevan valvonnan alaisena."

a) Milloin kylmä sota alkoi. Perustele.
b) Miten puhe ja pilapiirros eroavat sanomaltaan verrattuna Jaltassa otetun valokuvan välittämään sanomaan?
c) Miten Churchillin puheen ja pilapiirroksen kuvaamaan tilanteeseen Euroopassa oli jouduttu?

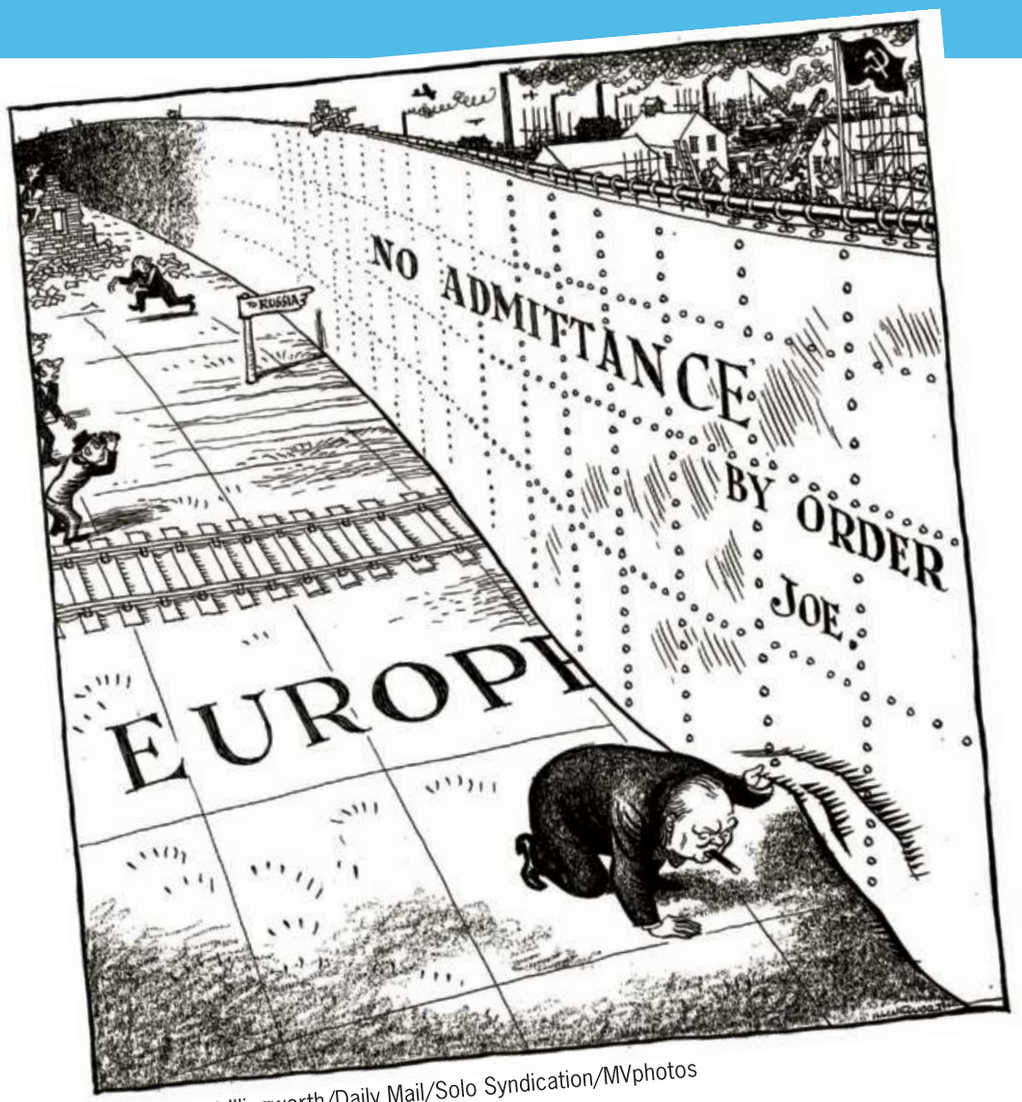

Leslie Gilbert Illingworth/Daily Mail/Solo Syndication/MVphotos

2. Kylmän sodan luonne

Oheinen Hruštšovia ja Kennedyä esittävä pilapiirros on vuodelta 1961. Kuvatekstissä luki:
”Jos jatkamme tätä kilpailua, voittajaa ei ole”.
a) Tulkitse pilakuvan sanoma.
b) Miten kylmä sota ilmeni yhteiskunnan eri osa-alueilla.

Vicky (Victor Weisz)/Evening Standard/The British Cartoon Archive, University of Kent/Solo Syndication/MVphotos

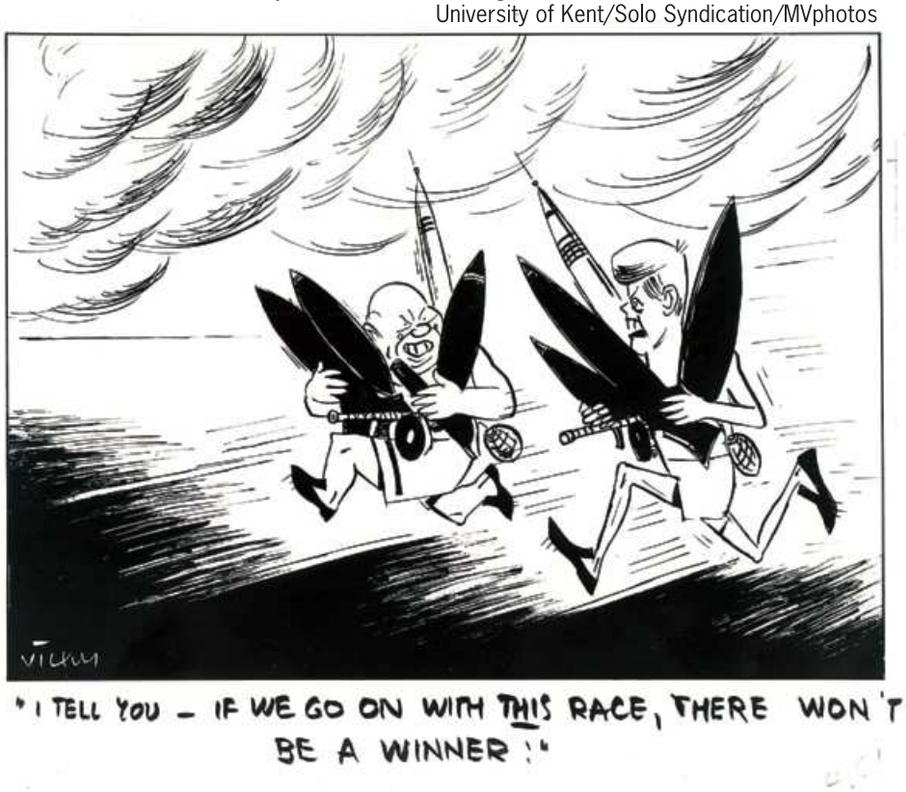

3. Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen ydinaseiden määrä 1945–2002

Kylmän sodan aikana suurvaltasuhteissa oli erilaisia vaiheita: välillä suhteet olivat todella kylmiä, välillä ne taas lientyivät.

a) Miten kylmän sodan eri kriisivaiheet näkyvät graafissa?
b) Mitä liennytys oli, missä vaiheissa kylmää sotaa sitä tapahtui ja miten se näkyi ydinasevarustelussa?

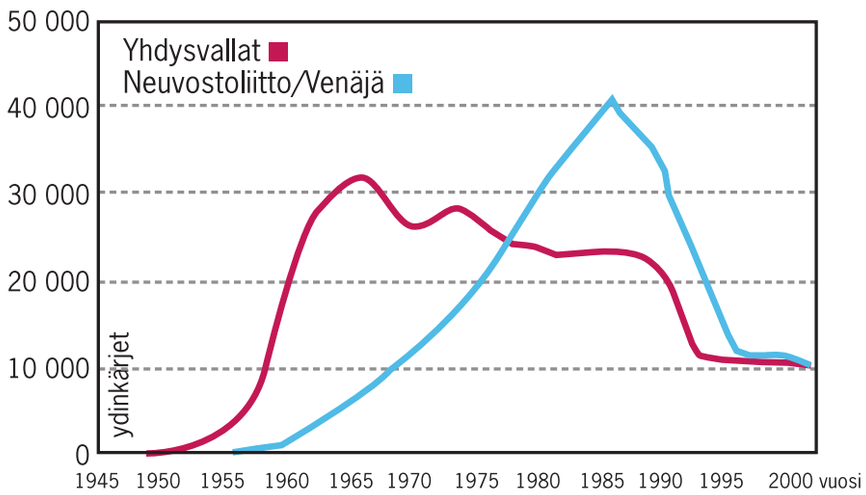

Kertaus

- Kylmä sota alkoi idän ja lännen välisistä erimielisyyksistä Euroopassa, mutta levisi sitten kaikkialle maailmaan.
- Kauhun tasapaino esti supervaltoja hyökkäämästä toistensa kimppuun.
- Vastakkainasettelun aikana koettiin vaarallisia kriisejä ja kolmannessa maailmassa käytiin lukuisia sotia.
- Neuvostoliitto menetti vähitellen ideologisen uskottavuutensa, talous taantui ja sen valtapiiri luhistui sisältäpäin.

NOW
12
9
3
6
IS THE TIME

Kylmän sodan aikainen maailma korosti kahden vastakkaisen leirin olemassaoloa. Teollistuneiden länsimaiden ja sosialistisen itäblokin lisäksi oli myös kolmas maailma, jonka taloudellinen kehitys oli jäänyt muista jälkeen. Monet Aasian, Afrikan ja Etelä-Amerikan valtiot olivat olleet suurvaltojen siirtomaina. Toisen maailmansodan jälkeen 1950–1960-luvuilla siirtomaavalta purkautui. Lukuisat Aasian ja Lähi-idän siirtomaat saavuttivat itsenäisyyden, suurin osa rauhanomaisesti. Yksinomaan Afrikkaan syntyi lyhyessä ajassa 50 itsenäistä valtiota.

14. Siirtomaavallan purkautuminen

Siirtomaavalta vastatuulessa

Suurimmat siirtomaavallat Iso-Britannia ja Ranska olivat toisen maailmansodan voittajavaltioita. Maailmaa johti sodan päätyttyä kuitenkin kaksi suurvaltaa, Yhdysvallat ja Neuvostoliitto.

Sotavuosina ranskalaisten, brittien ja portugalilaisten ote siirtomaiden tapahtumiin oli herpaantunut. Sotien jälkeen niiden voimavarat eivät enää riittäneet laajojen imperiumien koossa pitämiseen. Isossa-Britanniassa valtaan oli noussut työväenpuolue, joka suhtautui siirtomaihin ja niiden itsenäistymishaluihin aiempaa ymmärtäväisemmin. Paluuta perinteiseen imperialismiin ei enää ollut. Siirtomaavallan purkautuminen eli **dekolonisaatio** alkoi.

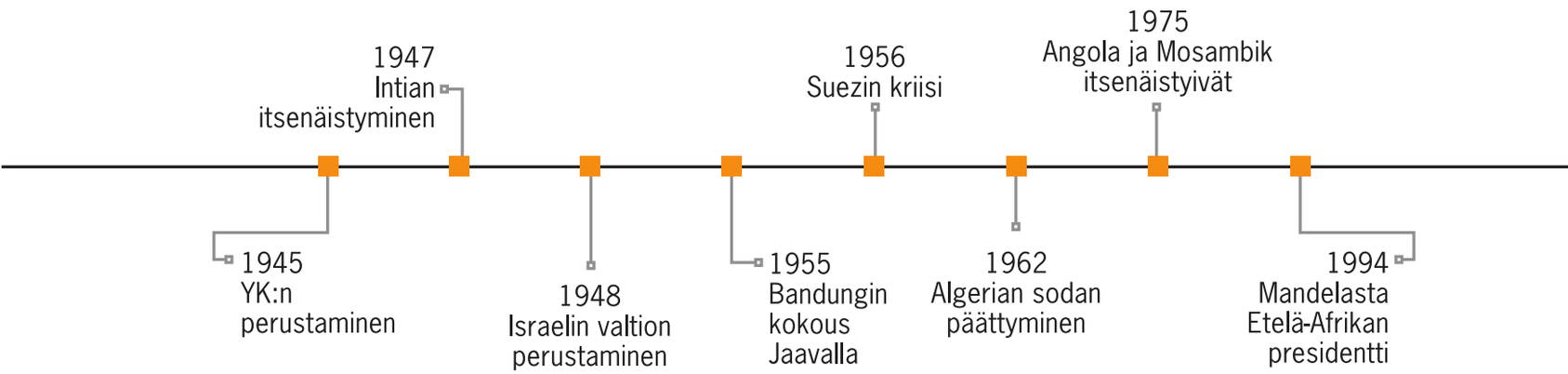

Mahatma Gandhi näytti esimerkkiä intialaisille siitä, miten omilla valinnoillaan voi rauhanomaisesti vastustaa siirtomaariistoa. Hän pukeutui yksinkertaiseen kotikutoiseen puuvilla-asuun sen sijaan, että olisi ostanut brittiläisvalmisteisia vaatteita. Uskonnollisten ryhmien väliset väkivaltaisuudet huolestuttivat Gandhia. Rauhaa rakastava Gandhi koki väkivaltaisen kuoleman, kun nuori hindumies ampui hänet vuonna 1948.

Nationalismi siirtomaissa voimistui. Vuonna 1945 perustetun YK:n kansojen itsemääräämisoikeuden periaatteen mukaan jokaisella kansalla oli oikeus kansalliseen valtioon. Tähän periaatteeseen vetosivat myös siirtomaissa syntyneet vapautusliikkeet.

Siirtomaat olivat toimittaneet maailmansodissa emämailleen valtavat määrät raaka-aineita ja edesauttaneet niiden sotamenestystä. Miljoonat siirtomaiden sotilaat olivat taistelleet tasavertaisina emämaan sotilaiden rinnalla ja puolustaneet maitaan miehittäjiä, esimerkiksi japanilaisia, vastaan. Sodan jälkeen taistelu jatkui **antikolonialistisena** vapautusliikkeenä: sitä käytiin nyt emämaan sotilaita vastaan.

Väkivalta on ollut osa itsenäisen Intian ja Pakistanin poliittista arkea. Maat ovat käyneet useita sotia vuoristoisen Kashmirin alueen omistuksesta. Rajalinja on edelleen kiistanalainen.

Intia suunnannäyttäjänä

Intia oli Ison-Britannian siirtomaista suurin ja tuottoisin. Itsenäisyysliike virisi Intiassa muita siirtomaita aiemmin ja sen toimintaa seurattiin kaikkialla maailmassa. Jo vuonna 1929 Intian Kongressipuolue julisti tavoitteekseen ”Intian täydellisen riippumattomuuden”.

Intian vapaustaistelun suunnannäyttäjänä toimi Mohandas Gandhi, Englannissa juristiksi opiskellut kansanjohtaja. Koska intialaiset eivät olleet mukana säätämässä maataan koskettavia lakeja, ei heillä Gandhin mukaan ollut velvollisuutta myöskään totella niitä. Gandhi ei hyväksynyt väkivaltaa vaikutuskeinona, vaan intialaisten tuli käyttää **passiivista vastarintaa** eli **boikotteja** ja tottelemattomuutta brittejä vastaan.

Toisen maailmansodan aikana 1942 Gandhi käynnisti ”Pois Intiasta” -kampanjan, jolla vaadittiin intialaisille suoraa itsehallintoa. Britit lupailivat Intialle laajennettua autonomista asemaa, mikä ei intialaisia vapaustaistelijoita kui-

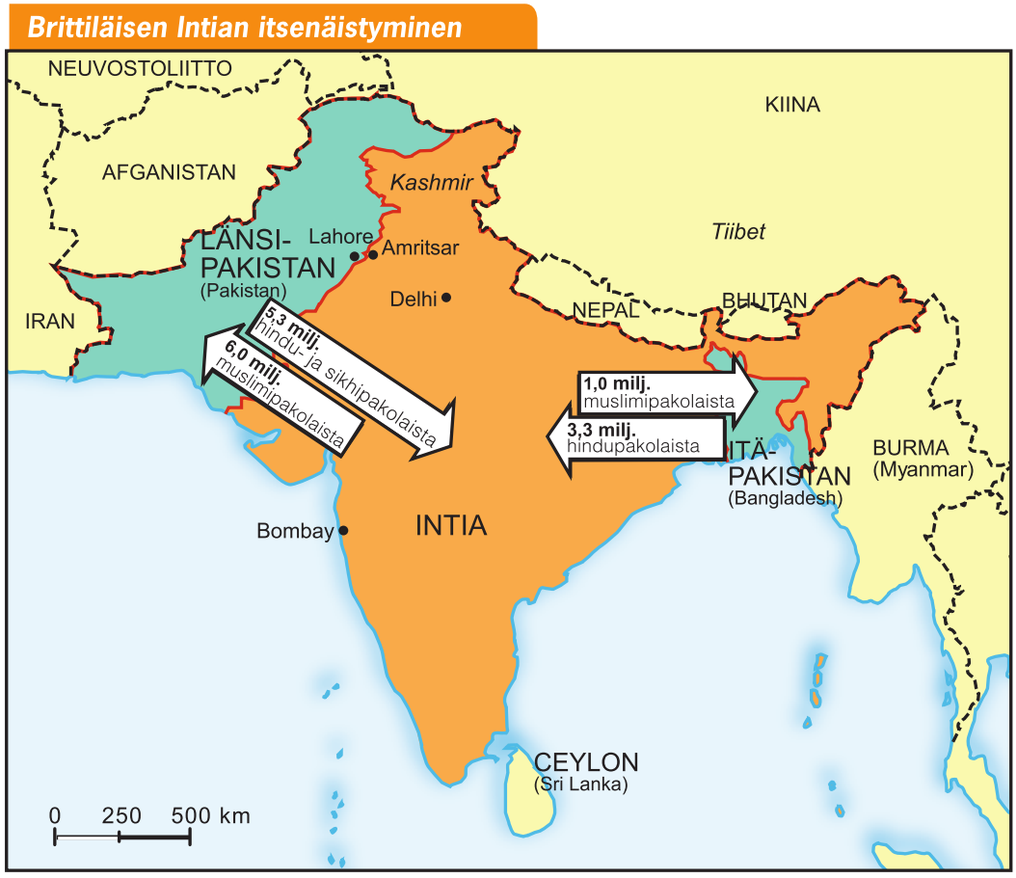

Brittiläisestä Intiasta syntyi monta itsenäistä valtiota. Ceylonin saari itsenäistyi 1948 ja otti myöhemmin nimekseen Sri Lanka. Maassa on käyty pitkällistä sisällissotaa hallituksen ja tamilisissien välillä. Myös brittiläinen Burma itsenäistyi 1948, nykyisin maa tunnetaan nimellä Myanmar.

tenkaan tyydyttänyt. Gandhi vangittiin monta kertaa ja hän vietti vuosia vankeudessa. Levottomuuksien pelossa Gandhi oli lopulta aina vapautettava.

Levottomuudet ja pitkät neuvottelut johtivat lopulta siihen, että Intia itsenäistyi vuonna 1947. Ison-Britannian 200 vuotta kestänyt siirtomaaherruus päättyi. Intiasta kehittyi maailman suurin demokratia, jonka merkkeinä ovat säännölliset vaalit ja monipuoluejärjestelmä. Ulkopolitiikassa Intia otti linjakseen sitoutumattomuuden. Taloudessa Intia otti mallia Neuvostoliitosta, käyttöön otettiin esimerkiksi talouden viisivuotissuunnitelmat.

Gandhi oli haaveillut yhtenäisestä Intiasta, jossa eri uskonnot olisivat keskenään tasaveroisessa asemassa. Toive ei kuitenkaan toteutunut: maa jaettiin itsenäistymisen yhteydessä hindujen Intiaan ja muslimien Pakistaniin. Sekasorron ja väkivallan keskellä arviolta 15 miljoonaa ihmistä muutti rajan yli. Intiaan jäi silti huomattava muslimivähemmistö.

Pakistan koostui maantieteellisesti kahdesta osasta: Länsi- ja Itä-Pakistanista, joiden väliin Intia sijoittui. Intian ja Pakistanin välit olivat alusta saakka tulenarat. Vauraan pohjoisen osavaltion, Kashmirin, hallinnasta sodittiin useaan otteeseen. Ensimmäinen sota Intian ja Pakistanin välillä käytiin heti itsenäistymisen jälkeen vuosina 1948–49. Vuonna 1971 Itä-Pakistan itsenäistyi Intian tukemana ja otti nimekseen Bangladesh. Intian Bangladeshille antama tuki johti uuteen sotaan Pakistanin kanssa.

Afganistan 1800-luvulta nykypäiviin

Afganistan oli ollut monen suurvallan kiinnostuksen kohteena 1800-luvulta alkaen. Sen asema on strategisesti tärkeä öljykenttien ja lähellä sijaitsevien Lähi-idän alueiden takia. Se oli eräänlainen puskurialue Venäjän ja brittiläisen Intian välissä.

Virallisesti Afganistan itsenäistyi vuonna 1921. Kylmän sodan maailmassa afgaanit tasapainottelivat kahden suurvallan välillä: maa sai taloudellista apua USA:lta, mutta osti aseita Neuvostoliitolta.

Vuonna 1978 Afganistanissa tehtiin Neuvostoliiton tuella vallankaappaus ja maasta tuli sosialistinen valtio. Muslimit kapinoivat kuitenkin kommunistihallitusta vastaan. Neuvostoliitto lähetti joukkojaan tukemaan horjuvaa hallitusta. Yhdysvallat, Pakistan ja Saudi-Arabia tukivat ja aseistivat hallitusta vastaan taistelevia muslimisissejä. Sota rasitti Neuvostoliiton taloutta sekä suhteita länsimaihin.

Vuonna 1989 päättynyt Afganistanin sota merkitsi Neuvostoliitolle pitkälti samaa kuin Vietnamin sota Yhdysvalloille. Se oli pitkittynyt sota, jota suurvalta ei voittanutkaan ase- ja materiaaliylivoimastaan huolimatta. Taistelut eri muslimiryhmittymien välillä jatkuivat 1990-luvun lopulle, jolloin valtaan nousivat **talebanit**.

Vuoden 2001 terrori-iskujen jälkeen Yhdysvallat ja Iso-Britannia hyökkäsivät Afganistaniin ja kukistivat talebanit. Länsivaltojen tuella valtaan nousi presidentti Hamid Karzain johtama hallitus. Talebanit keräsivät uudelleen joukkonsa vuonna 2006. Huolimatta kansainvälisistä rauhanturvaajista islamistit taistelevat edelleen maan hallitusta vastaan.

Monikansalliset öljy-yhtiöt pumppaavat öljyä Niger-joen suistoalueella piittaamatta ympäristölle aiheutetuista vahingoista. Voitot tästä toiminnasta menevät suurimmaksi osaksi Yhdysvaltoihin. Nigeria on maailman suurimpien öljyntuottajien joukossa, mutta suuri osa kansalaisista asuu ympäristötuhojen keskellä köyhyydessä ilman sähköä ja puhdasta juomavettä.

Muutoksen tuuli Afrikassa

Toisen maailmansodan päättyessä Afrikassa oli vain neljä itsenäistä valtiota: Liberia, Abessinia, Etelä-Afrikka ja Egypti.

Siirtomaiden itsenäistymisaalto kulki Intiasta ja muualta Aasiasta Afrikkaan seuraavien vuosikymmenten aikana. Pelkästään vuonna 1960 kaikkiaan 17 afrikkalaista valtiota saavutti itsenäisyyden. ”Muutoksen tuulen” sanottiin käyvän Afrikan mantereen ylitse. Suurin osa Afrikan maista vapautui siirtomaavallasta 1950- ja 1960-luvuilla rauhanomaisesti.

Monet Ison-Britannian hallitsemat alueet Afrikassa itsenäistyivät ilman suurempaa väkivaltaa. Saharan eteläpuolella ensimmäisenä itsenäistyi Ghana vuonna 1957. Afrikan luonnonrikkaudet tekivät eräistä siirtomaista kuten Nigeriasta ja Algeriasta erityisen arvokkaita. Öljyvaroistaan tunnettu Nigeria itsenäistyi brittivallasta vuonna 1960. Maa ajautui eri väestöryhmien väliseen sisällissotaan. Armeija kukisti

Afrikan valtiolliset rajat alkoivat hahmottua imperialismin aikakaudella 1800-luvun lopulla. Valtioiden rajat eivät aina noudata kansallisia tai kielellisiä rajoja, mikä on aiheuttanut monia sotia ja pakolaisuutta Afrikassa.

kapinoitsijat ja valtio pysyi yhtenäisenä, mutta maa kärsi laajasta nälänhädästä ja pakolaisuudesta.

Toisin kuin Iso-Britannia, Ranska pyrki estämään itsenäistymispyrkimyksiä asevoimin. Esimerkiksi Algeriaan oli muodostunut yli sadan siirtomaavuoden aikana noin miljoonan ranskalaisen vauras yläluokka. Tämän väestöryhmän turvallisuuden ja alueen öljyvarojen takia siirtomaasta haluttiin pitää kiinni. Itsenäisyyttä tavoittelevien algerialaisten ja Ranskan välille puhkesi vuonna 1954 sota. Vuonna 1962 Algeria lopulta itsenäistyi, ja monet maassa asuneista ranskalaisista muuttivat takaisin Ranskaan koston pelossa.

1970-luvulla Portugali luopui vastentahtoisesti siirtomaistaan Angolasta ja Mosambikista, joiden hallinnasta oli tullut pienelle maalle ylivoimainen taakka. Angola ajautui pitkään sisällissotaan. Neuvostoliitto, Kuuba ja Etelä-Afrikka aseistivat eri osapuolia pitkittäen sotaa, mikä lisäsi pakolaisuutta ja kurjuutta ennestään köyhässä maassa.

1980-luvulle tultaessa siirtomaan asemassa olivat Afrikassa yhä Namibia ja Eritrea. Etelä-Afrikka oli vuodesta 1919 lähtien hallinnut Namibiaa mandaattina eli huoltohallintoalueena. Eritrea saavutti täyden itsenäisyyden viimeisenä Afrikan valtiona irrottauduttuaan Etiopiasta vuonna 1993.

Sowetossa juhlittiin Afrikan kansalliskongressin ANC:n vaalivoittoa ensimmäisissä kaikille vapaissa vaaleissa vuonna 1994.

Rotuerottelu ulotettiin kaikille elämänaloille, jopa kirkot, uimarannat, puistonpenkit ja elokuvateattereiden penkkirivit erotettiin valkoisille ja mustille tarkoitettuihin. Mustilla oli omat asuinalueensa ja koulunsa.

Eteläisen Afrikan vapautuminen

Etelä-Afrikassa, Namibiassa ja Rhodesiassa oli asunut vuosisatoja eurooppalaisperäisiä valkoisia afrikkalaisia, jotka hallitsivat maan taloutta, luonnonrikkauksia ja poliittisia oikeuksia.

Etelä-Afrikkaa hallitsi nelimiljoonainen valkoinen vähemmistö. 20-miljoonaisen värillisen enemmistön asuinalueiksi jäivät viljelykseen huonosti sopivat reuna-alueet, bantustanit. Valkoisen vähemmistön johtoasema turvattiin lainsäädännöllä. Rotuerottelusta eli **apartheidista** tuli maan virallista politiikkaa. Apartheidin tavoitteena oli pitää valkoinen ja värillinen väestö erossa toisistaan. Jopa mustien opettamisesta lukemaan ja kirjoittamaan tuli lakien vastainen teko.

Musta enemmistö kapinoi tilannetta vastaan ajoittain rajustikin, mutta kansannousut kukistettiin kovin ottein. Mustien poliittiset johtajat kuten Nelson Mandela vangittiin. Kansainvälinen yhteisö tuomitsi apartheidin virallisesti moneen kertaan, mutta Etelä-Afrikkaan kohdistetut boikotit ja talouspakotteet jäivät tehottomiksi. Esimerkiksi britit tuomitsivat virallisesti apartheidin, mutta ostivat samaan aikaan Etelä-Afrikalta uraania ja timantteja.

Afrikan Kansalliskongressin eli **ANC**:n johtaja Nelson Mandela vapautettiin 27 vankeusvuoden jälkeen vuonna 1990. Mandela johti ANC:n voittoon ensimmäisissä vaaleissa, joissa kaikki rodulliset ryhmät saivat äänestää, ja hänestä tuli Etelä-Afrikan ensimmäinen mustaihoinen presidentti vuonna 1994.

Etelä-Afrikan siirtyminen enemmistövaltaan ja apartheidin purkaminen mahdollistivat myös Namibian itsenäistymisen ja vapaat vaalit YK:n valvonnassa 1989–1990. Rotusortopolitiikan aika eteläisessä Afrikassa oli viimein päättynyt.

Itsenäisen Afrikan kasvukipuja

Moni Afrikan valtio pani toivonsa YK:iin, jonka jäseniksi ne hakeutuivat heti itsenäistyttyään.

Siirtomaavallan aika jätti moneen Afrikan maahan ristiriitoja ja jännitteitä etnisten ryhmien välille. Keski-Afrikassa sijaitsevassa Ruandassa ajauduttiin julmaan sisällissotaan 1994. Muutaman kuukauden aikana äärihuturyhmä tappoi 800 000 tutsia ja maltillista hutua. Yli kaksi miljoonaa hutua pakeni maasta naapurimaihin.

Afrikan valtioiden keskinäistä yhteistyötä edistämään perustettiin vuonna 1963 Afrikan yhtenäisyysjärjestö. Nykyisin järjestö tunnetaan **Afrikan unionina**, joka pyrkii lisäämään Afrikan valtioiden välistä vapaakauppaa ja ratkaisemaan Afrikan maiden ongelmia. Afrikasta ei kuitenkaan ole tullut merkittävää toimijaa kansainvälisessä politiikassa monien syiden vuoksi.

Afrikan valtioiden välistä yhtenäisyyttä ovat koetelleet valtioiden väliset sodat ja sisällissodat, joiden takana ovat vaikuttaneet imperialismin aikana vedetyt keinotekoiset rajat. Siirtomaa-ajan hallinto, jossa eri heimoille ja väestöryhmille annettiin erilaisia etuoikeuksia, aiheuttaa yhä valtataisteluita kansan eri osien välillä ja tilanne leimahtaa helposti sisällissodaksi.

1990-luvulla käytiin sisällissota sekä Somaliassa että Ruandassa. Somalia suistui klaanien väliseen sisällissotaan ja kaaokseen, ja miljoonat asukkaat pakenivat sotaa ulkomaille. Ruandassa suurimpien kansanryhmien, hutujen ja tutsien, välille puhkesi sota vuonna 1994. Lyhyessä ajassa hutut tappoivat noin puoli miljoonaa tutsia ja maltillista hutua. Kansanmurha johti valtavaan pakolaisten määrään. Molemmissa sodissa YK:n yritykset rauhan palauttamiseksi ja väkivaltaisuuksien lopettamiseksi epäonnistuivat.

Kylmän sodan hengessä suurvallat puuttuivat monen Afrikan valtion sisäiseen kehitykseen taloudellisen ja sotilaallisen avun varjolla. Esimerkiksi Neuvostoliitto sai 1950-luvulta alkaen vahvan otteen Egyptin sisäiseen kehitykseen. Myös Kiina on hakenut itselleen liittolaisia Afrikasta talousavulla, jota se on antanut esimerkiksi Kenialle ja Somalialle.

Monet Afrikan ja Aasian uusista valtioista ovat ajautuneet diktatuuriin. Usein kaappauksen takana on vaikuttanut armeija, joka voi olla ainoa järjestäytyneen vallan edustaja muutoin kaoottisessa yhteiskunnassa.

Länsimaisen demokratian juurruttaminen perinteisiin heimoyhteisöihin ei ole aina onnistunut. Monesta itsenäistyneestä kolmannen maailman valtiosta puuttuvat yhä länsimaiset demokraattiset perinteet, kuten vapaa puoluetoiminta ja säännölliset vaalit. Vaalien järjestämistä on vaikeuttanut muun muassa yleinen luku- ja kirjoitustaidottomuus sekä epäluulo vaalitulosten oikeellisuutta kohtaan. Monelle afrikkalaiselle valtio on ollut kaukainen käsite, sillä turvaa ja oikeutta on totuttu hakemaan suvulta, heimolta tai klaanilta.

Imperialistiset emämaat eivät teollistaneet Afrikan siirtomaitaan, sillä niistä haluttiin vain raaka-aineita, ei kilpailijaa omalle teollisuudelle. Siirtomaista tuli nykyisiä monokulttuureja eli yhden raaka-aineen tai tuotantokasvin tuottajia. Itsenäistyneet Afrikan valtiot ovat joutuneet ottamaan suuria velkoja länsivalloilta voidakseen kehittää maataan. Lainanantajan ja -saajan välille on usein kehittynyt uusi riippuvuussuhde, **uuskolonialismi**.

Latinalainen Amerikka – Yhdysvaltojen takapiha

Latinalaisen Amerikan maat olivat joutuneet löytöretkien jälkeen Espanjan ja Portugalin siirtomaavallan alle 300 vuodeksi. Jo 1800-luvulla nämä maat itsenäistyivät yksi toisensa jälkeen eurooppalaisista isännistään. Eurooppalaissyntyiset omistivat silti yhä lähes kaiken maan. Suuryritykset veivät raaka-aineita, kuten Chilen kuparia tai Costa Rican kahvia jalostamattomana ulkomaille. Valta oli katolisen kirkon tukemalla oikeistolaisella omistavalla eliitillä.

Yhdysvallat tuki Latinalaisen Amerikan maiden itsenäistymistä. Jo 1820-luvulla Yhdysvallat julkaisi **Monroen oppina** tunnetun ulkopoliittisen linjauksensa, jonka mukaan eurooppalaiset siirtomaavallat eivät saa sekaantua mantereen tapahtumiin. Eurooppalaisten oli käytännössä hyväksyttävä Yhdysvaltojen johtoasema Latinalaisessa Amerikassa.

1900-luvulla Yhdysvallat hankki itselleen Panaman kanavan, jonka avulla kauppalaivat ja Yhdysvaltojen laivasto pääsivät nopeasti Tyyneltämereltä Atlantille ja päinvastoin. Yhdysvaltojen kasvava talous tarvitsi raaka-aineita ja markkinoita omille tuotteilleen. Yhdysvaltalaiset suuryritykset hankkivat Latinalaisen Amerikan maissa vahvan aseman. Esimerkiksi kaivosbisnestä hallitsi amerikkalainen Anaconda ja banaanituotantoa United Fruit Company.

Latinalaisen Amerikan yhteydet Eurooppaan katkesivat toisen maailmansodan aikana. Niiden markkinat sidottiin entistä voimakkaammin Yhdysvaltoihin, joka hallitsi maita taloudellisesti. Alettiin puhua **dollari-imperialismista**.

Latinalaisen Amerikan maiden taloudellinen takapajuisuus ja köyhyys johtivat siihen, että sosialismi alkoi houkutella niiden väestöä. Sosialismi olisi merkinnyt yritysten ja maan ottamista valtioiden omaan omistukseen ja amerikkalais-

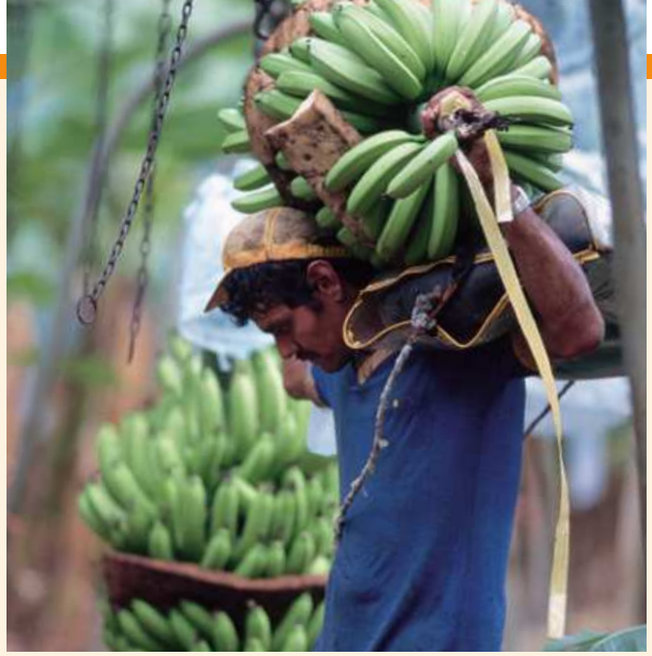

Yhdysvaltalaisyrityksillä on ollut monopoli useiden Latinalaisen Amerikan maiden banaanituotannossa ja -kaupassa. Niillä on ollut maissa myös poliittista valtaa. Banaanitasavalta-nimityksellä tarkoitetaan yleensä monokulttuuria, joka on riippuvainen yhden tuotteen – kuten banaanien – maailmanmarkkinahinnasta ja jonka hallinto on korruptoitunutta. Kansalaisten välinen suuri elintasokuilu ja vallankaappaukset ovat olleet banaanitasavalloille tyypillisiä.

ten yritysten asema oli vaarassa. Tästä syystä Yhdysvallat tuki oikeistolaisia diktatuureja, jotka takasivat omistusolojen muuttumattomuuden.

Tarvittaessa maiden sisäisiin asioihin puututtiin kovalla kädellä. Esimerkiksi Chilessä kansa oli äänestänyt vasemmistolaisen Salvador Allenden presidentiksi. Yhdysvallat osallistui Allenden murhaan ja auttoi vuonna 1973 nostamaan valtaan oikeistodiktaattori Augusto Pinochetin, jonka sotilasjuntta kidutti ja murhasi vastustajiaan.

Kylmän sodan aikana Monroen oppi saikin uuden sisällön: vain Yhdysvallat saisi puuttua Latinalaisen Amerikan maiden asioihin, mikäli sen edut niissä olisivat uhattuina.

Tehtävät

1. **Mitä tarkoittavat termit:**
   a) dekolonisaatio
   b) uuskolonialismi
   c) monokulttuuri
   d) dollari-imperialismi?
2. **Millaiset seikat voimistivat siirtomaiden halua itsenäistyä toisen maailmansodan jälkeen?**
3. **Miksi eurooppalaiset suurvallat sallivat joidenkin siirtomaiden itsenäistymisen, mutta halusivat pitää toisista kiinni?**
4. **Millä keinoilla Gandhi pyrki ajamaan Intian itsenäistymistä?**
5. **Millä keinoilla valkoinen vähemmistö yritti pitää kiinni valta-asemastaan eteläisessä Afrikassa?**
6. **Luettele Afrikan ja Aasian itsenäistyneille valtioille yhteisiä ongelmia.**

15. Lähi-idän ongelmavyyhti

Juutalaisille oma valtio?

1800-luku oli ollut nationalismin ja uusien kansallisvaltioiden aikaa. Myös Euroopan juutalaisten keskuudessa voimistui tuolloin juutalaisnationalismi eli **sionismi**, joka tarkoittaa pyrkimystä juutalaisten omaan valtioon.

Sionistien mielestä vain itsenäinen valtio, jossa juutalaiset olisivat enemmistönä, ratkaisisi juutalaiskysymyksen ja lopettaisi antisemitismin. Sopivin paikka tälle valtiolle olisi juutalaisten historiallinen kotimaa Palestiina, joka sijaitsi Turkin alueella.

Kun ensimmäinen maailmansota päättyi vuonna 1918, keskusvaltoihin kuulunut Turkki oli sodan hävinneiden joukossa. Se menetti Lähi-idässä sijainneet alueensa sodan voittaneille briteille ja ranskalaisille. Ison-Britannian haltuun tulivat Palestiinan ja Irakin alueet, joista tehtiin Kansainliiton huoltohallintoalueita. Ranska sai valvontaansa Libanonin ja Syyrian.

Iso-Britannia yritti tasapainotella Palestiinassa asuvien arabien ja juutalaisten välillä, mutta politiikka ei tuottanut tulosta. Ison-Britannian ulkoministeri Arthur Balfour oli vuonna 1917 julistanut maan tukevan juutalaisten oman valtion perustamista Palestiinaan. Myös Palestiinan arabit saivat briteiltä epämääräisiä lupauksia omasta kansallisvaltiosta.

Hitlerin valtaannousu Saksassa 1933 kiihdytti juutalaisten muuttoa Euroopasta Palestiinaan. Levottomuuksien pelossa Iso-Britannia yritti hillitä muuttoliikettä, muttei onnistunut tavoitteessaan.

Antisemitismi eli juutalaisvastaisuus eri puolilla Eurooppaa sai tuhannet muuttamaan Palestiinaan. Venäjältä lähdettiin juutalaisvastaisten hyökkäysten eli **pogromien** takia ja Saksasta muutettiin pois Hitlerin noustua valtaan.

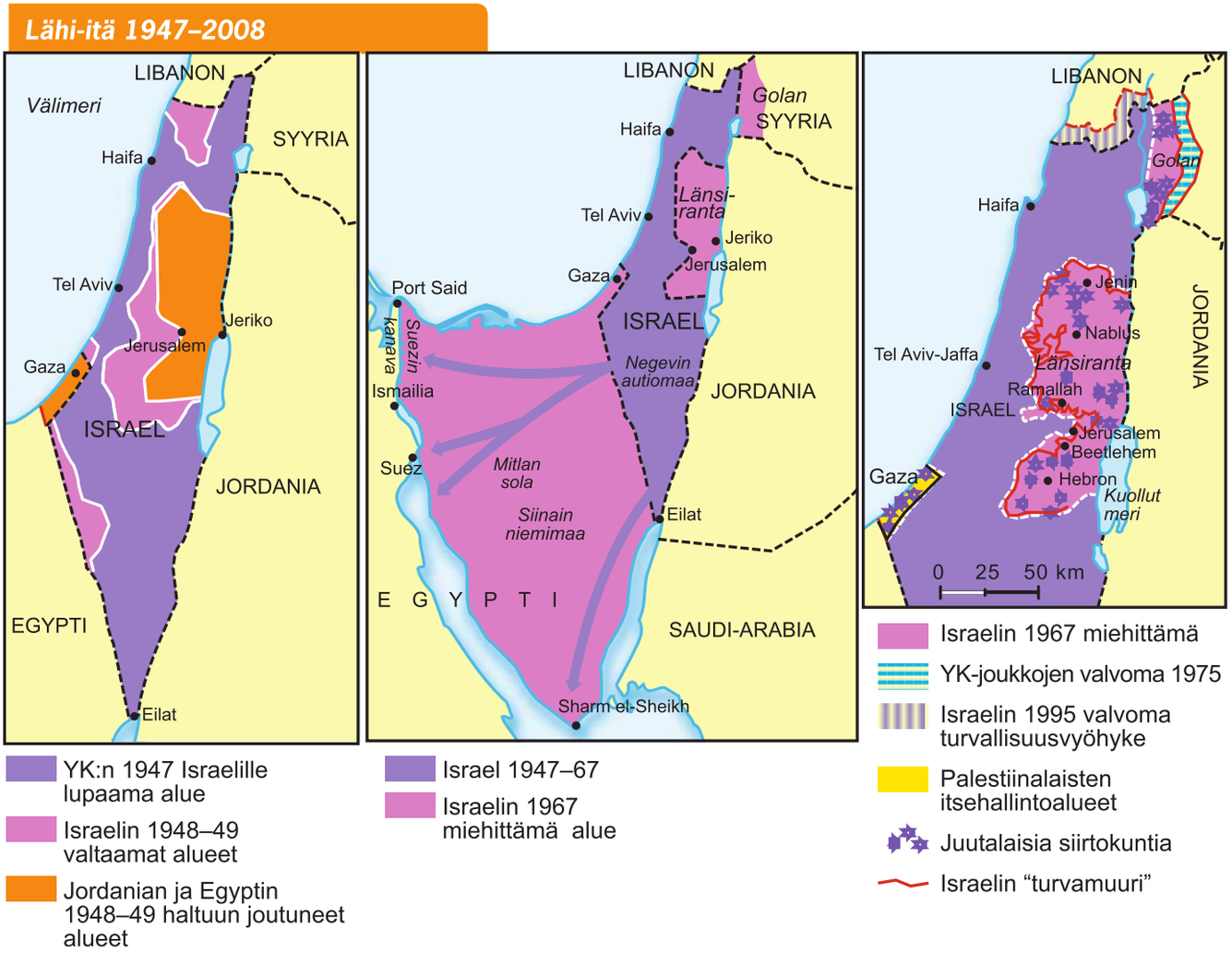

YK ja Israelin valtion synty

Toisen maailmansodan aikaisissa juutalaisvainoissa eli **holokaustissa** murhattiin kuusi miljoonaa juutalaista. Kun kansanmurhan laajuus sodan jälkeen paljastui, varsinkin Länsi-Euroopassa ja Yhdysvalloissa alettiin tukea erillisen juutalaisvaltion perustamista.

Juutalaisten muutto Palestiinaan kiihtyi. Toisen maailmansodan heikentämä Iso-Britannia antoi Palestiinan kysymyksen YK:n ratkaistavaksi. YK pyrki löytämään molempia osapuolia tyydyttävän kompromissin ja päätti vuonna 1947 Palestiinan alueen jakamisesta kahteen osaan, arabien ja juutalaisten valtioihin. Arabit saisivat 43 prosenttia ja juutalaiset 57 prosenttia Palestiinan alueesta. Arabimaat ja Iso-Britannia vastustivat YK:n päätöstä epäoikeudenmukaisena, mutta juutalaisille päätös kelpasi. Myös Yhdysvallat ja Neuvostoliitto tukivat YK:n kantaa.

Brittien vetäydyttyä Palestiinasta Israelin valtio julistautui itsenäiseksi toukokuussa 1948. Neuvostoliitto ja Yhdysvallat tunnustivat uuden valtion välittömästi. Ympäröivistä arabivaltioista yksikään ei tunnustanut Israelia.

Arabivaltiot hyökkäsivät pian Israeliin, mutteivät onnistuneet kukistamaan juutalaisvaltiota. Tässä ensimmäisessä Lähi-Idän sodassa Israel valtasi itselleen YK:n ehdotusta suuremman alueen, ja Jerusalem jaettiin arabien ja juutalaisten kesken.

Kun Israelin valtio oli perustettu, alueen palestiinalaiset joutuivat siirtymään naapurimaihin pakolaisiksi. Kaikkiaan noin 700 000 palestiinalaisen oli jätettävä kotinsa ja tilansa. Ensin asetuttiin telttakyliin, myöhemmin tilanteen pitkittyessä rakennettiin hökkelikylät ja kaupungit. Tilapäisiksi tarkoitetut pakolaisleirit ovat nyt olleet paikoillaan yli 60 vuotta.

Vuosien 1948–49 sota synnytti laajan pakolaisongelman, kun noin 700 000 arabia pakeni Israelin valtaamilta alueilta koston pelossa. He asettuivat rajaseudun pakolaisleireille uskoen voivansa palata kotiin heti kun arabimaat olisivat kukistaneet Israelin. Niin ei kuitenkaan käynyt, ja pakolaisleireistä tuli pysyviä. Sodan päätyttyä 1949 Israelin armeija oli vallannut 77 prosenttia Palestiinan alueesta. Samana vuonna Israel liittyi YK:iin Yhdysvaltain tuella.

Kylmää sotaa Lähi-idässä

Lähi-itä joutui myös kylmän sodan näyttämöksi. Sekä Yhdysvallat että Neuvostoliitto halusivat kasvattaa jalansijaansa tulenaralla alueella. Molemmat myivät aseita Lähi-itään: Yhdysvallat erityisesti Saudi-Arabiaan, Israeliin ja Iraniin ja Neuvostoliitto Syyriaan, Irakiin ja Egyptiin.

Vuonna 1956 Neuvostoliitto ja Yhdysvallat olivat poikkeuksellisesti kriisin samalla puolella. Molemmat tukivat Egyptin presidentti Nasseria, joka ilmoitti kansallistavansa Suezin kanavan. Kansallistaminen tarkoitti kanavan ottamista Egyptin valtion hallintaan yhtiöltä, jonka osakkeet olivat pääasiassa brittien ja ranskalaisten omistuksessa. Nasserin tarkoitus oli rahoittaa kansallistamisella uudistuksia, joilla hän halusi tehdä Egyptistä arabimaiden johtavan valtion.

Kansallistaminen synnytti **Suezin kriisinä** tunnetun konfliktin. Iso-Britannia, Ranska ja Israel hyökkäsivät Egyptin kimppuun ja pyrkivät palauttamaan kanavan ”oikeille omistajille”.

Israel valloitti Golanin alueen Syyrialta kuuden päivän sodassa vuonna 1967 ja liitti sen yksipuolisesti omaan alueeseensa vuonna 1981. Golanin kukkulat ovat elintärkeät koko alueelle, koska siellä ovat Lähi-idän makean veden varastot. Lisäksi alue on strategisesti tärkeä. Syyria vaatii sitä edelleen itselleen. Samassa kuuden päivän sodassa Israel valtasi itselleen Siinain niemimaan. Kuvassa Israelin sotilaat vartioivat Siinailla vangeiksi otettuja egyptiläisiä sotilaita.

Hyökkääjät joutuivat pian vetäytymään Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton painostuksen takia. Samalla Ranska ja Iso-Britannia menettivät otteensa Lähi-idän tapahtumiin.

Vaikka Suezin kriisi ei muuttanut Lähi-idän rajoja, useimpien kylmän sodan kriisien tavoin se uhkasi maailmanrauhaa. Neuvostojohtaja Hruštšev uhkaili Lontoota ja Pariisia pommituksilla, jos Ranska ja Iso-Britannia jatkaisivat hyökkäystä. YK rauhoitti tilannetta lähettämällä Suezille vuonna 1956 rauhanturvajoukkoja.

Suezin kriisi teki Nasserista Egyptissä kansallissankarin. Se myös vahvisti maan suhdetta Neuvostoliittoon, joka auttoi Egyptiä Nasserin kaudella 1954–70 monien uudistusten toteuttamisessa. Nasser yhdisti toimissaan sosiaaliset uudistukset ja nationalismin, mitä kutsuttiin **arabisosialismiksi**.

Israel laajentaa aluettaan

Yhdysvaltain tuki Israelille vahvistui olennaisesti 1960-luvulla. Se halusi näin varmistaa vaikutusvaltansa alueella. Myös Yhdysvaltain taloudessa ja politiikassa toimiva huomattava juutalaisvähemmistö vaikutti asiaan.

Israelin alue kasvoi huomattavasti vuonna 1967 käydyssä ns. **kuuden päivän sodassa**. YK:n rauhanturvaajien vetäydyttyä Suezilta Israelin armeijan hyökkäys yllätti arabimaat. Egypti oli voimaton ja Israel valloitti strategisesti tärkeän Siinain autiomaan. Myös Golanin kukkulat, Gaza ja Jordanvirran länsiranta liitettiin Israeliin. Suurin merkitys Israelille oli kuitenkin arabien asuttaman Itä-Jerusalemin liittämisellä Israeliin.

YK:ssa Israel tuomittiin miehittäjänä, mutta Yhdysvallat esti kaikki Israelin vastaiset toimet. Israelin ja Yhdysvaltain väliset suhteet tiivistyivät entisestään 1960–70-lukujen kriisien aikana. Neuvostoliitto taas katkaisi diplomaattisuhteensa Israeliin ja läheni arabimaita.

Palestiinalaispakolaisten asiaa ajamaan perustettiin vuonna 1964 **Palestiinan vapautusjärjestö PLO**. Sen tavoitteena oli ”juutalaisten ajaminen mereen” eli taistelu Israelin valtiota vastaan. PLO pyrki kiinnittämään maailman median huomion Palestiinan pakolaiskysymykseen ja taisteli Israelia vastaan näyttävin terrori-iskuin.

Münchenin olympialaisten yhteydessä syyskuussa 1972 palestiinalaisterroristit ottivat 11 israelilaista urheilijaa panttivangeikseen. Epäonnistuneessa vapautusyrityksessä kuoli viisi terroristia, yksi poliisi ja lähes kaikki panttivangit. Vain yksi panttivanki pääsi pakenemaan.

Öljystä uusi ase

Arabimaat hakivat hyvitystä kuuden päivän sodan tappiolleen vuonna 1973 ja aloittivat yllätyshyökkäyksen Israeliin juutalaisten uskonnollisena juhlapäivänä **Jom kippurina**. Sota ei muuttanut rajoja tai alueen voimatasapainoa.

Jom kippur -sota nosti kuitenkin esiin uuden aseen, jolla Israelia tukevia länsimaita voitiin painostaa: öljyn. Maailman öljyvaroista noin 70 prosenttia sijaitsee Lähi-idässä. Suurimpia öljyntuottajia ovat Saudi-Arabia, Iran ja Kuwait. Monet teollisuusmaat kuten Yhdysvallat, useat Euroopan valtiot ja Japani olivat varsin riippuvaisia alueen edullisesta öljystä. Kun suurimmat öljy-yhtiöt olivat amerikkalaisten ja brittien omistuksessa, ne olivat sanelleet öljyn hinnan ja pitäneet sen oman etunsa vuoksi matalana.

Jom kippur -sodan aikana öljyntuottajamaiden kartelli **OPEC** päätti nostaa huomattavasti raakaöljyn hintaa. Hinnankorotukset johtivat Euroopassa ja Yhdysvalloissa **öljykriisiin.** Kallis öljy pakotti länsimaat kehittämään uusia energiaa säästäviä ratkaisuja. Vaihtoehtoja energian tuottamiselle alettiin hakea mm. ydinvoimasta.

Jerusalem on juutalaisten, kristittyjen ja islamilaisten pyhä kaupunki. Pienetkin tahalliset tai tahattomat loukkaukset toisen uskonnon tapoja tai pyhiä paikkoja kohtaan sytyttävät helposti väkivaltaisuuksia.

Islam muuttaa Lähi-itää

Lähi-idän räjähdysherkkyys johtuu osittain uskonnollisista kysymyksistä. Islamin valta-alue alkaa Länsi-Afrikasta ja jatkuu yli Lähi-idän aina Indonesiaan asti. Islamia tunnustaa yli miljardi ihmistä eri puolilla maailmaa.

Enemmistö islamilaisista on maltillisia. Islamin poliittisia ulottuvuuksia korostavat liikkeet ovat kuitenkin kasvattaneet suosiotaan 1970-luvulta alkaen. Tiukan linjan islam on koettu

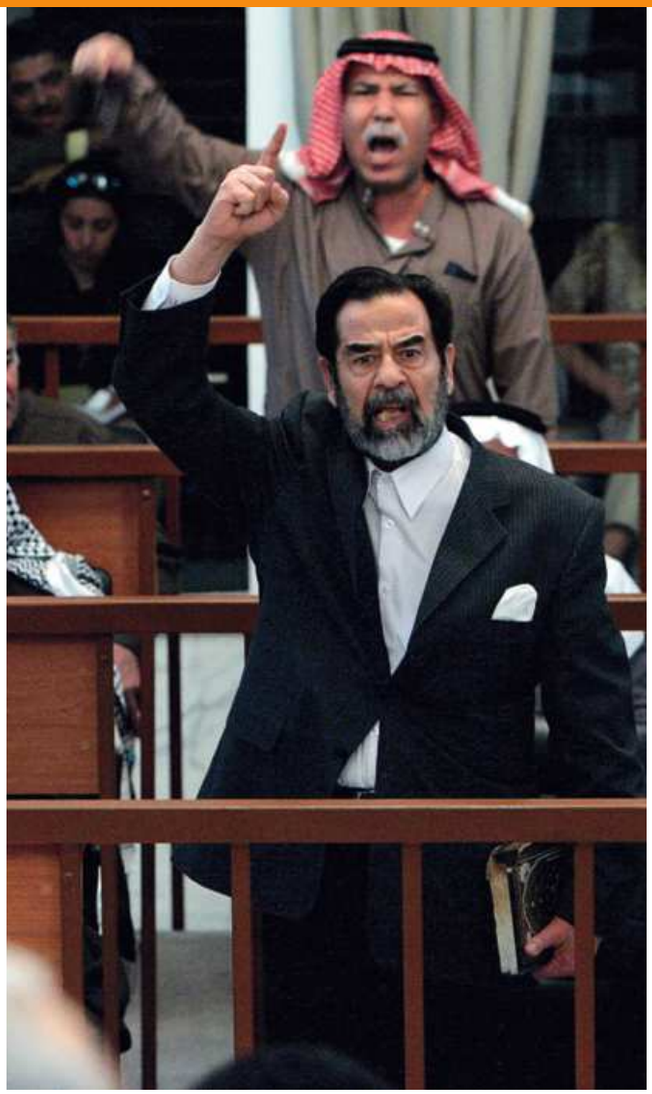

Iranin ja Irakin välillä käytiin sota vuosina 1979–89. Sodassa Irak käytti kemiallisia aseita maiden raja-alueella asuvia kurdeja vastaan. Kurdit asuvat ilman omaa valtiota Turkin, Iranin ja Irakin alueilla. Irakin johtaja Saddam Hussein joutui Yhdysvaltojen joukkojen pidättämäksi vuonna 2004. Hänet teloitettiin oikeudenkäynnin jälkeen. Viralliseksi syyksi ilmoitettiin kurdien vastaiset toimet Iranin–Irakin sodan aikana.

vastavoimaksi Yhdysvaltain edustamille läntisille arvoille ja maallistumiselle. Islamia on pidetty ainoana vastavoimana länsimaiden ylimielisyydelle ja ylivoimalle maailmassa.

Tiukan linjan islamistit ovat hallinneet Iranissa, Pakistanissa, Afganistanissa ja Sudanissa. Sen sijaan muun muassa Egyptissä ja Turkissa jyrkät oppositioryhmät on pidetty kurissa voimakeinoin. Lähi-idän islamilaisista maista ainoastaan uskonnollisesti maltillinen Turkki on Naton jäsen ja Yhdysvaltain tärkeä liittolainen, joka hakee paikkaa EU:ssa.

Ensimmäisenä poliittinen islam pääsi valtaan öljyntuottajamaa Iranissa, joka oli Yhdysvaltain liittolainen. Iranissa valta oli keskittynyt monarkille eli shaahille, joka tukahdutti opposition vapaan toiminnan. Islamin ei haluttu häiritsevän läheistä sotilaallista ja taloudellista yhteistyötä Yhdysvaltain kanssa. Iran toimitti Yhdysvalloille edullista öljyä ja Yhdysvallat möi Iranille nykyaikaisia aseita. Shaahin johdolla Irania kehitettiin länsimaiseen suuntaan, mikä loukkasi monien islamin kannattajien arvoja.

Vuonna 1979 laajat mielenosoitukset pääkaupungissa Teheranissa pysäyttivät Iranin talouden ja lopulta shaahi pakeni maasta. Maanpaosta palannut uskonnollinen johtaja ajatollah Khomeini julisti ”jumalan valtakauden alkaneen Iranissa”. Koraanin määräykset otettiin arkielämän, talouden ja lainsäädännön pohjaksi. Iranista tehtiin **teokratia** eli uskonnollisten johtajien hallitsema valtio. Tuhansia shaahin vallan kannattajia teloitettiin. Uusi islamilainen johto osoitti kasvavaa vihamielisyyttä Yhdysvaltoja ja sen liittolaista Israelia vastaan.

Iran ja naapurivaltio Irak sotivat keskenään vuosina 1979–89. Sodan osapuolet edustavat islamin eri haaroja: Irak **sunnalaisuutta** ja Iran **shiialaisuutta**. Sota verhottiin uskonnollisten kysymysten taakse, vaikka tosiasiassa riitaa oli öljytoimituksista.

Viime vuosina Iran on herättänyt pelkoa mahdollisella ydinaseohjelmallaan, jota presidentti Mahmoud Ahmedinejad on jatkanut länsimaiden vastalauseista ja painostuksesta välittämättä. Yhdysvallat luokitteli 2000-luvun alussa Iranin yhdeksi ”pahan akselin” valtioista, jotka voivat Yhdysvaltain mielestä uhata maailmanrauhaa. Samassa ryhmässä ovat olleet myös Pohjois-Korea ja Libya.

Israel on rakentanut palestiinalaisalueiden ympärille muurin, jota se perustelee itsemurhaiskujen estämisellä. Muuri rikkoo palestiinalaisyhteisöjä, eristää kyliä toisistaan ja viljelijöitä viljelyksistään ja vaikeuttaa ihmisten elämää. Palestiinalaiset joutuvat usein viettämään tuntikausia muurin tarkastusasemilla. Muuri on todettu Haagin kansainvälisessä tuomioistuimessa kansainvälisen oikeuden vastaiseksi.

Lähi-idän rauhanneuvotteluita on käyty monien eri välittäjien avustuksella. Kuvassa Israelin Rabin ja PLO:n Arafat kättelevät ensimmäistä kertaa. Tähän historialliseen kädenpuristukseen vuonna 1993 päästiin neuvotteluissa, joita johtivat norjalaiset. Vaikka rauhanneuvotteluiden johdossa ovat mukana sekä Yhdysvallat, Venäjä, YK että EU, ei rauhaa Lähi-itään ole saatu syntymään.

Rauha Lähi-itään – mahdoton tehtävä?

Lähi-itään on yritetty useaan otteeseen saada kestävä rauha. Ensimmäisenä arabimaana Egypti teki vuonna 1979 ”periviholisen” Israelin kanssa erillisrauhan, jossa Yhdysvallat toimi kätilönä. Israel lupautui luovuttamaan Egyptille takaisin vuoden 1967 sodassa valtaamansa Siinain alueen.

Camp Davidin rauhansopimus sai aikaan valtavan vastalausemyrskyn sekä arabimaailmassa että Israelissa. Egyptin islamilaiset pitivät Egyptin presidentin tekoa petturuutena ja murhasivat hänet sotilasparaatin yhteydessä vuonna 1981. Myös Siinaita asuttaneet juutalaiset vastustivat sopimusta. Tästä huolimatta alue luovutettiin takaisin Egyptille vuonna 1982.

Palestiinalaispakolaisten aseman ratkaisu on Lähi-idän rauhanprosessin avainkysymys. Leireillä kasvaneista uusista sukupolvista on helppoa löytää kannattajia ääriliikkeille ja terroritoimille, koska vuodesta toiseen jatkunut elämä pa-

kolaisleirillä synnyttää toivottomuutta. Monet pakolaisleirien nuorista ovat vailla opiskelumahdollisuuksia ja työtä.

Vuosina 1987–93 ja 2000 palestiinalaiset toteuttivat **intifadan** eli kansannousun israelilaisia vastaan. Intifada alkoi pakolaisleireiltä ja levisi Gazaan, Länsirannalle ja Itä-Jerusalemiin. Intifadat johtivat väkivaltaisiin yhteenottoihin, joissa kuoli tuhansia sotilaita ja siviilejä. Koston kierre syveni entisestään.

Ensimmäinen intifada rauhoittui vuonna 1993, kun ns. **Oslon sopimuksella** sovittiin palestiinalaisten **itsehallintokokeilusta** Israelin ja PLO:n johdon kesken. Sopimuksen syntymistä avusti Yhdysvaltain presidentti Bill Clinton. Palestiinalaisille luotiin oma itsehallintoalue Gazan, Jerikon ja Länsirannan alueelle. Vastuu alueiden hallinnosta ja järjestyksen pidosta uskottiin alueen palestiinalaisille. Vuoden 1993 sopimusta voidaan pitää lähtölaukauksena itsenäisen Palestiinan valtion synnylle. Sen presidentiksi valittiin PLO:n pitkäaikainen johtaja Jasser Arafat.

Kiistaa aiheuttaa kuitenkin edelleen Jerusalem, jota Israel pitää jakamattomana pääkaupunkinaan. Juutalaisasutus levittäytyy uusina siirtokuntina jatkuvasti eri puolille Länsirantaa ja Jerusalemia. Palestiinalaiset haluaisivat Itä-Jerusalemista maansa pääkaupungin, koska se on myös islamilaisten pyhä kaupunki. Palestiinalaisista suurin osa on islamilaisia.

Israelin puolesta Oslon sopimuksen vahvistanut pääministeri Jitzhak Rabin surmattiin vuonna 1995 attentaatissa, jonka takana olivat sopimusta vastustaneet jyrkän linjan juutalaiset. Rabinin murha osoitti, etteivät kaikki israelilaiset ole valmiita tinkimään elintilastaan palestiinalaisvaltion hyväksi.

Israel on eristänyt vuodesta 2003 alkaen palestiinalaisalueita muurin avulla muusta Israelista, vaikka sekä EU että YK ovat tuominneet muurin rakentamisen. Israelin kantana on, että terroritekoihin Israelin sisältä tai naapurimaista vastataan samalla mitalla. Israel on jopa tunkeutunut Libanonin alueelle useamman kerran lopettaakseen terrori-iskut Israelin puolelle. Libanonin hallitus ei ole aina pystynyt kontrolloimaan omalla alueellaan toimivia äärijärjestöjä.

Rauhanprosessi on jo vuosia polkenut paikoillaan. Palestiinalaisten keskuudessa on useita erimielisiä ryhmiä: toiset olisivat valmiita neuvottelemaan, toiset edustavat kovaa linjaa. Näitä eri linjoilla olevia ryhmiä ovat esimerkiksi, **Fatah** (PLO), Hizbollah ja **Hamas**, jonka raketti-iskut johtivat vuoden 2009 alussa Gazan sotaan.

Tehtävät

1. **Miksi Lähi-itä on tulenarka alue poliittisesti ja uskonnollisesti?**
2. **Miten britit ja YK yrittivät ratkaista juutalaisten aseman Lähi-idässä toisen maailmansodan jälkeen?**
3. **Mainitse sotia, joissa arabimaat ovat taistelleet**
   a) samalla puolella
   b) eri puolella.
4. **Millaisia esteitä Lähi-idän rauhanprosessilla on voitettavanaan?**
5. **Miksi poliittinen islamilaisuus on lisännyt kannatustaan viime vuosikymmeninä?**

Aineistotehtävät

1. Britannian ulkoministeri sir Arthur Balfour (1848–1930) kirjoitti Balfourin julistuksena tunnetun kirjeen 2.11.1917 juutalaispankkiiri Walter Rothschildille, joka edusti juutalaista yhteisöä ja oli tunnettu sionisti. Kirjeen tunnetuin osa kuului näin:

”Hänen Majesteettinsa Hallitus suosii kansallisen kodin perustamista Palestiinaan juutalaiselle kansalle ja tulee käyttämään parhaat ponnistuksensa helpottaakseen tämän kohteen aikaansaamista, sen ollen kirkkaasti sovittu, ettei mitään sellaista saa tehdä, mikä voi vahingoittaa olemassa olevien ei-juutalaisten yhteisöjen siviili- ja uskonnollisia oikeuksia Palestiinassa tai juutalaisten nauttimia oikeuksia ja poliittista statusta missään muussa maassa.”

Israelin pääministeri Yehud Olmert luonnehti 5.11.2007 julistuksen merkitystä julistuksen 90-vuotisjuhlassa seuraavasti:

”Ei ole mitään epäilystä, että Balfourin julistus oli erottamaton osa niitä ratkaisevia askeleita, jotka mahdollistivat juutalaisvaltion perustamisen. Mikä harmi, että se perustettiin 31 vuotta julistuksen jälkeen eikä paljon aiemmin. On todennäköistä, että historiamme olisi saattanut olla hyvin erilainen.”

a) Pohdi, mitä Balfour ajatteli juutalaisten ja arabien välisten suhteiden järjestämisestä Palestiinassa
b) Millainen merkitys Balfourin julistuksella on ollut myöhemmässä historiassa?
c) Mitä pääministeri Olmert tarkoitti sanoessaan, että juutalaisten historia voisi olla erilainen, jos julistus olisi toteutunut 31 vuotta aiemmin?

2. Afrikka voidaan jakaa kolmeen vyöhykkeeseen: arabi-Afrikkaan pohjoisessa, Saharan eteläpuoliseen mustaan Afrikkaan ja valkoisen vähemmistön pitkään hallitsemaan eteläiseen Afrikkaan.

a) Tutki sivun 149 karttaa ja oppikirjan tekstiä sivuilla 25–27 ja 148–152. Mainitse esimerkkivaltioita kultakin vyöhykkeeltä: minkä valtion siirtomaina ne olivat ja milloin ne saavuttivat itsenäisyyden?
b) Luettele erilaisia yhteisiä ongelmia, jotka ylittävät heimo-, kieli- ja poliittiset rajat Afrikassa.
c) Tutki myös sanomalehtien uutisointia Afrikasta. Millaisia epäkohtia uutiset tuovat esiin? Millainen on Afrikka-uutisoinnin yleissävy?
d) Pohdi, miksi Afrikka ei ole noussut maailmanpolitiikassa merkittävään asemaan.

3. Lue Nelson Mandelan puolustuspuhe vuodelta 1964:

”Me haluamme oikeudenmukaisen osamme Etelä-Afrikasta. Me haluamme turvallisuutta ja aseman yhteiskunnassa. Ennen muuta haluamme yhtäläiset poliittiset oikeudet, koska ilman niitä heikkoutemme jää pysyväksi…Tämä kuulostaa vallankumoukselliselta maan valkoisista, koska suurin osa äänestäjistä olisi afrikkalaisia. Tämä saa valkoisen miehen pelkäämään demokratiaa… Olen suuresti arvostanut ihannetta demokraattisesta ja vapaasta yhteiskunnasta, jossa kaikki ihmiset elävät harmoniassa toistensa kanssa. Se on ihanne jonka puolesta toivon eläväni ja näkeväni sen toteutuvan. Mutta arvoisa tuomari, jos se on tarpeen, se on ihanne, jonka puolesta olen valmis kuolemaan.”

a) Pohdi voidaanko 2000-luvun Afrikkaa pitää demokraattisena maanosana?
b) Mandelan puhe on vuodelta 1964. Missä toisessa maassa käytiin samantyyppistä kansalaisoikeustaistelua 1960-luvulla?
c) Selvitä kirjan sivuilta, milloin ja miten enemmistövaltaan siirtyminen eteläisessä Afrikassa (Rhodesia, Namibia ja Etelä-Afrikka) tapahtui.

4. Yksi kolmannen maailman valtioita yhdistävä piirre on ollut voimakas väestönkasvu. Seuraava tilasto kuvaa väestökehitystä muutamissa kehitysmaissa (vuosikasvu %):

	1913–50	1950–73	1973–87
Intia	1,0	2,1	2,2
Indonesia	1,1	2,4	2,3
Kiina	0,7	2,1	1,3
Pakistan	1,7	2,6	2,9
Brasilia	2,1	2,9	2,5
Meksiko	1,6	3,2	2,6

a) Missä valtioissa suhteellinen väestönkasvu on ollut voimakkainta vuosien 1913 ja 87 välisenä aikana?
b) Mitkä syyt selittävät kehitysmaiden voimakasta väestönkasvua?
c) Mitkä valtiot näyttävät saaneen 1980-luvulla väestönkasvun kuriin ja mitkä eivät?
d) Ota kantaa väitteeseen: ”Suuri syntyvyys on uhka ja mahdollisuus kolmannen maailman valtioille.”

Kertaus

- Dekolonisaatio alkoi toisen maailmansodan jälkeen Aasiassa ja Afrikassa.
- Intia itsenäistyi brittien vallasta 1947, enemmistö Afrikan maista 1960-luvulla.
- Siirtomaa-ajan perintö näkyy monien maiden ongelmissa nykyisinkin.
- Lähi-idän monisyinen kriisi on jatkunut Israelin perustamisesta, vuodesta 1948 lähtien.

Neuvostoliiton hajoaminen jätti maailmaan vain yhden todellisen supervallan, Yhdysvallat. Amerikkalaiset kokivat voittaneensa kylmän sodan, eikä maan johtoasemalle 1990-luvulla löytynyt uskottavia haastajia. Taloudellisesti ja poliittisesti heikentynyt Venäjä poistui joksikin aikaa maailmanpolitiikan näyttämöltä. Aasiassa Kiinan talous kasvoi voimakkaasti ja vähitellen se lisäsi myös ulkopoliittista vaikutusvaltaansa. Syyskuun 2001 terrori-iskut Yhdysvaltoihin olivat näkyvä muistutus siitä, ettei sen ylivertainen sotilaallinen voima yksinään riittänyt takaamaan rauhanomaisia oloja. 2000-luvulle tultaessa olivat maailmanpolitiikan valtasuhteet jälleen muuttumassa ja uudet uhat, kuten terrorismi ja ympäristöongelmat nostivat päätään.

16. Maailma kylmän sodan jälkeen

Yhdysvalloista ainoa supervalta

Kylmä sota päättyi ja Neuvostoliitto hajosi ilman laajamittaista verenvuodatusta, mikä oli monille suuri yllätys. Ydinsodan uhka lieveni ja Euroopan kahtiajako päättyi. Niin Euroopassa kuin muuallakin tilanne koettiin hyvin myönteisenä. Vuoden 1991 jälkeen rauhantilan koettiin vahvistuneen ympäri maailmaa. Innokkaimmat luonnehtivat jo uutta tilannetta *pax americanaksi*, amerikkalaiseksi rauhaksi. Tällä viitattiin antiikin *pax romanaan*.

Yhdysvaltojen presidentti George Bush vanhempi kutsui kylmää sotaa seurannutta tilannetta ”uudeksi maailmanjärjestykseksi”. Uusi järjestys perustui siihen, että Yhdysvallat oli maailman ainoa supervalta. Heikentyneen Venäjän sotilaallinen ja poliittinen valta-asema ei yltänyt

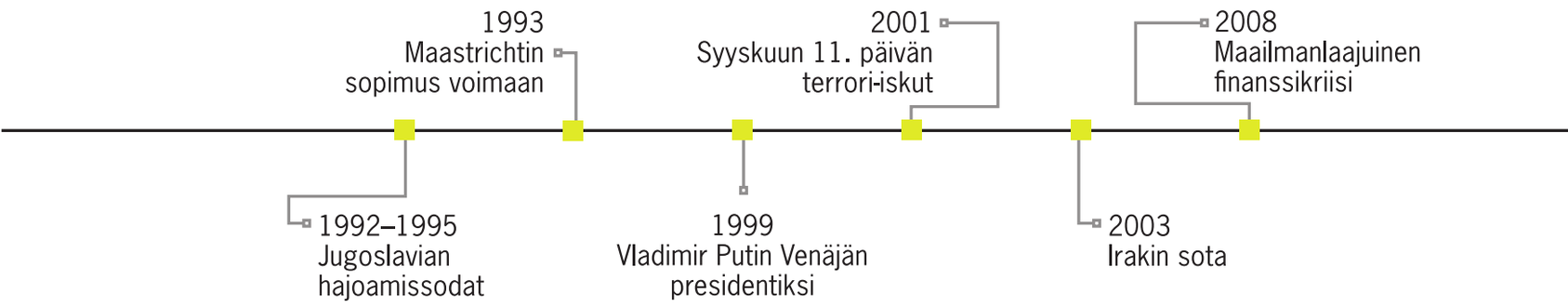

Kylmän sodan päättyminen ja Neuvostoliiton hajoaminen nostivat Yhdysvallat maailman ainoaksi supervallaksi. Presidentti George Bush vanhempi juhli Irakista saavutettua voittoa ja julisti "uuden maailmanjärjestyksen" syntyneeksi. Yhdysvaltojen sotilaallinen läsnäolo Lähi-Idässä aiheutti kuitenkin alusta alkaen arvostelua alueen väestön keskuudessa.

lähellekään Neuvostoliiton aikanaan hankkimaa vaikutusvaltaa.

Kansainvälinen järjestelmä oli muuttunut yksinapaiseksi. Yhdysvallat oli ainoa valtio, joka kykeni nopeaan sotilaalliseen toimintaan missä päin maailmaa tahansa. Tilanne houkutteli sen johtoa toisaalta myös yksipuoliseen eli **unilateraalin** toimintaan muista valtioista piittaamatta.

Mittavien asevoimiensa ja sotilastukikohtien verkostonsa lisäksi Yhdysvalloilla oli tukenaan kylmässä sodassa luotu laaja liittolaisjärjestelmä. Länsi-Euroopan valtiot olivat edelleen sen merkittävimpiä kumppaneita. Aasiassa Yhdysvalloille oli tärkeää pysyä hyvissä väleissä taloudellisesti nopeasti vahvistuvan Kiinan kanssa.

Bushia seurasi presidenttinä Bill Clinton vuodesta 1993. Clinton pyrki vaalimaan vanhoja liittosuhteita. Tärkeäksi tavoitteeksi tuli Naton säilyttäminen keskeisenä turvallisuuspoliittisen yhteistyön välineenä ja sen jäsenkunnan laajentaminen entisiin sosialistimaihin.

Venäjän presidentti Boris Jeltsinin oli hyväksyttävä amerikkalaisten vaatimukset puolustusliiton laajentamisesta entisiin Neuvostoliiton satelliittimaihin. Naton laajentuminen sai vauhtia vuonna 1999, jolloin Puola, Tsekki ja Unkari liittyivät sen jäseniksi. Monet muut entiset sosialistimaat ja Baltian maat liittyivät 1990-luvulla Naton **rauhankumppanuusohjelmaan**, ja vuonna 2004 sotilasliiton varsinaisiksi jäseniksi.

Persianlahden sota oli amerikkalaisen sotateknologian voimannäyte. Yhdysvaltojen johtama koalitio oli teknisesti ylivertainen, eikä Irakin armeijalla ollut mitään mahdollisuuksia sitä vastaan. Uudenlaiset täsmäaseet löysivät maalinsa tarkasti ja koko maailma sai seurata pommituksia television välityksellä. Vetäytyessään Irakin armeija turvautui poltetun maan taktiikkaan ja sytytti öljylähteitä palamaan.

Persianlahden sota

Yhdysvaltojen sotilaallinen voima joutui testiin talvella 1991, jolloin se kävi lyhyen ja voitokkaan sodan Irakia ja sen diktaattori Saddam Husseinia vastaan.

Persianlahden sodan taustalla oli Irakin elokuussa 1990 tekemä hyökkäys Persianlahden pohjukassa sijaitsevaan vauraaseen Kuwaitiin. Yhdysvallat pelkäsi Saddamin saavan haltuunsa Kuwaitin öljykentät ja lopettavan edullisen öljykaupan. Kuwaitin valtaus nostatti huolta myös alueen muissa maissa ja etenkin Saudi-Arabiassa, joka Israelin ohella on ollut yksi Yhdysvaltojen tärkeimmistä liittolaisista Lähi-idässä.

Yhdistyneiden kansakuntien turvallisuusneuvosto tuomitsi yksimielisesti Kuwaitin miehityksen ja vaati Saddamia vetäytymään. Lopulta Yhdysvaltojen johtama liittouma käynnisti YK:n valtuutuksen turvin ”aavikkomyrskyksi” nimetyn hyökkäyksen ja pakotti Irakin joukot poistumaan Kuwaitista.

Sota osoitti, että Yhdysvaltojen sotilaallinen voima ja sotilasteknologinen etumatka olivat ylivoimaiset. Kylmän sodan aikana kehitetyt asejärjestelmät näyttivät tehokkuutensa, kun vastassa oli perinteinen vastustaja: teollistunut ja keskitetysti hallittu valtio ja sen maa-armeija. Sen yhteiskunnan ja sodankäyntikyvyn kannalta elintärkeät toiminnot oli helppo lamauttaa ilmapommituksilla. Irakin armeija ei kyennyt puolustautumaan teknisesti edistyneempiä amerikkalaisia vastaan.

Ensimmäinen Irakin sota korosti Yhdysvaltojen hegemoniaa koko maailman silmissä. Vaikka Saddamin pakottaminen vetäytymään Kuwaitista oli alueen muidenkin valtioiden etujen mukaista, herätti Yhdysvaltojen voimistunut rooli Lähi-idässä myös epäluuloja. Monien alueen islaminuskoisten mielestä amerikkalaisten läsnäolo Persianlahdella ja islamilaisen maailman pyhien paikkojen lähellä oli loukkaavaa.

Neuvostoliiton hajoaminen sai väkivaltaisia muotoja Kaukasuksella, jossa Venäjä ei voinut hyväksyä Tsetsenian julistautumista itsenäiseksi. Alueella puhkesi 1994 sota, jonka aikana käydyissä taisteluissa maan pääkaupunki Grozny kärsi vakavia vaurioita. Presidentti Putinin aikana Venäjä sai maan jälleen hallintaansa, mutta väkivaltaisuudet jatkuivat.

Venäjä kokeilee demokratiaa

Neuvostoliiton hajottua Venäjän federaatiosta tuli sen seuraaja. Muiden Neuvostoliitosta itsenäistyneiden valtioiden kanssa sovittiin ydinaseiden siirtämisestä Venäjän hallintaan. Maiden yhteistyöelimeksi perustettiin **Itsenäisten valtioiden yhteisö** eli IVY, mutta sen merkitys jäi vähäiseksi. Neuvostoliitosta itsenäistyneet Baltian maat eivät liittyneet IVY:n jäseniksi.

Venäjän presidentti Boris Jeltsinin johdolla maassa aloitettiin radikaalit uudistukset. Venäjälle perustettiin lukuisia uusia puolueita. Vapaita sanomalehtiä ja televisiokanavia sekä alueellista itsehallintoa lisättiin.

Jeltsinin hallitus pyrki juurruttamaan länsimaista demokratiaa ja markkinataloutta Venäjälle. Vapaissa vaaleissa valittuun duumaan ilmestyi kirjava joukko uusia puolueita ja poliitikkoja, ja se oli sisäisesti hajanainen. Mukana oli uudistus- ja länsimielisiä liberaaleja, äärinationalisteja ja entisiä kommunisteja, joiden ajatusmaailmat ja tavoitteet poikkesivat jyrkästi toisistaan.

Poliittinen valta oli aluksi Jeltsiniä tukeneiden uudistusmielisten hallussa. Ulkopolitiikassa Jeltsin pyrki toimimaan yhteisymmärryksessä Yhdysvaltojen ja muiden länsivaltojen kanssa.

Vaikka Neuvostoliiton hajoaminen tapahtui pääosin verettömästi, Kaukasuksen niemimaalla tilanne kärjistyi julmaksi sodaksi. Alueella on öljyvaroja ja sen halki kulkee öljyputkia, jotka tekevät Kaukasuksesta strategisesti tärkeän alueen Venäjälle. Kun pieni vuoristoseudulla sijaitseva Tsetsenia julistautui vuonna 1991 itsenäiseksi, Venäjä ei hyväksynyt maan irtautumista. Se pelkäsi vaikutusvaltansa Kaukasuksella heikentyvän. Tsetsenian irtautumisen pelättiin myös voimistavan Venäjän muiden vähemmistöjen itsenäisyyspyrkimyksiä.

Vuoden 1994 lopussa Jeltsin määräsi armeijan palauttamaan Tsetsenian järjestykseen. Tsetseenien sissijoukot tuottivat venäläisille tappioi-

Toimittaja ja kansalaisoikeusaktivisti Anna Politkovskajan murha lokakuussa 2006 tyrmistytti koko maailmaa. Murha on edelleen selvittämättä. Ennen kuolemaansa Politkovskaja kritisoi ankarasti Venäjän presidentti Putinia, maan huonoa ihmisoikeustilannetta, sananvapauden rajoituksia ja Kaukasuksella rehottavaa väkivaltaa. Hänen jälkeensä monia muitakin kansalaisoikeusaktivisteja on murhattu.

ta, eikä Jeltsin onnistunut tukahduttamaan itsenäisyysliikettä. Vasta Jeltsinin seuraajan Vladimir Putinin johdolla Tsetsenian sota hiljentyi, mutta muutti samalla muotoaan, kun sissit jatkoivat taisteluaan venäläisiä vastaan terrorismin keinoin.

Talousuudistukset ja oligarkit

Talousuudistukset nousivat Venäjällä demokratiaakin tärkeämmäksi asiaksi. Neuvostoliiton loppuvaiheissa maan talous oli ajautunut suuriin vaikeuksiin. Gorbatshov epäonnistui sosialistisen suunnitelmatalouden tehostamisessa ja taloudellisen vallan hajauttamisessa. Neuvostoliiton bruttokansantuote romahti vuosina 1989–91.

Jeltsin nimitti hallitukseensa länsimaiset talousopit omaksuneita ministereitä, jotka ryhtyivät nopeassa tahdissa purkamaan sosialistisen talousjärjestelmän rippeitä. Tavoitteena oli parantaa Venäjä talousahdingostaan nopealla ”shokkiterapialla”.

Suuret valtionyhtiöt ja muu valtion omaisuus yksityistettiin, ja maan talouselämän sääntelyä purettiin. Venäjän suuret öljy- ja maakaasuyhtiöt siirtyivät valtiolta yksityisiin käsiin. Yksityistäminen toteutettiin siten, että kaikille kansalaisille jaettiin pieniä osuuksia entisissä valtionyhtiöissä. Sijoittajat ja keinottelijat ostivat näitä ”vouchereiksi” kutsuttuja omistusosuuksia tavallisilta kansalaisilta ja keskittivät tällä tavoin itselleen merkittäviä omistusosuuksia.

Neuvostoliiton omaisuuden yksityistäminen synnytti upporikkaiden oligarkkien luokan, jonka käsiin ajautui merkittävä osa Venäjän teollisuutta ja liike-elämää. Roman Abramovits lukeutuu maan poliittiselle johdolle kuuliaisiin oligarkkeihin ja hänet tunnetaan myös englantilaisen Chelsean jalkapalloklubin omistajana. Putinin haastajaksi noussut öljy-yhtiö Jukosin entinen omistaja Mihail Hodorkovski tuomittiin verorikoksista pitkään vankilatuomioon.

Uudistusten tuloksena Venäjän tulonjakoja varallisuusolot mullistuivat perusteellisesti. Talouskasvu pysyi suurimman osan 1990-lukua kuitenkin vaatimattomana. Inflaatio laukkasi ja Venäjän valuutan ruplan arvo heikkeni. Köyhien määrä kasvoi, eivätkä vanhusten neuvostoajoilta periytyneet eläkkeet riittäneet edes välttämättömiin menoihin. Keskiluokkaiset perheet joutuivat taloudellisesti ahtaalle.

Toisaalta maahan syntyi nopeasti uusrikkaiden ryhmä, joista jotkut haalivat itselleen suuria osuuksia entisistä valtionyhtiöistä ja perustivat uusia suuryrityksiä. Yritysten uusia suuromistajia alettiin kutsua **oligarkeiksi**, ja heille keskittyi merkittävää taloudellista valtaa. Oligarkit tukivat itselleen myötämielisiä poliittisia voimia ja kontrolloivat myös osaa Venäjän mediasta. Oligarkkien lisäksi talouselämän vapauttaminen hyödytti myös monia muita yrittäjiä, joille se merkitsi uudenlaisia mahdollisuuksia rikastua.

Putin keskittää valtaa

Venäjän ensiaskeleet kohti demokratiaa ja toimivaa markkinataloutta olivat haparoivia. Jeltsinin uudistukset herättivät myös vastustusta duuman nationalistien ja entisten kommunistien piirissä. Monet haikailivat entisiä neuvostovallan suuruuden aikoja. Heidän mielestään Venäjä oli Jeltsinin johdolla ajautunut yhä pahenevaan poliittiseen epäjärjestykseen ja talousahdinkoon. Vuonna 1992 Jeltsin kukisti voimakeinoin parlamentissa leimahtaneen kapinayrityksen. Vähitellen länsimielisten uudistajien poliittinen asema heikkeni, ja 1990-luvun puolivälissä vanhoillisten ja nationalistien vaikutusvalta alkoi vahvistua.

Vuonna 1999 presidentti Jeltsinin seuraajaksi valittiin entuudestaan tuiki tuntematon Vla-

Presidentti Putinin valtakaudella Venäjä otti taas käyttöön entisen Neuvostoliiton kansallislaulun ja omaksui muutenkin entisen supervallan äänenpainoja ulkopolitiikassaan. Putinin tavoitteena oli palauttaa maansa asema maailman johtavien suurvaltojen joukossa. Yhdysvaltojen presidentti George W. Bushin vieraillessa Moskovassa vuonna 2005 Putin luonnehti Neuvostoliiton hajoamista "vuosisadan suurimmaksi geopoliittiseksi katastrofiksi". Dmitri Medvedev nousi Putinin jälkeen presidentiksi vuonna 2008.

dimir Putin. Vuosina 1999–2008 Venäjää hallinnut Putin oli energinen johtajahahmo, joka oli aiemmin työskennellyt Neuvostoliiton turvallisuuspoliisi KGB:ssä.

Putinin johdolla aloitettiin jälleen poliittiset ja taloudelliset uudistukset. Tällä kertaa valtaa ei kuitenkaan hajautettu. Putinin tavoitteena oli päinvastoin palauttaa Venäjä jälleen Moskovaan keskitetyn poliittisen johdon hallintaan. Tavoitteena oli lujan hallitusvallan luominen.

Gorbatshoviin ja Jeltsiniin verrattuna Putin valitsi järjestelmällisemmän tavan uudistaa Venäjää. Putin kutsui omaa uudistusohjelmaansa venäläiseksi versioksi demokratiasta ja markkinataloudesta. Länsimaiden silmissä demokratiakehitys Venäjällä kuitenkin heikkeni, ja Putin palautti maahan jälleen **autoritaarisen** vallankäytön.

Taloudessa valtiovallan merkitystä kasvatettiin. Oligarkit saivat säilyttää omaisuutensa vain, jos olivat kuuliaisia Putinille. Presidentin vastustajilta riistettiin poliittiset vaikutusmahdollisuudet. Duumaan luotiin uusi, Putinia tukeva puolue, Yhtenäinen Venäjä, joka vahvistui nopeasti. Joukkotiedotusvälineet alistettiin valtiovallan kontrolliin. Kansalaisjärjestöjen ja kirkkojen toimintavapauksia rajoitettiin, valtiovallalle uskollista ortodoksikirkkoa lukuun ottamatta. Putin pyrki myös vahvistamaan ja hyödyntämään venäläistä nationalismia.

Venäläisten enemmistö kannatti Putinin edustamaa keskitettyä ja kovaotteista hallitusvaltaa. 2000-luvulla Venäjän talous kääntyi vahvaan kasvuun, lähinnä öljynhinnan nousun ja kasvaneiden vientitulojen ansiosta. Myös keskiluokan elintaso alkoi kohentua. Putinin seuraajaksi valittiin vuonna 2008 presidentin lähipiiriin kuulunut Dmitri Medvedev, mutta Putin säilytti edelleen asemansa pääministerinä.

Kylmän sodan jälkeiset sodat olivat haaste perinteiselle YK:n rauhanturvaamiselle. YK:n sinibareteilla ei ollut keinoja hillitä valtioiden sisäisiä, etnisten ja uskonnollisten ryhmien välille puhjenneita konflikteja. Silmitön väkivalta Ruandassa Afrikassa sekä entisen Jugoslavian alueella 1990-luvulla toteutetut etniset puhdistukset ja joukkomurhat kiihdyttivät keskustelua kansainvälisen kriisinhallinnan vahvistamiseksi.

Nationalismin paluu ja Jugoslavian hajoamissodat

Siirtyminen markkinatalouteen ja demokratiaan tapahtui useimmissa entisissä sosialistimaissa rauhallisesti. Jugoslavian kehitys poikkesi kuitenkin jyrkästi muusta Keski- ja Itä-Euroopasta. Vuosina 1991–95 ja 1999 siellä käytiin kiivaita eri kansanryhmien välisiä sotia. Konfliktien syinä olivat nationalististen ääriliikkeiden nousu ja Jugoslavian liittovaltiossa erityisasemasta nauttineen Serbian alueelliset ylivaltapyrkimykset.

Jugoslavia koostui useasta erilaisesta kansanryhmästä ja uskontokunnasta, joita maan pitkäaikainen johtaja Josip Tito johti hajota ja hallitse -periaatteella. Titon kuoltua vuonna 1980 maa ajautui paheneviin poliittisiin ja taloudellisiin vaikeuksiin. Vuosikymmenen lopussa serbijohtaja Slobodan Milosevicin hallinto keskitti valtaa itselleen ja pyrki pitämään liittovaltion Serbian komennon alla.

Kylmän sodan päättyminen merkitsi kuitenkin myös Jugoslaviassa maan eri osien itsenäistymispyrkimysten vahvistumista. Ensimmäisenä levottomuudet virisivät vuonna 1989 Kosovossa, jota serbit pitivät kiinteänä osana Serbiaa.

Vuonna 1991 Jugoslavian taloudellisesti kehittynein pohjoinen osa, Slovenia julistautui itsenäiseksi. Sloveniaa seurasi Kroatia, jossa kroaatit ja serbit ajautuivat pian konfliktiin keskenään. Kroaatit kuitenkin saavuttivat yliotteen ja levottomuudet laantuivat YK:n välityksellä vuonna 1992.

Pahin tilanne oli Bosnia-Hertsegovinassa, jossa kolme ryhmää, kroaatit, serbit ja bosnialaiset kävivät poikkeuksellisen raakaa ja veristä sotaa keskenään vuosina 1992–95. Serbian johtaja Milosevic tuki Bosnian serbejä, koska Bosnian koettiin olevan tärkeä osa Jugoslavian raunioille nousevaa Suur-Serbiaa. Sodan heikoin osapuoli olivat pääosin islaminuskoiset bosnialaiset.

Sodan symboleiksi nousivat Sarajevon monivuotinen piiritys, systemaattiset eri osapuolten toteuttamat etniset puhdistukset, joukkomurhat ja -raiskaukset. Naisia raiskaamalla pyrittiin te-

Jugoslavian entinen presidentti Slobodan Milosevic joutui vuonna 2002 kansainvälisen rikostuomioistuimen eteen vastaamaan Jugoslavian hajoamissotien aikaisista sotarikoksista. Yksi vakavimmista rikoksista oli Srebrenicassa 1995 tehty jopa 8 000 muslimimiehen ja -pojan joukkomurha. Milosevic kuitenkin sairastui ja kuoli ennen kuin oikeus ehti määrätä hänelle tuomionsa.

hostamaan sodankäynnin terrorivaikutusta. Etnisillä puhdistuksilla luotiin kansallisesti yhtenäisiä asuinalueita omalle ryhmälle. Srebrenican joukkomurhassa vuonna 1995 serbit tappoivat useita tuhansia muslimimiehiä ja -poikia.

Bosnian sota päättyi Yhdysvaltojen puututtua siihen vuonna 1995, jolloin se voimankäytöllä uhaten pakotti kiistan osapuolet hyväksymään niin kutsutut **Daytonin rauhanehdot**. Rauhaa valvomaan tulivat Naton vahvistamat YK:n joukot. EU sai alusta alkaen keskeisen tehtävän vakaiden olojen luomiseksi alueella.

Sota kuitenkin jatkui vuonna 1999, jolloin serbien ja Kosovon albaanien väliset suhteet kärjistyivät uudelleen verisiksi yhteenotoiksi. Yhdysvaltojen johdolla toteutettu Naton ilmapommitusoperaatio pakotti Serbian johtajan Milosevicin vetämään armeijansa pois Kosovosta.

YK:n välityksellä saatiin aikaan hatara rauha. Alueen serbit eivät voineet hyväksyä Kosovon albaanien itsenäistymispyrkimyksiä. Vuonna 2008 albaanijohtoinen Kosovo julistautui itsenäiseksi ja useimmat länsimaat tunnustivat sen. Serbia ja sitä tukenut Putinin Venäjä vastustivat päätöstä. Serbien ja Kosovon albaanien väliset suhteet pysyivät jännittyneinä.

Kesällä 1989 kiinalaiset opiskelijat vaativat **demokratialiikkeen** nimissä laajempia yhteiskunnallisia ja poliittisia vapauksia. Taivaallisen rauhan aukiolle kokoontunut mielenosoitus hajotettiin väkivalloin. Verilöylyssä kuoli yli 2 000 mielenosoittajaa ja tuhansia vangittiin.

Kiina kohti markkinataloutta ja uutta aikaa

Maon kuoleman jälkeen vuodesta 1976 Kiina koki syvällisen muutoksen, vaikka yhden puolueen järjestelmästä ja sosialismista pidettiin yhä virallisesti kiinni. Sosialismin romahdus Neuvostoliitossa ja Itä-Euroopassa 1980-luvun lopulla ei jouduttanut vastaavaa kehitystä Kiinassa.

Kiina purki Deng Xiaopingin kaudella vuosina 1976–97 valtion säätelyä taloudessa. Deng kehotti kansalaisia rikastumaan ja painotti, ettei sosialismi tarkoita jaettua köyhyyttä. Tiukasta maolaisuudesta alettiin tinkiä ja tavoitteeksi asetettiin **sosialistisen markkinatalouden** luominen Kiinaan. Yksityiset ja ulkomaiset yritykset sallittiin. Kiina alkoi avautua muulle maailmalle, ja länsimainen kulttuuri, muoti ja elämäntapa alkoivat tulla kiinalaisille tutuiksi. Kiinalaisten kontaktit ulkomaille ja matkailu lisääntyivät.

Kiinasta kehittyi Dengin kaudella eräänlainen **sekatalous**, jossa on sekä valtion että yksityisten omistamia yrityksiä. Parhaimpina vuosina Kiinan bruttokansantuote nousi yli kymmenen prosenttia vuodessa. Elintason ripeä nousu teki Kiinasta ulkomaisia yrityksiä kiinnostavan kauppakumppanin. Monet yritykset siirsivät toimintojaan Aasiaan muun muassa alhaisten palkkakustannusten takia. Alettiin puhua **kiinailmiöstä.** Talouden avautuminen ja muuttuminen Dengin kaudella eivät kuitenkaan merkinneet luopumista yksipuoluejärjestelmästä.

Kiinan ihmisoikeuspolitiikka muun muassa Tiibetissä on saanut osakseen kansainvälistä arvostelua, erityisesti Yhdysvalloilta. Tiibetin alue liitettiin 1950-luvun kuluessa väkivalloin osaksi Kiinaa, ja alueen hengellinen johtaja Dalai Lama pakeni Intiaan. Tiibetin tilanne kiristi Kiinan ja Intian välisiä suhteita. Vuoden 1989 alussa Kiinan armeija kukisti uuden kansannousun Tiibetissä. Kiina vastasi arvosteluun kutsumalla toimiaan Tiibetissä maan sisäiseksi asiaksi.

Kiina on monikansallinen valtio, jonka eri vähemmistöt ovat vaatineet itselleen laajempia poliittisia oikeuksia. Buddhalaisten munkkien mielenosoitukset tukahdutettiin väkivalloin maaliskuussa 2008.

Dengin kauden huipennus oli vuonna 1984 brittien kanssa neuvoteltu sopimus, jolla sovittiin oopiumsodassa menetetyn Hong Kongin palautuksesta. Palautus tapahtui juhlavin menoin vuonna 1997. Hong Kongin suhteen Kiina noudattaa ”yksi maa – kaksi järjestelmää” -politiikkaa. Hong Kongiin ei kajota 50 vuoteen ja se saa säilyä kapitalistisena alueena, vaikka onkin osa sosialistista Kiinaa.

Vuonna 2008 Pekingissä järjestetyt olympialaiset symboloivat Kiinan uutta voimaa ja nousua yhdeksi maailman merkittävimmistä suurvalloista.

Markkinatalous ja autoritaarinen poliittinen järjestelmä kulkevat Kiinassa käsi kädessä. Väestönkasvua hillitään ns. yhden lapsen politiikalla, jonka mukaan kullakin pariskunnalla tulisi olla vain yksi lapsi.

Euroopan unioni on kokenut syvällisen muodonmuutoksen kylmän sodan jälkeen. Unionin toiminta on syventynyt ja jäsenkunta laajentunut itäiseen Keski-Eurooppaan ja Balkanille. Unionia kiitellään mantereen talouskasvun vauhdittamisesta ja vakauden lisääntymisestä. Monet aiemmin köyhät maat ovat päässeet EU:n tuella jaloilleen. Arvostelijat ovat kuitenkin sitä mieltä, että integraatio edistää lähinnä suuryritysten ja rikkaiden etuja. Kuka on oikeassa?

Euroopan unioni vahvistuu ja laajenee

Kylmän sodan päättyminen vauhditti myös Euroopan unionin kehitystä. Vuoden 1957 Rooman sopimuksessa oli perustettu Euroopan talousyhteisö. Vuonna 1992 allekirjoitetussa **Maastrichtin sopimuksessa** sovittiin yhä syvemmästä yhteistyöstä, ja vuonna 1993 talousyhteisö muuttui **Euroopan unioniksi**.

Vuonna 1993 koko yhteisön kattavat **sisämarkkinat** aloittivat toimintansa, mikä merkitsi tavaroiden lisäksi pääomien, palveluiden ja ihmisten vapaata liikkumista yhteisön alueella. Vuosituhannen vaihteessa toteutettiin Euroopan talous- ja rahaliitto EMU, jonka myötä otettiin käyttöön euromääräiset setelit ja kolikot vuonna 2002. Euroopan unionin tavoitteena oli myös jäsenmaiden yhteinen ulko- ja turvallisuuspolitiikka.

Ranska ja Saksan liittotasavalta olivat alusta alkaen merkittävässä roolissa Euroopan yhdentymisessä. Ne vaikuttivat kaikissa merkittävimmissä yhdentymisen edistysaskeleissa 1950-luvulta 1990-luvun alkuun asti. Monet kokivat Euroopan taloudellisen yhdentymisen entisten vihollismaiden ”rauhanprojektina”, jonka myötä Eurooppaa vuosisatoja vaivanneiden konfliktien syyt poistettiin. Iso-Britannia, Irlanti ja Tanska liittyivät Euroopan yhteisöön vuonna 1973 ja 1980-luvulla yhteisön jäseniksi tulivat Välimeren maat Kreikka, Portugali ja Espanja.

Vuonna 1995 Euroopan unioni otti jäsenikseen kylmän sodan aikana puolueettomaksi julistautuneet Itävallan, Ruotsin ja Suomen. Laajentuminen oli verraten helppo toteuttaa, koska uudet jäsenmaat olivat vauraita ja vakiintuneita demokratioita. Entisten sosialis-

timaiden liittyminen unioniin vuonna 2004 oli haasteellisempi tehtävä. Vuonna 2007 myös Bulgaria ja Romania liittyivät unioniin.

Unionin jäsenmäärä kasvoi 27:een ja sen päätöksenteossa oli väistämättä lisättävä äänestyksiä. Mikäli EU halusi lisätä vaikutusvaltaansa kansainvälisessä politiikassa, oli sen kyettävä esiintymään yhdellä äänellä ja haudattava sisäiset eripuransa.

Kaikkiaan EU:n jäsenyyden koettiin vahvistaneen kansanvaltaisten periaatteiden toteutumista koko Euroopassa sekä luoneen parempia edellytyksiä talouden suotuisalle kehitykselle.

G8 (Group of Eight) on johtavien teollisuusmaiden ryhmä, johon kuuluvat Ranska, Iso-Britannia, Japani, Kanada, Yhdysvallat, Venäjä, Italia ja Saksa. G8-maiden huippukokouksessa Italiassa vuonna 2009 jäsenvaltiot lupasivat vähentää hiilidioksidipäästöjä 80 prosenttia vuoteen 2050 mennessä. Kriitikot kuitenkin moittivat päätöksiä epämääräisiksi ja arvostelivat päättäjiä kykenemättömyydestä asettaa sitovia lähitavoitteita päästövähennyksille.

Tehtävät

1. **Mihin Yhdysvaltojen johtoasema on perustunut kylmän sodan jälkeen?**
2. **Millaisia ongelmia Venäjän demokratiakehityksessä on ollut?**
3. **Mikä vaikutus Euroopan unionilla on ollut mantereen kehitykselle kylmän sodan jälkeen?**
4. **Mitä eri osapuolia Jugoslavian hajoamissodissa oli?**
5. **Vertaile Kiinan asemaa maailmanpolitiikassa kylmän sodan aikakaudella ja tänään.**

17. Uudet kansainvälisen politiikan rakenteet

Suurvallat vaihtuvat

Kaksikymmentä vuotta kylmän sodan päättymisen jälkeen ovat maailmanpolitiikan voimasuhteet muuttuneet. 2000-luvun ensimmäisiin vuosiin asti näytti siltä, että Yhdysvallat vakiinnuttaisi kiistattoman johtoasemansa yksinapaisen kansainvälisen järjestelmän johtovaltiona.

Yhdysvaltojen ja sen eurooppalaisten liittolaisten rinnalle on kuitenkin noussut uusia mahteja, jotka ovat haastaneet niiden aseman erityisesti taloudellisessa kilpailussa. 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen aikana kansainvälinen järjestelmä vakiintui moninapaiseksi, vaikka sen merkittävin yksittäinen suurvalta onkin edelleen Yhdysvallat. Se ei kuitenkaan kykene toimimaan muista suurvalloista ja näiden mielipiteistä piittaamatta.

Venäjä on ydinaseidensa ja asevoimiensa koon vuoksi edelleen huomattava sotilasmahti. Lisäksi se on uudenlainen suurvalta, **energiasuurvalta**. Sillä on paljon luonnonvaroja, etenkin öljyä ja maakaasua, joita se myy Euroopan ja Aasian maille. Öljy ja maakaasu ovat ostajamaille elintärkeitä energialähteitä, joten kauppaa voi käyttää myös painostuskeinona kansainvälisessä politiikassa.

Yhdysvaltojen, Venäjän ja Euroopan unionin rinnalle on noussut uusia merkittäviä toimijoita. Näitä ovat etenkin ns. nousevat taloudet, kuten Kiina, Intia ja Brasilia. Nämä valtiot ovat luonnonvaroiltaan ja väkiluvultaan valtavia. Niiden talouskasvu on nopeaa ja varsinkin Kiinassa ja Brasiliassa markkinataloutta pyritään ohjailemaan poliittisten vallanpitäjien tavoitteiden mukaan. Intia ja Kiina ovat myös ydinasevaltioita, ja Kiina on nykyään yksi maailman avaruusvaltioista lähetettyään taikonautin avaruuteen vuonna 2003.

Japanista kehittyi 1960-luvulta alkaen merkittävä talousmahti, joka haastoi jopa Yhdysvaltojen aseman maailmantalouden johtavana valtiona. 1990-luvulla Japani kuitenkin ajautui vakavaan talouslamaan, joka jatkui pitkälle 2000-luvun puolelle asti. Japanin hallitukset ovat olleet heikkoja ja niiden on ollut vaikea saada toteutettua tilanteen vaatimia uudistuksia. ”Nousevan auringon maa” on kuitenkin jo kansantaloutensa koon puolesta edelleen huomattava talousmahti, vaikka se onkin jäänyt Kiinan sekä Itä- ja Kaakkois- Aasian niin kutsuttujen **tiikeritalouksien** varjoon. Monet Aasian maat, ku-

Johtavien talousmahtien BKT:n jakautuminen

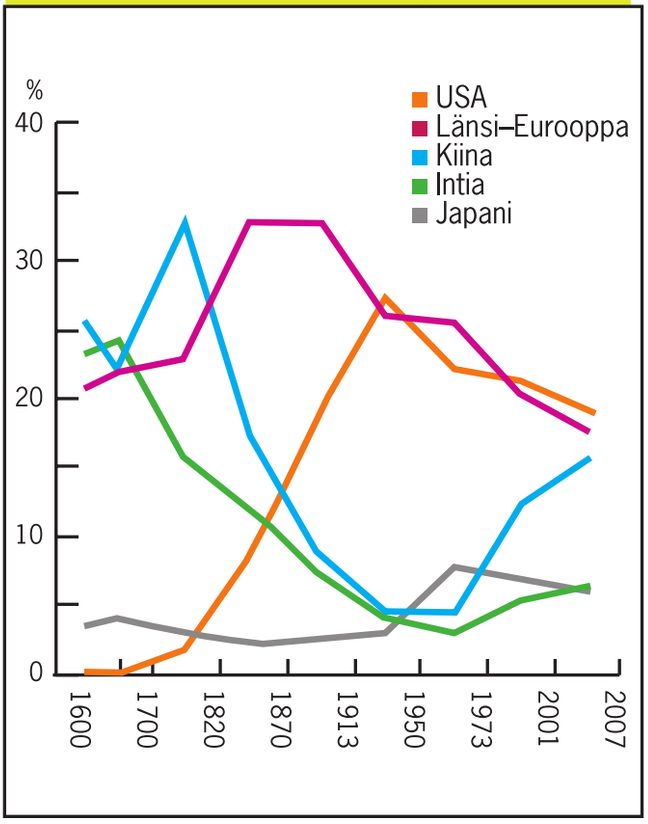

Aasian vanhat kulttuurit ja valtiot saavuttavat nopeasti länsimaiden elintasoa. Samalla ne omaksuvat länsimaisen elämäntavan ja kulttuurin piirteitä. Itä ja länsi kohtaavat suosituissa intialaisissa Bollywood-elokuvissa, joita tuotetaan huomattavasti enemmän kuin amerikkalaisia Hollywood-elokuvia.

ten Etelä-Korea, Singapore ja Taiwan ovat hyötyneet maailmantalouden, pääomaliikkeiden ja kaupankäynnin vapautumisesta, ja kehittyneet taloudellisiksi voimatekijöiksi Aasiassa.

Etelä-Amerikan valtiot ovat nekin lisänneet taloudellista ja poliittista painoarvoaan. Vuosikymmeniä mannerta vaivaivanneiden poliittisten levottomuuksien, sotilasdiktatuurien ja toistuvien talouskriisien jälkeen ovat monet alueen maat onnistuneet vakiinnuttamaan olojaan 2000-luvulla. Demokratia on yleistynyt ja talouskasvu ollut vahvaa.

Jotkut Etelä-Amerikan maat ovat aktiivisesti haastaneet Yhdysvaltojen perinteisen hegemonian läntisellä pallonpuoliskolla. Öljyvaroillaan vaurastunut Venezuela ja luonnonvaroiltaan rikas Brasilia ovat nousseet merkittäviksi Yhdysvaltojen vastavoimiksi Latinalaisessa Amerikassa.

Öljyntuottajamaa Venezuela ja sen suosittu johtaja Hugo Chavez tunnetaan Yhdysvaltojen ärhäkkänä vastustajana Etelä-Amerikassa. Etelä-Amerikan suurin maa Brasilia on alueen merkittävin valtio ja se on nousemassa myös maailman mittakaavassa merkittäväksi suurvallaksi. Sen presidentti Lula da Silva on myös kritisoinut Yhdysvaltojen hegemoniaa.

Suurimmat öljyn tuottajamaat vuonna 2008 (milj. tonnia)

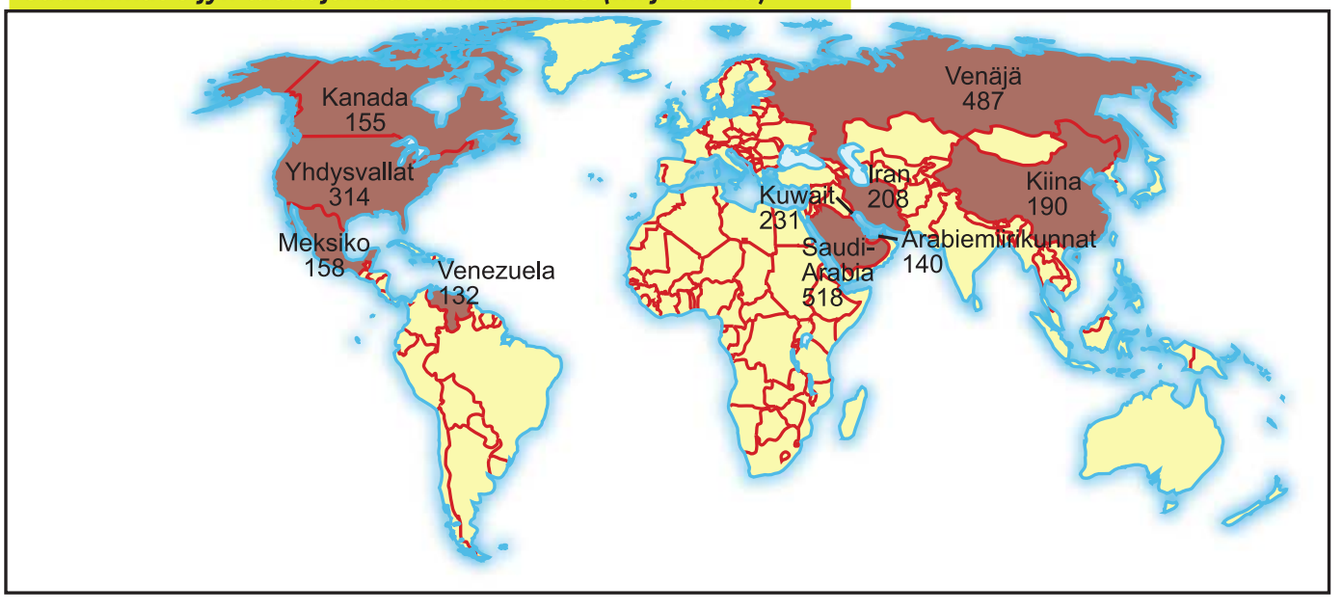

Suurin osa nykyään käytävästä maailmankaupasta on öljykauppaa. Länsimainen elämänmuoto ja talous nojaavat vahvasti öljyn saatavuuteen. Yhdysvallat kuluttaa noin neljänneksen maailman öljystä ja tuo suurimman osan tarvitsemastaan öljystä ulkomailta. Nousevat talousmahdit Kiina, Intia ja Brasilia lisäävät kuitenkin omaa kulutustaan nopeasti. Amerikkalaiset pitävät öljyriippuvuutta uhkana turvallisuudelleen, mutta vaihtoehtoisten energianmuotojen kehittäminen on hidasta.

Luonnonvarat ja ympäristö konfliktien syinä

Kylmän sodan aikaista kapitalismin ja sosialistisen suunnitelmatalouden välistä kilpailua ei enää ole. Markkinatalous on omaksuttu maihin, jotka eivät ole demokraattisia, vaan vahvasti valtiojohtoisia. Maailmantalouden painopiste on siirtymässä Euroopasta ja Yhdysvalloista Aasiaan ja kehitysmaihin.

Maailmassa lasketaan olevan noin 30 väkivaltaista konfliktia joka vuosi. 1990-luvun lopulla energiasta tuli keskeinen tekijä maailmanpolitiikassa ja Venäjän merkitys energiamarkkinoilla kasvoi. Monien tutkijoiden mielestä tulevaisuudessa sotien syinä ovat yhä useammin taistelu hupenevista luonnonvaroista ja raaka-aineista sekä makean veden varastoista. Ilmastonmuutoksen aiheuttamat muutokset maapallolla voivat myös laukaista poliittisia kriisejä. Jos laajat alueet maapalloa muuttuvat asumiskelvottomiksi, seurauksena on ympäristöpakolaisuutta elinkelpoisille alueille.

Ympäristöongelmat ovat globaaleja ja niiden ratkaisut edellyttävät valtioiden tehokasta yhteistyötä. Nähtäväksi jää, miten uusien uhkien maailmassa kansallisvaltiot onnistuvat yhteistyössään vai korostuvatko niiden ristiriidat entisestäänkin, kun ne taistelevat alueista ja luonnonvaroista.

Globalisaatio haastaa kansallisvaltioita

Kansainvälistyminen sai uutta vauhtia 1990-luvulla uuden teknologian, varsinkin tietoliikenteen, kehittymisen myötä. Tätä uudenlaista kansainvälistymistä nimitetään **globalisaatioksi** eli **maapalloistumiseksi**. Varsinkin taloudellinen globalisaatio koskettaa kaikkia maapallon asukkaita. Globalisaatio on kiihdyttänyt talouskasvua ja parantanut useiden maiden ihmisten elintasoa. Suurista monikansallisista yrityksistä on

tullut tärkeitä toimijoita; ne voivat olla suurempia taloudellisia mahteja kuin monet kansallisvaltiot.

Kansallisvaltioita on nyt maailmassa enemmän kuin koskaan, mutta niiden mahdollisuudet vaikuttaa omiin asioihinsa ovat kaventuneet. Joissakin maissa toimivien monikansallisten jättiyhtiöiden budjetit ovat monta kertaa suurempia kuin koko maan budjetti. Jos maa on taloudellisesti täysin riippuvainen näistä yrityksistä, voidaan perustellusti kysyä, mistä asioista tämä kansallisvaltio voi itse alueellaan päättää.

Globalisaation myötä kansallisvaltioiden rooli on muuttunut, mikä tuo ongelmia varsinkin jo valmiiksi heikoille valtioille. Sellaisia ovat esimerkiksi monet arabimaat ja kehitysmaat. Ne olivat riippuvaisia teollistuneista pohjoisen pallonpuoliskon maista jo kolonialismin ja imperialismin aikana. Kun ne itsenäistyivät toisen maailmansodan jälkeen, niiden eliitit rupesivat käyttämään valtaa samalla tavalla kuin entiset siirtomaaisännät. Usein kansa alistettiin epädemokraattisen hallinnon ja byrokratian alle.

Globalisaation tuoma teknologia, etenkin viestintä- ja informaatioteknologia on tullut vähitellen myös tavallisten kansalaisten käyttöön.

Taloudellinen globalisaatio merkitsee myös suomalaisille yrityksille kiristynyttä kilpailua. Ne siirtävät tuotantoaan kehitysmaihin, etenkin Kiinaan ja Intiaan. Kiinaan siirtymiselle löytyy monia syitä: työntekijöiden palkat ovat alhaiset, työ- ja ympäristölainsäädäntö on alkeellisella tasolla ja raaka-aineet ja kasvavat markkinat sijaitsevat Aasiassa. Etelä-Amerikka runsaine puuvaroineen on houkutteleva sijoituskohde suomalaisille metsäyhtiöille, joiden hankkeet ovat kuitenkin joutuneet paikallisten kansalaisliikkeiden arvostelun kohteeksi.

Vaikka öljy on tällä hetkellä maailmankaupan tärkein tuote, asiantuntijat ennustavat, että tulevaisuudessa sodat käydään puhtaasta makeasta vedestä. Ruuantuotanto on mahdotonta ilman vettä. Maailman makean veden pula yltyy ja vesisodat tulevat yleistymään. Jo nyt Lähi-idässä ja Pohjois-Afrikassa veden saatavuus on iso kiistakysymys. Sudanin Darfurissa kiista vedestä on johtanut aseelliseen konfliktiin, jossa on kuollut satojatuhansia ihmisiä.

Teknologia lisää tuottavuutta ja taloudellista kasvua. Ongelmana on teknologian keskittyminen vauraimpiin maihin. Kehitysyhteistyön haasteena on pitää köyhimmätkin maat tekniikan kehityksessä mukana ja varmistaa, että internetin ja minitietokoneiden kaltaiset innovaatiot ovat kaikkien saavutettavissa. Kuvan kuudesluokkalaiset työskentelevät XO-tietokoneilla Perun vuoristossa.

Se on korostanut köyhien maiden ihmisten tietoisuutta maanosien ja yhteiskuntien välillä vallitsevasta elintasokuilusta. Toisaalta tehostunut tiedonvälitys on tuonut aiempaa selvemmin myös esille sen, minkälaisia mahdollisuuksia ihmisillä on vaikuttaa olojensa kohentamiseksi demokraattisissa yhteiskunnissa.

Globaalit kansalaisliikkeet

1990-luvun lopulla kansalaisliikkeet alkoivat toimia entistä aktiivisemmin. Kansainvälistä politiikkaa ei enää nähty vain kabineteissa tapahtuvana poliitikkojen toimintana,

Globalisaatio nostattaa vastavoimia. Johtavien talousmahtien huippukokouksien yhteydessä on järjestetty laajoja mielenosoituksia, eikä väkivallaltakaan ole vältytty. G8-maiden kokous Genovassa Italiassa aiheutti mellakoita, joissa kuoli yksi mielenosoittaja.

vaan kansalaiset halusivat vaikuttaa päätöksiin. Huoli kansallisvaltioiden heikosta asemasta globaalissa maailmassa sai monet toimimaan.

Nykyaikaiset kansanliikkeetkin toimivat globaalisti verkoissa ja uutta tietotekniikkaa hyväksi käyttäen. Globalisaatioon kriittisesti suhtautuvien ensimmäinen voimannäyte nähtiin Yhdysvaltojen itärannikolla Seattlessa 1999, kun kymmenettuhannet ihmiset kokoontuivat osoittamaan mieltään Maailman vapaakauppajärjestön, **WTO**:n kokouksen yhteydessä. Kokouksen tarkoitus oli sopia maailmankaupan vapauttamisesta. Protestit muuttuivat väkivaltaisiksi mellakoiksi ja veivät median huomion kokouksen asialistasta kansalaisliikkeiden toimintaan.

Globalisaation haittavaikutuksia vastustava kansalaisliikehdintä on voimistunut 2000-luvun alussa. Kritiikin kohteina ovat olleet WTO:n lisäksi Maailmanpankki ja Kansainvälinen valuuttarahasto IMF. Kansanliikkeet pyrkivät vaikuttamaan kansainvälisiin neuvotteluihin, joissa rikkaimmat maat päättävät globalisaation suunnasta eikä köyhillä mailla ole äänivaltaa.

Rauhallisen kansalaisliiketoiminnan rinnalle on kasvanut entistä selvemmin myös väkivaltaan valmis radikaalisiipi. Genovassa 2001 mellakointi vaati ensimmäisen kuolonuhrin, kun poliisi ampui nuoren italialaisen mielenosoittajan.

Terrorismia voidaan pitää äärimmäisenä keinona vastustaa rikkaiden länsimaiden johtamaa globalisaatiota. Sekin toimii maailmanlaajuisesti verkostona ja käyttää hyväkseen nopeaa tiedonvälitystä sekä uusinta teknologiaa.

Yhdistyneet kansakunnat myllerryksen keskellä

Kun Yhdistyneet kansakunnat perustettiin 1945, oli maailma aivan erilainen kuin 2000-luvulla. Silloiset suurvallat päättivät järjestön rakenteen ja vahvistivat sen avulla omia asemiaan. Viisi suurvaltaa, jotka silloin olivat Yhdysvallat, Neuvostoliitto, Iso-Britannia, Ranska ja Kiina, saivat pysyvän jäsenyyden ja veto-oikeuden turvallisuusneuvostossa. Se merkitsi sitä, että jos yksikin suurvalloista vastusti jotain päätöstä, sitä ei saatu aikaiseksi.

Maailman johtavien valtioiden voimasuhteiden muututtua on se johtanut myös vaatimuksiin YK:n uudistamisesta. Uudet suurvallat haluavat enemmän sananvaltaa maailmanjärjestön toiminnassa. On ehdotettu, että Saksa, Japani, Intia ja Brasilia saisivat turvallisuusneuvoston pysyvän jäsenyyden.

Maailmanjärjestö joutui kylmän sodan jälkeen sekä uskottavuus- että rahoituskriisiin. YK:n kielteisestä kannasta välittämättä Yhdysvallat hyökkäsi Irakiin vuonna 2003 käyttäen perusteena epäilyjään Irakin joukkotuhoaseista ja yhteyksistä kansainvälisiin terroristijärjestöihin. YK:n turvallisuusneuvostossa Ranska ei hyväksynyt amerikkalaisten näkemystä Irakin joukkotuhoaseista ja esti Yhdysvaltoja saamasta turvallisuusneuvoston valtuutusta hyökkäykselleen Irakiin. Maailmanjärjestön uskottavuus sai vakavan kolhun, kun Yhdysvallat kaikesta huolimatta aloitti sodan Irakia vastaan.

YK:lla on takanaan myös kaksi suurta epäonnistumista rauhaturvaamisessa, nimittäin Ruanda ja Somalia. Kummassakaan maassa YK ei pystynyt rauhoittamaan tilannetta ja auttamaan kansanmurhan kohteeksi joutunutta siviiliväestöä. Tämän jälkeen on epäilty YK:n kykyä ryhtyä riittävän nopeasti ja tehokkaasti rauhanturvaoperaatioihin tai pakottamaan kriisien osapuolia rauhaan aseiden avulla.

Presidentti Martti Ahtisaari on tunnustettu rauhanvälittäjä, jonka avulla Indonesian Acehiin saatiin rauha vuonna 2005. Valtioiden ja niiden perustamien järjestöjen lisäksi kansainvälisessä diplomatiassa vaikuttaa nykyisin suuri joukko yksityisiä ja puolivirallisia organisaatioita ja henkilöitä, jotka pyrkivät vaikuttamaan konfliktien ratkaisuihin. Ahtisaarelle annettiin Nobelin rauhanpalkinto vuonna 2008.

Koska Yhdysvallat on ollut tyytymätön YK:n tapaan hoitaa asioita, se ei ole maksanut sille jäsenmaksujaan. Jäsenvaltiot maksavat YK:lle jäsenmaksua suhteessa niiden bruttokansantuotteeseen. Näin ollen maailman suurin talous Yhdysvallat on YK:n merkittävin rahoittaja.

Syyskuun 11. 2001 muuttaa maailman

Yhdysvallat joutui näyttävän terrorihyökkäyksen kohteeksi syyskuussa 2001. Terroristit kaappasivat kaksi matkustajalentokonetta ja ohjasivat ne törmäämään New Yorkin Manhattanilla

Wolrd Trade Centerin tornit edustivat kansainvälistyvää maailmankauppaa, jota teollistuneet länsimaat johtavat. Tornit olivat kymmenien tuhansien ihmisten työpaikka. Pahimmat ennusteet syyskuun 11.päivä kertoivat kymmenien tuhansien ihmisten kuolleen iskussa. Uhrien lukumäärä rajoittui kuitenkin alle kolmeen tuhanteen, suuri osa uhreista oli pelastushenkilökuntaa ja palomiehiä.

sijainneisiin World Trade Centerin pilvenpiirtäjiin. Lisäksi yksi kone iskeytyi Washingtonissa sijaitsevaan Yhdysvaltojen puolustusministeriön päämajaan Pentagoniin ja neljäs kone murskautui maahan Pennsylvaniassa. Terrori-iskua seurattiin suorana lähetyksenä televisioissa ympäri maailmaa. WTC-tornit sortuivat maahan ja noin 3 000 ihmistä kuoli.

Presidentti George W. Bush sanoi jo terrori-iskujen tekopäivänä, että Yhdysvaltoja vastaan oli hyökätty ja maa oli siis sodassa. Alusta lähtien pidettiin selvänä, että iskujen takana oli Osama bin Ladenin johtama islamilainen **al-Qaida-järjestö**, jonka tiedettiin suunnittelevan iskuja amerikkalaisia vastaan.

Vedoten Yhdysvaltojen oikeuteen itsepuolustukseen presidentti Bush julisti sodan terroria vastaan ja vaati, että YK:n ja muiden maiden on tuettava sitä tässä taistelussa. Ensimmäisenä Yhdysvallat hyökkäsi lokakuussa 2001 ääri-islamilaisten talebanien johtamaa Afganistania vastaan.

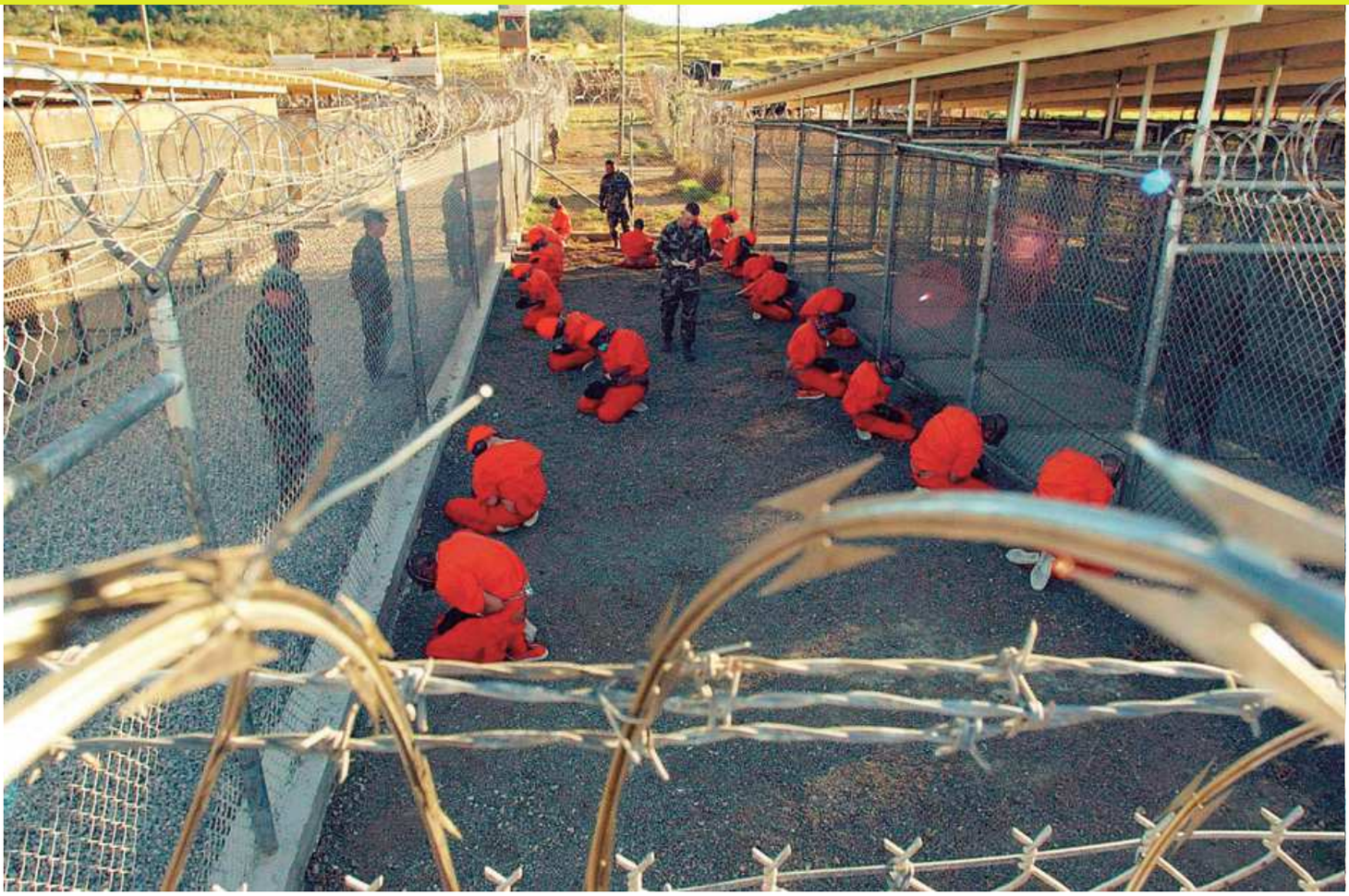

Yhdysvalloilla on Kuubassa Guantanamon sotilastukikohta, johon on perustettu vankila terrorismista epäillyille henkilöille. Jotkut vangit ovat olleet siellä jo vuosia ilman, että heitä on syytetty mistään tai että heidän asiansa olisi käsitelty oikeudessa. Kansainväliset vetoomukset vankien puolesta eivät ole tuottaneet tulosta.

Sota terrorismia vastaan

Jo tammikuussa 2002 taleban-liike oli syrjäytetty Afganistanin johdosta. Länsivaltojen tukema uusi hallinto on kuitenkin saanut jalansijaa vain lähinnä pääkaupungin Kabulin ympäristössä, muualla maassa sotapäälliköt ja talebansissit taistelevat maan hallitusta ja kansainvälisiä joukkoja vastaan. Afganistan on edelleen yksi maailman köyhimmistä maista. Huomattava osa maan tuloista on peräisin huumekaupasta.

Irakin sota alkoi maaliskuussa 2003, kun Yhdysvallat hyökkäsi liittolaisineen Saddam Husseinin johtamaa maata vastaan. Saddamia syytettiin joukkotuhoaseiden ja kemiallisten aseiden kehittelystä, joita ei maasta kuitenkaan löytynyt. YK ei antanut hyväksyntäänsä sotaretkelle. Yhdysvaltain tärkein liittolainen sodassa Irakia vastaan oli Iso-Britannia, mutta Venäjä, Ranska ja Saksa vastustivat sotaa. Sotaa edeltäneinä viikkoina maailmalla ja Yhdysvalloissa nähtiin laajoja mielenosoituksia sotaa vastaan.

Toukokuussa 2003 presidentti Bush ilmoitti, että Yhdysvallat oli voittanut sodan. Sen jälkeen Irak ajautui sekasortoon ja sisällissotaan. Irakin sodan alkamisen jälkeen Irakissa on kuollut useita tuhansia Yhdysvaltain sotilaita. Irakilaisten uhrien lukumäärästä ei ole tietoa, arviot vaihtelevat kymmenistä tuhansista satoihin tuhansiin. Suurin osa irakilaisista kuolleista on siviilejä.

Yhdysvaltoja ravistelleet terrori-iskut muuttivat maailmanlaajuisesti suhtautumisen ihmisoikeuksiin ja kansalaisvapauksiin. Matkustamista ja erityisesti lentoliikennettä alettiin valvoa tarkasti. Terrorismin vastustamisen nimissä säädettiin nopeasti uusia lakeja, jotka kavensivat

Mitä terrorismi on?

Terroritekoja ja poliittisia murhia on tehty aina. Sana terrorismi tulee latinan kielen sanasta *terror*, joka tarkoittaa pelkoa tai kauhua. Pelon avulla hallitsemista nimitettiin jo Ranskan suuren vallankumouksen aikana terrorismiksi. 1960-luvulta alkaen terrorismi liittyi kansallisiin vapaustaisteluihin esimerkiksi Pohjois-Irlannissa ja Espanjan baskialueella. 1970-luvulla palestiinalaiset kaappasivat lentokoneita saadakseen maailman huomion kohdistumaan ongelmiinsa.

Terroriteolla pyritään luomaan pelkoa, epävarmuutta ja sekasortoa. Terroristit pyrkivät saamaan teolleen mahdollisimman suuren julkisuuden. Median toiminta saatetaan ottaa huomioon esimerkiksi iskun ajankohdan valinnassa.

Euroopassa on pitkä kokemus terrorismista ja poliittisesta väkivallasta. Isoon-Britanniaan kuuluva Pohjois-Irlanti oli 1960-luvulta aina 1990-luvulle asti väkivallan kierteessä, kun katolisten IRA ja protestanttien aseelliset järjestöt ottivat verisesti yhteen. Molemmat osapuolet kohtelivat kuolleita aktivistejaan marttyyreina.

Syyt terroritekoihin eivät lähde uskonnosta, vaan ne ovat poliittisia. Arabimaiden yhteiskunnalliset, taloudelliset ja poliittiset olot selittävät terrorismia enemmän kuin islamin pyhä kirja Koraani. Taustalla on loukattu kansallistunto, miehittäjän ylimielisyys ja loukattu ”kunnia”.

Nykyään monet terroriteoista ovat itsemurhaiskuja, joissa tekijä räjäyttää itsensä ja mahdollisimman paljon muita, useimmiten täysin sivullisia ihmisiä. Itsemurhaiskun tekijöillä ei ole mitään menetettävää. Taustalla on yleensä pitkään jatkunut viha, katkeruus ja raivo. Köyhien arabimaiden ja länsimaiden moskeijoista löytyy paljon turhautuneita nuoria. Heille tarjotaan uskonnosta tulkinta, joka tekee itsemurhaiskuista mielekkäitä. Itsensä ja muiden räjäyttäminen ei ole itsemurha, vaan tekijästä tulee pyhän sodan, ”jihadin” kunnioitettu marttyyri. Terroristi on usein pienen ja sulkeutuneen yhteisön jäsen, jolla ei ole epäilystäkään tekonsa oikeutuksesta.

Tutkijat ovat huolissaan maailman työttömien nuorten kasvavasta joukosta etenkin Afrikassa, Aasiassa ja Balkanilla. Ellei yhteiskunta pysty tarjoamaan työtä, suuri määrä alle 25-vuotiaita nuoria on vaarassa turhautua. Ilman toivoa paremmasta tulevaisuudesta näiden nuorten elämästä muodostuu otollinen pohja terrorismille.

Yhdysvallat on menettänyt kiistattoman johtoasemansa, mutta se on edelleen maailman merkittävin sotilasmahti. Yhdysvaltojen historian ensimmäinen afrikkalais-amerikkalainen presidentti Obama nousi valtaan vuoden 2009 alussa luvaten palauttaa maansa kansainvälisen arvovallan ja moraalisen johtajuuden. Obama sai Nobelin rauhanpalkinnon vuonna 2009.

perinteisiä kansalaisten perusoikeuksia. Ihmisiä saatettiin epäillä terrorismista pelkän ulkomaalaisen taustan vuoksi.

Kulttuurien törmäys?

Kun vuoden 2001 terrori-iskulle etsittiin selitystä, tunnetuimmaksi nousi Harvardin yliopiston professori Samuel Huntingtonin teoria kulttuurien kamppailusta. Sen mukaan kylmän sodan aikana ottivat yhteen poliittiset ja taloudelliset ideologiat, kapitalismi ja kommunismi. Nyt vastakkain ovat eri sivilisaatiot, kuten länsimainen kulttuuri ja islamilainen maailma. Tätä on nimitetty kulttuurien yhteentörmäykseksi.

Kulttuuri-käsitteeseen Huntington sisällyttää uskonnon, historian ja perinteisen kulttuurin. Erot siinä, miten eri puolilla maailmaa käsitetään ihminen, jumala, oikeudet ja velvollisuudet ovat vuosisatoja ja jopa vuosituhansia vanhoja ja niitä on hyvin vaikea muuttaa. Huntingtonin mielestä kuilu kulttuuripiirien välillä syvenee, koska laajentuneen tiedonvälityksen myötä ihmiset tulevat tietoisiksi näistä eroista. Ihmisten liikkuessa erilaiset tavat leviävät ympäri maailman. Toisaalta ihmisten juurettomuus tekee uskonnoista entistä tärkeämpiä.

Yksi yhteinen maailma

Kulttuurien yhteentörmäys -teoriaa on arvosteltu paljon. Arvostelijoiden mielestä kulttuurit eivät ole niin yhtenäisiä kuin tämä selitysmalli väittää. Valtioiden välinen yhteistyö tai sodat eivät noudata sivilisaatioiden välisiä rajoja. Suurimmat kriisit ovat olleet jonkun tietyn kulttuurin sisäisiä, ei kulttuurien välisiä. Myös kulttuurit pitävät sisällään erilaisia ilmiöitä ja arvomaailmoja, joista jotkut ovat sulassa sovussa ja jotkut ristiriidassa keskenään. Lisäksi arvostelijat sanovat, että sivilisaatiot ovat hyvin monimutkaisia. Kansallisvaltiot eivät ole jonkun tietyn sivilisaation edustajia, kuten eivät yksilötkään.

Asioiden yksinkertaistaminen voi johtaa epäilyihin ja syrjintään. On vaarana, että länsimaissa elävä muukalaisviha ja rasismi sekä toisaalta radikaali islam antavat voimaa toisilleen. Näin vastakohtaisuudet ja jakautuminen eri kulttuuripiireihin korostuvat. Islamilaisessa ja läntisessä kulttuuripiirissä on kuitenkin paljon yhteistä, muun muassa uskonnollinen käsitys siitä, että on yksi Jumala.

Maailman jakautumista vastakkaisiin ja vihamielisiin sivilisaatioihin voidaan vastustaa rakentamalla yhteyksiä niiden välille kaupan, kehitysyhteistyön ja ulkopoliittisen yhteistyön, diplomatian avulla. Uskonnollinen kiihkoilu ja syrjintä eivät rakenna yhteistä maailmaa. Ainoastaan neuvottelemalla ja sopimalla voi ihmiskunta ratkoa ongelmiaan ja rakentaa kestävän rauhan eri kansojen, valtioiden ja kulttuureiden välille. Rauha on tahdon asia.

Ihmiset haluavat rauhaa, mutta silti soditaan. Onko syynä valtioiden muodostama kansainvälinen järjestelmä, jossa ne kilpailevat keskenään? Vai ovatko syynä aineellisten resurssien epätasainen jakautuminen, ihmisten vaikeudet luottaa toisiinsa ja oman edun tavoittelu? Kuka takaa rauhan säilymisen?

Tehtävät

1. **Miten eri tavoin syyskuun 11. päivän terrori-iskut vuonna 2001 ovat muuttaneet maailmanpolitiikkaa?**
2. **Mitä tarkoittaa energiasuurvalta?**
3. **Pohdi ja perustele, mitkä maat ovat 2000-luvun suurvaltoja.**
4. **Miten määrittelisit terroriteon?**
5. **Esitä perusteluja puolesta ja vastaan seuraaville väitteille:**
   a) YK on onnistunut tehtävissään.
   b) Terrorismi johtuu uskontojen erilaisuudesta.
   c) Terrorismi loppuu vasta, kun köyhyys on poistettu maailmasta.

Aineistotehtävät

1. Vertaa Euroopan karttoja vuonna 1815 ja 2009.

a) Mikä on silmiinpistävin ero karttojen välillä?
b) Kuinka monta Euroopan valtiota kuuluu tällä hetkellä Euroopan unioniin?
c) Kuinka monen valtion kanssa neuvotellaan unionin jäsenyydestä?
d) Missä kulkevat Euroopan rajat eri ilmansuunnissa?
e) Onko kansallisvaltioiden aika Euroopassa ohi? Perustele.

2. Tallinnan pronssinen sotilaspatsas nousi kansainvälisen huomion kohteeksi 2006–2007.
Toisen maailmansodan jälkeen pystytetyn muistomerkin alle oli haudattu 12–13 puna-armeijan sotilasta. Viron parlamentti sääti keväällä 2007 lain, joka mahdollisti patsaan ja hautojen siirron pois Tallinnan keskustasta. Siirtoa edeltäneissä väkivaltaisuuksissa kuoli yksi vironvenäläinen nuori.

Tutki Viron historian aikajanaa sekä sivun 191 tekstidokumentteja ja pohdi niiden perusteella:
a) ketkä kannattivat ja ketkä vastustivat pronssisoturin siirtoa?
b) mitä argumentteja eri tahot esittävät patsaan siirron puolesta ja sitä vastaan?
c) mitä perusteita historiasta löydät näiden argumenttien tueksi?
d) miksi yhdestä patsaasta syntyi maiden rajat ylittänyt diplomaattinen selkkaus?

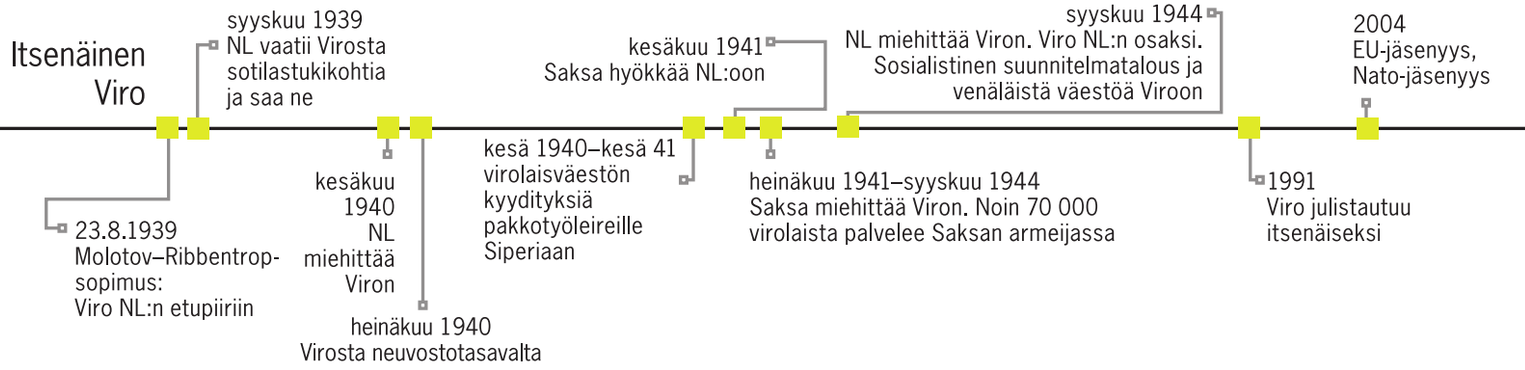

”Viron pääministeri Andrus Ansip esittää, että neuvostoarmeijan sotilasta kuvaava pronssipatsas siirrettäisiin pois Tallinnan keskustasta. Hänen mukaansa pääkaupungin keskusta ei ole oikea paikka neuvostomiehityksen symbolille.” - -
”Sadat nuoret vironvenäläiset ovat rientäneet patsaan suojaksi. He toivat patsaalle kukkia ja kynttilöitä hiljaisena vastalauseena sen halventamista vastaan. Vapaaehtoista partiointia aiotaan jatkaa tulevina öinä.”
Lähde: YLE uutiset 22.5.2006

”Nämä lähteet [Venäjän tiedustelupalvelu SVR:n julkaisemat aiemmin salassa pidetyt asiakirjat] näyttävät, että Latvian, Liettuan ja Viron hallitusten saksalaislähtöiset politiikat uhkasivat kääntää nämä valtiot saksalaisten Neuvostoliittoon suuntaaman hyökkäyksen lähtöalueiksi”, sanoi [SVR:n tiedottaja Sergei] Ivanov.

Baltian maiden liittäminen Neuvostoliittoon on jatkuva jännitteiden lähde Venäjän ja sen baltialaisten EU-naapureiden välillä, erityisesti Latviassa ja Virossa, jotka ovat kieltäytyneet myöntämästä kansalaisuutta etnisesti venäläisille asukkailleen. Nämä valtiot kutsuvat Baltian maiden liittämistä Neuvostoliittoon laittomaksi ’neuvostomiehitykseksi’.”
Lähde: Uutistoimisto Ria Novosti 23.11.2006

”Viitisensataa presidentti Vladimir Putinia kannattavan Našinuorisoliikkeen (”Meikäläiset”) jäsentä osoitti keskiviikkona mieltä Viroa vastaan yhdessä Yhtenäinen Venäjä valtapuolueen edustajien kanssa [Moskovan] Punaisen torin liepeillä.

Lukiolaiset Anja Objedkova, 18 ja Jana Javorskaja, 17, olivat Neuvostoliiton sotasankareita kunnioittaakseen pukeutuneet toisen maailmansodan aikaisiin univormuihin.

”Virolaisilla on oikeus siirtää patsas, mutta ei silti pitäisi. Heidän pitäisi kunnioittaa sitä, mitä sotilaamme tekivät heidän hyväkseen”, he perustelivat. ---
Patsas pystytettiin 1947 ’Vapauttajien patsaaksi’, sillä Neuvostoliiton näkökulmasta Neuvostoliitto vapautti virolaiset fasisteista eli saksalaisista. Virosta katsottuna Neuvostoliitto miehitti Viron.”
Lähde: HS 25.1.2007

”Venäjän ulkoministeri Sergei Lavrov varoitti Viroa viikonvaihteessa siirtämästä Tallinnan keskustassa sijaitsevaa Pronssisoturi-patsasta. Lavrovin mukaan Venäjä vastustaa patsaan siirtämistä voimakkaasti, mutta se ei kuitenkaan harkitse pakotteita Viroa vastaan.

”Meidän reaktiomme tulee olla voimakas ja kova. Sen tarkoituksena on oltava ennen kaikkea Euroopan yleiseen mielipiteeseen ja poliittisiin kantoihin vaikuttaminen, jotta pyhäinhäväistyksellinen asenne fasismia vastaan taistelleiden muistoa kohtaan loppuisi”, Lavrov sanoi venäläisten uutistoimistojen mukaan.”
Lähde: Turun Sanomat 29.1.2007

”Moskova iski kyber-sodalla Viroon. Viron mukaan maan internet-sivustot ovat olleet raskaan hyökkäyksen kohteena viimeisen kolmen viikon aikana. Viro syyttää hyökkäyksestä Venäjää. Tallinnan mukaan hyökkäykset ovat tulleet Venäjän valtion servereiltä. Moskova kieltää sekaantuneensa asiaan. Viron mukaan hyökkäykset alkoivat sen jälkeen, kun se siirsi neuvostoliittolaisen sotamuistomerkin Tallinnassa. Kreml tuomitsi siirron.”
Lähde: BBC 17.4.2007

”Neuvostosotilaan muistomerkin poistamista vastustava Venäjän ulkoministeriö jätti maanantaina asiasta virallisen nootin Viron Moskovan-suurlähettiläälle. Sen mukaan patsaan siirtäminen aiheuttaa vakavia seurauksia Viron ja Venäjän suhteille.”
Lähde: Turun Sanomat 24.4.2007

”Viro aikoo erottaa maan venäläisten koulujen opettajia, jotka kehottivat oppilaitaan osallistumaan viikko sitten alkaneisiin levottomuuksiin.

Opetusministeri Tõnis Lukas sanoo, etteivät tehtävässään voi enää jatkaa ne opettajat, jotka kehottivat oppilaitaan osallistumaan Viron ja Venäjän patsaskiistan nostattamiin levottomuuksiin.

- - Muun muassa Viron parlamentin edustalla kokonainen koululuokka osoitti mieltään ja huusi kansanedustajille ”fasistit - fasistit - fasistit”. Ryhmän ympärillä hääri kaksi opettajaa.”
Lähde: YLE Uutiset 4.5.2007

Kertaus

- Yhdysvallat oli kylmän sodan päätyttyä kiistaton johtaja, mutta 2000-luvulla maailma muuttui moninapaiseksi.
- Merkittävimmät nousevat suurvallat ovat Kiina, Intia ja Brasilia.
- Markkinatalous on kehittynyt Venäjällä paremmin kuin demokratia ja oikeusvaltio.
- Pääsy raaka-aineiden ja energiavarojen äärelle kiristää valtioiden suhteita enemmän kuin kulttuurien eroavaisuudet.
- Uudet sodat ovat useammin valtioiden sisäisiä kuin valtioiden välisiä.

Afrikan unioni
53 Afrikan valtion vuonna 2002 perustama järjestö, jonka tavoitteena on demokratian, ihmisoikeuksien ja vakaan talouden edistäminen; muistuttaa tavoitteiltaan Euroopan unionia. *151*

akselivallat
Saksasta ja Italiasta sekä niiden liittolaisista (mm. Japani) 1930-luvun lopussa ja toisen maailmansodan aikana käytetty nimitys. *82*

al-Qaida-järjestö
islamististen ääriliikkeiden löyhä verkosto, joka vastustaa Yhdysvaltojen ja muiden läntisen demokratioiden taloudellista ja poliittista ylivaltaa. Liike sai alkunsa Afganistanin sodan aikana 1980-luvulla, jolloin sen jäsenet sotivat Neuvostoliittoa vastaan. Myöhemmin al-Qaida on taistellut etenkin Yhdysvaltoja ja sen liittolaisia vastaan. Se järjesti 11.9.2001 näyttävän terrori-iskun New Yorkiin ja Washingtoniin. *185*

ANC
Afrikan Kansalliskongressi. Etelä-Afrikassa toimiva mustien oikeuksia puolustava puolue. Perustettiin vuonna 1912 ja on ollut hallitusvallassa apartheidin purkamisesta vuonna 1994 lähtien. Jäsenenä vuodesta 1944 Nelson Mandela, joka valittiin puolueen puheenjohtajaksi 1991. *150*

Anschluss
Itävallan liittäminen Saksaan kansanäänestyksellä vuonna 1938. Anschluss oli kielletty Versailles'n rauhansopimuksessa ja sen toteuttaminen oli kansallissosialistien keskeisiä tavoitteita. *78*

antikolonialistinen vapautusliike
siirtomaahallintoa vastaan toimiva liike. *146*

Antikomintern-sopimus
Saksan ja Japanin vuonna 1936 solmima sopimus, joka oli suunnattu Neuvostoliittoa ja kommunismin leviämistä vastaan. Myöhemmin sopimukseen liittyivät mm. Italia ja Espanja. *77*

antisemitismi
juutalaisuuden vastaisuus, juutalaisten syrjintä tai vainoaminen. *72*

apartheid
rotuerottelupolitiikka, jonka tavoitteena on pitää mustat ja valkoiset erillään, mustalle enemmistölle Etelä-Afrikassa ei annettu samoja oikeuksia kuin valkoisille. *150*

Apollo-avaruusohjelma
Yhdysvaltojen vuonna 1962 aloittama avaruusohjelma, jonka tavoitteena oli tehdä miehitetty avaruuslento kuuhun ja takaisin ennen Neuvostoliittoa. Päämäärä saavutettiin Apollo 11 -lennolla vuonna 1969. *112*

arabisosialismi
arabinationalistinen liike, johon kuuluu arabien yhtenäisyyttä korostava panarabialaisuus; 1950–70-luvuilla Nasserin johtama Egypti oli läheisessä yhteistyössä Neuvostoliiton kanssa. *157*

asemasota
paikalleen juuttunut sota, jossa rintamalinjat eivät merkittävästi muutu, sanotaan myös istumasodaksi. *41*

Atlantin julistus
Yhdysvaltain presidentin Franklin Delano Rooseveltin ja Ison-Britannian pääministerin Winston Churchillin elokuussa 1941 antama periaatejulistus sodan jälkeisessä maailmassa noudatettavista periaatteista. *85*

Atlantin sopimus
Pohjois-Atlantin puolustusliitto, NATO, perustettiin sopimuksella, joka allekirjoitettiin 4.4.1949 Washingtonissa. *108*

autoritaarinen
vallankäytön muoto, jossa suppealle eliitille tai yhdelle hallitsijalle on keskitetty huomattava määrä valtaa ja tämä voi toimia mielivaltaisesti ilman vaaleilla valitun kansanedustuslaitoksen myötävaikutusta. Demokraattisen vallankäytön vastakohta. *171*

Balfourin julistus
vuonna 1917 Iso-Britannian ulkoministerin antama julkilausuma, jolla viitattiin juutalaisten oman valtioon Palestiinassa. *162*

Bandungin kokous
vasta itsenäistyneiden, 29 entisen siirtomaan kokous Bandungissa Indonesiassa vuonna 1955, jossa näistä maista tuli itsenäisiä toimijoita maailmanpolitiikassa. *145*

Berliinin konferenssi
Saksan kanslerin Otto von Bismarckin koolle kutsuma konferenssi 1884–1885, jossa sovittiin Afrikan jakamisesta siirtomaiksi Euroopan valtioiden kesken sekä tähän liittyvistä periaatteista. *25*

Berliinin saarto
Neuvostoliitto sulki maaliikenneyhteydet länsivaltojen miehityssektoreille Länsi-Berliiniin 24.6.1948 pakottaakseen länsivallat luopumaan miehitysalueistaan kaupungissa. Saarto kesti noin vuoden ja päättyi 11.5.1949. *108*

Berliinin-Rooman akseli -sopimus
Saksan ja Italian lokakuussa 1936 solmima sopimus, jossa ne sitoutuivat tukemaan toisiaan. Maita ryhdyttiin sopimuksen jälkeen kutsumaan akselivaltioiksi. *77*

boikotti
yhteistoiminnasta, useimmiten ostamisesta kieltäytyminen, tarkoituksena pakottaa kohde muuttamaan toimintaansa; nimi tulee irlantilaisesta tilanomistajasta, joka irtisanoi vuokraajiaan vuonna 1880, mistä seurasi maatyöväen boikotti sillä seurauksella, että tilanomistaja saanut palkattua sadonkorjuuseen työväkeä. *146*

boksarikapina
kapina, jossa vuonna 1900 kiinalaiset "pyhät varjonyrkkelijät" eli boksarit hyökkäsivät Kiinassa länsimaisia lähetystyöntekijöitä ja kiinalaisia kristittyjä vastaan. *28*

bolševikit
sananmukaisesti enemmistöläiset. Venäjän sosiaalidemokraattisen puolueen jyrkkä vasen siipi, joka kannatti vallankumousta Leninin johdolla. *53*

BRD
(Bundesrepublik Deutschland) Saksan liittotasavalta eli Länsi-Saksa 1949–1990. *104*

Brezhnevin oppi
Neuvostoliiton ulkopoliittinen oppi, joka syntyi Prahan kevään tapahtumien yhteydessä 1968. Sen mukaan muilla sosialistisilla mailla on velvollisuus puuttua toisen sosialistimaan sisäisiin asioihin tarvittaessa aseellisesti, jos sosialismi on siellä uhattuna. *129*

buurit
väestöryhmä Etelä-Afrikassa, joka koostuu valkoihoisista hollantilaisten siirtolaisten jälkeläisistä. *26*

Camp Davidin rauhansopimus
vuonna 1979 Yhdysvaltojen tuella syntynyt sopimus Israelin ja Egyptin välille, jolla Israel palautti Egyptille siltä valtaamansa Siinain. *160*

CIA
(Central Intelligence Agency) Yhdysvaltojen vuonna 1947 perustettu keskustiedustelupalvelu. Tehtävänä vakoilla Yhdysvaltojen turvallisuuden kannalta tärkeitä tahoja, suorittaa salaisia sotilasoperaatioita ja harjoittaa psykologista sodankäyntiä pääasiassa ulkomailla. *112*

Daytonin sopimus
Bosnian sodan vuoden 1995 lopussa päättänyt rauhansopimus, jossa sovittiin Bosnia-Herzegovinan jakamisesta eri kansanryhmien hallitsemiksi alueiksi sekä valtion hallitusmuodosta ja hallintoperiaatteista. *173*

DDR
(Deutsche Demokratische Republik) Saksan demokraattinen tasavalta eli Itä-Saksa 1949–1990. *104*

dekolonisaatio
siirtomaiden vapautuminen eurooppalaisten emämaiden vallasta toisen maailmansodan jälkeen. *145*

demilitarisointi
toimenpide, jolla valtioita kielletään sijoittamasta sotavoimia jollekin tietylle alueelle tai linnoittamasta sitä. Esimerkiksi Ahvenanmaa on demilitarisoitu alue. *47*

demokratialiike
Kiinassa vuonna 1989 etenkin opiskelijoiden keskuudessa voimistunut kansanliike, joka vaati maan kommunistijohdon yksinvallan päättämistä, poliittisia vapauksia ja siirtymistä monipuoluejärjestelmään ja demokratiaan. Liike tukahdutettiin verisesti kesällä 1989. *174*

diktatuuri
yksinvaltainen, yhden johtajan ja häntä tukevan puolueen hallitsema valtio. *63*

diktaattori
yksinvaltiaan tavoin hallitseva valtionpäämies. *64*

diplomatia
kansainvälisissä suhteissa tapahtuvaa rauhanomaista neuvottelua ja kanssakäymistä. Sen avulla pyritään huolehtimaan omista eduista ilman voimankäyttöä yhteistyötä korostaen. *8*

dollari-imperialismi
Yhdysvaltojen harjoittama politiikka Latinalaisessa Amerikassa, jossa se vaikuttaa köyhien maiden asioihin käyttäen hyväksi maille elintärkeitä sijoituksia. *152*

dominoteoria
kylmän sodan aikainen, 1950-luvun alussa syntynyt Yhdysvaltojen ulkopoliittinen oppi, jonka mukaan yhden maan muuttuminen kommunistiseksi johtaisi myös viereisten maiden kohdalla samaan. Teorialla perusteltiin esim. Yhdysvaltojen sekaantumista Vietnamin sotaan. *126*

duuma
Venäjän kansanedustuslaitos, joka toimi vuosina 1905–1917. Myös nykyisin Venäjän kansanedustulaitoksesta käytetään nimitystä duuma. *52*

dynastia
jonkin kuningassuvun valta-asema tai hallinta-aika. Esim. Habsburgien dynastia Itävallassa. *19*

EEC
Euroopan talousyhteisö. EU:n edeltäjä. Ks. myös Euroopan unioni. *113*

ei-valtiollinen kansainvälinen järjestö
(Non Governmental Organization; NGO) eri maiden kansalaisten perustama järjestö, jossa valtiot eivät ole osallisina. Esim. kansainvälinen Punainen risti. *8*

elintila
Hitlerin käsitys, jonka mukaan ylemmälle saksalaiselle rodulle oli saatava maata ja luonnonvaroja idästä alempiarvoisiksi katsottujen slaavien kansoittamilta alueilta. Elintilalla (saks. Lebensraum) perusteltiin Saksan laajentumista itään. *74*

energiasuurvalta
valtio, jonka suurvalta-asema perustuu sen hallitsemiin energiavaroihin, kuten öljyyn ja maakaasuun. Koska monet muut valtiot ovat riippuvaisia sen hallitseman energian toimituksista, se kykenee hankkimaan itselleen vaikutusvaltaa ja voi saada tahtonsa läpi ilman esim. sotilaallista voimankäyttöä tai sillä uhkaamista. *178*

entente cordiale
(ransk.) suomeksi sydämellinen yhteistyö, sopimus Englannin ja Ranskan välillä vuonna 1904. *35*

erillisrauha
liittokunnan jäsenen lipeäminen yhteisestä rintamasta ja sen solmima oma, erillinen rauhansopimus vihollisen kanssa. *45*

espanjantauti
ensimmäisen maailmansodan loppuvuosina riehunut tartuntatauti; eräänlainen influenssa, joka tappoi kymmeniä miljoonia ihmisiä eri puolilla maailmaa. *49*

etninen vaino
jonkin kansanryhmän vainoaminen sen kulttuuristen, kielellisten tai muiden ominaisuuksien ja erityispiirteiden perusteella. *72*

etupiirijako
valtioiden keskenään tekemä sopimus, jossa ne määrittelevät vaikutuspiiriensä rajat jollakin maantieteellisellä alueella. Sopimuksella ne hakevat muiden valtioiden tai valtion hyväksynnän omalle johtoasemalleen etupiirissään. Valtiot ilmoittavat olevansa puuttumatta siihen, miten toinen valtio toimii oman etupiirinsä sisällä ja ne pidättäytyvät lisäämästä omaa vaikutusvaltaansa toisen etupiiriin lukeutuvissa maissa. *81*

ETYK
Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökokous Helsingissä vuonna 1975; paikalla olivat kaikkien Euroopan maiden valtionpäämiehet sekä Yhdysvaltojen ja Kanadan johtajat. *131*

Euroopan hullu vuosi
vuosi 1848, jolloin kansalaiset eri Euroopan maissa nousivat barrikadeille ja vaativat demokraattisia oikeuksia. Kapinoita syttyi myös eri kansojen pyrkimyksestä itsenäistyä. Esim. unkarilaiset Itävalta-Unkarissa. *16*

Euroopan integraatio
yhdentyminen, Euroopan valtioiden keskinäinen yhteistyö, joka alkoi taloudellisena yhteistyönä toisen maailmansodan jälkeen ja jatkuu yhä EU:n muodossa. *113*

Euroopan jälleenrakennusohjelma
ks. Marshallin apu *105*

Euroopan konsertti
vuosina 1814-1815 järjestetystä Wienin kongressista ja siellä eurooppalaisten kansainvälisten suhteiden säätelemiseksi luodusta järjestelmästä käytetty nimitys. *13*

Euroopan unioni
EU; sen historia alkoi hiili- ja teräsyhteisön perustamisella vuonna 1951; Euroopan talousyhteisö EEC ja Euroopan atomienergiayhteisö perustettiin vuonna 1957; nämä yhdistettiin vuonna 1967 Euroopan yhteisöksi (EY). Vuonna 1993 yhteistyö laajeni edelleen ja syntyi Euroopan unioni, EU (ks. Maastrichtin sopimus). *176*

falangistit
Espanjan sisällissodan 1936–39 voittanut oikeistolainen osapuoli, jota johti kenraali Francisco Franco. *77*

fasismi
ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä Italiassa syntynyt äärikansallinen, vahvaa ja keskitettyä vallankäyttöä kannattanut poliittinen aatesuunta. *67*

Fatah
palestiinalaisten poliittinen puolue, joka on suurin järjestö PLO:ssa, se edustaa keskustavasemmistoa (sosialidemokraatteja). *161*

Führer ja Reichskanzler
johtaja ja valtakunnankansleri, natsi-Saksan diktaattori Adolf Hitlerin virallinen virkanimike. *70*

geopoliittinen asema
jonkin maan tai paikan maantieteellis-poliittinen sijainti. Esimerkiksi Lähi-Idän geopoliittista asemaa korostavat siellä sijaitsevat öljyvarat, joita eri maat tarvitsevat. *15*

ghetto, getto
juutalaisten asuinkortteleista Euroopan kaupungeissa käytetty nimitys. Ensimmäiset ghetot perustettiin Italian kaupungeissa 1500-luvulla. Toisen maailmansodan aikana saksalaiset perustivat ghettoja idässä valtaamilleen alueille. *72*

glasnost
avoimuus, Mihail Gorbatshovin aloittama uusi suuntaus vuodesta 1985 Neuvostoliitossa; salli avoimemman kritiikin kommunistipuoluetta kohtaan ja merkitsi tiedotusvälineissä ja kulttuurissa uudenlaista ilmaisuvapautta. *136*

globalisaatio
maapalloistuminen, maailmanlaajuisen yhteenkytkeytyneisyyden laajeneminen, syveneminen ja nopeutuminen elämän eri alueilla, esim. taloudessa, kulttuurissa, viestinnässä ja väestön liikkuvuudessa. *180*

hajota ja hallitse -taktiikka
(lat. "divide et impera") jo antiikin roomalaisten käyttämä taktiikka, jossa jonkin maan viholliset ajetaan toisiaan vastaan suosimalla toisia ja rankaisemalla toisia; tavoitteena vihollisten heikentäminen niiden keskinäisillä sodilla tai ristiriidoilla. *12*

Hamas
palestiinalaisten keskuudessa toimima islamistinen poliittinen liike, joka vastustaa rauhanomaista ratkaisua palestiinalaisten kysymykseen. *161*

hegemoni
suurvalta, joka on saavuttanut ylivertaisen valta-aseman toisiin valtioiden nähden joko omassa valtapiirissään tai koko maailmassa. Esim. Neuvostoliitto oli hegemonin asemassa omassa valtapiirissään Itä-Euroopan maihin nähden kylmän sodan aikana, jolloin se pystyi vaikuttamaan näihin maihin taloudellisesti ja poliittisesti. *9*

heinäsirkkataktiikka
Yhdysvaltojen Tyynellä valtamerellä Japania vastaan toisessa maailmansodassa käyttämä taktiikka, jolla se valtasi Japanin miehittämiä saaria yksi toisensa jälkeen takaisin. Aina yhden saaren tultua valloitetuksi sitä hyödynnettiin tukikohtana seuraavan saaren valtauksessa. *89*

henkilökultti
totalitaarisissa valtioissa propagandan keinoin toteutettu valtion johtajan henkilönpalvonta ja -ylistys. Henkilökultilla pyrittiin vahvistamaan diktaattorin arvostusta ja nostattamaan hänet muiden yläpuolelle jopa jumalalliseen asemaan. *71*

herrakansa
natsien rotuopin mukainen käsitys saksalaisen rodun ylivertaisesta asemasta kansakuntien arvojärjestyksessä. Käsitys oikeutti alempiarvoisten kansojen hallinnan ja riistämisen. *74*

Hizbollah
vuonna 1982 perustettu Libanonissa toimima poliittinen puolue ja sotilaallinen järjestö, joka edustaa shiia-muslimeja. Vastustaa Israelin ylivaltaa. *161*

holokausti
Saksan natsien toteuttama juutalaisten vaino ja joukkotuho. *155*

hyökkäämättömyyssopimus
sopimus, jossa valtiot sitoutuvat olemaan aloittamatta sotaa toisiaan vastaan. *75*

ihmiskasvoinen sosialismi
ihmisoikeuksia kunnioittava sosialismi, johon kuului mm. sananvapauden lisääminen ja talouden uudistaminen; siihen pyrittiin Prahan keväässä vuonna 1968. Tilanne johti Tšekkoslovakian kriisiin, jossa Varsovan liiton joukot miehittivät maan ja lopettivat uudistuspyrkimykset. *129*

Il Duce
johtaja, Italian diktaattori Benito Mussolinista käytetty nimitys. *67*

imperialismi
siirtomaiden taloudellinen, poliittinen ja hallinnollinen alistaminen. Imperialismin huippuaikaa elettiin 1870-luvulta vuoteen 1914. *22*

imperiumi
suuri maailmanvalta, useista kansoista ja kansallisuuksista koostuva valtakunta, jota yksi valtio hallitsee keskitetysti. Esimerkiksi Iso-Britannian maailmanlaajuinen siirtomaaimperiumi 1800-luvun lopulla. *22*

inflaatio
rahan arvon heikkeneminen, yleisen hintatason nousu. *58*

intifada
palestiinalaisten kansannousu Israelin valtiota vastaan; ensimmäinen intifada alkoi 1987 ja toinen vuonna 2000. *161*

isolaatiopolitiikka
eristäytymispolitiikka. Esim. Yhdysvaltain 1820-luvulta alkaen omaksuma ulkopolitiikan suuntaus, jolla Yhdysvallat eristäytyi Euroopan asioista. *44*

itsehallintokokeilu
palestiinalaisalueilla toteutettu, vuonna 1993 alkanut kokeilu oman hallinnon ja järjestyksenpidon aikaansaamiseksi. *161*

IVY
Itsenäisten valtioiden yhteisö; Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen perustettu entisten neuvostotasavaltojen yhteistyöelin, jonka käytännön merkitys jäi vähäiseksi. *168*

Jaltan konferenssi
toisen maailmansodan vielä jatkuessa helmikuussa 1945 liittoutuneiden johtajat sopivat Jaltan konferenssissa Saksan jakamisesta miehitysalueisiin, sotarikollisten tuomitsemisesta ja demokraattisten vapauksien takaamisesta sodanjälkeisessä Euroopassa. *97*

Jom kippur – Jom kippurin sota
juutalaisten juhlapäivä syys- tai lokakuussa; sen mukaan nimetty sota Israelin ja arabivaltioiden välillä 1973. *158*

kaksinapainen
maailmanjärjestys, jossa on kaksi lähes yhtä voimakasta suurvaltaa, jotka toimivat toistensa vastavoimina. Esimerkiksi Yhdysvallat ja Neuvostoliitto kylmän sodan aikana. *10*

kaksoismonarkia
valtio, jossa maata hallitsee kuningas, mutta jossa kummallakin kuninkaan alaisuudessa olevalla maalla on oma parlamentti ja sisäpolitiikka. *19*

Kansainliitto
ensimmäisen maailmansodan jälkeen perustettu kansainvälinen järjestö, joka pyrki uuden suursodan estämiseen sekä taloudellisen yhteistyön lisäämiseen ja joka toimi humanitaarisesti esim. pakolaisten ja nälänhädän uhrien auttamiseksi. *51*

kansainvälinen järjestelmä
järjestelmä, joka koostuu kaikista maailman valtioista, niiden muodostamista kansainvälisistä järjestöistä sekä ei-valtiollisista organisaatioista. Valtioita pidetään järjestelmän tärkeimpinä toimijoina, koska niillä on yksinoikeus voimankäyttöön omalla alueellaan ja oikeus päättää maan sisäisistä asioista. *7*

kansainvälinen järjestö
valtioiden perustamia järjestöjä, joiden tarkoitus on lisätä yhteistyötä järjestössä mukana olevien valtioiden välillä. Esimerkiksi Yhdistyneet kansakunnat (YK) tai Kansainvälinen valuuttarahasto IMF. *8*

kansainvälinen oikeus
valtioiden ja muiden kansainvälisten suhteiden toimijoiden (esim. järjestöt) yhteistyötä ja suhteiden hoitoa koskeva säännöstö. *8*

kansallissosialismi
Adolf Hitlerin ja Saksan kansallissosialistisen työväenpuolueen NSDAP:n äärikansallinen ja demokratian vastainen aatesuunta, joka oli vallassa Saksassa 1933–45. Se sai vaikutteita fasismista, minkä lisäksi siihen kuului rotuoppi ja tiukka antisemitismi. Kansallissosialismi uskoi vahvaan valtioon, jota johti yksi johtaja. Yhteiskuntaa pyrittiin valvomaan tiukasti. Ulkopolitiikassa kansallissosialismi kannatti Saksan alueellista laajentumista ja elintilan hankkimista saksalaisille maan itäpuolelta. *68*

kansallisvaltio
valtio, jonka asukkaista suurin osa kuuluu samaan kansallisuuteen ja puhuu samaa kieltä; kansallisvaltioiden kehitys alkoi keskiajan lopulla ja uuden ajan alussa, jolloin kehitykselle oli ominaista keskushallinnon vahvistuminen ja hallitsijan vallan kasvu. *13*

kansandemokratia
nimitys, jolla kutsuttiin toisen maailmansodan jälkeen sosialistisiksi yksipuoluediktatuureiksi muuttuneita Itä-Euroopan maita, jotka olivat muodollisesti itsenäisiä. Samoja valtioita kutsuttiin myös satelliittivaltioiksi, sillä ne ottivat Neuvostoliitolta käskyjä vastaan. *107*

kansankommuuni
puhemies Maon aikana Kiinaan perustettujen valtavan suurten maatalousyksiköiden nimitys. Kansankommuunit olivat suurtiloja, joihin talonpoikien tiloja yhdistettiin. *115*

Kap–Kairo-suunnitelma
Iso-Britannian suunnitelma 1800-luvulla yhtenäisen siirtomaavyöhykkeen hankkimiseksi Afrikassa pohjois-eteläsuunnassa Kairosta Kapkaupunkiin. *25*

kauhun tasapaino
kylmän sodan aikana Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen kyky tuhota toinen toisensa laajamittaisella ydinasehyökkäyksellä, joka käytännössä esti kumpaakaan ryhtymästä iskuun toista vastaan. *111*

kauppakomppania
hallitsijan siunauksella perustettu kauppiaiden omistama yritys, jolle kruunu antoi yksinoikeuden jonkin alueen kauppaan. Esimerkiksi Intian kauppaa varten 1600-luvulla perustettu lontoolaisten kauppiaiden kauppakomppania, yhtiö, jolla oli omat purjelaivat, linnoitukset ja sotajoukot kaupan ja kauppapaikkojensa turvaamiseksi. *22*

kauppasaarto
painostustoimi eli sanktio, jolla valtion tai valtioiden muodostama ryhmä tai kansainvälisen järjestö rajoittaa kaupankäyntiä tai kieltää sen kokonaan jonkin valtion kanssa. *75*

Kelloggin-Briandin sopimus
1928 solmittu Yhdysvaltain ja Ranskan ulkoministerien nimiä kantava sopimus, jolla noin 70 valtiota lupautui luopumaan sodasta ulkopolitiikan keinona. *59*

keskitysleiri
vanki- tai pakkotyöleiri, jonne Saksassa 1933–45 kerättiin poliittisia vastustajia, erilaisiin vähemmistöryhmiin kuuluvia ihmisiä ja muita vankeja. Olot olivat usein mielivaltaiset ja vankien kuolleisuus oli korkea. *72*

keskusvallat
ensimmäisen maailmansodan liittolaiset Saksa, Itävalta-Unkari, Bulgaria ja Turkki. *37*

KGB
Neuvostoliiton valtiollinen, salainen poliisi. *113*

Kiina-ilmiö
2000-luvun alussa yleistynyt käsite, jolla kuvattiin tuotantolaitosten ja työpaikkojen siirtämistä kehittyneistä ja vauraista teollisuusmaista Kiinaan ja muihin Aasian maihin, joissa mm. työvoimakustannukset olivat tuolloin merkittävästi pienemmät. *174*

kolhoosi
yhteisomistuksessa ollut suurmaatila Neuvostoliitossa, maatalouden työosuuskunta, jossa jäsenperheillä oli mahdollista myös harjoittaa pienimuotoista yksityistä maataloutta. *65*

kollektiivinen turvallisuus
periaate, jonka mukaan siihen sitoutuneet valtiot pidättäytyvät käyttämästä voimaa toisiaan vastaan sekä suojelevat toisiaan yhdessä ryhmän ulkopuolisten tahojen hyökkäykseltä. Periaate sisältyi mm. Wienin kongressin järjestelmään 1800-luvun alussa, Kansainliittoon I maailmansodan jälkeen sekä Yhdistyneisiin kansakuntiin. *13*

kollektivisointi
yksityisen omaisuuden, pääomien, tuotantolaitosten tai maatilojen ottaminen yhteisomistukseen eli valtion hallintaan, toteutettiin esim. Neuvostoliitossa. *64*

kolmas maailma
kehitysmaista tai alikehittyneistä maista kylmän sodan aikana käytetty nimitys. ”Ensimmäisellä maailmalla” viitataan kehittyneisiin länsimaihin ja ”toisella maailmalla” sosialistiseen leiriin. *145*

kolmas valtakunta
Saksan natsien omaksuma nimitys omasta valtakaudestaan. Nimityksellä viitattiin kristinuskon profetioihin tulevasta onnellisesta aikakaudesta, jolloin Saksan mahti palaisi ennalleen Kaarle Suuren valtakunnan ja Saksan keisarikunnan (1871–1918) kaltaiseksi. *72*

kolmi-entente
Ison-Britannian, Ranskan ja Venäjän muodostama liittouma ennen ensimmäistä maailmansotaa. *35*

kolonialismi
siirtokuntien perustaminen tarkoituksena käyttää hyväksi jotain aluetta taloudellisesti. Kolonialismin aika alkoi suurten löytöretkien jälkeen. Sille oli ominaista siirtokuntien suurehko itsenäisyys ja kauppakomppanioiden suuri rooli. *22*

Kominform
kansainvälinen kommunistipuolueiden ja niitä lähellä olevien puolueiden yhteistyöjärjestö, joka pyrki kylmän sodan aikana edistämään sosialismin leviämistä maailmalla. *106*

konflikti
tilanne, jossa valtioiden tai muiden tahojen, esimerkiksi eri kansanryhmien, välillä on väkivaltaa tai ristiriitoja, jotka voivat johtaa laajamittaiseen sotaan valtioiden välillä tai niiden sisällä. *20*

korporatismi
Italian fasistien talousoppi, joka perustui valtiovallan ohjaukseen sekä työnantajia ja työntekijöitä edustaneiden järjestöjen yhteistyöhön, jossa valtion tiukassa valvonnassa sovittiin mm. palkoista ja hinnoista. *67*

Krimin sota
sota, jossa Venäjä soti Iso-Britanniaa, Ranskaa, Osmanien valtakuntaa ja Sardinian kuningaskuntaa vastaan Mustallamerellä sijaitsevalla Krimin niemimaalla ja Balkanilla sekä Itämerellä (Oolannin sota). Iso-Britannia liittolaisineen voitti ja pystyi näin estämään Venäjän vaikutusvallan kasvun Mustanmeren alueella. *21*

kristalliyö
natsien 9.–10.11.1938 järjestämä koko Saksan kattanut väkivaltainen hyökkäys juutalaisten synagogia ja kauppoja vastaan, jossa juutalaisten omaisuutta tuhottiin ja heitä vietiin keskitysleireille. *72*

kulakki
itsenäinen talonpoika. Neuvostoliitossa maatilojen kollektivisointia ja kolhooseihin liittymistä vastustaneista tilanomistajista käytetty nimitys. *64*

kulttuurien törmäys
käsitys maailmasta, joka jakautuu erilaisiin kulttuureihin eli sivilisaatioihin ja jotka ovat erilaisissa konflikteissa ja ristiriidoissa tärkeämpiä kuin perinteiset kansallisvaltiot. Sivilisaatioita on eri laskutapojen mukaan 7–9: läntinen, ortodoksinen, Latinalainen Amerikka, islamilainen, hindulainen, kiinalainen, Saharan eteläpuolinen Afrikka ja Japanin sivilisaatio, joka on eräänlainen alalaji kiinalaisesta sivilisaatiosta. Lisäksi on vielä buddhalainen sivilisaatio, joka ei kuitenkaan teorian kehittäjän Samuel Huntingtonin mielestä ole varsinainen voimatekijä kansainvälisissä suhteissa. *188*

kulttuurivallankumous
Kiinan puhemies Maon aloittama kiinalaisen yhteiskunnan syvällinen puhdistaminen toisinajattelijoista ja kaikesta länsimaisesta 1960-luvun puolivälissä. Merkitsi Maon mukaan ”kiinalaisten sisäistä uudistumista”. Kulttuurivallankumous vaimeni Maon kuoltua 1976. *116*

kuuden päivän sota
vuonna 1967 Israelin ja arabimaiden välillä käyty sota. *157*

kuuma linja
Kuuban kriisin (1962) seurauksena rakennettu suora puhelinyhteys Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen välillä. Sen avulla pyrittiin ehkäisemään epäluulojen ja väärinkäsitysten vuoksi syntyvät mahdolliset uudet konfliktit. *130*

kylmä sota
supervaltojen (Yhdysvallat ja Neuvostoliitto) sekä niiden johtamien valtioryhmien ja liittolaisten sotilaallinen, ideologinen ja taloudellinen vastakkainasettelu ja kilpailu vuosina 1947–1989. Tilanne ei johtanut avoimeen sotaan pääosapuolten välillä, mutta sodan uhka oli ajoittain korkea. *109*

laillisuusperiaate
Wienin kongressin järjestelmään sisältynyt periaate, jonka mukaan Euroopan valtioissa valta pyrittin palauttamaan Napoleonin syrjäyttämille laillisille hallitsijasuvuille. *12*

liennytys
kylmän sodan vaihe, jolloin suurvaltasuhteet paranivat eli lientyivät. Liennytys alkoi Kuuban ohjuskriisin ratkettua ja päättyi Neuvostoliiton hyökäyttyä Afganistaniin. Ilmeni mm. ydinaserajoitusneuvotteluna ja ETYKin toteutumisena 1975. *130*

liikekannallepano
asevelvollisten miesten kutsuminen aseisiin, merkki sodan lähestymisestä. *36*

liittopolitiikka
valtioiden pyrkimys luoda liittoutumia oman aseman turvaamiseksi mahdollisen sodan varalle. *35*

liittoutuneet
toisessa maailmansodassa akselivaltoja vastaan liittoutuneet maat. Johtavia liittoutuneita olivat Iso-Britannia, Yhdysvallat ja Neuvostoliitto. *82*

Locarnon sopimus
1925 solmittu sopimus, jolla Saksa sitoutui kunnioittamaan uusia Ranskan ja Belgian vastaisia rajojaan. *59*

loikkaus
nimitys sosialistimaiden kansalaisten luvattomalle muutolle rautaesiripun länsipuolelle kylmän sodan aikana. Loikkari oli usein esim. matkustusluvan saanut taiteilija tai muu yksityishenkilö, joka jätti palaamatta kotimaahansa ja anoi turvapaikkaa lännestä. *113*

lokakuun vallankumous
läntisen kalenterin mukaan marraskuussa 1917 tapahtunut vallankumous Pietarissa, joka nosti Leninin ja bolševikit valtaan. *54*

lopullinen ratkaisu
natsien Wannseessä Berliinin lähellä tammikuussa 1942 pitämässä kokouksessa tekemä päätös, jonka mukaan "juutalaiskysymys oli ratkaistava lopullisesti", eli kaikki saksalaisten hallitsemilla alueilla olevat juutalaiset oli tapettava tarkoitusta varten perustettavilla tuhoamisleireillä. *93*

länsiliittoutuneet
toisen maailmansodan liittoutuneet Neuvostoliittoa lukuun ottamatta. Tärkeimmät länsiliittoutuneet olivat Yhdysvallat, Iso-Britannia ja Kanada. *90*

maailmanvallankumous
marxilaiseen ideologiaan kuuluva olettamus koko maailman ennen pitkää käsittävästä sosiaalisesta ja poliittisesta vallankumouksesta, joka kukistaa kapitalistisen järjestelmän. *63*

maapalloistuminen
ks. globalisaatio *180*

Maastrichtin sopimus
Euroopan yhteisömaiden 1993 voimaan saattama sopimus, jolla perustettiin Euroopan unioni. Sopimuksessa sovittiin mm. talous- ja rahaliitosta, yhteisestä ulko- ja turvallisuuspolitiikasta, unionin kansalaisuudesta ja yhteistyöstä oikeus- ja sisäasioissa. *176*

mandaatti
toimeksiantosopimus; huoltohallintoalue, jonka Kansainliitto antoi; esim. Palestiina, Irak ja Jordania Isolle-Britannialle. *48*

Manhattanin ohjelma
Yhdysvalloissa toisen maailmansodan aikana käynnistetty tutkimusohjelma, jonka päämääränä oli ydinaseen kehittäminen. Ohjelmassa työskenteli aikakauden johtavia fyysikoita, joiden työn tuloksena ensimmäinen atomipommi räjäytettiin heinäkuussa 1945. Elokuun alussa asetta käytettiin Japanin painostamiseksi rauhaan. *95*

maolaisuus
sosialismin muoto, jota harjoitettiin Kiinassa Mao Zedongin valtakaudella 1949–1976. Perustui Maon ajatuksiin sosialismista. *115*

Marshallin apu – Marshall-apu
Yhdysvaltojen 16 Länsi-Euroopan maalle 1948–52 antama jälleenrakennusapu, jossa jaettiin 13 miljardia dollaria avustuksina ja lainoina ja jonka tarkoituksena oli talouskasvun ja teknologisen kehityksen vauhdittaminen ja Euroopan taloudellisten, tuotannollisten ja yhteiskunnallisten olojen normalisointi sotavuosien jäljiltä *105*

massiivisen vastaiskun oppi
Yhdysvaltojen 1950-luvulla noudattama periaate ydinaseiden käytöstä mahdollisessa konfliktissa Neuvostoliiton kanssa. Yhdysvallat vastaisi mihin tahansa Neuvostoliiton hyökkäykseen laajamittaisella ja rajoittamattomalla ydinasehyökkäyksellä. *111*

Meiji-uudistus
Japanissa 1867–1868 toteutettu uudistusohjelma, jossa japanilaiset uudistivat maansa taloutta, teollisuutta, koululaitosta ja armeijaa käyttäen mallina länsimaita. *27*

Mein Kampf (suom. Taisteluni)
Hitlerin vuosina 1925–26 julkaisema teos, jossa hän selosti kansallissosialistisen ideologiansa poliittiset ja filosofiset perusteet ja esitteli tulevaisuudenkuvansa rodullisesti puhtaasta, vahvasta ja laajentuneesta Saksan kansallisvaltiosta. *72*

Molotov-Ribbentrop -sopimus
Saksan ja Neuvostoliiton ulkoministerien Joachim von Ribbentropin ja Vjatšeslav Molotovin 25.8.1939 allekirjoittama hyökkäämättömyyssopimus, jonka salaisessa lisäpöytäkirjassa ne sopivat etupiirijaosta itäisessä Euroopassa. *81*

moninapainen
maailma, jossa on monta vahvaa suurvaltaa tai vallan keskittymää ja joista yksikään ei kykene hallitsemaan muita. *9*

monokulttuuri
maa tai alue, joka tuottaa vain yhtä raaka-ainetta tai tuotetta, jolloin maan talous yksipuolistuu ja se on alttiimpi maailmantalouden heilahdusten aiheuttamille häiriöille. Monesta Afrikan maasta tuli sellaisia imperialismin myötä. *27*

monopoli
tilanne taloudessa, jossa jollakin taholla on yksinoikeus käydä kauppaa tai myydä tiettyä tuotetta. *25*

Monroen oppi
Yhdysvaltojen presidentti Monroen 1820-luvulla julkaisema ulkopoliittinen oppi, jonka mukaan eurooppalaisten valtioiden tulee olla sekaantumatta Amerikan mantereen tapahtumiin. Oppi oli alun perin suunnattu vanhoja siirtomaavaltoja vastaan, joiden ote latinalaisesta Amerikasta kirposi 1800-luvun alussa. *153*

Münchenin kokous
vuonna 1938 Saksan Münchenissä järjestetty kokous, jossa Saksa, Iso-Britannia, Ranska ja Italia sopivat Tšekkoslovakian Sudeettialueiden luovuttamisesta Saksalle. *79*

myöntyväisyyspolitiikka
valtion ulkopolitiikkaa, jolla se pyrkii myönnytyksiä antamalla ja lepyttelemällä lieventämään jännitystä jonkin toisen valtion kanssa. Britannian ulkopolitiikka 1930-luvulla Saksaa kohtaan. *78*

Napoleonin sodat
sarja sotia, joissa Napoleon Bonaparten johtama Ranska soti muiden Euroopan valtioiden muodostamia liittokuntia vastaan vuosina 1803–1815. Sodat päättyivät Ranskan tappioon ja sen jälkeen järjestettyyn Wienin kongressiin 1814–1815. *11*

nationalismi
kansallisuusaate, jonka mukaan jokaisella kansalla on oikeus omaan valtioon. Sisältää myös oman kansan, sen historian ja kielen korostamista. Syntyi 1800-luvun alussa. *16*

Nato
(North Atlantic Treaty Organization) Pohjois-Atlantin puolustusliitto, joka perustettiin 1949; perustajamaita oli 12, vuonna 2009 jäseniä oli 28. *108*

NEP
lyhenne venäjänkielen sanoista uusi talouspolitiikka. Leninin aloittama taloudellinen linja, joka mahdollisti pienimuotoisen yksityisyrittäjyyden ja -omistuksen. Pyrki kohentamaan nopeasti maan elintarviketuotantoa. *57*

NSDAP
(Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei) Saksan kansallissosialistinen työväenpuolue; Kolmannen valtakunnan valtaapitävä puolue, perustettu alun perin nimellä Saksan työväenpuolue (DAP) vuonna 1919. *69*

Nürnbergin lait
Saksassa vuonna 1935 säädetyt lait, joissa määriteltiin natsien rotuopin käytännön periaatteet. Niissä mm. kiellettiin avioliitot ja avioliiton ulkopuoliset suhteet juutalaisten ja muiden saksalaisten välillä. *72*

Nürnbergin oikeudenkäynti
liittoutuneiden vuosina 1945–46 Nürnbergin kaupungissa Saksassa pitämä oikeudenkäynti, jossa jaettiin sotarikostuomioita tärkeimmille natsijohtajille mm. rikoksista ihmisyyttä vastaan. *93*

oligarkit
Neuvostoliiton hajoamisen jälkeisellä Venäjällä toimineet liikemiehet, jotka keräsivät itselleen valtionyhtiöiden yksityistämisen yhteydessä tai muilla liiketoimilla huomattavia omaisuuksia ja joille keskittyi taloudellisen vallan ohella myös merkittävää poliittista valtaa. Presidentti Putinin kaudella oligarkkien poliittisia vaikutusmahdollisuuksia ryhdyttiin vähentämään. *170*

oluttupakaappaus
Munchenissa 1923 tapahtunut vallankaappausyritys, joka sai alkunsa oluttuvasta. Epäonnistui ja johti mm. Adolf Hitlerin vankilatuomioon. *59*

oopiumsota
Iso-Britannian ja Kiinan välillä 1839–1842 käyty sota, joka alkoi kiinalaisten tuhottua brittien Kiinan markkinoille tarkoittaman oopium-huumeen varaston. Kiina hävisi, jonka jälkeen sen oli avattava briteille uusia kauppasatamia. *27*

OPEC
vuonna 1960 perustettu öljyntuottajamaiden järjestö; kartelli, joka pyrkii vaikuttamaan öljyn maailmanmarkkinahintaan tuotannon määrää säätelemällä. *159*

Operaatio Barbarossa
Saksan hyökkäyssuunnitelma Neuvostoliittoon. Suunnitelman valmistelu aloitettiin syksyllä 1940 ja se toteutettiin alkukesällä 1941. *84*

Oslon sopimus
vuonna 1993 Oslossa allekirjoitettu sopimus, jolla PLO ja Israel tunnustivat toisensa. *161*

panslavistinen ideologia
ajatus siitä, että slaavilaisten kansojen tulisi pitää yhtä. Venäjällä ideologia sisälsi ajatuksen, jonka mukaan slaavien tulisi yhdistyä Venäjän johdolla. Käytetään myös kiihkovenäläisyyden synonyyminä. *20*

Pariisin rauhansopimukset
ensimmäisen maailmansodan jälkeen vuosina 1919–1920 Pariisissa solmitut rauhansopimukset ympärysvaltojen ja keskusvaltojen välillä; myös natsi-Saksan liittolaisten ja Suomen kanssa 1947 solmitut rauhansopimukset. *103*

passiivinen vastarinta
vastarinta, jossa väkivaltaa ei käytetä, vaan keinoina ovat tottelemattomuus, boikotit, lakot, nälkälakot jne. *146*

patoamispolitiikka
Yhdysvaltojen kylmän sodan aikainen ulkopolitiikan linja, jonka tavoitteena oli estää kommunismin leviäminen. Yhdysvallat ilmoitti olevansa valmis tukemaan kaikkia hallituksia niiden kommunisminvastaisessa taistelussa. *104*

perestroika
Neuvostoliiton johtajan Mihail Gorbatshovin vuonna 1985 aloittama uusi taloudellinen suuntaus, joka mahdollisti pienimuotoisen yksityisyrittäjyyden Neuvostoliitossa. Tarkoittaa sananmukaisesti uudelleenrakentamista. *135*

Persianlahden sota
vuonna 1991 käyty sota Persianlahden alueella, jossa vastakkain olivat Irak ja Yhdysvaltojen johtama liittouma. Sota alkoi, kun Irak miehitti naapurimaan Kuwaitin 1990. *167*

plantaasi
suurtila, joka on keskittynyt yhden tai muutaman kasvin viljelyyn useimmiten vientiä varten. *27*

PLO
(Palestine Liberation Organization) Palestiinan vapautusjärjestö, joka perustettiin vuonna 1964 palestiinalaisten pakolais- ja sissiryhmien toiminnan yhdistämiseksi. Johdossa toimi pitkään Jasser Arafat. Taisteli aluksi myös aseellisesti Israelin valtiota vastaan. Jakautunut moniin alajärjestöihin. *157*

pogromi
Venäjällä 1800-luvulla tapahtuneet väkivaltaiset hyökkäykset juutalaisväestöä vastaan. *154*

poliittinen vaino
jonkin ihmisen tai ihmisryhmän vainoaminen sen poliittisten uskomusten tai poliittisen toiminnan vuoksi. *72*

politiikka
yhteisten asioiden hoitoa, päätöksentekoa ja yhteiskunnallisten valintojen tekoa; myös kamppailua vallasta, aineellisista ja muista resursseista ja niiden hallinnasta.

Potsdamin konferenssi
heinä–elokuussa 1945 toisen maailmansodan voittajat kokoontuivat Potsdamiin, missä päätettiin, että sodan hävinnyttä Saksaa ei jaettaisi toisistaan eristetyiksi alueiksi. Saksa kuitenkin jakaantui Itä- ja Länsi-Saksaan 1949 voittajavaltioiden välien kiristyttyä. *97*

Prahan kevät
Tsekkoslovakia pyrki uudistamaan sosialistista järjestelmäänsä lisäämällä sananvapautta ja yksityisyritteliäisyyttä keväällä 1968 (ks. ihmiskasvoinen sosialismi). Neuvostoliitto ei tätä hyväksynyt ja toi Varsovan liiton tankit Prahaan elokuussa. Ks. myös Brezhnevin oppi. *129*

puna-armeija
Trotskin organisoima armeija, joka voitti Venäjän sisällissodassa ns. valkoiset kenraalit eli tsaarin vallan kannattajat. Neuvostoarmeijan nimitys. *56*

punainen kirja
Kiinan puhemies Mao Zedongin ajatuksista ja runoista koottu teos, julkaistiin vuonna 1964. Luettiin ja levitettiin varsinkin kulttuurivallankumouksen aikana Kiinassa 1960-luvun lopulla. *116*

Puolan käytävä
Puolalle vuodesta 1919 kuulunut alue, joka erotti Saksan ja Itä-Preussin alueet toisistaan. *48*

puolisiirtomaa
valtio, joka on muodollisesti itsenäinen, mutta joka on joutunut alistumaan poliittisesti ja taloudellisesti osittain jonkun tai usean ulkovallan yhteiseen määräysvaltaan siten, että nämä ulkovallat sekaantuvat ko. maan hallintaan, pitävät siitä hallussaan osia sekä hyödyntävät sitä taloudellisesti omien maidensa hyväksi. Esimerkiksi Kiina 1800-luvun loppupuolella. *27*

puolueeton maa
maa, joka pidättäytyy osallistumasta muiden valtioiden välisiin konflikteihin ja sotiin osapuolena ja joka rauhan aikana ei ryhdy jäseneksi sotilaallisiin liittoutumiin, anna tai ota vastaan turvatakuita ja joka noudattaa rauhan aikana sodanaikaiseen puolueettomuuteen tähtäävää puolueettomuuspolitiikkaa. *114*

pyhä allianssi
Venäjän aloitteesta Wienin kongressissa 1814–1815 solmittu sopimus, jossa itsevaltaiset Itävallan, Preussin ja Venäjän hallitsijat lupasivat pitää yllä kristillisiä arvoja ja rauhaa. Vain Iso-Britannia jäi lopulta sopimuksen ulkopuolelle, yli 100 muuta valtiota ja ruhtinaskuntaa liittyi mukaan. Muotoutui maallistumista, vallankumouksia ja demokratiaa vastustavaksi linnakkeeksi 1800-luvun alkupuolen Euroopassa. *13*

pysähtyneisyyden aika
noin 1970-luvulta alkanut kausi, jolloin Neuvostoliiton talous ja yleinen kehitys pysähtyi ja jäi yhä enemmän jälkeen lännen kehitystahdista. Neuvostoliiton johdossa oli tuolloin Leonid Brezhnev. Pysähtyneisyyden ajan lopetti Gorbatshovin valtaannousu 1985. *133*

rauhankumppanuusohjelma
Naton kylmän sodan jälkeen 1990-luvulla perustama yhteistyön muoto sotilasliiton ulkopuolisten maiden kanssa. Useimmat rauhankumppanuusmaat olivat entisiä sosialistimaita, jotka eivät vielä olleet Naton varsinaisia jäseniä. *166*

reaalipolitiikka
olemassa olevat tosiasiat hyväksyvä ulkopolitiikka, joka perustuu kansainvälisissä suhteissa vallitsevien voimasuhteiden arviointiin ja jolla valtio pyrkii lisäämään omaa vaikutusvaltaansa ja maksimoimaan etunsa muista näkökohdista riippumatta. Mitkään muut kuin puhtaan voimapoliittiset tavoitteet, kuten ideologiset tai moraaliset näkökohdat, eivät saa ohjata ulkopolitiikkaa. Esimerkiksi ideologiset vastakohtaisuudet eivät saa estää liittoutumista tarpeen niin vaatiessa, eivätkä hallitsijoiden henkilökohtaiset ystävyyssuhteet saa estää sodan aloittamista. *81*

resurssi
voimavara. Resurssit jaetaan aineellisiin voimavaroihin, joita ovat valtion maa-alue, maantieteellinen sijainti, ilmasto-olot sekä luonnonvarat ja raaka-aineet. Inhimillisiä voimavaroja ovat väestö, sen koulutustaso, sekä taidot ja kyky järjestää yhteiskunnan hallinto ja olot tehokkaasti sekä kyky hyödyntää valtion aineellisia voimavaroja. *9*

revanssihenki
(revanssi = kosto tai hyvitys) valtion väestön tai sen jonkun ihmisryhmän joukossa vallitseva halu saada hyvitys tai kosto menneisyydessä tapahtuneesta menetyksestä tai tappiosta. Esimerkiksi Ranskassa vallinnut revanssihenki ennen ensimmäistä maailmansotaa. *18*

rotuoppi
rasismi, oppi tai uskomus rotujen eriarvoisuudesta, käsitys oman rodun ylemmyydestä muihin nähden. *72*

SA
(Sturmabteilung) NSDAP- eli natsipuolueen puolisotilaallinen järjestö, joka tuki väkivaltaisin toimin Hitlerin valtaannousua. *69*

Saksan liitto
Wienin kongressin (1814–15) jälkeen saksalaisista valtioista muodostettu löyhä liitto, johon kuului 35 itsenäistä kuningas- tai ruhtinaskuntaa sekä neljä kaupunkivaltiota. *17*

Saksojen jälleenyhdistyminen
Saksan Liittotasavalta ja Saksan demokraattinen tasavalta yhdistyivät yhdeksi Saksaksi 3.10.1990. *139*

salamasota
Saksan armeijan toisessa maailmansodassa omaksuma hyökkäystaktiikka, joka perustui nopeaan ja liikkuvaan sodankäyntiin ja jossa eri aselajit tukivat kiinteästi toisiaan. Salamasodassa hyödynnettiin erityisesti uudenaikaisia panssarijoukkoja, moottoroitua jalkaväkeä ja ilmavoimien rynnäkkö- ja pommikoneita. *82*

SALT I-sopimus
Yhdysvallat ja Neuvostoliitto aloittivat vuonna 1968 ydinaseiden määrän rajoittamiseen tähtäävät neuvottelut, joita kutsuttiin nimellä SALT (Strategic Arms Limitation Talks). Vuonna 1972 supervaltojen johtajat solmivat neuvottelujen pohjalta sopimuksen, jossa rajoitettiin ydinaseiden määrää. *131*

SALT II -sopimus
Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton välillä käyty toinen neuvottelukierros strategisten ydinaseiden vähentämiseksi vuosina 1972–1978. Tavoitteena oli rajoittaa aseiden tuotantoa. Maat allekirjoittivat sopimuksen 1978, mutta koska Neuvostoliitto hyökkäsi Afganistaniin, Yhdysvaltojen kongressi ei ratifioinut sopimusta. *133*

samettivallankumous
Tšekkoslovakian kommunistivallan kukistanut veretön vallankumous marraskuussa 1989. *139*

sekatalous
sekoitus valtiojohtoista suunnitelmataloutta ja yksityiseen yritystoimintaan pohjautuvaa markkinataloutta. Sekä valtiolla että yksityisillä on merkittävä rooli yritystoiminnassa. *175*

sepoyt – sepoy-kapina
sepoyt olivat brittiläisessä Intiassa brittien jalkaväen intialaisia sotilaita. Sepoy-kapinassa nämä sotilaat hyökkäsivät brittiläistä siirtomaavaltaa vastaan vuosina 1858–59. Britit kukistivat kapinan ja brittiläinen Intia siirtyi Itä-Intian kauppakomppanian hallinnosta suoraan kruunun hallitsemaksi siirtomaaksi. *25*

shiialainen
islamilaisuuden suuntaus, jota tunnustaa tällä hetkellä noin 10 prosenttia maailman islamilaisista. *159*

sionismi
juutalaisnationalismi, jossa tavoitteena oli saada juutalaisille oma valtio. *154*

sisämarkkinat
Euroopan unionin jäsenvaltioiden välillä vallitseva tilanne, jossa kaupan esteet on poistettu maiden välisestä kaupasta, tarkoituksena helpottaa ja vilkastuttaa kauppaa. *176*

sitoutumaton maa
kylmän sodan aikana käytetty nimitys lähinnä kolmannen maailman maista, jotka ilmoittivat olevansa puolueettomia supervaltojen ja niiden johtamien valtioryhmittymien välisissä eturistiriidoissa tai konflikteissa. *114*

Solidaarisuusliike
Puolassa vuonna 1980 syntynyt sitoutumaton ammattiyhdistysliike, jota johti Lech Walesa; se sai valtavan laajan kannatuksen puolalaisessa yhteiskunnassa toimiessaan väkivallattomin keinoin maan muuttamiseksi yksipuoluemaasta moniarvoisemmaksi demokratiaksi. *135*

sosialismin toteuttaminen yhdessä maassa
Neuvostoliiton johtajan Stalinin pyrkimys viedä sosialistinen vallankumous läpi ja vakiinnuttaa sen saavutukset ensin Neuvostoliitossa, ja vasta sitten edistää vallankumouksia Neuvostoliiton rajojen ulkopuolella. *63*

sosialistinen markkinatalous
Kiinassa Maon kuoleman jälkeen omaksuttu talouden muoto, jossa oli piirteitä sosialistisesta suunnitelmataloudesta ja markkinataloudesta. Valtiolla oli siinä johtava asema yritysten ja tuotantovälineiden omistajana sekä merkittävä rooli talouden ohjailussa, mutta myös yksityinen yrittäminen ja ulkomaalaisten yritysten toiminta Kiinassa sallittiin. Näiden merkitys kasvoi vähitellen. *174*

sotakommunismi
Venäjän sisällissodan aikana noudatettu tiukka säännöstelytalous, joka johti mm. viljan pakko-ottoihin kaupunkeihin, joissa oli paha elintarvikepula. Loppui 1921 Leninin aloitettua uuden talouspolitiikan (ks. NEP). *56*

sovhoosi
valtion omistama suurmaatila Neuvostoliitossa. *65*

sovietit
bolsevikkien perustamia neuvostoja joita syntyi 1917 eri puolille Venäjän teollisuuskaupunkeihin. Johtivat Neuvosto-Venäjän rakentamista. *54*

Sputnik
sananmukaisesti kiertolainen, seuralainen. Neuvostoliiton vuonna 1957 maata kiertämään laukaisema miehittämätön sateliitti. *112*

Stasi
DDR:n valtion turvallisuuselin; salainen poliisi, jonka tehtäviin kuului mm. omien kansalaisten vakoilua sekä ulkomaanvakoilua ja -tiedustelua. Koostui useista virallisista osastoista sekä lukuisista epävirallisista työntekijöistä ja urkkijoista. *121*

Sudeettialueet
Tsekkoslovakian ja Saksan rajaseutu, jolla ennen toista maailmansotaa asui vajaat kolme miljoonaa Tsekkoslovakian saksalaista eli sudeettisaksalaista. Alueet kuuluivat aiemmin Itävalta-Unkariin ja ne liitettiin Tsekkoslovakiaan ensimmäisen maailmansodan jälkeen. *79*

Suezin kriisi
vuonna 1956 tapahtunut Suezin kanavan omistuksesta syntynyt kriisi, jossa Egyptiä vastassa olivat Iso-Britannia, Ranska ja Israel. Yhdysvallat painosti Iso-Britanniaa ja Ranskaa vetäytymään operaatiosta. *156*

sunnalainen
islamilaisuuden suurin suuntaus, jota kannattaa noin 90 % islamilaisista. *159*

suojasää
Neuvostoliiton johtaja Stalinin kuolemaa (1953) seurannut lyhyt vaihe 1954–55, jolloin kylmän sodan suurvaltojen suhteet lientyivät. Tämä vaihe huipentui Geneven kokoukseen 1955. *120*

supervalta
suurvalta, jolla on ylivertainen mahdollisuus käyttää voimaa omassa vaikutuspiirissään. Nimitystä käytettiin erityisesti kylmän sodan aikana Yhdysvalloista ja Neuvostoliitosta. *9*

suunnitelmatalous
talousjärjestelmä, jossa valtiovalta ohjailee keskitetysti talouden toimintaa, säätelee tuotantoa ja kulutusta ja hallitsee pääomia ja tuotantolaitoksia. Taloutta suunnitellaan usean vuoden aikajänteellä (ks. viisivuotissuunnitelma). Vapaita markkinoita ei ole tai niiden merkitys on rajattu vähäiseksi. *64*

suuri harppaus
Kiinan puhemies Maon johdolla toteutettu yritys teollistaa Kiina nopeasti lännen tasolle, johti maatalouden laiminlyömiseen ja laajamittaiseen nälänhätään Kiinassa. *115*

Suur-Saksa
ajatus, jonka mukaan ensimmäisen maailmansodan rajajärjestelyissä Saksan rajojen ulkopuolelle jääneet saksalaiset tai saksan kieltä puhuvat tuli liittää takaisin Saksaan. *74*

suurvalta
kansainvälisen järjestelmän vahvimmista valtioista käytetty nimitys. Suurvalloilla on yleensä suuri väestö, suuri armeija ja kyky käyttää sotilaallista voimaa. Niillä on toimiva hallinto ja talous, jossa osataan hyödyntää aikakauden teknologiaa vähintään kohtuullisesti sekä suuret raaka-ainevarat tai ainakin kyky päästä niihin käsiksi sotilaallista voimaa tai taloudellista mahtiasemaa käyttämällä. *9*

suvereenisuus
valtion täysivaltaisuus. Suvereenilla valtiolla on yksinoikeus hallita omaa aluettaan; se omaa käytännössä ylimmän vallan omalla alueellaan eikä sen tarvitse totella mitään itseään ylempää tahoa. *11*

taantumus
pyrkimys palata menneeseen tai vanhentuneeseen yhteiskuntajärjestelmään. Euroopan itsevaltiaiden kuninkaiden katsottiin edustavan taantumusta 1800-luvun Euroopassa, jossa moni valtio siirtyi vähitellen kohti demokratiaa eli kansanvaltaa. *12*

taisteluosastot
Italian fasistien väkivaltaista toimintaa varten perustetut ja sotilaalliseen tapaan toimineet ryhmät. Niiden perustajajäseniä kutsuttiin fasisteiksi. *66*

”taistelut”
Italian diktaattori Mussolinin poliittisista tavoiteohjelmista käyttämä nimitys. Esim. taistelu syntyvyyden lisäämiseksi, malarian voittamiseksi, Italian valuutan liiran vahvistamiseksi ja viljasatojen kasvattamiseksi. *67*

talebanit
islamilainen ääriliike, joka hallitsi suurinta osaa Afganistania vuosina 1996–2001. *148*

tasapainoperiaate
Wienin kongressin (1814–15) järjestelmään sisältynyt periaate, jonka mukaan Euroopan valtioiden välisen keskinäisten voimasuhteiden tulisi säilyä ennallaan eikä minkään suurvallan tulisi nousta hallitsevaan asemaan Euroopassa. *12*

Teheranin konferenssi
marraskuussa 1943 pidetyssä Teheranin konferenssissa liittoutuneet sopivat keskenään ehdottoman antautumisen vaatimuksesta Saksalle sekä länsiliittoutuneiden maihinnoususta Ranskaan seuraavana vuonna. *97*

teokratia
uskontoon pohjautuva valtio, jonka lainsäädäntö johdetaan uskonnon säännöistä. *159*

tiikeritaloudet
1900-luvun lopussa vahvasti taloudellisesti kehittyneet Itä- ja Kaakois-Aasian maat, kuten Etelä-Korea, Taiwan, Singapore ja Hong Kong. *178*

totaalinen sota
1900-luvulla käydyistä maailmansodista käytetty nimitys. Totaalista sotaa käyvä valtio pyrkii valjastamaan kaikki mahdolliset aineelliset ja henkiset voimavaransa sodan voittamiseksi, eikä pyri myöskään rajoittamaan sodankäyntiä tai aseiden, kuten joukkotuhoaseiden käyttöä. Etenkin toisen maailmansodan vaikutukset siviiliväestöön, kotirintamaan ja entistä tuhovoimaisempien aseiden kehittämiseen ovat tärkeitä totaalisen sodan piirteitä. *87*

totalitaarinen yhteiskunta
ks. totalitarismi *64*

totalitarismi
valtiojärjestelmä, joka perustuu johtavan puolueen tai henkilön keskitettyyn ja vahvaan vallankäyttöön. Yhteiskunta on jyrkän hierarkkinen, jonka huipulla on joko diktaattori tai pieni valtaa pitävien henkilöiden ryhmä. Vapaa poliittinen toiminta on ehkäisty, tiedonvälitys valtion ohjauksessa ja kansalaisten elämään puututaan ja sitä ohjaillaan monin tavoin. Totalitarismin pohjalla on esim. kansallissosialismin mukainen kokonaisvaltainen ideologia, jonka mukaan yhteiskuntaelämän eri alueet on järjestettävä. *64*

tuhatvuotinen valtakunta
Saksassa 1930- ja 1940-luvuilla vallalla ollut käsitys, jonka mukaan natsien johtama ns. Kolmas valtakunta hallitsisi tuhat vuotta. *74*

tuhoamisleirit
leirit juutalaisten ja muiden kansanryhmien tuhoamista varten, jotka Saksan natsijohto perusti ns. lopullisen ratkaisun toimeenpanoa varten toisen maailmansodan aikana. Tunnetuimat tuhoamisleirit olivat Auschwitz-Birkenau ja Treblinka Puolassa. *94*

turvallisuusperiaate
Wienin kongressin (1814–15) järjestelmään sisältynyt periaate, jonka mukaan Ranskan nousu uhkaamaan rauhaa Euroopassa tulisi estää. Tavoitteeseen pyrittiin ottamalla Ranska mukaan sopimusjärjestelmään ja antamalla Ranskan säilyttää vanhat rajansa. *12*

turvatakuut
valtioiden toisilleen antama sitoumus luovuttaa sotilaallista tai muuta apua toisen jouduttua hyökkäyksen kohteeksi. Turvatakuut voivat olla molemminpuolisia tai yksipuolisia. *79*

Tähtien sota
Yhdysvaltojen presidentti Ronald Reaganin aikana 1980-luvulla aloitettu sotilasteknologinen kehitysohjelma, jonka pyrkimyksenä oli luoda osin maapallon lähiavaruuteen sijoitettu ohjuspuolustusjärjestelmä, jonka avulla olisi kyetty suojautumaan Neuvostoliiton pitkän kantomatkan mannertenvälisiltä ohjuksilta. *133*

ulkopolitiikka
valtion harjoittama politiikka, jonka tehtävä on hoitaa suhteita muihin valtioihin. *8*

ultimaatumi
uhkavaatimus valtiolta toiselle. *36*

unilateraalinen toiminta
yksipuolinen toiminta, jolla jokin suurvalta toimii oma-aloitteisesti muista valtioista ja niiden mielipiteistä piittaamatta. *166*

uskonnollinen vaino
jonkin ihmisen tai ihmisryhmän vainoaminen sen harjoittaman uskonnon vuoksi. *72*

uuskolonialismi
kehitysmaiden eli kolmannen maailman riippuvuussuhde lännen kehittyneistä maista ja lännen pyrkimys yhä käyttää hyväksi entisiä siirtomaitaan. *152*

valesotavaihe
Toisessa maailmansodassa lokakuun 1939 ja huhtikuun 1940 välinen aika, jolloin pääosapuolten välillä ei ollut laajamittaisia sotatoimia Euroopan maaperällä. Valesotavaihe alkoi Puolan valtauksen jälkeen ja päättyi Saksan hyökättyä Tanskaan ja Norjaan. *82*

Valkoisen miehen taakka
ajatus, jonka mukaan eurooppalaisilla on velvollisuus valistaa ja sivistää alemmalla kehitysasteella olevia veljiään Afrikassa; sisältää käsityksen valkoisen rodun ylemmyydestä. *23*

valtakunnankansleri
natsi-Saksan diktaattori Adolf Hitlerin virallinen virkanimike (johtaja ja valtakunnankansleri). *79*

valtalaki
Saksan parlamentin maaliskuussa 1933 säätämä laki, joka antoi Hitlerille oikeuden säätää lakeja vaaleilla valituista kansanedustajista riippumatta. Käytännössä laki merkitsi parlamentin valtaoikeuksien kutistumista olemattomiin. *69*

valtio
poliittinen rakennelma, jolla on oma maantieteellinen alue, rajat sekä väestö ja jolla on yksinoikeus hallita omaa aluettaan ja kansalaisiaan. Valtion johto edustaa valtiotaan ja sen kansalaisia muihin valtioihin päin. *7*

valtiojärjestelmä
tarkoittaa valtioiden oikeuksia ja velvollisuuksia suhteessa toisiinsa. *10*

varakuningas
kuninkaallinen virkamies, joka hallitsee kuninkaan valtuuttamana ja nimissä sekä tämän alaisuudessa jotain tiettyä provinssia tai valtakuntaan kuuluvaa siirtomaata. Esimerkiksi Intia siirtyi 1850-luvun lopulla Iso-Britannian kuninkaan alaisen varakuninkaan hallittavaksi. *24*

Varsovan liitto
itäblokin maiden vuonna 1955 solmima sotilasliitto, jonka jäsenet sitoutuivat tarvittaessa puolustamaan toisiaan, mikäli yksi tai useampi jäsenvaltio joutuisi hyökkäyksen kohteeksi. Varsovan liiton jäseniä olivat lähes kaikki Euroopan sosialistimaat. Toimintaa johdettiin Moskovasta. Lakkautettiin virallisesti Neuvostoliiton hajottua 1991. *108*

Versaillesin rauha
ensimmäisen maailmansodan päättänyt rauha, joka solmittiin Pariisin liepeillä Versaillesissa 1919. *46*

veto-oikeus
oikeus kumota jokin päätös; esim. YK:ssä viidellä pysyvällä Turvallisuusneuvoston jäsenmaalla on käytössään veto-oikeus. Veto = kiellän, kumoan (lat.). *51*

Vichyn Ranska
toisen maailmansodan aikana marsalkka Philippe Pétainin johtama Ranska, joka solmi aselevon Saksan kanssa kesäkuussa 1940. Aselevossa Saksan miehittämiksi jäivät maan pohjois- ja länsiosat. Vichyn kaupungissa toiminut hallitus oli näennäisesti itsenäinen ja hallitsi muuta Ranskaa, mutta avusti monin tavoin natsi-Saksaa. *83*

Vietkong
Etelä-Vietnamin kansallinen vapautusrintama, tunnettiin myös nimellä FNL. Vastusti maan oikeistolaista hallitusta. Vietnamin sodassa tätä sissiliikettä vastaan taistelivat sekä Yhdysvaltojen että Etelä-Vietnamin joukot. Sai tukea Pohjois-Vietnamin kommunistiselta hallitukselta. Sota päättyi Vietkongin ja Pohjois-Vietnamin voittoon. *125*

Vietminh
vietnamilaisen sosialistin Ho Tsi Minhin vuonna 1941 perustama itsenäisyysliike, joka tähtäsi Vietnamin vapauttamiseen japanilaisten miehityksestä toisen maailmansodan jälkeen ja tämän jälkeen ranskalaisten siirtomaaherruudesta. *124*

vietnamilaistaminen
Yhdysvaltojen käyttämä sananparsi, tarkoitti Vietnamin sodassa sotineiden Yhdysvaltojen joukkojen korvaamista Etelä-Vietnamin joukoilla. Saatiin päätökseen 1973. Tämän jälkeen Pohjois-Vietnamin joukot kukistivat Etelä-Vietnamin kahdessa vuodessa. *127*

viisivuotissuunnitelma
Neuvostoliitossa ja monessa sosialistimaassa käytetty pitkäjänteinen talouden suunnittelutapa, jossa kullekin tuotannon alalle asetettiin tavoitteet, jotka tuli saavuttaa viiden vuoden aikana. *64*

voimapolitiikka
valtion pyrkimys päästä tavoitteisiinsa joko sotilaallista voimaa käyttämällä tai sen käytöllä uhkaamalla. *8*

voimatasapaino
tilanne, jossa joidenkin valtioiden tai niiden muodostamien valtioryhmien katsotaan olevan keskenään tasapainossa, jolloin yksikään niistä ei saa ylivertaista asemaa suhteessa toiseen valtioon tai toisiinsa nähden. Voiman mittarina voidaan käyttää esimerkiksi asevoimien vahvuutta. *12*

väliaikainen hallitus
Venäjällä maaliskuussa 1917 valtaan noussut Kerenskin johtama hallitus, joka kaatui syksyn 1917 vallankumouksessa. *53*

Wannseen kokous
natsien pitämä kokous tammikuussa 1942 Berliinin lähellä Wannseessa. Kokouksessa päätettiin laajamittaisesta juutalaisten joukkotuhosta.
Ks. lopullinen ratkaisu. *93, 94*

Weimarin tasavalta
Saksan tasavallan aika keisarivallan sortumisesta 1918 natsien valtaannousuun 1933 saakka. Tasavalta perustettiin Weimarin kaupungissa. *57*

Westfalenin rauha
vuonna 1648 eurooppalaisten valtioiden kesken solmittu rauhansopimus, joka päätti 30-vuotisen sodan. Siinä vahvistettiin käsitys valtioiden suvereenisuudesta eli täysivaltaisuudesta. *11*

Wienin kongressi
Napoleonin sotien jälkeen, vuosina 1814–1815 järjestetty kokous Wienissä Itävallassa, johon eurooppalaisten suurvaltojen johtajat kokoontuivat. Tavoitteena oli luoda pysyvä rauhantila päättämällä asioista yhdessä ja luomalla ja ylläpitämällä Euroopan valtioiden välistä voimatasapainoa. Kongressin seurauksena syntyneestä 1800-luvun Euroopan valtiojärjestelmästä on käytetty myös nimitystä Euroopan konsertti. *11*

WTO
(World Trade Organization) maailman kauppajärjestö, joka perustettiin vuonna 1995 edistämään vapaakauppaa ja vapaan markkinatalouden periaatteita koko maailmassa. *183*

ydinkoekielto
Neuvostoliiton, Yhdysvaltojen ja Iso-Britannian alun alkaen 1963 allekirjoittama ”osittainen ydinkoekielto”, jossa ne mm. sitoutuivat olemaan testaamatta ydinaseita ilmakehässä, veden alla tai avaruudessa. Vuoteen 2008 mennessä yli 120 maata on allekirjoittanut sopimuksen. *130*

ydinsulkusopimus
lähes 190 maan allekirjoittama sopimus, joka pyrkii ydinaseiden leviämisen estämiseen. Sopimuksen allekirjoitti 1968 40 maata, mukaan lukien Suomi, ja se astui voimaan 1970. Myös ydinasevaltiot Yhdysvallat ja Neuvostoliitto allekirjoittivat sopimuksen, mutta se ei edellyttänyt niiltä olemassa olevien ydinaseiden hävittämistä. Sopimuksen noudattamista valvoo kansainvälinen ydinenergiajärjestö IAEA. *130*

YK
Yhdistyneet Kansakunnat; toisen maailmansodan voittajavaltioiden perustama kansainvälinen järjestö, jonka peruskirja astui voimaan 24.10.1945. *97*

yksinapainen
maailma, jossa on yksi ylivertainen suur- tai supervalta, jonka vaikutuspiiri ulottuu kaikkialle maailmaan. *9*

ympärysvallat
keskusvaltoja vastaan taistelleet valtiot ensimmäisessä maailmansodassa kuten Iso-Britannia, Ranska ja Venäjä. *37*

YYA-sopimukset
Neuvostoliiton toisen maailmansodan jälkeen sopimat kahdenkeskiset puolustussopimukset Itä-Euroopan satelliittivaltioiden välillä, joiden mukaan Neuvostoliitto saattoi tuoda joukkonsa YYA-maiden avuksi, jos jotakin näistä maista uhattiin. Suomen ja Neuvostoliiton vuonna 1948 solmima YYA-sopimus sisälsi rajoitetun velvoitteen sotilaallisten yhteistyöneuvottelujen aloittamisesta tilanteessa, jossa Saksa tai sen kanssa liitossa oleva maa joko oli käynnistänyt hyökkäyksen Neuvostoliittoon Suomen alueen kautta tai uhkasi sillä. *108*

öljykriisi
vuosina 1973–74 länsimaissa koettu kriisi, joka johti talouden taantumaan kun Opec-maat korottivat öljyn hintaa. Hinnankorotus oli vastalause Yhdysvaltain puuttumiselle Lähi-idän tilanteeseen ja Israelin tukemiseen. *158*

Kuvalähteet

Kansikuva: Roger-Viollet/MVphotos
s. 6 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 8 AFP/Lehtikuva
s. 9 AFP/Lehtikuva (ylh.), AFP/Getty Images/Lehtikuva, AFP/Lehtikuva
s. 10 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 11 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 12 Photo Scala, Florence/BPK
s. 14 Sami Kero/HS
s. 16 BPK, Berlin/Photo Scala, Florence
s. 18 Time & Life Pictures/Getty Images/All Over Press (vas.), Photo Scala, Florence
s. 19 Mary Evans Picture Library/MVphotos
s. 20 The Granger Collection/ullstein bild/MVphotos
s. 21 AISA
s. 22 bpk
s. 23 National Portrait Gallery/MVphotos
s. 24 akg-images (ylh.), Mary Evans Picture Library/MVphotos
s. 26 George W. Wright/Corbis/SKOY (ylh.), Hulton Archive/Getty Images/All Over Press
s. 27 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 28 akg-images
s. 32 Bettmann/Corbis/SKOY
s. 34 ullstein bild/MVphotos
s. 35 L'Illustration/Keystone-France/SKOY
s. 36 Bettmann/Corbis/SKOY (ylh.), akg-images
s. 37 akg-images
s. 39 akg-images/Nimatallah (vas.), akg-images, Camera Press/John Massey Stewart/SKOY
s. 40 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 42 akg-images
s. 43 Hulton-Deutsch Collection/Corbis/SKOY (ylh.), Corbis/SKOY
s. 44 Hulton Archive/Getty Images/All Over Press
s. 45 Corbis/SKOY
s. 46 Bettmann/Corbis/SKOY
s. 48 Hulton Archive/Getty Images/All Over Press
s. 50 Bettmann/Corbis/SKOY
s. 52 ullstein bild/MVphotos
s. 53 Bettmann/Corbis/SKOY
s. 54 David King Collection/MVphotos
s. 56 akg-images
s. 57 akg-images
s. 58 bpk
s. 60 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 62 ullstein bild/MVphotos
s. 64 Popperfoto/Getty Images/All Over Press
s. 65 akg-images/RIA Nowosti (ylh.), Thomas Johnson/Sygma/Corbis/SKOY
s. 66 Hulton Archive/Getty Images/All Over Press
s. 67 Stefano Bianchetti/Corbis/SKOY
s. 68 Popperfoto/Getty Images/All Over Press
s. 69 ullstein bild/MVphotos
s. 70 Corbis/SKOY
s. 71 akg-images
s. 72 ullstein bild/MVphotos
s. 73 WSOYpro Oy (ylh.), Hulton-Deutsch Collection/Corbis/SKOY
s. 74 ullstein bild/MVphotos
s. 75 Agence Photo de la RMN
s. 76 Hulton Archive/Getty Images/All Over Press
s. 77 Photo Art Resource/Scala, Florence/John Bigelow Taylor, © Kuvasto 2013.
s. 79 David Low/Evening Standard/Solo Syndication/MVphotos (ylh.), Hulton Archive/Getty Images/All Over Press
s. 81 Christel Gerstenberg/Corbis/SKOY
s. 82 Corbis/SKOY
s. 83 Itar Tass/Lehtikuva
s. 84 Time Life Pictures/Getty Images/All Over Press
s. 86 Minnesota Historical Society/Corbis/SKOY
s. 87 Hulton Archive/Getty Images/All Over Press
s. 88 akg-images
s. 90 AP/Lehtikuva
s. 91 Evgenij Chaldej/HK/Voller Ernst/SKOY (ylh.), akg-images
s. 92 ullstein bild/MVphotos
s. 93 ullstein bild/MVphotos
s. 94 Bettmann/Corbis/SKOY
s. 95 Corbis/SKOY
s. 96 akg-images
s. 99 David Low, Evening Standard Oct. 10th, 1938/British Cartoon Archive/University of Kent/MVphotos
s. 100 akg-images
s. 103 Hulton Archive/Getty Images/All Over Press (vas.), ullstein bild/MVphotos
s. 104 Corbis/SKOY
s. 105 ullstein bild/MVphotos
s. 107 akg-images (vas.), Nato archives/MVphotos
s. 110 Bettmann/Corbis/SKOY
s. 111 Topfoto/Lehtikuva (vas.), Getty Images/All Over Press
s. 112 AFP/Lehtikuva
s. 113 Douglas Kirkland/Corbis/SKOY (vas.), Keystone/Getty Images/All Over Press
s. 115 AFP/Lehtikuva
s. 116 Bettmann/Corbis/SKOY
s. 117 Hulton Archive/Getty Images/All Over Press
s. 118 Anna Vainio
s. 119 The Bridgeman Art Library, © Kuvasto 2009
s. 120 Hulton-Deutsch Collection/Corbis/SKOY
s. 121 DPA/Lehtikuva
s. 123 De Agostini Picture Library, Scala, Firenze (ylh.), White Images/Photo Scala, Florence
s. 124 Henri Bureau/Sygma/Corbis/SKOY
s. 125 Entertainment Pictures/All Over Press
s. 126 AP/Lehtikuva
s. 127 Bettmann/Corbis/SKOY
s. 128 Bettmann/Corbis/SKOY
s. 129 AFP/Getty Images/Lehtikuva
s. 130 Bettmann/Corbis/SKOY
s. 132 Peter Turnley/Corbis/SKOY
s. 133 Heikki Saukkomaa/Lehtikuva
s. 134 SKOY (ylh.), Peter Turnley/Corbis/SKOY
s. 135 Itar Tass/Lehtikuva
s. 136 Peter Turnley/Corbis/SKOY
s. 137 Peter Turnley/Corbis/SKOY
s. 138 David Turnley/Corbis/SKOY (ylh.), Imageforum/Lehtikuva
s. 139 All Over Press Baltic/Harald Leppikson
s. 141 AP/Lehtikuva
s. 142 Leslie Gilbert Illingworth/Daily Mail/Solo Syndication/MVphotos
s. 143 Vicky (Victor Weisz)/Evening Standard/The British Cartoon Archive, University of Kent/Solo Syndication/MVphotos
s. 144 AFP/Getty Images/Lehtikuva
s. 146 Popperfoto/Getty Images/All Over Press (vas.), Steve McCurry/Magnum Photos
s. 148 WpN/MVphotos
s. 150 Panos Pictures/MVphotos (vas.), Hulton-Deutsch Collection/Corbis/SKOY
s. 151 Reuters/Lehtikuva
s. 153 Martin Rogers/Corbis/SKOY
s. 154 Bettmann/Corbis/SKOY
s. 156 Bettmann/Corbis/SKOY
s. 157 Bettmann/Corbis/SKOY
s. 158 ullstein bild/Sven Simon (vas.), AFP/Lehtikuva
s. 159 Pool/Zuma Press/MVphotos
s. 160 AP/Lehtikuva (vas.), AP/Lehtikuva
s. 164 Mario Weigt/Anzenberger/MVphotos
s. 166 Time Life Pictures/Getty Images/All Over Press
s. 167 U.S. Air Force Photos/Newscom/MVphotos
s. 168 Gamma/Dmitry Beliakov/SKOY
s. 169 AFP/Lehtikuva
s. 170 Alex Livesey/Getty Images/All Over Press (ylh.), AFP/Lehtikuva
s. 171 AFP/Lehtikuva
s. 172 Reuters/Lehtikuva
s. 173 AFP/Lehtikuva
s. 174 Reuters/Lehtikuva
s. 175 Reuters/Lehtikuva (ylh.), Leong/Matrix/MVphotos
s. 176 WSOYpro Oy
s. 177 Sandro Pace/AP/Lehtikuva
s. 179 AFP/Getty Images/Lehtikuva (vas.), AFP/Getty Images/Lehtikuva
s. 181 AFP/Lehtikuva
s. 182 AFP/Lehtikuva (vas.), Jeffery A. Salter/MVphotos
s. 183 Marco Di Lauro/AP/Lehtikuva
s. 184 Reuters/Lehtikuva
s. 185 AFP/Getty Images/Lehtikuva
s. 186 Reuters/Lehtikuva
s. 187 AP/Lehtikuva
s. 188 Reuters/Lehtikuva
s. 189 Sion Touhig/Corbis/SKOY
s. 190 Antti Aimo-Koivisto/Lehtikuva